

**Дмитрий
Волкогонов**

ТРИУМФ И ТРАГЕДИЯ

Политически портрет на
И.В.СТАЛИН

*Книга
втора*

**ДМИТРИЙ ВОЛКОГОНОВ
ТРИУМФ И ТРАГЕДИЯ
ПОЛИТИЧЕСКИ ПОРТРЕТ НА
Й. В. СТАЛИН**

Превод: Антоний Димитров

chitanka.info

Животът и смъртта на Сталин потвърдиха много вечни истини. Пропастта на историята е еднакво дълбока за всички. Но ехото от падането на изчезналия в нея може да долети като призив и знак на Доброто или Злото. Колкото повече научаваме за Сталин, толкова повече се убеждаваме, че му е съдено да остане в историята като едно от най-страшните олицетворения на Злото. С живота си Сталин още веднъж показва, че дори благородните, възвишените човешки идеали може да бъдат обърнати наопаки, ако политиката се откаже от съюза си с хуманизма.

Дмитрий Волкогонов

КНИГА ВТОРА

ГЛАВА ПЪРВА ПРЕД ПРАГА НА ВОЙНАТА

*Най-голямата грешка на човека е да мисли,
че никога не греши...*

Т. Карлайл^[1]

Януари 1939 година. Дълбока зимна нощ. Спи Москва. Само тук-там в народните комисариати, в Генералния щаб и в огромния „ковчег“ на НКВД на улица „Лубянка“ през завесите на прозорците се процеждат бледи светлинки. Членовете на Политбюро, народните комисари и военното ръководство бодърстват както винаги. Този режим — работа до късно през нощта — се установява постепенно. Сталин и преди се е връщал вкъщи към полунощ, но когато международната обстановка се влошава, започва редовно да остава в кабинета си до 2–3 часа през нощта, а понякога и по-дълго. А колкото до НКВД, там нощта е едва ли не „основното работно време“.

След полунощ Сталин рядко повиква някого. Изключение прави само най-близкото му обкръжение — Молотов, Ворошилов и Берия. Обсъждайки един или друг въпрос, по предложение на Сталин те често прекъсват и отиват да вечерят във вилата му в Кунцево, където продължават да работят, но вече на трапеза. Обикновено Сталин дава възможност на всеки да се изкаже, намесва се понякога с кратки реплики, а накрая обобщава, без да бърза. Често пъти решенията му се отличават съществено от мнението на неговите събеседници, но това никак не ги смущава. Веднага се съгласяват. Възражава от време на време, и то не настойчиво, само Молотов. А Берия по-често от другите успява да налучква мислите на „вожда“ и не скрива задоволството си. Когато са необходими справки, уточняване на някаква подробност или статистически данни, Сталин веднага се обажда по прекия телефон на някой народен комисар или на друго високопоставено длъжностно лице и бързо си изяснява въпроса. Почти няма случай на другия край на жицата да не се окаже търсеният. На пръв поглед, изглежда, че с тия

обаждания Сталин проверява усърдието на ръководителите, които на свой ред държат при себе си и през нощта определен брой служители за решаване на внезапно поставената задача. В навечерието на войната нощните бдения са нещо обикновено.

Сега Сталин препрочита отчетния доклад, който ще изнесе пред редовния XVIII конгрес на партията. В началото на януари пленумът на Централния комитет решава конгресът да бъде свикан на 10 март 1939 г. Подготвеният в апарата на Централния комитет първи вариант на доклада вече е невъзможно да бъде разпознат. Сталин преработва напълно десетки страници. Той иска да прокара две главни идеи. Първата: светът е пред прага на нови сътресения. Руши се системата на следвоенните мирни договори. Икономическата криза засилва опасността от въоръжен сблъсък. На хоризонта се задават буреносните облаци на световната война. А още по-точно, замисля се Сталин и написва: „Новата империалистическа война става факт.“

Втората идея, която „вождът“ иска да изложи в популярна форма, е публично да бъдат признати новите успехи на социализма. Той смята, че в резултат от разгрома на „капитулантите и вредителите“ страната е станала още по-силна. Сталин прелиства страниците със статистически изводи, подготвени специално за него, и след продължителен размисъл започва бързо да пише: „Ние изпреварихме главните капиталистически страни по отношение на техниката на производство (?! — б.а.) и темповете на развитие на промишлеността. Това е много добре. Но е малко. Нужно е да ги изпреварим и в икономическо отношение. Можем да направим това и трябва да го направим... Нужно е да строим нови заводи. Нужно е да създадем нови кадри за промишлеността. Но за това е необходимо време, и то доста. Невъзможно е за 2–3 години да изпреварим главните капиталистически страни. За това се изисква малко повече време.“^[2]

Сталин отмества уморено доклада настрана, извиква Поскръобишев и поисква да му донесе списъците на делегатите на предишния конгрес и на избраните тогава членове на Централния комитет. Предишния ден тези списъци липсваха. Сталин отваря тънката папчица и се задълбочава в четене. Може би повече от половината имена са му добре познати. Един го познава още от Народния комисариат по националните въпроси, друг — от колективизацията, трети помни от разговора си с него при

назначаването му за секретар на областен комитет. Познава почти всички военни делегати. Сталин мести бавно пръст по списъците и от време на време го спира под едно или друго име. Будната му памет възстановява срещи, разговори, размяна на мисли.

Ето например В. И. Михайлов, ръководител на строежа на Двореца на съветите. Идвал е при него един или два пъти заедно с архитекта академик Б. М. Йофан, изслушваха препоръките му във връзка с проектирането и разгръщането на строителните работи. Помни И. Е. Любимов с това, че обикновено един от първите му рапортуваше за преизпълнението на плана от предприятията на леката промишленост. Погледът на „вожда“ дълго не може да се откъсне от реда, на който е написано „А. С. Енукидзе — секретар на Президиума на Централния изпълнителен комитет на СССР“. Нали бяха приятели, а пък виж го какъв потаен се оказа... А ето я и цялата „компания“ от завеждащи отдели на ЦК на партията — К. Я. Бауман, И. Я. Пятницки, Я. А. Яковлев, А. И. Стецки... Как се променят хората! Яков Аркадиевич Егщейн, когото, кой знае защо, наричаха Яковлев, така добре работеше в годините на колективизацията, а изведнъж „кривна“. Сталин си спомня, че няколко пъти го е канел на обяд, а това е белег на особено благоразположение. Стецки умееше да работи с писатели и артисти, но не успя да спечели доверието му. Излиза, че предчувствието не го е излъгало — враг е бил... Погледът на Сталин се препъва в името на М. Л. Рухимович, народен комисар на отбранителната промишленост. С него се е срещал много пъти: упорит, изпълнителен човек, но се оказа, че се е забъркал в някакви връзки с троцкистите... А ето го и Л. И. Мирзоян, първи секретар на ЦК на КП (б) в Казахстан. Не го познава добре, но си спомни, че след обсъждането на кандидатурата му даде съгласието си да бъде „избран“.

„Вождът“ взема молива и подчертава имената на бившите членове и кандидат-членове на Политбюро — Я. Е. Рудзутак, С. В. Косиор, В. Я. Чубар, Н. П. Постишев. Добре че навреме разгада тия хора — те щяха да бъдат опасни не само за партията, но и за него. В паметта му изплуват писмата им с молба да се изяснят нещата, да се прояви милосърдие, да се вникне в дейността на НКВД, където по тяхно мнение „са свили гнездо банда провокатори“.

Прелиствайки, списъците, Сталин забелязва, че след повечето имена веднага след инициалите Поскръбишев е написал с молив

буквите „в.н.“, а тук-таме е поставил и някаква дата. Колкото до датата, Сталин веднага разбира какво означава тя — кога е изпълнена присъдата или просто кога е умряло лицето. Не може да схване смисъла на буквените знаци, но когато погледът му пада върху името на Я. С. Агранов, се досеща: „в.н.“ значи „враг на народа“. Да, Агранов, неговият стар другар, разстрелян преди една година, също се оказа народен враг... И пред очите на „вожда“ се зареждат имената на тия, които не са вече между живите: К. В. Уханов, Б. А. Семьонов, С. С. Лобов, Б. П. Шеболдаев, И. П. Румянцев, М. М. Хатаевич, Н. Н. Демченко, Д. Е. Сулимов, Ш. З. Елиава, Н. М. Голодед, А. К. Лепя, Г. Н. Камински, Н. М. Попов, И. А. Зеленски, А. С. Булин, Н. Ф. Гикало... Сталин се замисля: „Ами кой тогава е останал?“ Но спомняйки си, че почти триста от делегатите на XVII конгрес са гласували против него, се успокоява: тия са били...

Сред делегатите на конгреса е имало и твърде много скрити врагове. А нали почти всички те са влезли в партията още преди революцията или в годините на гражданската война? Прелиствайки списъците, Сталин навярно си е рекъл: „Явно, не са били готови да живеят при социализма!“ Тия хора навеки са замлъкнали. Те нищо не могат нито да кажат, нито да помислят за поредния конгрес, за нарастващата опасност от война, за това, че не бог, а той, другарят Сталин, е техният върховен съдия.

Сякаш като продължение на нощните си размисли на другия ден Сталин ще каже на Г. М. Маленков, когото все по-често и по-често вика при себе си и на когото възлага най-различни отговорни задачи: „Мисля, че се очистихме доста добре от вражеския баласт. Нужни са пресни сили, нужни са нови хора в партията...“

На партията са нужни нови хора. Още повече че след XVII конгрес числеността ѝ спада на 330 хиляди души. Добре беше провел операцията по отстраняване на многобройните „врагове“! Не ще ѝ думам, че без да се увеличи броят на преданите му комунисти, няма да може да се залови за дръзката и фантастична задача да бъдат изпреварени главните капиталистически страни и в икономическо отношение. Но на партията и е нужно ново, младо, сталинско попълнение... И още през 1939 г. са приети над един милион кандидат-членове на ВКП(б). Или, както открито се пише и говори, партията става все повече „сталинска“.

Връщайки се към доклада, Сталин вписва в текста още едно новоредие: „Някои писачи от чуждата преса дърдорят — ниже буквите четливо и с голям наклон «вождът», — че очистването на съветските организации от шпиони, убийци и вредители като Троцки, Зиновиев, Каменев, Якир, Тухачевски, Розенголц, Бухарин и други изверги е «разклатило» съветския строй, внесло е «разлагане». Тези блудкави бръщолевения заслужават само да им се надсмеем.“

Перото едва догонва мислите му:

„През 1937 г. бяха осъдени на разстрел Тухачевски, Якир, Уборевич и други изверги. След това се произведоха избори за Върховен съвет на СССР. За съветската власт гласуваха 98,6% от всички участници в гласуването. В началото на 1938 г. бяха осъдени на разстрел Розенголц, Риков, Бухарин и други изверги. След това се произведоха избори за върховни съвети на съюзните републики. За съветската власт гласуваха 99,4% от всички участници в гласуването. Пита се, къде тогава са признаците на «разлагане» и защо това «разлагане» не се отрази на резултатите от изборите?“^[3]

Нощната логика на Сталин е като него „желязна“. „Вождът“ вярва в своите антиистини.

Сталин никога не е бил разтревожен от мъките на разкаянието. Разкаянието, както впрочем милосърдието и състраданието са му съвсем непознати. Вглеждайки се по време на нощната си работа над доклада в близкото минало, Сталин вероятно е почувствал не само справедлив гняв и тъжен укор. Не може да не е усетил и опасността, която неволно е засилвал толкова, колкото е отслабвал през последните години „първата земя на социализма“.

---

[1] Томас Карлайл (1795–1881 г.) — английски публицист, историк и философ. — Б.пр. ↑

[2] XVIII съезд Всесоюзной Коммунистической партии (большевиков). Стенографический отчет. М., 1939, с.18. ↑

[3] XVIII съезд Всесоюзной Коммунистической партии (большевиков). Стенографический отчет. М., 1939, с.26. ↑

ПОЛИТИЧЕСКИ МАНЕВРИ

Сталин остава с впечатлението, че извършената кървава чистка в партията и в страната стабилизира обществото. Въпреки многото обективни признаци за отслабване на партията, за отгъняване на интелектуалния пласт от партийни, технически и военни кадри, за по-дълбоко проникване на административно-директивните методи в живота на обществото Сталин продължава да смята (и посочва това в доклада си пред XVIII конгрес на партията) за исторически оправдан курса към „ликвидиране на троцкистките и другите двуличници“.

От началото на 1939 г. Сталин насочва главно вниманието си към външнополитическите проблеми. Макар че е прието да се смята, че Втората световна война започва на 1 септември 1939 г. с нахлуването на фашистка Германия в Полша, Сталин е на друго мнение. И това донякъде е оправдано. Япония продължава завоевателните си операции в Китай, Италия напада Абисиния и Албания, извършена е широка германско-италианска интервенция против републиканска Испания. Германия окупира Австрия, а буквално по време на XVIII конгрес на ВКП(б) анексира Чехия и погледнато откъм фактическата страна, Словакия. Светът е подпален от няколко места. И Сталин пита: а с какво да си обясним системните отстъпки на много държави пред агресорите? Сам задава въпроса и сам отговаря: „Главната причина е в отказа на повечето неагресивни страни, преди всичко на Англия и Франция, от политиката на колективна сигурност, от политиката на колективен отпор спрямо агресорите, в преминаването им към позиция на ненамеса, към позиция на «неутралитет».“^[1]

Когато по време на заседание на XVIII партиен конгрес Сталин научава, че Германия е заграбила Клайпедската литовска област и че чехословашкият президент Е. Бенеш е подписал берлинския протокол, провъзгласяващ ликвидирането на чехословашката държава, той нарежда да се протестира енергично в Берлин. В нотата на народния комисар на външните работи Литвинов, предадена на германския посланик в СССР Ф. Шуленбург, се осъжда с остри изрази германската акция и се довежда до знанието на ръководителите на райха, че съветското правителство „не може да признае включването на Чехия в

Германската империя, а също в една или друга форма и на Словакия“^[2].

В обстановката на разгарящия се световен пожар трябва да се намери стратегия, която ще позволи да се реализират социално-икономическите планове и заедно с това ще осигури надеждна защита на страната. По думите на Сталин привържениците на политиката на ненамеса са подхванали „голяма и опасна политическа игра“. И Съветският съюз е принуден да участва в тези политически маневри с твърде неясен финал. В обичайния тесен кръг, където на няколко пъти е поканен и Литвинов, се обсъжда въпросът: по какъв път да се върви при създаващата се обстановка? „Медените месеци“ на народните фронтове в Европа са свършили. Революционната вълна се е разбила в милитаристичните и шовинистичните бариери на буржоазията. Европейският континент е притихнал в предчувствие, че всеки момент ще го залее танковите армади на Хитлер. Драмата на гражданската война в Испания отива към края си, републиката агонизира. Марксистките партии, много от които са разгромени или са преминали в нелегалност, гледат с надежда към Съветския съюз. Влиянието на Коминтерна значително отслабва. И ще кажа направо: огромен дял от вината за това се пада на Сталин. Фактически той налага на Коминтерна политиката на ВКП(б), упражнява безапелационен диктат върху международния съюз на комунистите и го дискредитира с това. Трагични, тежки и престъпни са репресивните му действия спрямо негови дейци. Страшното „гребло“ на терора „проскубва“ Коминтерна и дъщерните му организации — Комунистическия интернационал на младежта (КИМ), Червения интернационал на профсъюзите (Профинтерн), Комитета за международна работническа помощ. Особено пострадват ръководителите на комунистическите партии в Австрия, Унгария, Германия, Естония, Латвия, Литва, Полша, Румъния, Финландия и Югославия, обявени в своите страни извън закона. Интернационалисти, потърсили убежище в Съветския съюз от преследванията на реакцията в своята родина, попадат между зъбците на наказателната машина. Списъкът на репресираните е дълъг. Ще изброя само няколко имена на загинали в годините на Сталиновото беззаконие: членовете на ръководството на Германската комунистическа партия Г. Ремеке, Х. Еберлайн, Г. Нойман; на Полската комунистическа партия Е. Прухняк, Ю. Ленски, М. Кошутска;

генералния секретар на Комунистическата партия на Гърция А. Контас; видния деец на Иранската комунистическа партия А. Султан-Заде; дейците на Югославската комунистическа партия М. Горкич, В. Чопич и М. Филипович; на Финландската комунистическа партия А. Шотман и Г. Ровио. Загиват видният деец на международното комунистическо движение Бела Кун, швейцарецът Ф. Платен — близък приятел на Ленин, унгарецът Л. Гавро (награден с два ордена „Червено знаме“ за проявено мъжество в годините на гражданската война), българинът Роман Аврамов, удостоен с орден „Ленин“, финландецът Е. Гюлинг и много, много други. Особено цинични са действията на Сталин спрямо Полската комунистическа партия. Последният член на Политбюро на Полската комунистическа партия е арестуван през септември 1937 г. Когато на „вожда“ показват проекта, на постановлението на Изпълнителния комитет на Комунистическия интернационал (ИККИ) за разпускане на Полската комунистическа партия заради това, че в нея уж „се разпореждат агенти на полския фашизъм“, Сталин реагира твърде красноречиво: „С разпускането закъсняхме кажи-речи две години. Разпускането ѝ е нужно, но според мене не бива да се публикува в печата.“ Тук му е мястото да кажа, че постановлението не е обсъждано на заседание, а е прието с допитване при участие само на шест от деветнайсетте му членове.

Сталин не само обезкървява централните органи на Коминтерна, но със своите политически действия усилва рязко сектантските тенденции, принизява дейността на апарата му до придатък на създадената от него бюрократична машина. Деформирането на интернационалните принципи, командните и репресивните методи, насаждани от Сталин, рязко намаляват влиянието на Интернационала сред масите, спомагат обективно за укрепването на фашизма.

Сталин продължава да упорства в оценката си за социалдемократията, поставя я фактически в един куп с фашизма. Обяснява спадането на революционната вълна в света преди всичко с „реформизма“ и „предателството“ на социалдемократите. „Вождът“ е последователен в грешките си. Тази е една от тях, но с особено тежки последици и с отдавнашни корени. Да се върнем за малко в 20-те години.

През януари 1924 г., една седмица преди смъртта на Ленин, се свиква пленум на Централния комитет. Между другите въпроси се

обсъжда и докладът на Зиновиев „За международното положение“. При обсъждането се изказва и Сталин. Като критикува Радек за допуснатите от него грешки по „германския въпрос“, той формулира дълбоко погрешния тезис, който по-късно натрапва постепенно и на Коминтерна: опора на фашизма е социалдемокрацията, на която ние трябва да обявим „война на живот и смърт“. С изказването си той представя фактически социалдемокрацията като главен враг на работническото и комунистическото движение.^[3] През 1924 г. в статията си „Още за международното положение“ той обявява, че фашизмът и социалдемокрацията са „близнаци“. По този въпрос Сталин не маневрира, а дълги години се придържа към едни и същи погрешни възгледи. Още през 1933 г., когато се запознава с ръкописа на Ф. Гекерт, един от видните дейци на Германската комунистическа партия, озаглавен „Какво става в Германия?“, Сталин отбелязва отстрани „Соцфашисти? Да“. Там, където Гекерт пише, че социалдемокрацията кривнала и минала на страната на фашизма, Сталин добавя, че именно поради това „комунистите наричат социалдемократите ето вече три години социалфашисти“^[4]. Очевидно е колко дълбоко погрешен и късоглед извод прави Сталин. Вместо към обединяване на силите на работническата класа за борба с фашизма той ориентира комунистическите партии към борба със социалдемокрацията. А това обезсилва съпротивата им против фашизма — действителната главна опасност за работническото и комунистическото движение.

Когато се съветва с обкръжението си по международни въпроси, Сталин се вслушва, кажи-речи, само в думите на Молотов. Според „вожда“ неговите аргументи са някакъв синтез между гъвкавост и твърдост и съответстват на обстановката. Двамата формулират „задачите на партията в областта на външната политика“, които Сталин докладва на XVIII партиен конгрес. Четирите точки на тази програма, оформени писмено от Сталин буквално само няколко часа преди откриването на конгреса, изразяват две тясно свързани идеи:

Първо. Да продължи търсенето на мирни средства за предотвратяване на войната или най-малкото за максималното ѝ отдалечаване. Да се предприемат нови опити за реализиране на съветския план за колективна сигурност в Европа. Да не се допусне

създаването на широк общ антисъветски фронт. Да се проявява максимална предпазливост спрямо провокациите на врага.

Второ. Да се вземат всички необходими, дори извънредни мерки за ускоряване на подготовката на страната за отбрана, като се обърне най-голямо внимание на укрепването на бойната мощ на Червената армия и Военноморския флот. (Въпросите за по-нататъшното нарастване на отбранителния потенциал се обсъждат по-късно на XVIII общосъюзна партийна конференция през февруари 1941 г.)

Същевременно на заседанията на Политбюро много от въпросите се разглеждат във връзка с решаването именно на тази двуединна задача. Сталин непрекъснато мисли как да подобри работата на външнополитическото ведомство, как да използва максимално възможностите на дипломацията. Не е доволен от народния комисар — той твърде често е на особено мнение. Веднага след майските празници Берия протяга ръка към Литвинов. Появяват се признаци за скорошен арест — около Литвинов се създава „вакуум“, не го викат на съвещания от висок ранг, сътрудници на НКВД водят нощни „разговори“ с негови помощници и близки. Малко след това е изваден от състава на Централния комитет... По всичко проличава, че трябва да се очаква най-лошото. В Народния комисариат запечатват книгата му. Хора на Берия преглеждат записките на народния комисар в дипломатическите му дневници. В документите намират копие на един от последните му доклади до Сталин: „Изпращам с настоящето запис на днешния ми разговор с английския посланик и превод на английския проект за декларация... Тя предвижда само задължително споразумяване, тоест същото, което ние самите имаме предвид. Впечатлението, че се създава някакъв нов пакт на четирите, с изключение на Италия и Германия, ще има известно политическо значение. Но не съм уверен, че Бек ще се съгласи да подпише дори такава декларация...“^[5] Литвинов иска и се надява, че антифашисткият алианс със западните демокрации може да се осъществи... В писмото си от края на март 1939 г. до пълномощния, министър на Съветския съюз във Франция Суриц той съобщава, че „на недвусмисленото предложение за декларация на четирите ние дадохме недвусмислен отговор, че сме съгласни“. Но що се отнася до нас, решихме, подчертава народният комисар, „да не я подписваме без Полша“. Става ясно обаче, че отговорът на Полша „е достатъчно

точен, за да разберем отрицателното ѝ отношение“^[6]. Литвинов смята, че един възможен съюз на СССР със западните демокрации ще бъде най-сигурната гаранция срещу заплахата от световна война. Заедно с това именно един такъв съюз ще позволи да бъдат защитени и малките държави, които Хитлерова Германия се готви да погълне. След като на 29 март 1939 г. приема посланика на Литва в СССР Балтрушайтис, народният комисар записва в дневника си: посланикът „ми донесе копие от германско-литовското споразумение за Клайпеда и заедно с това ми съобщи подробности от «преговорите». Рибентроп се държал твърде грубо с министъра на външните работи на Литва Ю. Урбшис, когато му връчил проекта за споразумение, и поискал да бъде незабавно подписан. Когато Урбшис възразил, Рибентроп заявил, че Ковно (Каунас — б.а.) ще бъде сравнен със земята, ако споразумението не бъде подписано незабавно, и че германците са напълно готови да направят това. Накрая Рибентроп се съгласил да пусне Урбшис до Ковно, при условие че се върне веднага с подписано споразумение...“^[7]

След разговорите си с Литвинов Сталин усеща, че народният комисар на външните работи не вярва на Хитлер и е готов упорито да търси споразумение със западните демокрации. Тази прибързана и предварително избрана позиция се сторила на Сталин подозрителна. В разговор с Берия той се разпорежда Литвинов да бъде подложен на повнимателно наблюдение. Обаче по каприз пак на диктатора най-лошото не се случва. Но смяната на Литвинов е посрещната в Берлин като „добър сигнал“. Временно изпълняващият длъжността дипломатически представител на СССР в Германия Астахов докладва в Москва: германците смятат, че са се появили шансове за подобряване на германско-съветските отношения. „Предпоставките за това се очертаха по-ясно след смяната на Литвинов...“^[8] Сталин спира в последния момент своя цербер и се ограничава само с отстраняването на Литвинов от поста народен комисар на външните работи, като дава този пост на Молотов. Издигайки в този сектор фактически втория човек в държавата, „вождът“ иска да покаже на всички какво голямо значение придава СССР на външнополитическите въпроси, на делото за запазване на мира, Сталин решава, че подписаните в средата на 30-те години договори за взаимна помощ с Франция и Чехословакия „не работват“. Но всичко това ще стане през май 1939 г. ...

Когато през 1938 г. Хитлер се готви да погълне Чехословакия, Сталин на няколко пъти (през март, април, май, юни, август) възлага на Народния комисариат на външните работи да намери форми и начини публично да бъде потвърдена готовността на Съветския съюз да защити Чехословакия. Създава се впечатление, че и президентът Бенеш е склонен да приеме тази помощ. На 20 септември Москва отново изпраща положителен отговор на запитването на Прага за възможността и готовността на СССР да защити Чехословакия от готвещото се нахлуване.^[9] Народният комисар на отбраната подписва директива, съгласно която в Киевския особен военен окръг (КОВО) се създава специална групировка войски; в Белоруския особен военен окръг (БОВО) се предвиждат оперативни придвижвания на съединенията за създаване на съответните групировки. Разиграни са специални учения. Укрепените райони и системата на противовъздушната отбрана са приведени в бойна готовност. В края на септември началникът на Генералния щаб Шапошников изпраща телеграма до западните окръзи със следното съдържание: „До специално нареждане червеноармейците и младшите командири, изслужили установените срокове на служба в редовете на Работническо-селската Червена армия (РККА), да не се уволняват от редовете на армията.“^[10] В много райони се извършва частична мобилизация. В бойна готовност се поставят повече от седемдесет дивизии. А в същото време се подготвя мюнхенската спогодба... Сталин разбира, че страхът от „комунистическата зараза“ е по-силен от гласа на разума. И не греши.

При създадите се условия чехословакото правителство се оказва неспособно да постави националните интереси над класовите. Под натиска на Англия и Франция то коленичи пред Хитлер. Франция също предпочита да анулира договора си с Чехословакия. При тези условия — разсъждава Сталин — главното е да не се даде възможност на империалистическите държави да образуват блок, насочен против Съветския съюз. По негово указание Литвинов, а по-късно и Молотов започват активно да проучват възможностите за проваляне на империалистическия сговор против СССР. Сталин е много обезпокоен от съдържанието на „мюнхенската кошница“ — англо-германската декларация за ненападение, подписана през септември 1938 г., както и френско-германската спогодба със същото съдържание, подписана

през декември 1938 г. Фактически тези споразумения дават на Хитлер „зелена улица“ на изток. Нещо повече — при определени условия може да станат основа на антисъветски съюз. Сталин разбира, че ако това стане, не би могло да се измисли по-лоша ситуация за страната.

Още преди XVIII конгрес на партията той нарежда на народния комисар на външните работи да се обърне към британското и френското правителство с предложение да се започнат тристранни преговори по изработване на мерки за пресичане на по-нататъшната фашистка агресия. Възнамерявайки да окажат с това натиск върху Хитлер, Англия и Франция се съгласяват да водят преговори. Но намеренията им твърде скоро излизат наяве. Многобройни са източниците, които доказват, че Лондон и Париж искат преди всичко да насочат агресията на Хитлер на изток и без никакво желание изслушват предложението на Съветския съюз за създаване на „преграден вал“. Литвинов пише на съветския политически представител в Лондон Майски: „Засега Хитлер си дава вид, че не разбира англо-френските подмятания за свобода на действията му на изток, но може би ще разбере, ако в добавка към подмятанията Англия и Франция му предложат и нещо друго.“^[11]

Ако човек прочете дневниците на Молотов и на заместника му Потьомкин, а те и двамата неколkokратно се срещат с английския посланик У. Синдс и с френския посланик П. Наджиар, ще се убеди, че тези дипломати не са изключвали вероятността от военно споразумение със СССР с цел да бъде пресечена една възможна германска агресия, но са избягвали да разглеждат конкретни въпроси. В използваната от Народния комисариат на външните работи отделна сграда на улица „Спиридоновка“ № 17 се разиграват политически маневри. Де да са знаели тогава страните, че изпускат шанс с историческа важност! Защото, ако през 1939 г. се беше създавала антифашистка коалиция, твърде много неща щяха да тръгнат по друг път. Представителите на западните държави няколко пъти питат: „Означава ли отстраняването на Литвинов от поста народен комисар на външните работи някаква промяна във външната политика на Съветския съюз?“^[12] На 11 май 1939 г. по време на разговора на Молотов с временно изпълняващия длъжността посланик на Франция в СССР Ж. Пайяр французинът пита:

„Ще бъде ли съветската политика такава, каквато беше при Литвинов?“

„Да. Във френското и в английското правителство се извършват по-често смени на министри, без това да предизвиква особени усложнения...“

„Може ли да се смята, че статията «По международното положение», публикувана в «Известия», изразява мнението на правителството?“

„Това е мнение на вестник «Известия» — орган на Съветите на депутатите на трудещите се, които са местни органи. «Известия» не може да се смята за официоз...“^[13]

Такова е отношението на Молотов към съветите и към „Известия“. А официално новият народен комисар на външните работи не се разграничава от линията на Литвинов. Макар проникателните политици да разбират, че сега Германия има по-големи шансове да попречи на съюзяването на западните демокрации със Съветския съюз. В обстановката на взаимно недоверие това се постига по-лесно. Ясно е каква фатална роля изиграва **кризата в доверието**, съществуваща между преговарящите страни.

Германия прави всичко възможно само и само да попречи на евентуалното сближаване на СССР с Англия и Франция. Преди началото на тристранните преговори между Съветския съюз, Англия и Франция германският посланик в Москва Шуленбург успява да си издейства среща с Молотов, на която достатъчно остро натрапва главната си идея: „Между СССР и Германия няма политически противоречия. Налице са всички възможности за съгласуване на взаимните интереси.“ Молотов, който още не знае как ще протекат съветско-англо-френските преговори, отговаря предпазливо и мъгляво: „Съветското правителство се отнася положително към стремежа на германското правителство за подобряване на отношенията...“^[14] Това става по време, когато английската и френската делегация са пристигнали вече в Москва и Сталин е одобрил инструкцията за съветската делегация на преговорите.

В началото на август 1939 г. „командата“ на Берия подготвя справки за членовете на английската и френската военна мисия, пристигнали в Москва за преговорите. В тях са описани с пълни подробности Дракс, Барнет, Хейууд, Думенк, Вален, Вийом и другите

членове на делегациите. В „снимките“ освен другото се казва например, че Дракс е станал неотдавна морски адютант на краля и че е кавалер на царския орден „Свети Станислав“, че през ноември Думенк трябва да стане член на висшия военен съвет и е специалист по моторизирането на армията, но с политика никога не се е занимавал.^[15] За Сталин тези данни не са интересни. На него веднага му прави впечатление, че освен неколцината генерали в делегациите са включени доста младши офицери като капитан Совиш, капитан Бофър и други. И разхождайки се из кабинета си, подхвърля на Молотов и Берия:

„Това е несериозно. Тия хора не могат да имат необходимите пълномощия. Лондон и Париж искат, както и по-рано, да играят покер, а ние бихме искали да научим могат ли те да се съгласят на европейски маневри...“

„Но както изглежда, все пак преговори трябва да се водят. Нека да разкрият картите си“ — казва Молотов, вперил поглед в очите на Сталин.

„Е, няма как, щом трябва — трябва“ — отсича сухо Сталин.

На започналите през август 1939 г. военни преговори (съветската делегация е в състав К. Е. Ворошилов, Н. Г. Кузнецов, А. Д. Локтионов, И. В. Смородинов, Б. М. Шапошников) картината бърже се прояснява. Западните страни не желаят да разпрострат гаранциите си върху прибалтийските държави. Нещо повече, съдействат за сближаването им с Германия. И още докато траят англо-френско-съветските преговори, Хитлер натрапва на Латвия и Естония свои договори. Враждебна линия по отношение на СССР започва да води и хортистка Унгария. На практика позицията на полското правителство не се е изменила — тя е същата както по време на разговора на министъра на външните работи на Полша Ю. Бек с Хитлер през януари 1939 г. Тогава Бек заявява, че Полша „не придава никакво значение на така наречените системи за сигурност“, които са претърпели провал. На свой ред министърът на външните работи на Германия Рибентроп на срещата си с Бек подчертава: Берлин се надява, че „Полша ще заеме още по-ясно изразена антируска позиция, тъй като иначе едва ли ще можем да имаме общи интереси“^[16]. Става известно, че по време на тайната си визита в Германия румънският крал Карол II е заявил на Хитлер: „Румъния е настроена против Русия, но не може открито да

изтъква това поради съседството си с нея. Румъния обаче никога няма да допусне преминаване на руски войски през територията ѝ, макар често да се твърди, че тя уж е обещала на Русия да пропусне войските ѝ. Това не отговаря на действителността.“^[17]

Такава е международната обстановка преди началото на преговорите. В дипломатическата чанта на ръководителя на съветската делегация Ворошилов са инструкциите на политическото ръководство, одобрени от Сталин на 4 август. Документът носи името „Съображения за преговорите с Англия и Франция“, където се разглеждат пет варианта, „при които е възможна намеса на нашите сили“. В „Съображенията“ Германия е наречена „главен агресор“. Сътрудниците на народните комисариати на отбраната и външните работи са пресметнали точно колко танка, артилерия, самолети и дивизии трябва да въведат в действие Съветският съюз, Англия и Франция „в зависимост от варианта“, предвидили са „блокада на бреговете на главния агресор“, определили са направленията на „основните удари“, „реда за координиране на военните действия“ и т.н. Съветският съюз е готов да предостави против „главния агресор“ 120 пехотни дивизии. „При нападение на главния агресор против нас — се подчертава в «Съображенията» — ние трябва да искаме от Англия и Франция да предоставят 86 пехотни дивизии, решително да настъпят от 16-ия ден след мобилизацията, най-активно да участват във войната, която ще води Полша, както и да осигурят безпрепятствено преминаване на нашите войски през територията на Вилненския коридор към Галиция, като им предоставят подвижен състав. Вариантът, при който «главният агресор» е нападнал Съветския съюз, предвижда възможността Германия да използва териториите на Финландия, Естония, Литва, а вероятно и на Румъния.“^[18]

Но още на първите заседания става ясно, че западните мисии са пристигнали в Москва главно за да излагат общи съображения и да информират Лондон и Париж за „широкомащабните планове“ на Москва, а не със стремеж да бъде изработено конкретно и действено споразумение.

Нареждайки с Молотов и Ворошилов този политически „пасианс“, Сталин все повече се убеждава, че Западът няма искрени намерения да бъде постигнато взаимноприемливо споразумение. И все пак той смята за необходимо да се обърне още веднъж с конкретно

предложение към Англия и Франция за сключване на 5- или 10-годишна спогодба със Съветския съюз за взаимна помощ, предвиждаща и военни задължения. Същината на спогодбата се свежда до следното: в случай на агресия против която и да е от договарящите се държави (както и против източноевропейските държави) страните се задължават да ѝ се притекат на помощ. Съветският съюз конкретно посочва за какви страни между Балтийско и Черно море става дума. Лондон и Париж не отговарят. Сталин бърза, иска да им се напомни. Но на преговорите в Москва идват второстепенни лица, неупълномощени да взимат важни решения. Едновременно с това Сталин научава, че партньорите по преговори не прекратяват тайните си опити да постигнат приемливо споразумение с Хитлер. Става ясно, че Англия и Франция просто искат да печелят време за намиране на изгоден за тях вариант, без да се съобразяват с интересите на Съветския съюз. Всъщност западните страни не предлагат ясно изразена концепция за съвместни действия против Германия. В позицията на техните делегации явно прозира намерението главната роля в противодействието срещу евентуална агресия на германските войски да се стовари върху Съветския съюз без определени гаранции за собствен пропорционален принос в борбата с агресора. Сталин разбира, че това означава провал на идеята за колективна сигурност. На „вожда“ не му достига издръжливост. И макар че обикновено е гледал винаги да върви към целта с малки, но сигурни крачки, този път започва да се държи като шахматист, изпаднал в цайтнот. Окончателно слага кръст на тристранните преговори, когато на 20 август сутринта Ворошилов му поднася записка от адмирал Р. Дракс, от когото, както и от френския му колега, било поискано да ускори отговора си на съветските предложения. В записката се казва:

„Драги маршал Ворошилов!

Със съжаление трябва да ви уведомя, че английската и френската делегация и досега не са получили отговор относно политическия въпрос, който помолихте да изпратим до нашите правителства.

Тъй като ще трябва да председателствам следващото заседание, предлагам да се съберем в 10 часа сутринта на 23 август или по-рано, ако дотогава бъде получен отговор.

Искрено Ваш: Дракс,
адмирал, ръководител на Британската делегация“^[19]

„Край на играта!“ — промърморва раздражено Сталин. Казвайки това, едва ли е предполагал, че срещата на делегациите, определена за 23 август, все пак ще се състои. Но в съвсем друг състав.

През 1938 г. Сталин се пренася в ново жилище, също в Кремъл, намиращо се в сградата на бившия Сенат. Във великолепия дворец, построен от знаменития Казаков в периода 1776–1787 г., той заема няколко стаи. До тях се редят помещения за охраната, за гости и за приеми. На един етаж по-горе са кабинетът му и други официални апартаменти. От 1918 до 1922 г. тук е живял и работил Ленин. И самият Сталин едва ли е можел да обясни защо се е преместил от двуетажната сграда с нисички мътни прозорчета, където са живели някога дворцовите слуги, в тая разкошна постройка. Та нали почти никога не е оставал да нощува в Кремъл — винаги е отивал във вилата си в Кунцево. Когато е приближавал сутрин към сградата на бившия Сенат, той навярно е поглеждал към купола и си е казвал, че навремето там е имало великолепна статуя на Георгий Победоносец — древния символ на Москва. Но през 1812 г. Наполеон заповядвал да свалят свети Георги и да го откарат във Франция. Пак тази Франция... Изглежда, че иска да върви в крак с англичаните. А какво му говореше Пиер Лавал още в средата на май 1935 г.: „Само искреното сътрудничество ще направи френско-съветския договор действителен.“ Ето ти тебе „искреното сътрудничество“! Изкачвайки се по стръмната стълба към кабинета си, Сталин продължава да мисли: какво още може да се предприеме в условията на фактически бойкот от страна на англичаните и французите, за да не опожарят страната пламъците на войната? Какво наистина? Има един вариант, но ще трябва да се пристъпи — въпреки линията на Коминтерна — към крайно непопулярна спогодба.

Всеки ден в просторния кабинет на Сталин се свикват съвещания, на които присъстват някои от членовете на Политбюро,

дипломати, военни. Към края на лятото на 1939 г. съветските ръководители разбират, че пред лицето на фашистка Германия на запад и на милитаристична Япония на изток Съветският съюз няма на кого да разчита. Като че ли се потвърждава изводът на Сталин, направен пред XVIII конгрес на партията: антикомунизмът и нежеланието на Англия и Франция да водят политика на колективна сигурност отвориха пред членовете на „антикоминтерновския пакт“ шлюзовете на агресия. Изглежда, класовият егоцентризъм, враждебното отношение към социализма и користните им сметки не са позволили на Лондон и Париж да преценят трезво очертаващата се реална опасност. Най-късогледите политици направо заявяват: нека Хитлер да предприеме антикомунистически кръстоносен поход на изток. Според тях той е по-малко опасен от Съветския съюз. Всичко това кара Сталин да гледа твърде безрадостно на външнополитическата ситуация през лятото на 1939 г.

Оказва се, че за Съветския съюз има само един избор. И той трябва да бъде направен. Налага се да бъде направен. Сталин разбира това преди другите, макар и да е предвиждал, че в много страни тази крачка ще бъде посрещната крайно отрицателно. Но като прагматик той пренебрегва в момента идеологическите принципи. За повече от десетилетие и половина единовластникът е свикнал вече да взема решения, засягащи съдбата на милиони хора. При цялата си изключителна предпазливост **не се бои от отговорност**, уверен, че е непогрешим, макар винаги да е прибягвал до изпитания метод: за неуспехите прехвърляй вината върху други. Сталин е свикнал да запазва за себе си последната дума в решенията на партийното и държавното ръководство. Заедно с това, направил вече избора си, той невинаги се грижи за пропагандното му осигуряване, облягайки се в това отношение на своя апарат, по-специално на енергичния Жданов.

И така, когато Сталин се убеждава, че англо-френско-съветските преговори не дават бързи резултати (а и без това не вярва много, че ще доведат до положително решение), връща се към „германския вариант“, предлаган настойчиво от Берлин. Според него друг избор вече няма. Пропусне ли и тази възможност, Съветският съюз може да се сблъска с широк антисъветски фронт, което би довело до най-лошото. Изпаднал в политически цайтнот, Сталин няма никакво време да мисли какво ще кажат за тази негова крачка потомците, какво ще

каже историята. На прага се е изправила войната. Трябва на всяка цена да се задържи там колкото е възможно по-дълго.

След като обсъжда с Политбюро пътищата за активизиране на контактите с Берлин и уточнява инструкциите за съветския политически представител в Германия, Сталин нарежда на Двински, заместника на Поскръобишев да издири цялата налична литература за Хитлер, за фашизма и за социалните му извори. Иска да си изясни по-дълбоко явлението националсоциализъм, за който още на XVII партиен конгрес казва, че „и при най-обстойното му проучване е невъзможно да се открие в него дори атом от социализъм“^[20]. Той добре си спомня, че в своето изказване на този последен за него конгрес половината от речта си Бухарин отделя за анализиране на характера на заплахата за Съветския съюз от страна на Германия и Япония. Запечатало се е в паметта му образното резюме на Бухарин, което тогава му се стори кресливо и чиста пропаганда: безочливата си разбойническа политика „Хитлер формулира с желанието си **да ни изблъска в Сибир**, а японските милитаристи — с желанието си **да ни изблъска от Сибир**, така че по всяка вероятност ще се наложи на една от доменните пещи в Магнитка да сместим цялото 160-милионно население на нашия Съюз“^[21]. А сега Сталин, макар и да не е свикнал дори мислено да си признава грешките, вече никак не смята това изказване за глупаво. Седем години преди бъдещата страшна схватка с фашизма, а след това и с японския милитаризъм Бухарин, общо взето, очертава вярно контурите на надвисващата заплаха.

Вечерта Сталин сяда да преглежда приготвените му от Двински материали. Дълго прелиства превода на Хитлеровото книжле „Майн кампф“. Подчертава с молив два големи пасажа: „Ние завършваме вечното движение на германците към Южна и Западна Европа и обръщаме поглед към земите на изток. Ние свършваме с колониалната търговска политика и преминаваме към политика на завоюване на нови земи. И когато говорим днес за нова земя в Европа, то ние можем да мислим само за Русия и подвластните ѝ покрайнини. Самата съдба сякаш ни е посочила този път... Организирането на руската държава не е било резултат от държавническата способност на славянството в Русия, а само бляскав пример на държавническо-творческата дейност на германския елемент сред по-долу стоящата раса... Бъдещата цел на нашата външна политика трябва да бъде не западна и не източна

ориентация, а източна политика в смисъл на завоюване на необходимата за нашия германски народ територия.“ Когато четете тия редове, свидетелстващи за престъпни планове, Сталин още повече се убеждава, че авантюристът с перчем на челото пред нищо няма да се спре. Въпросът е само един: кога?

Сталин се зачита в книгата на Конрад Хайден „История на германския фашизъм“ и подчертава думите на Хитлер, казани още през 1922 г.: „В десния лагер евреите се стараят така остро да изтъкват съществуващите недостатъци, та колкото може повече да ожесточават човека от народа; те насаждат жажда за пари, цинизъм, жестокосърдечност, отворителен снобизъм. Все повече евреи се вмъкват в най-добрите семейства, в резултат водещият слой на нацията стана всъщност чужд на своя собствен народ.

Това създаде предпоставка за работа в левия лагер. Тук евреите разгърнаха долната си демагогия... Успяха чрез гениално използване на печата дотам да подчинят масите на своето влияние, че десните почнаха да виждат в грешките на левите грешки на германския работник, а грешките на десните бяха представяни на свой ред само като грешки на така наречените буржоа...“ Поразен от този дотолкова злостен антисемитизъм, Сталин продължава да разлиства книгата, подчертавайки заглавията: „Заговорът на равините“, „Майстор на думите“, „Майсторът неврастеник“, „Дипломация на силните думи“ „Неговата честна дума“, „Тайната на физиономията му“...

Предстои му да се бори с този изрод. Сталин не се съмнява в това! Но той, първото лице в социалистическата държава, символизиращо фактически цялата политическа власт в нея и могъществото ѝ, има насреща си фюрера, олицетворяващ една крайно милитаристична буржоазна държава. Двубой между двама диктатори? Или съюзяването им? Може би Троцки е имал основание да пише, че Сталин прилича на Хитлер? Отхвърляйки тази мисъл, „вождът“ продължава да четете Хайден: „Неспособният да се владее Хитлер просто не знае какво обещава, обещанията му не може да се смятат за обещания на солиден партньор. Той ги нарушава, щом това е в негов интерес, и при това продължава да смята себе си за честен човек.“^[22] И този човек предлага на Сталин да сключат пакт за ненападение... Свикнал да оправдава постъпките си с „гласа на Провидението“,

Хитлер сигурно мисли, че договорът със Сталин ще бъде спогаждаме с дявола, спрямо когото всичко е позволено.

Разхождайки се из кабинета, Сталин продължава да прелиства книгите, брошурите и статиите, събрани от Двински, преглежда и донесенията на политическия представител в Берлин, както и заключенията на други дипломати и сътрудници на разузнаването. Например разузнавачите съобщават, че към средата на лятото на 1939 г. сухопътните германски сили наброяват 3,7 милиона души и разполагат 3195 танка и с над 26 хиляди оръдия и минохвъргачки. Почти половината от войските са моторизирани. Военновъздушните сили наброяват около 400 хиляди души (над 4 хил. самолета), а военноморският флот — около 160 хиляди (107 бойни кораба от основните класове). Безспорно това е най-силната армия в капиталистическия свят. Хиляди антифашисти в Германия са избити, около един милион германци са хвърлени в затворите и концентрационните лагери. (По Сталиновите мащаби — не са чак толкова много.)

Ако обичаше самокритиката, към която винаги е призовавал, Сталин щеше да има всички основания да се надсмее над думите си за бъдещата война. Прогнозата му, направена по-рано, сега, през 1939 г., му изглежда дори наивна. А тогава, през 1934 г., под гръм от аплодисменти беше казал, че бъдещата война щяла да стане „най-опасна за буржоазията още и поради това, че войната ще се води не само на фронтовете, но и в тила на противника. Буржоазията може да не се съмнява, че многобройните приятели на работническата класа в СССР от Европа и Азия ще се постараят да ударят в тил потисниците си, подхванали престъпна война против отечеството на работническата класа от всички страни. И нека да не обвиняват нас господата от буржоазията, ако на другия ден след такава една война се простят с някои от близките им правителства, царстващи благополучно в днешни дни по божия милост“^[23]. Да, така беше прогнозировал тогава „вождът“ и сега грешката му излиза наяве. Но той не обича да се вглежда в очите на миналото, ако то го гледа с упрек.

Когато свършва с шифрованите донесения на разузнавателния апарат, Сталин дълго прелиства, подчертава и отново се връща към прочетеното в книгата на английската писателка Дороти Уудмън „Германия се въоръжава“. Заинтересувала го е по-специално главата

„Идеологическата подготовка за война“. Призивите, лозунгите на фашизма са обърнати не толкова към разума и интелекта, колкото към инстинктите и националистичните чувства. Култовите норми, слепият фанатизъм, насаждан от цяла пирамида фюрери, специално въведените ритуали замъгляват политическото съзнание на хората, създават безмозъчни и жестоки изпълнители. Фашистките идеолози изграждат обстановка на психологическа екзалтация и националистическа истерия, използвайки това за своите намерения.

След като прекарва цялата вечер в изучаване на материалите за фашизма и за неговия фюрер, Сталин разбира, че фашистката идеология е безпринципно съчетание на разнородни, несъвместими и противоположни възгледи, има за духовна основа антикомунизма и се опира на превърнатата в романтика история на прадедите, на фалшифицираната философия на историята, култа към грубата сила и възхвалата на арийския „сврѣхчовек“. „Вождът“ е поразен от крайно откровения социален цинизъм на идеолозите на райха. Според него такива идеи не се пропагандират публично. Да, компромисът с тия хора е много опасен. Но да се скара с Германия сега без споразумение с Англия и Франция той просто не е готов.

И Сталин търси решение. Разговорите с неговите съратници едва ли ще му дадат нещо съществено. Единовластието му толкова се е задълбочило, че почти цялото му обкръжение само се опитва да налучква мнението или желанието на „вожда“ и с най-голяма готовност се съгласява с неговите думи. Няма да бъдем обективни, ако не признаем, че при тази обстановка за изработването на „курса“, на „линията“ Сталин е бил принуден да разчита преди всичко на себе си. Приближените му гледат да казват не онова, което мислят, а което по тяхно мнение той иска. Но вината за това е преди всичко негова, тъй като той е парализирал творческите, принципните колективни дискусии и обсъждания.

Скоро ще удари часът на истината, а Сталин все още умува за трите варианта на решението си: да се споразумее с Англия и Франция, да сключи пакт с Германия или — което е крайно нежелателно — да остане в изолация. Естествено, за предпочитане е първият вариант като най-благоприятен. Де да беше създадена вече антифашистката коалиция, която щеше да има не само огромен материален потенциал, но и да се ползва с голямо морално

предимство... Но изпадналият в политически цайтнот Сталин решава, че не може повече нито да чака, нито да рискува. Явно не му достигат издръжливост и търпение. Още повече защото Лондон и Париж като че ли все още чакат нещо друго, не проявяват искрено желание да тръгнат по пътя на сближаване със Съветския съюз. Но все пак грешката на Сталин се състои преди всичко в това, че надценява възможността за създаване на блок между Англия, Франция и фашистка Германия.

През август се очертава своеобразна ситуация. Заседанията на трите военни делегации се нижат едно след друго без никакъв напредък. Едновременно, вече на политическо равнище, трескаво се осъществяват контакти между представителите на Москва и Берлин. Малцина знаят, че в началото на август и в Лондон се водят тайни англо-германски преговори. Германският посланик в Англия Х. Дирксен и упълномощеният от британския премиер Х. Уилсън се опитват да прехвърлят „мостове“ между двете страни. Еволюцията на събитията е бързотечна. И Сталин чете донесението на Астахов от Берлин, носещо дата 12 август: „Конфликтът с Полша назрява с ускоряващ темп, в най-кратко време може да се разразят решителни събития... Печатът се държи изключително коректно към нас... Обратно, по отношение на Англия подигравките прехвърлят всякакви граници на елементарно приличие...“^[24]

На другия ден Астахов съобщава: „Изхождайки от нашето съгласие да водим преговори за подобряване на отношенията, германското правителство би искало да се пристъпи към тях възможно по-скоро...“^[25]

На 15 август Шуленбург връчва на Молотов меморандум, в който се казва: „От гледна точка на германското правителство между Балтийско и Черно море няма нито един въпрос, който не би могло да бъде разрешен при пълно удовлетворяване на двете страни. Тук се отнасят въпросите за Балтийско море, прибалтийските държави, Полша, Югоизтока и други такива.“^[26] Както се вижда, Берлин дори не прикрива цинизма си.

На 17 август Молотов приема Шуленбург, който изтъква, че е необходимо преговорите с Рибентроп да започнат тази седмица. Молотов, от името на Сталин (той подчертава специално това), заявява: „Преди да започнат преговорите за подобряване на

политическите взаимоотношения, трябва да завършат преговорите за кредитно-търговска спогодба.“^[27]

На 19 август по негова молба Шуленбург отново е приет от Молотов, на когото съобщава: „В Берлин се опасяват от конфликт между Германия и Полша. По-нататъшните събития не зависят от Германия.“ Шуленбург настоява за незабавното идване на Рибентроп с цел да бъде сключен пакт за ненападение. Молотов се съгласява Рибентроп да дойде на 26–27 август. Кредитната спогодба е сключена светкавично. Хитлер бърза и напире... Датите 26 или 27 август не му вършат работа. Точно тия дни има намерение да пусне военната си колесница против Полша. Сталин, въпреки че това не е много типично за него, постепенно, точка по точка, отстъпва пред Берлин. Най-сетне Хитлер не издържа и на 20 август сам изпраща телеграма до Сталин. Ето извадки от тази многозначителна телеграма:

„До господин Сталин
Москва
20 август 1939 г.

1. Искрено приветствам подписването на новата германско-съветска търговска спогодба като първа крачка в подобряването на германско-съветските отношения.

2. Сключването на пакт за ненападение със Съветския съюз за мене означава стабилизиране на германската политика за дълго време.

3. Приемам предадения от Вашия министър на външните работи Молотов проект на пакта за ненападение, но смятам за крайно необходимо да бъдат изяснени по най-бърз начин свързаните с него и други въпроси...

[...]

5. Напрежението между Германия и Полша стана непоносимо. Поведението на Полша спрямо една велика държава е такова, че кризата може да избухне всеки момент.

6. Смятам, че ако двете държави имат намерение да влязат в нови отношения, целесъобразно е да не се губи

време. Затова още веднъж Ви предлагам да приемете моя министър на външните работи във вторник, 22 август, или най-късно в сряда, 23 август...

Адолф Хитлер“^[28]

Фюрерът взима инициативата в свои ръце. Ултимативният тон на телеграмата е очевиден. Сталин я прочита няколко пъти и подчертава със син молив „кризата може да избухне всеки момент“ и последната фраза на телеграмата: „Бих се радвал да получа незабавен отговор от Вас.“

---

[1] XVIII съезд Всесоюзной Коммунистической партии (большевиков). Стенографический отчет. М., 1939, с.2. ↑

[2] Документы и материалы кануна второй мировой войны 1937–1939. В 2-х томах. Т. 2. М., 1981, с.47. ↑

[3] ЦПА ИМЛ при ЦК КПСС, ф.17, оп.2, д.109, л. 32–33. ↑

[4] Пак там, ф.558, оп.1, д.4010, л.1. ↑

[5] ЦГАСА, ф.33987, оп.3, д.1225, л.9. ↑

[6] АВП СССР, ф.06, оп.1, п.19, д.206, л.551. ↑

[7] Пак там, в. 1, д.5, л.554. ↑

[8] АВП СССР, ф.082. оп.22, п.93, д.7, л.798. ↑

[9] СССР в борьбе против фашистской агрессии. 1933–1945. М.; 1976, с.66. ↑

[10] ЦАМО СССР, ф.5, оп.176703, д.7, л.431. ↑

[11] СССР в борьбе против фашистской агрессии. 1933–1945. М., 1976, с.66. ↑

[12] ЦГАСА, ф.33987, оп.3, д.1235, л.57-59, 86. ↑

[13] АВП СССР, ф.06, оп.16, п. 27, д.1, л.766. ↑

[14] Пак там, оп.1а, п. 26, д.1, л.1176-1177. ↑

[15] ЦГАСА, ф.33987, оп.3, д.1235, л.66-72. ↑

[16] Документы и материалы кануна второй мировой войны 1937–1939. Т. 2, с.10, 11. ↑

[17] СССР в борьбе против фашистской агрессии. 1933–1945. М., с.78-79. ↑

[18] АВП СССР, ф.06, оп.15, п. 27, д.5, л.22-32. ↑

[19] ЦГАСА, ф.33987, оп.3, д.1235, л.73. ↑

[20] XVII съезд Всесоюзной Коммунистической партии (большевиков). Стенографический отчет. М., 1934, с.11. ↑

[21] Пак там, с.128. ↑

[22] Гейден, К. История германского фашизма. М.-Л., 1935, с.60.

↑

[23] XVII съезд ВКП(б)..., с.12. ↑

[24] АВП СССР, ф.011, оп.4, п.27, д.01, л.1218. ↑

[25] Пак там, д.59, л.178-180. ↑

[26] Пак там, ф.0745, оп.15, п.38, д.8, л. 126–128. ↑

[27] Пак там, оп.19, п.45, д.4, л. 122–125. ↑

[28] Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918–1945. Bd VII. Baden-Baden, 1956, S. 131. ↑

ДРАМАТИЧЕН ПОВРАТ

Дълго разсъждават Сталин и Молотов над посланието, изслушват още веднъж съображенията на Ворошилов за хода на преговорите с англичаните и французите и се мъчат да си изяснят доколко са достоверни съобщенията за контактите на Берлин с Париж и Лондон, криещи поначало заплаха от образуването на широк антисъветски съюз. След окончателното претегляне на всички „за“ и „против“ решението най-сетне е взето. В голямата политическа игра е нужно да се поеме отговорност и да се направи съответната крачка. И тя е направена.

Сталин става, обхожда няколко пъти кабинета си от единия край до другия, поглежда към Молотов, спира се и диктува:

„До райхсканцлера на Германия Л. Хитлер
21 август 1939 г.

Благодаря за писмото. Надявам се, че германско-съветското споразумение ще предизвика поврат към сериозно подобряване на политическите отношения между нашите страни.

Народите на нашите страни имат нужда от мирни отношения помежду си. Съгласието на германското правителство за сключване на пакт за ненападение ще създаде база за ликвидиране на политическото напрежение и за установяване на мир и сътрудничество между нашите страни.

Съветското правителство ми възложи да Ви съобщя, че е съгласно с идването на г-н Рибентроп в Москва на 23 август.

Й. Сталин“^[1]

Сталин бърза. Той смята, че не разполага вече с време за изчакване и избор. По-късно почти винаги ще пъди от мислите си спомена за 23 август. Поддаде се в някакъв момент на натиска на фюрера, загуби инициативата и не можа да оцени в пълния им размер всички последици. До голяма степен му повлия състоянието на армията след погрома върху нея през 1937 и 1938 г., а в същото време то бе насърчило безочливостта на Хитлер. Но тогава тъй или иначе всяка от страните смята, че е спечелила играта.

На 23 август 1939 г. Рибентроп пристига със самолет в Москва и още същия ден пактът за ненападение между Съветския съюз и Германия е подписан. Сключен е за срок от 10 години (макар че още на 19 август Шуленбург е предложил 25-годишен срок). При обсъждането на проекта за споразумение Рибентроп настоява в преамбюла да бъде включена тезата „за приятелския характер на съветско-германските отношения“. Когато Молотов долага това на Сталин, той отхвърля предложението на министъра на външните работи на Германия: „Съветското правителство не би могло да заяви честно на съветския народ, че с Германия са установени приятелски отношения, когато цели шест години нацисткото правителство излива чебъри с помия върху съветското правителство.“^[2] Уви, не е последователен. Само след месец ще одобри предложената от Рибентроп теза. В същото време са прекратени англо-френско-съветските преговори. Ръководителят на съветската делегация Ворошилов в интервюто си за печата заявява:

„Преговорите с Англия и Франция бяха прекъснати не защото Съветският съюз сключи пакт за ненападение с Германия, а обратното — Съветският съюз сключи пакт за ненападение с Германия в резултат между другото и на обстоятелството, че военните преговори с Франция и Англия стигнаха до безизходица...“^[3] На 21 август по същото време, когато Сталин прочита телеграмата на Хитлер (Шуленбург я връчва на Молотов в 15:00 ч. на 21 август), делегациите на тристранните преговори заседават за последен път. Ръководителят на френската мисия генерал Ж. Думенк съобщава на Е. Даладие в Париж:

„Насроченото за днес заседание се състоя сутринта.
Във втората половина на деня последва второ заседание. В

хода на тези две заседания си разменихме учтиви забележки по повод на срещнатите спънки поради политическия проблем за преминаването (през Полша — б.а.). Ново заседание, дата за което не е определена, ще има само тогава, когато ще бъдем в състояние да отговорим положително...“^[4] Обаче и в тази ситуация полското правителство не се съгласява в случай на война съветските войски да преминат през Полша. Впрочем вече нищо не може да се промени, стрелките на часовника, отмерващ хода на световната политика, внезапно отскачат. Сталин печели около две години. Хитлер пристъпва към поэтапно реализиране на плановете си. Както съобщава от Лондон Майски, на запад пътуването на Рибентроп до Москва „предизвика... най-голямо вълнение в политическите и правителствените кръгове. Чувствата са раздвоени: удивление, объркване, раздразнение, страх (така е в текста — б.а.). Тази заран настроението е близо до паника...“^[5]

След като неочаквано се съгласява да бъде сключен договор с Германия, Сталин продължава и по-нататък. Съгласява се и с подписването на редица допълнителни споразумения, известни като „секретни протоколи“, които придават крайно негативен характер на тази принудителна и може би необходима крачка. Особено цинични изглеждат неговите споразумения с фюрера за съдбата на полските земи, равностилни на сговор с Хитлер за ликвидиране на Полша като независима държава. Създава се впечатлението, че оригиналите на тези протоколи не е виждал никой. Сигурно много години вече минават от ръце в ръце копия от документите, донесени от Рибентроп в Москва. Но няма съмнение, че ако не „протоколи“, то имало е допълнителни договорености (може и устни) относно граничните линии между „държавните интереси“ на СССР и Германия. Мисля, че през септември 1939 г. по „джентълменско“ споразумение двете страни са се ръководили от тези протоколи с приложената към тях карта. В раздела за дипломатическата дейност на Сталин ще се върна още веднъж към този въпрос и ще предложа потвърждаващи версията ми документи.

Не ще и дума, че в днешно време пактът за ненападение ни се вижда твърде мрачен — неизмеримо по-привлекателен от морална гледна точка би ни изглеждал един съюз със западните демокрации. Но Англия и Франция не са били готови за такъв съюз, а Сталин не е проявил търпение и издръжливост. От гледна точка на държавните интереси и реалното разпределение на силите в оня момент Съветският съюз не е имал друг приемлив избор. Въздържането от каквито и да било външнополитически стъпки едва ли би спряло Германия. Вермахтът и страната като цяло са били доведени до такава степен на готовност, че въпросът за обявяване война на Полша се е смятал за предварително решен. Подпомагането на Полша се затруднявало не само от позицията на Варшава, но и от неподготвеността на СССР за война. Отказването от пакта би могло да доведе до създаването на широк антисъветски съюз и по този начин да бъде поставена на карта съдбата на социализма.

През ноември 1987 г. Горбачов оцени тогавашната ситуация: „Въпросът е стоял приблизително така, както по време на Бресткия мир: да бъде или да не бъде независима нашата страна, да има или да няма социализъм на Земята.“^[6] Изглежда, в оная обстановка Сталин е съзнавал това. Съветските инициативи за създаване на система за колективна сигурност не намират позитивен отзвук у западните политици. Но съгласявайки се, че пактът е бил необходим, трябва без никакви уговорки да подчертаем, че нищо не може да оправдае Сталин, който в сближаването си с Хитлер отива значително по-далече от допустимото.

Впрочем подобни пактове Англия и Франция сключват с Германия още по-рано — през 1938 г. А през лятото на 1939 г. водят тайни преговори с Хитлер за създаване на единен антисъветски блок.

Днес мнозина се опитват да доказват, че стартът за Втората световна война е бил даден от съветско-германския пакт за ненападение, сключен на 23 август 1939 г. А забравят, че до това време западните държави вече са подхвърлили в ноктите на Хитлер Австрия, Чехословакия и Клайпеда, че Англия и Франция не са направили нищо, за да спасят Испанската република.

Обикновено не споменават и това, че и Полша, поредната жертва на фашистка Германия, също е имала пакт за ненападение с нея. А нападението срещу Полша Хитлер е планирал още на 11 април 1939 г.

(планът „Вайс“), дълго преди Молотов и Рибентроп да скрепят с подписите си съветско-германския пакт. Въпросът за окупирането на Полша се е разглеждал на съвещание при Хитлер още по-рано — на 22 януари 1939 г. Претенциите за връщането на Данциг (Гданск) са само предлог за агресия от голям мащаб. Плановете на Хитлер по отношение на Полша не са били тайна за никого. На ръководството на Съветския съюз и преди всичко на Сталин е било известно, че окончателното си решение да нападне Полша Хитлер е взел още в началото на 1939 г. През юни 1939 г. един от съветските разузнавачи се среща с доктор Клайст, завеждащ източния отдел във ведомството на Рибентроп. Клайст му съобщава, че „фюрерът няма да позволи резултатът от англо-френско-руските преговори за сключване на пакт да окажат влияние върху намерението му за радикално решаване на полския въпрос. Германско-полският конфликт ще бъде решен от Берлин както при успешен, така и при неуспешен резултат от преговорите... Военните действия на Германия против Полша са насрочени за края на август — началото на септември...“^[7] За ориентировъчните дати на нападението са знаели и Вашингтон, и Лондон, и Париж, но са се надявали, че окупирането на Полша от Германия ще позволи на Хитлер по-бързо да нападне Съветския съюз. Така че анализът на създалата се в края на лятото на 1939 г. обстановка потвърждава: сключването на пакта е било за Съветския съюз до голяма степен принудителна крачка, опит да се отдалечи началото на войната. А над Съветския съюз тегнела заплахата, че тази война щяла да бъде за него война на два фронта. По същото време, една година след събитията край езеро Хасан, японската военщина устройва кръвава проверка на силите край река Халхин гол.

Сталин не може да забрави, че когато през септември 1938 г. в Мюнхен се събират представителите на Англия, Франция, Германия и Италия, никой не обелва дума за Съветския съюз. А прагматичната мюнхенска сделка с Хитлер е не само предателство спрямо Чехословакия. Няколко дни след позорния сговор, на 4 октомври, френският посланик в Москва Р. Кулондър откровено преценява същността на споразумението: „След неутрализирането на Чехословакия за Германия е открит пътят на изток.“ В същия ден, 30 септември, когато е подписана Мюнхенската спогодба, Чембърлейн и Хитлер подписват декларация за ненападение и консултации.

Обвиняват генералния секретар в непоследователност и кокетирание с Хитлер, но нали цяла година по-късно от англичаните и французите се решава да сключи пакт с Берлин... А когато веднага след Мюнхен му долагат, че в тесен кръг Рибентроп е заявил: „Английският премиер Невил Чембърлейн подписа днес смъртната присъда на Британската империя и предостави на нас възможността да определим датата за привеждането на тази присъда в изпълнение“, той само се усмихва... За да бъде по-цялостна оценката, ще приведа мнението на полския посланик в Лондон. Е. Рачински пише, че в Англия всичко сравняват с футбола: Чембърлейн е защитил английската врата и е прехвърлил играта в Източна Европа.^[8] При тези условия Сталин е принуден да разчита само на себе си. За него става ясно, че жертвайки Чехословакия, Англия и Франция заедно с това изписват дебело една голяма въпросителна на възможностите за съюза им със СССР.

Той вижда, разбира се, че едно споразумение с Лондон и Париж, насочено към възпиране на фашистката агресия, би било неизмеримо по-привлекателно за всички прогресивни сили, отколкото пактът с Хитлер, който го бил оценил в тесен кръг така: „Това е договор със сатаната, когото ние трябва да удушим.“ Но има неща, които не зависят от нас. Не ще и дума, че Сталин е разбирал колко съществени ще бъдат моралните и идеологическите загуби от пакта. Троцки например злорадства в Мексико: „Сталин и Хитлер си подадоха ръка. Маските са свалени. Сталинизмът и фашизмът се сдружават.“ Решението за пакта предизвиква объркване в много комунистически партии — трудно им е да си представят, че е възможно каквото и да е споразумение с фашистите. Не на всички в Съветския съюз е ясна стратегията на политическото ръководство на страната, насочена към печелене на време, недопускане на възможния антисъветски военен съюз и създаване на по-благоприятни условия за подготовка на отпор срещу приближаващата (въпреки всичко!) фашистка агресия. И Сталин, и западните демокрации не се оказват на висотата на една истинска държавническа мъдрост. Класовите предубеждения, погрешният политически анализ, взаимното недоверие, както и опитите за надхитряне довеждат и двете страни до загубване на играта.

Пак ще повторя, за никого не е било тайна, че Германия всеки момент ще нападне Полша. Машината на вермахта от няколко месеца е

под пара. Трябва само да се дръпне ръчката. За това пишат дори много от вестниците в Европа и в Америка. На 24 август президентът на Съединените щати Франклин Рузвелт се обръща с възвание към Хитлер и президента на Полша Мостицки, призовавайки ги да седнат на масата за преговори. Един ден по-рано белгийският крал Леополд III се обръща с аналогично послание по радиото. На 26 август френският премиер Едуард Даладие приканва Берлин към благоразумие и преговори с Варшава. Два пъти отправя призив за мир и римският папа. Сталин мълчи. Вече е пленник на голямата игра, в която е заложил на Хитлер въпреки недостига от политическо доверие. Не е имал богат избор, а после и възможност за избор изобщо. На него му остава само да се готви и да чака неизбежното нападение...

Преди да тръгне за вилата си, в два часа през нощта на 1 септември му донасят шифровано донесение от Берлин, в което се съобщава, че вечерта на 31 август полски военнослужещи уж се били вмъкнали в радиостанцията на немското градче Клайвиц, убили неколцина немски служители и започнали да четат на полски текст, който съдържа призив към война. Сталин веднага разбира: Хитлер е скалпил предлог за нападение. Още повече че само преди седмица му бяха съобщили, че фюрерът е заявил на генералите си: „Ще ви дам пропаганден повод, за да започнете войната, а дали той ще бъде правдоподобен — няма значение. После не питат победителя казал ли е истината, или не.“^[9] Сталин нарежда на съветското посолство в Берлин да съобщи как се развиват по-нататък събитията. Оттам отговарят, че берлинското радио предава маршове. Все още няма никакви официални съобщения. Сталин разбира: ударът на немците трябва да се очаква всеки момент.

Рано сутринта Сталин се събужда от телефонното позвъняване на Поскръбишев: „Войските на вермахта са нахлули в Полша.“ Кой знае защо, „вождът“ веднага си спомня за разговора на Молотов с полския посланик в Съветския съюз В. Гжибовски. Преди няколко дни народният комисар на външните работи му разказа за този разговор. Посланикът заявил, че „Полша не счита за възможно сключването на пакт за взаимопомощ със Съветския съюз предвид на практическата невъзможност за оказване помощ на СССР от страна на Полша...“^[10] Тогава Сталин и Молотов смятат, че полското правителство чисто и просто не иска да се обвързва с каквото и да е споразумение със

Съветския съюз или с гаранции за сигурността на Полша... Полското правителство, също като Сталин, не е било способно да гледа далече напред. Още една жертва на фашизма... Вече по-късно, през деня, Поскръобишев слага мълчаливо пред Сталин шифровано донесение. „Вождът“, без да погледне верния изпълнител на волята му, прочита бърже донесението на военния аташе във Варшава Рибалко и на политическия представител Шаронов:

„Експресно!

На първи септември немската бомбардировъчна авиация извърши нападения над Гдиня, Катовице, Краков и Варшава. Нападението над Варшава е било отблъснато. Второ нападение над Варшава в 8:50 е било отблъснато. Трето нападение в 10:00 — резултатите са неизвестни. Данциг е завзет от германските войски. На Вестерплате се водят боеве. Сухопътните части на германската армия са преминали границата в направление на Млава, Криница, Дзялдово и Горна Силезия. Водят се боеве. Подробности за ситуацията на фронта Втори отдел не може да съобщи.

Рибалко, Шаронов“^[11]

Няколко дни след като Германия напада Полша, преглеждайки късно през нощта последните донесения, които му дава Поскръобишев (Кога спи тоя човек? „Стопанинът“ му си тръгва — плешивеещата глава на помощника е наведена над книжката; когато идва, той е винаги на мястото си, винаги готов, винаги всичко знае), Сталин спира поглед върху няколко редчета на шифрованото донесение от Берлин: „Днес, 4 септември, Хитлер е заминал сутринта за Източния фронт. Пресякъл е доскорошната граница с полския коридор и се е установил около Кулм.“

Мисълта му се вкопчва в това име: Кулм, Кулм... И скоро разбира защо: ами да, през 1813 г., през август, генерал Михаил Богданович Барклай де Толи разгромява френския корпус на генерал Д. Вандам край Кулм. Нещо приличащо на удовлетворение озарява съзнанието му. Не овладял дълбините на философията, слабо запознат

с политическата икономия, Сталин е обичал и добре е познавал историята. Та нали онова страшно нахлуване на Наполеон в Русия е започнало също през Полша... След някоя и друга седмица войниците в униформа с миши цвят току-виж стигнали и до съветската граница. Възниква нова стратегическа ситуация. На войските от пограничните окръзи вече е дадено нареждане за повишаване на бойната готовност. В съответствие с предварително разработените планове и съветско-германската договореност съветските войски трябва да бъдат готови за навлизане в Източна Полша. Нужно е утре заран още веднъж с Молотов да се върнат към изучаването на създаващата се обстановка.

Въпреки мъжеството и героизма на поляците борбата е извънредно неравна. Хитлер хвърля срещу Полша 62 дивизии, от които 11 танкови и моторизирани, 3 хиляди танка и 2 хиляди самолета. Механизираната лавина плъзва по полските земи. Септемврийската катастрофа на Полша не е случайност. Пред лицето на фашизма за полските ръководители Съветският съюз си остава, както и по-рано, особено опасен враг. Отхвърлила предлаганата преди това помощ, Полша загубва за няколко години държавната си самостоятелност.

От нападението на Германия срещу Полша става ясно, че за Хитлер тази кампания ще трае не повече от 2–3 седмици. Англия и Франция не могат да помогнат.

На 17 септември председателят на Съвета на народните комисари Молотов прави изявление по радиото:

„Никой не знае къде се намира сега полското правителство.^[12] Населението на Полша е изоставено от злополучните му ръководители на произвола на съдбата... Съветското правителство смята за свой свещен дълг да подаде ръка за помощ на своите братя украинци и братя белоруси, населяващи Полша... Съветското правителство даде нареждане на Главното командване на Червената армия да заповяда на войските да преминат отвъд границата и да вземат под своя защита живота и имота на населението в Западна Украйна и Западна Белорусия.“^[13]

Сталин нарежда още същия час да бъде връчена на полския посланик в Москва нота с подобно съдържание. Ако се вгледаме сега, след десетилетия, в огледалото на историята, ще видим; че от държавническа гледна точка постъпката на СССР е била до голяма

степен оправдана — в районите, където са навлезли съветските войски, са живеели предимно украинци и белоруси.

Съединенията на Белоруския и на Киевския особен окръг не срещат съпротива и преминават границата. Запознавайки се с донесенията на Тимошенко, Ватутин, Пуркаев, Гордов, Хрущов и други, Сталин особено внимателно чете донесенията на Мехлис, който съобщава:

„Украинското население посреща нашата армия като истински освободители... Населението приветства нашите бойци и командири, изнася от къщите си ябълки, сладкиши, вода за пиене и други неща и се мъчи непременно да ги натика в ръцете на нашите червеноармейци. Дори предните части се посрещат от цялото население, което вкупом излиза на улиците. Мнозина плачат от радост...“

Тимошенко и Борисов съобщават, че досегът с германските войски не всякога минава гладко. Край Лвов „нашите танкове бяха посрещнати от немските оръдия с насочени дула. В резултат две бронирани коли бяха подпалени, третата — извадена от строя, загинаха трима души, петима са ранени. Нашите бронирани коли унищожиха две немски оръдия, убити са един офицер и трима войници“^[14].

Два дни след като Хитлер напада Полша, политическият представител на СССР в Германия Шкварцев връчва акредитивните си писма на Хитлер. В донесението си до Москва Шкварцев съобщава: „Прочетох речта си, съставена в Москва и одобрена от Вас“. Хитлер отговори: „Германският народ е щастлив, че е сключен съветско-германски договор за ненападение. Този договор ще служи на делото на приятелството между двата народа... В резултат на войната ще бъде ликвидирано положението; съществуващо от 1920 г. съгласно Версайския договор. При тази ревизия Русия и Германия ще възстановят границите, съществуващи преди войната...“^[15] Сталин подчертава дебело с червен молив последните редове. Стараейки се да избегне войната, той става участник в „ревизията“.

Тук бих искал да засегна още един твърде остър въпрос, свързан с депортирането на значителен брой поляци на територията на Съветския съюз след поражението на Полша във войната ѝ с Германия. Нашите приятели в Полша трябва да знаят, че ние, съветските хора, преживели тиранията на Сталин, решително осъждаме този

противоправен и безчовечен акт. Но ето на какво бих искал да се спра. В западния печат, а понякога и в Полша, се появяват данни за депортираните, които не отговарят на действителността. Ще посоча някои документи, които сигурно за първи път се публикуват. Когато работех с архива на Молотов, попаднах на един документ, подготвен за Берия от заместника на народния комисар на вътрешните работи Чернишов. В документа, предназначен за доклад пред Сталин, се казва:

„През периода от 1939 г. до юни 1941 г. на територията на Съветския съюз са дошли 494 310 бивши (?! — б.а.) полски граждани. През същия период от тази цифра са приспаднати:

Предадени на немците бивши военнопленници (?!) — 42 492 души.^[16]

Освободени и отправени в УССР и БССР — 42 000 души.“

Внимателният читател ще открие в текста редица абсурди, като „бивши полски граждани“, и сигурно още веднъж ще се запита какво се крие зад графата „предадени на немците бивши военнопленници“, каква е съдбата им? Щом не сме воювали, откъде са се взели „военнопленниците“?

Ще спомена също и други данни, които хвърлят светлина върху много спорни въпроси. В същия документ се казва, че „към момента на сключването на договора за дружба между правителството на Съюза на СССР и правителството на В. Сикорски (30 юли 1941 г.) в затворите, лагерите и местата на заточение се намират 389 382 души. От тях в съответствие с указа на Президиума на Върховния съвет на СССР от 12 август 1941 г. са амнистирани 389 041 души. През 1942 г. в Иран са евакуирани 119 865 души (с армията на Андерс 76 110 военнослужещи и 43 755 граждани). Сега в СССР са останали 218 000 поляци“^[17].

Справката, предназначена за Сталин, е подписана на 2 ноември 1945 г. Според редица документи на практика всички поляци са се върнали в родината си. За да направя тази информация още по-пълна, привеждам следния документ:

„До др. Молотов В. М.

На 20 октомври в лагерите на НКВД е имало 27 010 полски граждани, арестувани и интернирани в периода

1944–1945 г. от територията на Полша с оглед да бъде прочистен тилът на действащата Червена армия.

Съгласно указанията на другаря Сталин 12 289 души подлежат на освобождение и връщане в Полша. Останалите — до края на тази година. Няма да бъдат пуснати известен брой арестувани за шпионаж, участие в диверсии и т.н.

24 ноември 1945 г.

Л. Берия“^[18]

В десетките проучени от мене документи за полските граждани, оказали се по волята на Сталин на съветска територия, няма никакви данни за точния брой на загиналите и умрелите. Този въпрос е наша стара обща болка, свързана с грубото нарушаване на международното право и на елементарните норми на човечността от Сталин. Но аз избързвам...

Пред заплахата от по-нататъшна опасна експанзия на Германия на изток през следващите месеци Сталин взема редица други отговорни решения за политическо укрепване на западните погранични райони на страната. В моментите на съдбоносни колебания — да упорства ли в постигането на споразумение със западните демокрации, или да поеме пътя към сближаване с фашисткия дявол — немалка роля изиграват националните и териториалните съображения. Ще напомня, че Сталин е участник в гражданската война. А тогава всички очаквали, че войната с Полша, която официално никога не е била обявявана (започва през април 1920 г. с похода на Ю. Пилсудски към Киев), ще се увенчае с триумф за Червената армия, която на 12 август достига предградията на Варшава. Но нарастването на настъпателната ѝ мощ се забавя, оперативните резерви закъсняват и тя претърпява поражение. Както вече стана дума, и Сталин е имал пръст в това, понеже отказва да подпише заповедта за отделяне на 12-а армия и Първа конна армия от състава на Югозападния фронт. Той не е забравил и как по-късно успя, изглежда, да заличи изобличаващите го следи. Ще направя още едно отклонение.

През януари 1925 г. генералният секретар нарежда да му се предоставят на разположение някои архивни дела на Революционния

военен съвет на Южния фронт, съхранявани в Киевския губернский архив.

Ето го първия документ:

„Киев. Губернский архив. Моля подгответе архива за Сталин, подбран от мене за предаване до понеделник — 16 февруари 1925 г. 3 часът сутринта.

Управляващ деловодството на ЦК
Брезановски“^[19]

Документите са предадени с акт за срок от 6 месеца на същия този Брезановски. В описа фигурират повече от четиридесет документа — кореспонденция, нареждания, секретни циркулярни писма, записи на разговори по прекия телефон, решения за арести, доклади и т.н. Изненадите тепърва започват. Архивът, предоставен на Сталин... изчезва. Шест месеца по-късно Централният архив и Киевският губернский архив (Гринберг, Адоратски, Йодко и др.) бомбардират с искания Управлението на деловодството при Централния комитет: къде е архивът? Брезановски, който лично е получил архива, си измива ръцете — документ втори:

„До Централния архив

Управлението на деловодството при Секретариата на ЦК съобщава с настоящето, че в Архива на ЦК не са получавани никакви материали.

24.X.25 г.

Управляващ деловодството на ЦК
Брезановски“^[20]

Брезановски е прав в едно: документите не са постъпвали в архива на Централния комитет, а са били предадени направо на генералния секретар. Най-вероятно в архива е имало нещо, отнасящо се лично до Сталин. Той е прегледал документите, но къде са се

дянали? В папките от онова време не успях да ги намеря. Сталин и занапред неведнъж ще „разчиства“ архивите...

Направих това отстъпление още и поради това, че Сталин и по-късно не скрива: Рижкият мирен договор от 1921 г., съгласно който западните украински и белоруски земи се отстъпват на Полша, е несправедлив. Установената с договора гранична линия е изместена значително по на изток в сравнение с така наречената линия на Кързън и му напомня за събития с почти дваисетгодишна давност, в които той е непосредствено замесен. На преговорите Рибентроп няколко пъти деликатно напомня за отдавнашната рана. Затова днес може да се каже, че неуспехът на преговорите с Англия и Франция се дължи и на още една скрита причина. Поемайки пътя на сближаване с Германия, Сталин е възнамерявал да върне земите, отнети от Съветския съюз в годините на гражданската война.

На базата на Киевския и Белоруския особен военен окръг още в първата десетдневка на септември се създават два фронта в състав 5-а, 6-а, 12-а, 3-а, 11-а, 10-а и 4-а армия. На войските е разрешено да използват оръжие само ако бъдат нападнати. Отбелязани са отделни сблъсъци. Фактически не е имало никаква съпротива. Етническото мнозинство (украинци и белоруси) посреща с искрена радост съветските войски.

За една седмица, до 25 септември, съветските войски се придвижват на 250–300 километра и стигат до реките Западен Буг и Сан, както е било и предвидено в съветско-германските тайни споразумения. Но за това ще разкажа по-подробно в една от следващите глави. През ноември 1939 г. тези земи официално влизат в състава на Украинската и на Белоруската ССР. През юни 1940 г. съветското правителство успява по мирен път да уреди въпроса и за възвръщането на Бесарабия и Северна Буковина. По споразумение с румънското правителство се възстановява границата по реките Прут и Дунав. Образувана е Молдавската ССР.

Предприемайки големи политически маневри, Сталин усеща, че въпреки съветско-германските споразумения Хитлер не се е отказал от плановете си за Прибалтика. Установената там през периода 1917–1919 г. съветска власт скоро е отхвърлена и затова, според Сталин, трябва да бъде повдигнат въпросът за възстановяването ѝ. Буржоазните прибалтийски режими знаят, че населението не обича

германците, които дълги години са го потискали. В края на септември — началото на октомври 1939 г. Сталин дава указания на Молотов да предложи на Литва, Латвия и Естония договори за взаимопомощ. След непродължителни колебания, вътрешна борба и консултации с Берлин прибалтийците сключват договори, по силата на които в тези страни влизат части на Червената армия. По молба на техните правителства числеността на съветските войски остава по-малка от числеността на армиите на Латвия, Литва и Естония. Съветските войскове контингенти няма да напускат гарнизоните си, нито да се намесват във вътрешните работи на тези страни. Макар, разбира се, на Сталин да му е ясно, че самото присъствие на Червената армия в Прибалтика не може да не се отрази на политическата атмосфера. Мисля, че всички тези стъпки са били предприети, общо взето, в рамките на международното право.

В Централния държавен архив на Съветската армия се пазят стотици документи за събитията от онези години. Това е тема на специално проучване. Ето извадки от някои документи. По нареждане на Ворошилов на завеждащия Специалния сектор при ЦК на ВКП(б) Поскръобишев са предадени, за да бъдат докладвани на Сталин, текстовете на споразуменията между представителите на Работническо-селската Червена армия (РККА) и представителите на армиите на прибалтийските държави. Протоколът на спогодбата между РККА и Литовската армия за разполагането на съветските войски (не повече от 25 хиляди души) на латвийска територия са подписали: от съветска страна — командирите на корпуси Болдин и Павлов, командирите на дивизии Алексеев и Морозов, бригадният комисар Андреев, а от военната комисия на латвийската армия — генерал Гартманис, адмирал Спаде, полковниците Еске, Башко, Гросбартс и Карклиниш.^[21] Аналогичен съветско-литовски протокол е подписан от командващия армия втори ранг Ковалъов (и още четирима военни) и от генерал Ращикис (и още 13 литовски офицери).^[22] Съветско-естонският протокол е подписан от командващия армия втори ранг Мерецков (и от още четирима съветски представители) и от генерал-лейтенант Реек (заедно с осем естонски офицери).^[23]

В съответствие с протоколите и допълнителните конфиденциални споразумения са съгласувани числеността и местата за настаняване на съветските войски, летищата и пристанищата за

базиране, пътищата за придвижване, наемите за дадените под аренда помещения и парцели земя, свързочните линии и т.н. Сталин възлага на председателя на Съвета на народните комисари Молотов, на заместника на народния комисар на външните работи Потьомкин, на заместника на народния комисар на отбраната Локтионов, на заместника на народния комисар на външната търговия Степанов, на заместника на народния комисар на Военноморския флот Левченко, а също така и на редица още длъжностни лица да решат по работен път заедно с представителите на прибалтийските републики всички финансови, дипломатически, военни и организационни въпроси.

Въпреки някои недоразумения — неизбежни в такива случаи — споразумяващите се страни, общо взето, спазват и буквата, и духа на спогодбите. Понякога прибалтийските партньори отиват още подалече. Така например, когато избухва съветско-финландската война, военният аташе в Рига полковник Василиев докладва в Москва: „На 1 декември генерал Гартманис заяви: ако във връзка с обстоятелствата на военната обстановка ви потрябват площадки за кацане на авиацията, можете да използвате всички наши налични летища, включително и рижкото.“^[24] Литовското правителство съобщава в Москва, че е „създаден Комитет за осигуряване на въоръжените сили (на Червената армия — б.а.) с хранителни продукти и фураж“^[25]. По време на посещението в Москва в началото на декември 1939 г. на главнокомандващия естонската армия генерал Йохан Лайдонер (който в навечерието на Октомврийската революция е бил подполковник от руския Генерален щаб) се създава впечатление за напредък в приятелските отношения между двете държави и армии.^[26]

Но когато през юни 1940 г. фашистите влизат в Париж, Сталин е обзет от предчувствието, че ако сега Хитлер не нахлуе в Англия, той непременно ще обърне погледа си на изток. Опитвайки се трескаво да навакса пропуснатото, усещайки, че е неподготвен, Сталин прави нова крачка. В средата на юни Москва се обръща отначало към литовското правителство, а после и към правителствата на Латвия и Естония с искане да се съгласят с въвеждането на нови войсковы контингенти на територията на тези държави. Тонът и аргументацията на дипломатическите ноти са твърди, ултимативни. Насърчен от дотогавашните успешни действия, Сталин го удря направо през просото. Не без задни мисли изпраща в Прибалтика Жданов,

Вишински и Деканозов. През октомври 1940 г. Поздняков, който отива в Литва заедно с Деканозов, докладва на Сталин, Молотов, Ворошилов, Каганович, Микоян, Тимошенко и Вишински: „Политическото състояние на литовския корпус продължава да бъде неблагоприятно, тъй като... в корпуса не е извършено класово разслояване, тоест враждебният елемент още не е свален от седлото и развива антисъветската си дейност по пътя на сплотяване на бойците върху национална почва...“^[27] Не е трудно да си представим как Деканозов, Жданов и Вишински, пък и Поздняков предлагат „свалянето от седлото“... Това са все горчиви страници от престъпния летопис на сталинизма, които ние категорично осъждаме...

Обстановката в Прибалтика се променя. Наред с искрения стремеж на народите и на комунистическите партии на републиките да строят социализъм черното си дело се заемат да осъществяват и блюстителите на „класовата чистота“.

Трябва да се признае, че революционните преобразования в Прибалтика са осъществени от народите в този регион под влиянието на фактора присъствие на съветски войски.

Пред прага на страшните събития и за Съветския съюз, и за прибалтийските народи този акт е положително явление. Но нравствената страна на въпроса, меко казано, не е безупречна — и, нека да бъда откровен, това е „заслуга“ на Сталин. „Вождът“ не е свикнал да гледа на народите като на творци на съдбата си. Той повече залага на хващането за гушата. Но трябва да признаем главното, основното: революцията в Прибалтика не е „внесена“ от Сталин. Тя е извършена по мирен път от трудещите се в тези страни, борили се дълги години с буржоазните режими. В началото на юли 1940 г. Деканозов докладва на Сталин и Молотов: „На 7 юли във Вилно се състояха голям митинг и демонстрация. Присъстваха към 80 хиляди души. Главните лозунги бяха: «Да живее 13-ата съветска република!», «Пролетарии от всички страни, съединявайте се!», «Да живее другарят Сталин!» и т.н. На митинга беше приета резолюция с приветствие до Съветския съюз и Червената армия... На концерта на самодейните колективи при литовската армия присъстваха президентът, редица членове на правителството, представители на генералитета... Изпращането на съветски артисти в Литва би било доста навременно. Молбата ми е да дадете указание в най-скоро време за Литва да

заминат Михайлов, Лемешев, Норцов, Шпилер, Давидова, Русланова, Козолупова и балетна група с участието на Лепешинска...“^[28] Дори на артистите — „да се даде указание“... Деканозовците — този продукт на сталинизма — са в състояние да осквернят всяко чисто намерение. С горчивина пише за това в книгата си бившият министър в Литовската република Ю. Урбшис, който през 1939 г. се среща със Сталин.

Безспорно е и друго: ако не бяха съветските войски, фашистките войски щяха да навлязат в Прибалтика преди юни 1941 г. В Берлин са съществували планове за „понемчване“ на една част от населението на прибалтийските републики и за ликвидиране на друга част. За това се споменава в меморандума на Розенберг през 1940 г. Не бива да се отрича онова, което е било: преобладаващото мнозинство от населението на Литва, Латвия и Естония се е отнесло положително към еволюцията в политическия статус на тези страни, приети през август 1940 г. в състава на Съюза на съветските социалистически републики въз основа на молбите на техните висши органи на властта. Сталин взема лично участие в преговорите и в изработването на решенията и проектите на документите. И става така, че волеизявата на прибалтийските народи, която не може да се постави под съмнение, е помрачена от типичните Сталинови акции. Цялото му внимание е приковано към заздравяването на военностратегическото положение на Съветския съюз. Използваните методи за постигане на тази цел малко го интересуват.

Вдъхновен от първите успешни стъпки към укрепването на западните граници, „вождът“ обръща очи и на северозапад. Притеснява го близостта на съветско-финландската граница до Ленинград и явното ориентиране на Финландия към Германия. Започват дълги и безплодни преговори, за да бъде принудена финландската страна да отдръпне границата си от Ленинград за сметка на съответна териториална компенсация. Но преговорите с министъра на външните работи на Финландия В. Танер не дават резултат. Финландският фелдмаршал К. Манерхайм, бивш царски генерал, смята, че не трябва да се правят отстъпки на русите. И тук чувството за реалност изменя на иначе твърде предпазливия Сталин. Поддържан от обкръжението си, той решава да постигне целта с политически и дори с военен натиск. В края на ноември започват взаимните обвинения и

непровокирани обстрелвания, по-конкретно около съветското село Майнила. Молотов връчва на финландския посланик А. С. Ирне-Коскинен нота, с която поставя искане, приличащо на ултиматум: Финландия „незабавно да оттегли войските си по-далече от границата при Карелския провлак — на 20–25 километра...“ След два дни по поръчение на своето правителство финландският посланик отговаря, че то „е готово да започне преговори по въпроса за двустранното оттегляне на войските на известно разстояние от границата“. Става ясно: Финландия е приела предизвикателството. В Хелзинки също не проявяват гъвкавост. Там е обявена мобилизация. На 28 ноември 1939 г. СССР денонсира договора за ненападение, сключен с Финландия през 1932 г. И тъй, нито Москва, нито Хелзинки са се опитали да използват, меко казано, и друго някое средство за предотвратяване на войната.

Сталин е уверен, че стига само да му отпрати ултиматум, а още повече да започне бойни действия, и финландското правителство тутакси ще приеме всички негови условия. А и преценките на Военния съвет на Ленинградския военен окръг са твърде оптимистични. Към това трябва да се прибавят и насърчителните донесения на Берия. Така например на 5 октомври 1939 г. народният комисар на вътрешните работи съобщава на Сталин и Ворошилов разузнавателни данни, получени от Лондон: „Английският посланик във Финландия отново събщи, че фелдмаршал Манерхайм го е помолил да предаде на английското правителство, че в близко време Финландия очаква съветски искания, аналогични на исканията, предявени към Естония, тоест предоставяне на морски бази и на летища на финландските острови. Според думите му Финландия ще бъде принудена да удовлетвори тези претенции на Съветския съюз.“^[29] Сталин е уверен, че финландците бързо ще капитулират. На 30 ноември 1939 г. започват военни действия, които продължават почти четири месеца. Предупрежденията на Шапошников за опасност от повърхностна оценка на финландците никак не са били безпочвени. Между другото Сталин допуска още една голяма политическа грешка: санкционира образуването в Москва така наречено „правителство на Финландската демократична република“ начело с О. В. Куусинен. На 2 декември Молотов и Куусинен подписват „Договор за взаимопомощ и дружба между Съветския съюз и Финландската демократична република“.^[30]

Тези решения са взети типично в сталински дух. Безславната война довежда Съветския съюз до международна изолация. На 14 декември Съветският съюз е изключен от Лигата на нациите. В съобщението на ТАСС по този повод бие на очи фразата, продиктувана от Сталин: „Според мнението на съветските кръгове това глупаво решение на Лигата на нациите предизвиква иронична усмивка и то може само да посрами злощастните му автори.“^[31]

Но никак не му е до усмивки. Войските на Ленинградския окръг се оплитат в тежки боеве, които придобиват продължителен характер. Накрая, виждайки създаващата се ситуация, на заседание на Главния военен съвет Сталин иска „да се предприемат решителни стъпки“. На Карелския провлак се концентрират две армии под командването на К. А. Мерецков и В. Д. Грендал. За командващ фронта е назначен С. К. Тимошенко, за член на Военния съвет — А. А. Жданов, а за началник-щаб — И. В. Смородинов. В тази, както я наричат финландците „зимна война“, Сталин участва като член на Главния военен съвет. Когато преглеждах многобройните томове архиви от тази безславна кампания, където върху документите стоят подписите на главнокомандващия Ворошилов, на члена на Главния военен съвет Сталин и на началника на Генералния щаб Шапошников, не ме напускаше усещането, че пред лицето на силната финландска съпротива политическото и военното ръководство направо са се объркали. Стигнало се е дотам, че Москва е давала нареждания на войските дори от тактически характер през главата на командването на фронта.^[32]

След едномесечна подготовка за пробив на линията „Манерхайм“ на 11 февруари 1940 г. съветските войски започват активни действия. И в края на краищата голямото надмощие в силите си казва думата. В заповедта до войските от Северозападния фронт, подписана на 9 февруари 1940 г. от Тимошенко, Жданов и Смородинов, четем: „Пробивът и овладяването на линия «Манерхайм» ще покрие с неувяхваща слава Червената армия, доблестна защитничка на великата съветска държава... За Великия Сталин!“^[33] Но никаква „неувяхваща слава“ не се появява. Линия „Манерхайм“ е пробита с цената на големи загуби. В началото на март 1940 г. съветско-финландският мирен договор е подписан.

Сталин е ядосан. Целият свят е видял слабата подготовка на Червената армия за водене на военни действия. Скоро след края на

войната, през март 1940 г., той решава да отстрани Ворошилов от поста народен комисар, но преди това го изслушва на заседание на Главния военен съвет и на пленума на Централния комитет. В архива е запазен докладът на Ворошилов „Уроците от войната с Финландия“. Там личат многобройни бележки и поправки на Сталин, който го преглежда преди обсъждането му. Ето някои извадки от този обширен,дебеличък доклад:

„Длъжен съм да заявя, че отначало нито аз — народният комисар на отбраната, нито Генералният щаб, нито командването на Ленинградския военен окръг си представяхме поне малко от малко всички особености и трудности, свързани с тази война... Добре организираната, въоръжена и обучена в съответствие с местните условия и задачи финландска армия се оказа много маневрена, издръжлива в отбрана и добре дисциплинирана.

Със започването на бойните действия в центъра беше създаден Щаб на Главния военен съвет в състав др. Сталин, др. Ворошилов, началника на Генералния щаб др. Шапошников и народния комисар на Военноморския флот др. Кузнецов (последният участваше в заседанията само при решаването на морски въпроси). Постоянен и активен участник в щаба се оказа председателят на Съвета на народните комисари др. Молотов, макар официално да не беше член. Щабът, по-точно неговият активен член другарят Сталин, фактически ръководеше всички операции и цялата организационно-творческа работа, свързана с фронта.“

По-нататък в много страници народният комисар е принуден да признае недостатъците в разузнавателната дейност на Червената армия, слабото техническо снабдяване, тромавата организация на съединенията, лошата зимна екипировка, лошото хранене на войските и т.н. „Мнозина висши началници не се оказаха на нужната висота. Щабът на Главния военен съвет беше принуден да отстрани много от висшите командири и началник-щабове, тъй като тяхното ръководене на войските не само не донасяше полза, но се очерта и като крайно вредно... Тази своя победа Червената армия извоюва сравнително бързо преди всичко защото от момента на започването на войната до победоносния ѝ край фактическото ръководство на войските пое върху себе си другарят Сталин...“^[34]

Продължилата 104 дни война не донася лаври нито на армията, нито на Сталин. Дали Ворошилов е разбрал това, или не, е въпрос, но твърдейки, че „фактически другарят Сталин е ръководел всички операции“, той прехвърля върху диктатора бездарното управление и липсата на готовност за война. И макар целият доклад да е обсипан със станалите вече нещо обичайно хвалебствени тиради по адрес на „вожда“, Сталин сигурно е изпитвал скрито раздражение.

В заключителното си слово пред Главния военен съвет, където доклад изнася Ворошилов, Сталин казва на пръв поглед верни думи: ние трябва „да развенчаем култа на преклонение пред опита от гражданската война, той подхранва нашата изостаналост. Появиха се у нас нови хора — Алябушев, Чурюлов, Младенцев, Ричагов и други — все майстори, инженери на войната. У нас в командния състав има превес на участниците в гражданската война, които не са в състояние да направят път на младите кадри...“. Да, „култът“ към гражданската война трябва да се „развенчава“. Но „превес на участниците в гражданската война“ вече няма. Пък и някои от „инженерите на войната“, като например Ричагов, по волята на Сталин няма да участват в бъдещата война...

Най-сетне Сталин разбира какво представлява Ворошилов като пълководец. Войната изважда наяве големите недостатъци в организацията, подготовката и управлението на частите и съединенията на Червената армия. Хитлер е учуден и зарадван. Май че стратегическите му планове почиват на верни пресмятания. Постигнатата на такава висока цена победа е равносилна на морално поражение. И Сталин, и Хитлер виждат това. Всеки си прави свои изводи. Но на Сталин му остава по-малко време за осъществяване на замисленото. През последните години го обзема необяснима неувереност. От този момент „вождът“ започва непрекъснато да разпалва у себе си една своя фиксидея: „Ако Хитлер не бъде предизвикан, няма да ни нападне.“ Когато съветските граничари свалят един германски самолет нарушител, навлязъл дълбоко в територията на Съветския съюз, Сталин лично дава указания за извинение. Воюваща Германия фактически се сдобива с невоюващ съюзник. В Берлин бързо усещат това. В големите маневри на Сталин е отредена сега ролята на изчакваща страна. А Хитлер скоро ще завърши подготовката си за поход на изток.

Политическите и теоретичните спорове около предприеманите от Сталин ходове през 1939 г. продължават и сега. Безспорно в постъпките му, както и в избора на пътищата за решаване на възникналите тогава проблеми, има много грешки и вредни последици (на някои от тях ще се спра допълнително). Но не бива да забравяме, че сега ние „съдим“ Сталин, използвайки днешни критерии. В ония далечни вече за нас времена от 30-те години нито Сталин, нито приближените му са имали такова виждане за нещата и света, което днес наричаме „ново политическо мислене“. За да разберем правилно феномена Сталин, ходовете му, замислите и деянията му, често пъти престъпни, наложително е да се опитаме мислено да се пренесем в онова яростно, жестоко, сурово време. И тогава, щем не щем, ще трябва да признаем, че много от ходовете и мерките на Сталин за предотвратяване на войната, за отдалечаването ѝ, за укрепване на западните граници до голяма степен са били принудителни. Ще подчертая още веднъж: в тази си дейност Сталин е допуснал големи грешки и недомислия. С цялата си подозрителност се предоверява на Хитлер и прави редица неоспоримо прибързани крачки, за които по-късно предпочита да не си спомня, с изключение на един-единствен случай. Изказвайки се на 24 юни 1945 г. на приема в Кремъл в чест на войскови командири от Червената армия, Сталин заявява: „Нашето правителство направи доста грешки...“ Аз ще бъда по-точен: грешки са допускани не само в хода на войната, но и в навечерието ѝ. И според мен най-голямата, принципната грешка е сключването на „Германско-съветски договор за дружба и за границата между СССР и Германия“ на 28 септември 1939 г. В съответствие с този договор се уточняват границите между „сферите на интереси“ на двете държави с приложена географска карта. Границата вече се различава от определената със „секретния протокол“ към панта от 23 август 1939 г. Тя преминава, общо взето, по реките Нарев, Буг и Сан.

По време на преговорите на Молотов с Рибентроп в Москва на 27 и 28 септември, в които участва, както и през август 1939 г., непосредствено и Сталин, се стига до взаимно съгласие за „дружба“ между социалистическата държава и фашисткия режим. Това още повече обезкуражава и дезориентира антифашистките сили в целия свят и връзва до известна степен ръцете на Сталин в стремежа му да направи необходимото за укрепване на отбранителната способност на

страната. Има някои доказателства, че още преди началото на войната е почувствал и разбрал политическата несъстоятелност на този свой ход. Докато пактът за ненападение е все пак в значителна степен принудителна мярка, договорът за „дружба“ е резултат от погрешен подход на Сталин към собствения му анализ и показва неспособността му да прави верни прогнози. В стремежа си да не се стигне до война или поне да се отдалечи началото ѝ той прекрива последната идеологично оправдана граница, а това повлича след себе си дълготрайни отрицателни последици.

Въпреки отчаяните си усилия да отсрочи войната Сталин успява да реши тази задача само отчасти. Скоро след подписването на договора за „дружба“ става абсолютно ясно, че войната се е приближила вече съвсем близо до нашите граници. Времето за политически маневри е отминало. Хитлер може всеки момент да нахлуе. Наистина поради редица причини фюрерът, по данни на съветското разузнаване, няколко пъти е отлагал датата за обявяване на война на Съветския съюз. Три пъти през май — 14, 15 и после 20 май. Един път през юни — от 15 на 22 юни. Сталин, който до последния момент не иска да вярва на тия данни, вече съзира не само мъглявите очертания на фашистката заплаха, той вижда ясно и агресивната, готова за скок на изток гигантска Хитлерова военна машина.

---

[1] АВП СССР, ф.0745, оп.15, т 38, д.8, л.149. ↑

[2] Жилин, П. А. О войне и военной истории. М., 1984, с.145 ↑

[3] Правда, 27 августа 1939. ↑

[4] Documents diplomatiques français 1932–1939, 2e série, t. XVIII, p.243. ↑

[5] АВП СССР, ф.099, оп. 1, п.300, д.2077, л. 233–234. ↑

[6] Горбачов, М. С. Октябрь и перестройка: революция продолжается. М., 1987, с.24. ↑

[7] ЦГАСА, ф.33987, оп.3, д.1237, л.379, 381. ↑

[8] Вж. Сиполс, В. Я. Внешняя политика Советского Союза. М., 1987, с.196. ↑

[9] Вторая мировая война. Краткая история. М., 1984, с.43. ↑

[10] Документы и материалы кануна второй мировой войны 1937–1938. Т. 2, с.85-86. ↑

[11] АВП СССР, ф.059, оп.1, п. 296, д.2046, л.266. ↑

[12] Точно на 17 септември вечерта полското правителство напуска страната, а висшето военно командване — на другия ден сутринта (бел. на рус.ред.). ↑

[13] Правда, 18 септември 1939. ↑

[14] ЦАМО, ф.5, оп.391, д.175704, л.96. ↑

[15] ЦГАСА, ф.33987, оп.3, д.1237, л. 436–437. ↑

[16] Т.е. родените в западните райони, окупирани от германците (бел. на рус.ред.). ↑

[17] ЦГАОР, ф.9401, оп.2, д.105, т. III, л. 19–22. ↑

[18] ЦГАОР, ф.9401, оп.2, д.105, т. III, л.205. ↑

[19] Пак там, ф.5325, оп.1, д.244, л.2. ↑

[20] ЦГАОР, ф.5325, оп.1, д.244, л.9. ↑

[21] ЦГАСА. ф.4, оп.14, д.2435, л. 9–13. ↑

[22] Пак там, ф.33987, оп.3, д.1258, л. 134–138. ↑

[23] Пак там, ф.25888, оп.13, д.20, л. 6–9. ↑

[24] Пак там, ф.33988, оп.3, д.373, л.130. ↑

[25] Пак там, л.113. ↑

[26] ЦГАСА, ф.33987, оп.3, д.1236, л. 376-380 ↑

[27] Пак там, д.1366, л.60-62. ↑

[28] ЦГАСА, ф.33987, оп.3, д.1366, л.27-29. ↑

[29] ЦГАСА, ф.33987, оп.3, д.1365, л.99. ↑

[30] Известия, 3 декември 1939. ↑

[31] Известия, 16 декември 1939. ↑

[32] ЦАМО, ф.8, оп.1, д.23, л.34. ↑

[33] ЦАМО, ф.15, оп.11600, д.160, л.96. ↑

[34] ЦАМО, ф.132, оп.264211, д.73, л.67-110. ↑

СТАЛИН И АРМИЯТА

В ония предвоенни години армията се ползва с всенародна любов. Отличилите се в боевете на Халхин гол, край езерото Хасан, в Испания или в съветско-финландската война бойци и командири се превръщат в национални герои. Няма недостиг от кандидати за постъпване във военните училища. За армията народът дава мило и драго. Цялата страна познава най-добрите летци, танкисти и моряци. Службата в армията е въпрос на чест. Дисциплината и политическата съзнателност на личния състав не предизвикват никакво безпокойство в политическото и военното ръководство. Хората във военни шинели вярват на Сталин и на партията, макар моралният шок след репресиите да не е още напълно преминал. Интернационална дружба и братство свързват многонационалните колективи. Централните вестници редовно пишат за най-добрите в армията и флота, за постиженията на червеноармейците, командирите и политработниците в бойната и политическата подготовка. Само през август 1940 г. „Правда“ помества няколко уводни статии, посветени на армията и флота: „Свещен дълг на съветския гражданин“, „В бойните редове на Червената армия“, „Младежта — във военните училища!“. С голяма популярност се ползва Дружеството за съдействие на отбраната и на авиационно-химическото строителство в СССР.

За да съответстват съдържанието и характерът на подготовката за военна служба на младежта и на цялото население на изискванията на съвременната война, по инициатива на Сталин през септември 1939 г. е приет нов закон „За всеобща военна повинност“.

Лозунгът „Защитата на отечеството — свещен дълг за всеки гражданин на Съветския съюз“, издигнат от партията, намира горещ отклик сред народа. Той се гордее с армията си, която за кратко време се превръща в съвременна, моторизирана и — както всички бяхме убедени — способна да защити пределите на първата в света социалистическа държава.

Съветско-финландската война обаче, макар да е показвана само в „победна“ светлина, предизвиква недоумение у съветските хора — такава мощна армия, за каквато е представяна в печата Работническо-

селската Червена армия, едва за четири месеца, и то трудно, да преодолее съпротивата на армията от една малка страна?

Сталин по-тежко от другите преживява позора от „зимната война“, но както винаги не вижда своята вина. През март 1940 г. предлага на Ворошилов да докладва пред Политбюро оценката на Народния комисариат на отбраната за действията на РККА във войната с Финландия. По всяка вероятност тъкмо тогава у Сталин се появява и остава до края на живота му подигравателно-ироничното му отношение към Ворошилов, когото безжалостно разкритикува в Политбюро. Но това му се вижда малко. След един месец по негово нареждане се свиква Главният военен съвет със същия дневен ред. На заседанието излизат наяве съществени празноти в оперативната, техническата и бойната подготовка на войските, в материалното им осигуряване и във военното строителство. Изказването на Сталин не се отличава с дълбоко познаване на военното дело, но съдържа зле прикрита закана към ония, „които отговарят за отбраната на страната“. По негово предложение се създават редица комисии, които да обобщят уроците от съветско-финландската война и да вземат незабавни мерки за подобряване на военното строителство.

Без да бъде професионален военен, Сталин интуитивно долавя, че Ворошилов не е ръководил достатъчно военно строителство като цяло, не е осигурявал както трябва управлението на щабовете по време на конфликтите край Халхин гол и в хода на съветско-финландската война, не успява да върви в крак със стремителното развитие на оперативното изкуство. Когато след събитията край Халхин гол разговаря с Жуков, преди да го назначи за командващ Киевския особен военен окръг, Сталин неочаквано и раздражено подхвърля в разговора една фраза за Ворошилов:

„Перчеше се, уверяваше, твърдеше, че на удара ще отговорим с троен удар. Всичко върви добре, всичко е наред, всичко е готово, другарю Сталин, а се оказа...“^[1]

През май 1940 г. по решение на Сталин Ворошилов е освободен от длъжността народен комисар на отбраната, макар че едновременно с това е назначен за заместник-председател на Съвета на народните комисари на СССР и председател на Комитета по отбраната при Съвета на народните комисари на СССР. За народен комисар на отбраната е назначен командващият Киевския особен военен окръг С.

К. Тимошенко, като заедно с това става маршал на Съветския съюз. Първата голяма крачка на новото ръководство е решението да се създадат механизирани корпуси (постановление на СНК на СССР от 6 юни 1940 г.) в състав две танкови и една моторизирана дивизия. А само преди половин година управленията на танковите корпуси са разформировани... Сталин няма свое твърдо мнение по тези въпроси, доверява се ту на генералите Д. Г. Павлов и Г. И. Кулик, които механично се позовават на опита от войната в Испания, ту на началника на Генералния щаб. Б. М. Шапошников и заместника му И. В. Смородинов, които настояват, че такива формации са важни и необходими.

На практика той отделя по няколко часа на ден за конкретни въпроси на военното строителство — организационни, технически, оперативно-стратегически, кадрови и от областта на възпитанието. Когато разбира, че в армията прекалено много се осланят на опита от гражданската война, за което многократно е упреквал Ворошилов, Сталин назначава в края на 30-те години специална партийно-правителствена комисия начело с Жданов и Вознесенски, която да провери състоянието на армията и флота. Изводът на комисията е безкомпромисен: „Народният комисариат изостава в изработването на въпросите за оперативното използване на войските в съвременната война.“ Отрицателно влияние оказва и големият брой млади и неопитни кадри. В значителна степен това е резултат от масовите репресии, сполетели армията и флота през 1937 и 1938 г. Смъртоносната вихрушка преминава не само през страната, но и през армията и флота ѝ. Репресиите засягат преди всичко висшите командни кадри, политическия състав и централния апарат на Народния комисариат на отбраната. Според данните от май 1937 г. до септември 1938 г., тоест за година и половина, в армията са репресирани 36 761 души, а във флота — над три хиляди.^[2] Наистина част от тях са само уволнени от РККА. В резултат от борбата с „народните врагове“ през периода 1937–1940 г. са сменени всички командващи военни окръзи, 90% от началник-щабове на окръзите и заместник-командващите, 80% от състава на управленията на корпусите и дивизиите, 90% от командирите и началник-щабове им. Кървавата чистка рязко понижава интелектуалния потенциал в армията и флота. Към началото на 1941 г. само 7,1% от командно-началстващия

състав имат висше военно образование, 55,9% — средно, 24,6% — ускорено образование (курсове) и 12,4% от командирите и политическите работници нямат военно образование.^[3]

За да се попадне в коша на „враговете“, не е нужно много. Дори съвсем малко. Ето например какво донася на Ворошилов комисарят от държавна сигурност втори ранг Гай за военния аташе в България Сухоруков:

„През 1924 г., след като слушателите от източния факултет завършват академията, Сухоруков, който се учил там, бил извикан при Троцки и водил разговор с него. В чест на Троцки Сухоруков е нарекъл сина си Лев.“^[4]

Съдбата на тоя човек е решена. Това е написано още през октомври 1936 г. През следващите две-три години толкова „солидна“ аргументация вече не е нужна.

Вишински и Улрих, на които, изглежда, работата им се услажда, предлагат да бъде опростена процедурата. Обръщайки се към Ворошилов и Ежов, Вишински моли да се дадат пълномощия на „Особеното съвещание при НКВД“ за лишаване от военни звания, което по-рано е ставало само с присъда от съда. А през април 1938 г. Улрих „аргументира“ необходимостта „да се отдели военната колегия от Върховния съд на СССР и тя да се реорганизира във Военен трибунал на СССР“^[5]. Над всеки червеноармеец, червенофлотец и командир да висне брадвата на „правосъдието“.

В началото на 1939 г. Сталин иска справка за командния състав на армията и флота. Взира се дълго и мълчаливо в графите на таблицата, подсказваща с мършавите си цифри, че възрастта на армейските и флотските командири е повече от „зелена“: около 85 % от тях са под 35 години. В младостта е силата, но недостига опит. Остра е необходимостта от опитни кадри. Прелиствайки бавно страниците на доклада, Сталин може би си е спомнил, че освен тримата маршали и групата командващи армия първи ранг не без негово съгласие са изчезнали завинаги такива способни и големи военачалници като И. Н. Дубовой, М. К. Левандовски, А. И. Корк, Н. Д. Каширин, А. И. Седякин, И. И. Вацетис, Я. И. Алкснис, П. А. Брянских, С. Е. Грибов, Я. П. Гайлит, Н. В. Куйбишев, С. Н. Богомягков, Е. И. Ковтюх, Н. Н. Петин, С. П. Урицки и други.

Сталин не може да не помни, че само през 1937 г. дава съгласието си за арестуването на десетки военачалници от състава на Военния съвет при Народния комисариат на отбраната. Оказало се, че от всеки десет членове на Военния съвет девет са „шпиони“ и „вредители“. Но това ни най-малко не смуцава Сталин. Продължава да живее в свят, в който измисля все нови и нови „врагове“. Патологичната подозрителност на „вожда“ се предава на обкръжението му и се разпространява като вълни по цялата страна.

Именно по негово указание Мехлис „чисти“ кадрите. В окръзите, академиите и флотите пристигат шифровани нареждания, подобни на това:

„Москва. Политическо управление на РККА. До Кузнецов.

Назначете комисия за проверка и проучване на преподавателските кадри в академия «Ленин». Ако са се укрили участници в толмачовската групировка, да се махнат до един...

5 юли 1938 г.

Мехлис“^[6]

И ги махат. Навсякъде. Със стотици. С хиляди. Макар че пред прага на отечеството вече се появява призрактът на страшната война.

В началото на 1939 г. вълната от издирвания на „народни врагове“ и „единомишленици“ на Тухачевски, Якир, Уборевич и другите изстребени без вина военачалници започва да стихва. Но все още на 14 юни 1939 г. Улрих докладва:

„До др. Й. В. Сталин
До др. В. М. Молотов

В момента има голям брой дела на участници в деснотроцкистки, буржоазнонационалистически и шпионски организации:

В Московския военен окръг	800 дела
В Севернокавказкия окръг	700 дела

Харковски военен окръг   500 дела
Сибирски военен окръг   400 дела.

Предлагам с оглед на секретността на съдебните заседания да не се допускат защитници. Моля за указания.

Армейски военен юрист В. Улрих“^[7]

Върху докладната записка няма резолюция на Сталин. Но въз основа на други данни се знае, че в обстановката на огромен недостиг от военни кадри и пред лицето на усиливащата се военна опасност той нарежда тези дела да бъдат проверени още веднъж по отношение на „откриване на грешки и оклеветавания“. Указанието му прозвучава като команда. От този момент „разреждането“ на армейските и флотските кадри започва да намалява. Ала и без това положението в редица окръзи е катастрофално. За илюстрация ще приведа един документ от март 1938 г.:

„Постановление на Военния съвет на Киевския военен окръг относно състоянието на кадрите на командния, началстващия и политическия състав на окръга

1. В резултат на проведената пространна работа по почистването на редовете на РККА от враждебни елементи и на издигането от низините на беззаветно предани на делото на партията на Ленин-Сталин командири, политработници и началници кадрите от командния, началстващия и политическия състав са здраво сплотени около нашата партия и вожда на народите др. Сталин и осигуряват политическата твърдост и успеха на работата по повдигане бойната мощ на частите от РККА...

[...]

3. Народните врагове успяха да извършат доста пакости в областта на разпределението на кадрите. Като главна задача военният съвет поставя изкореняването докрай на остатъците от враждебните елементи, като се проучва всеки командир, началник и политически работник при повишаването му и се издигат смело проверени, предани и развиващи се кадри...

Командващ войските на Киевския военен окръг
 Командващ армия втори ранг Тимошенко
 Член на Военния съвет командир на корпус Смирнов
 Член на Военния съвет секретар на ЦК на КП(б)У
 Хрущов“

По-надолу Тимошенко, Смирнов и Хрущов съобщават, че „в крайна сметка безпощадното изкореняване на троцкистко-бухаринските и буржоазнонационалистическите елементи“ довежда до извършеното на 25 март 1938 г. обновяване на ръководния състав на окръга, както следва:

	по щат	обновени ^[8]
командири на корпуси	9	9
командири на дивизии	35	24
командири на бригади	9	5
командири на полкове	135	87
командири на укрепени райони	4	4
началници на щабовете и корпуси	9	6
началници на щабовете на дивизии	25	18
началници на щабовете на укрепени райони	4	3
началници на щабовете на полкове	135	78
началници на отдели в щаба на окръга	24	19

Най-слабото място във военното строителство са кадрите. А Сталин избива най-добрите и продължава да повтаря лозунга си „Кадрите решават всичко“. Огромният недостиг от военни специалисти, появил се през 1937 г. и 1938 г., ще бъде ликвидиран за не по-малко от 5, ако не и 7 години. Но както скоро става ясно, историята не ни отрежда чак толкова време. Налага се кадровите „дупки“ да се замрежват с краткотрайни курсове. Лятото на 1941 г. заварва 75% от командирите и 70% от политработниците на длъжности, заемани от тях по-малко от една година... Това значи, че гръбнакът на армията — офицерският корпус — не притежава

необходимият опит за командване на подразделенията, частите и съединенията.

Изглежда, и Сталин започва да осъзнава това. Няма да научим дали се е измъчвал от угризения на съвестта и разкаяние за стореното, но едно е ясно: година, година и половина преди началото на войната той трескаво се опитва да направи нещо за ликвидирането или поне за намаляването на глада за кадри.

Известно е, че нарежда да се изготвят бързо предложения за увеличаване броя на слушателите във военните академии и за създаване на нови училища. Още през идната 1940 г. са образувани 42 нови военни училища, почти се удвоява броят на факултетите в академиите, организирани са многобройни курсове за подготовка на младши лейтенанти. Сталин бърза... Но му остава съвсем малко време. Загубите във висшия команден състав са прекалено големи, за да бъдат бързо компенсирани. Командир на взвод може да бъде подготвен за шест месеца. Но командващ военен окръг или армия? Израстването на командир от такъв мащаб продължава много години.

При това Сталин вижда, че острият недостиг от командни кадри се съчетава с ниското им професионално равнище, със значителното изоставане на бойната подготовка от изискванията, които предявява съвременната война. Тези мотиви прозвучават твърде забележимо в речта му пред слушателите, завършващи военните академии, произнесена в Кремъл на 5 май 1941 г.^[9] Тогава никой не е предполагал, че само месец и половина дели тази реч от началото на войната и тя вече почти нищо не може да промени...

В изказването си Сталин е рядко откровен и казва много от онова, което се е смятало за държавна тайна. Така например в желанието си да укрепи у младите командири вярата им в мощта на РККА той говори за техническото преустройство на армията и за рязкото увеличаване на числеността ѝ. В началото на 1941 г. нашата армия, заявява той, наброява 300 дивизии (но не казва, че над една четвърт от тях са още в стадий на сформирване, а почти още толкова току-що са сформирани), от които една трета — моторизирани.

Както и по-рано, Сталин поставя ударението върху настъпателните действия: „Червената армия е съвременна армия, а съвременната армия е настъпателна армия.“ Тук отново изпъква една негова сериозна заблуда от принципен характер: подценява

стратегическата отбрана и отбранителните операции. Макар че военнополитическото ръководство на страната винаги е подчертавало отбранителния характер на военната доктрина на Съветския съюз, за реализирането ѝ се провъзгласява настъпателната стратегия. Уставите, заповедите, директивите, изказванията на народния комисар, а сега и на самия Сталин развиват в различни гами една и съща главна мисъл: „Войната ще се води на противниковата територия и победата трябва да бъде постигната с малко кръв.“ В подкрепа на тази концепция преди войната излиза книгата на Н. Шпанов „Първият удар“, изразяваща съвсем точно настроената на значителна част от населението и военнослужещите — настроения, насаждани по всякакъв начин. Книгата пророкува, че след съкрушителния удар на Червената армия още на втория ден във фашистка Германия ще избухне въстание против нацисткия режим.

Защо Германия побеждава противниците си? Непобедима ли е? И в речта си Сталин откровено отговаря защо вермахтът е преминал победоносно по Европа: „Германците успяха да отнемат от Франция и Англия съюзниците им.“ В оная обстановка такъв съюзник сме могли да бъдем само ние. „Германската армия не е непобедима. Сега тя марширува под завоевателни лозунги, засилват се самоувереността и главозамайването. А това довежда до най-лошото“ — резюмира Сталин. Тук му е мястото да отбележа, че както може да се очаква при господство на догматичното мислене, тази погрешна мисъл за „главозамайването“ на германците веднага се подема и раздухва. В оперативна сводка на Генералния щаб на РККА е направен извод, че през 1940 г. Германия е победила „в резултат на създалата се извънредно изгодна за нея обстановка“ и не без „намесата на благоприятни случайности“^[10]. В проекта на директивата „Относно задачите на политическата пропаганда в Червената армия“ се твърди, че „германската армия е загубила усета си към по-нататъшно подобряване на военната техника. Значителна част от германската армия е уморена от войната...“^[11].

В това изказване наред с погрешните Сталин излага и някои свои верни мисли, но за реализирането им, още веднъж ще повторя, остава съвсем малко време. Осъжда остро работата на академиите, които изостават от изискванията на момента и готвят кадри за „вчерашната война“. Опитът от Хасан и Халхин гол няма голямо значение,

продължава Сталин, тъй като имахме работа с една несъвременна армия. Трябва да се изучава опитът от войната на запад, опитът от съветско-финландската война...

Малко преди завършването на последния випуск слушатели в академиите по инициатива на Сталин се свиква на съвещание Главният военен съвет. Доклади изнасят Жуков, Мерецков, Тюленев, Павлов, Щерн, Ричагов и Смирнов. В основата на техния анализ на теорията и практиката на военното изкуство са заложили изводите от действията на германските войски, уроците от войната в Испания, боевете при Хасан и Халхин гол, съветско-финландската война. Сталин слуша с интерес докладчиците, без да ги прекъсва, както обикновено, със свои реплики. В докладите и в хода на обсъждането им специално внимание се обръща на въпросите за повишаване на бойната готовност, воденето на настъпателни операции, концентрирането на сили и средства за постигане на стратегически успех. На това съвещание проблемът за началния период на войната като отделен проблем фактически специално не се разглежда. Ето защо твърде интересно е изказването на началник-щаб на Прибалтийския особен военен окръг генерал-лейтенант Кленов. Той отбелязва, че особено сложната специфика при воденето на операциите е свързана „с началния период на войната. Възниква неволно въпросът, как ще въздейства противникът през този период върху мерките, свързани със стратегическото развърщане, тоест мобилизацията, превозването на мобилизационните ресурси по железниците, съсредоточаването и развърщането на войските. Началният период на войната ще бъде най-решителният; противникът ще използва всичките си сили, за да не ни даде възможност да го изменим планомерно“^[12].

На Сталин му прави впечатление изказването на Мерецков, който доказва аргументирано, че при отишлото далеч напред развитие на военната мисъл в РККА уставите са изостанали далеч назад от изискванията на съвременната война.^[13] Пряка последица е незабавното указание на Сталин да се пристъпи към преразглеждане на уставите, но това не е могло да бъде изпълнено до започването на войната. Нито Сталин, нито народният комисар обаче обръщат внимание на обстоятелството, че освен армейски генерал Тюленев, никой всъщност не повдига въпросите за организирането и воденето на съвременните отбранителни операции.^[14] Всички се учат да

настъпват... Макар официално „да е изповядвана“ отбранителна доктрина.

В заключителното си слово, обобщаващо резултатите от съвещанието на Главния военен съвет, народният комисар на отбраната Тимошенко казва: „Ние започнахме да изпълняваме указанията на другаря Сталин за повишаване на военноидеологическото равнище на нашите командни кадри и поставихме началото на създаване на собствена военна идеология.“^[15] Но ако за него това са изводи и възгледи относно военната теория за характера и начините за водене на съвременната война, свързани с доктрината и концепцията, в Червената армия винаги е имало такива доктрини и концепции. Затова твърде съмнително прозвучава тезата за „начало на създаване на собствена военна идеология“, така както и тезата за необходимостта ударението в по-нататъшната работа да се постави върху подготовка само за настъпателни действия. Ролята на отбранителните действия направо е подценена. Макар да е било изключително важно оперативните въпроси на съвременната война да бъдат колективно обсъждани, на съвещанието не е обърнато достатъчно внимание на реалната ситуация: възможността фашистка Германия да предприеме внезапно нападение и във връзка с това необходимостта от повишена готовност за водене на отбранителни операции със стратегически характер.

Сталин, на когото в скоро време му предстои да поеме върховното командване на въоръжените сили във войната, въпреки необикновения си, макар и жесток ум познава слабо военната теория. Ворошилов, заемал дълго време поста народен комисар на отбраната, също не е особено „благосклонен“ към теоретиците. А изтъкнати теоретици винаги е имало в Червената армия. От тях преди всичко трябва да посочим невинно загиналия М. Н. Тухачевски, който още през 1936 г. в изказването си пред II сесия на Централния изпълнителен комитет на СССР пророчески предупреждава, че трябва да бъдем готови за внезапно нападение от страна на германската армия. Изключителен военен теоретик е и Б. М. Шапошников, бъдещият маршал на Съветския съюз. Неговият забележителен труд „Мозъкът на армията“ и до днес не е загубил своята актуалност. Шапошников е ярък пример на интелигентен военен, човек с широк стратегически кръгзор, висока култура, проникателно теоретично

мислене. Борис Михайлович е един от малкото, към когото Сталин се е отнасял винаги с подчертано уважение и дори почит.

Големи военни теоретици са В. К. Триандафилов, К. Б. Калиновски, Г. С. Исерсон, А. А. Свечин. Например още през 1927 г. Свечин издава оригиналния си труд „Стратегия“, който няколко пъти се преиздава като учебник, но за съжаление не е оценен заслужено от висшето политическо и военно ръководство на страната. Ако четем този труд днес, не може да ни напусне впечатлението, че някои положения в книгата са били сякаш предназначени пряко за Сталин, за обкръжението му и за висшето военно ръководство. Той пише: **„Отговорните политически дейци трябва да познават стратегията.** Изучаването на стратегията е задължително не само за висшия команден състав на армията... Политикът, определящ политическата цел на военните действия, трябва да предвижда какво е постижимо за стратегията при наличните ѝ средства... Стратегията е обречена да се разплаща за греховете на политиката... Колкото по-гениален е вождът, толкова по-силно масите вярват в него като в пророк... В областта на стратегията на пророчествата трябва да се гледа само като на шарлатанство; и геният не е в състояние да предвиди как ще се развие войната. Но той е длъжен да си състави перспектива, с оглед на която да оценява събитията по време на война.“^[16]

Наскоро след завършването на полско-германската война Г. С. Исерсон написва книгата „Новите форми на борбата“, в която прави задълбочени стратегически обобщения за използване на „механизираните маси“ в началния период на бойните действия. Но Ворошилов продължава да настоява, че „червената кавалерия е както по-рано победоносна и съкрушаваща военна сила“. Дори Сталин, отдавайки дължимото на моторизирането на армията, месец и половина преди да започне войната, не е в състояние да преразгледа кардинално ролята на конницата: „Макар че посъкратихме донейде конниците, ролята на кавалерията и сега е изключително голяма...“

Нужно е да се отбележи, че от средата на 30-те години по настояване на Тухачевски, Егоров, Шапошников и някои други военачалници започва да излиза „Библиотека на командира“. Това уникално издание е в няколко десетки тома и включва оригинални трудове на съветски военни теоретици — „Размахът на операциите на съвременните армии“ от В. Триандафилов, „Световната война 1914–

1918 година“ от А. Зайончковски, „Фронталният удар“ от А. Волпе, „Руско-японската война 1904–1905 година“ от Н. Левицки, „Августовското сражение на руската армия в Източна Пруссия през 1914 година“ от Н. Евсеев. Библиотеката включва и трудове на чужди теоретици — „За воденето на войната“ от Ф. Фош, „Бъдещата война“ от В. Сикорски, „Германският генерален щаб, ролята му в подготовката и воденето на световната война“ от Г. Кул, „Танковете“ от Ф. Хайгъл и други монографии. Срещат се и посредствени книги, като „Основи на обездката и ездата“, „Съвременната конница“ и някои други. В тази библиотека изпъква с обема и с хвалебствията си към Сталин книгата на Ворошилов „Отбраната на СССР“. В нея народният комисар нарича Сталин „първия маршал на социалистическата революция, великия маршал на победите по фронтовете на гражданската война“, „маршал на комунизма“, ръководител, който „като никой друг знае какво е нужно да правим днес, за да победим утре и завинаги“. В бъдещата война ние ще победим безусловно, пише Ворошилов, но трябва да победим „с малко кръв, със загуба на минимални средства и на възможно най-малък брой наши славни бойци“. Няма да е справедливо обаче, ако не посоча, че тази книга не понижава високото равнище на „Библиотека на командира“ като цяло.

През 30-те години се взимат някои мерки за повишаване на военнотеоретичното равнище на командния Състав, за формиране у него на гъвкаво, мащабно мислене. Но десетки хиляди командири не са могли (не по своя воля) да използват знанията и уменията си на бойното поле, защитавайки отечеството. Общо взето, в навечерието на войната военностратегическата мисъл в РККА не отстъпва на основните принципи в германската военна доктрина. Стратегическите идеи имат прогресивен, но за съжаление в редица случаи едностранен, зле обвързан с практиката на оперативното изкуство характер. Както беше отбелязано вече, подценява се стратегическата отбрана. Много нейни елементи, предугаждани по-рано от военната мисъл, твърде скоро се налага да бъдат налучквани с цената на кървавия опит в хода на страшното обучение по бойните полета.

Въпреки сключването на пакт за ненападение и договор за „дружба“ с Германия Сталин вижда, че облаците над западните граници се съгъстват. Същевременно твърдо вярва, но напълно погрешно, че докато не постигне решителен успех на запад, Хитлер

няма да се реши да води борба на два фронта. В редица свои изказвания и по-специално в изказването си на 5 май 1941 г. в Кремъл Сталин упорито прокарва мисълта, че германците побеждават преди всичко благодарение на правилната си политическа стратегия, изключваща възможността за едновременна борба и на запад, и на изток. Но той е поразен от лекотата, с която вермахтът разгромява редица армии в Западна Европа, не е сигурен, че Червената армия ще се поучи своевременно от стремително развиващите се събития. И поради това в разговорите си с Тимошенко, след като проучва най-подробно обзорите за действията на германските войски, подготвени за него от Генералния щаб, съветва новия народен комисар на отбраната да засили вниманието си върху бойното обучение на войските.

На Сталин още много неща не са му били известни. Не е знаел например как Хитлеровите военни оценяват Червената армия и нейните кадри в началото на 1941 г. Както стана ясно след войната, Хитлер, запознат с развихрилите се в Червената армия през 1937 и 1938 г. репресии, е поискал от разузнавателните си органи доклад за качеството на офицерския състав в РККА. Въз основа на доклада на германския военен аташе в СССР полковник Кребс и на други данни месец и половина преди започването на войната долагат на фюрера, че офицерският корпус на РККА е омаломощен не само количествено, но и качествено. „Създава по-лошо впечатление, отколкото през 1933 г. На Русия ще са нужни години, докато бъде постигнато предишното му равнище...“

Потенциалният (а по-точно реалният) противник не без основание включва в благоприятните за него фактори фактическата подмяна на цели звена от военната структура на Съветския съюз. Трудно ще се намери в историята друг случай, когато една от страните пред прага на борбата на живот и смърт смазва по такъв начин себе си. Това никога не може да бъде нито простено, нито забравено.

Г. К. Жуков си спомня, че по време на една голяма военна игра през декември 1940 г. му предлагат да командва „сините“, тоест да играе немската страна. „Червените“ ръководи армейски генерал Д. Г. Павлов, който командва вече Западния особен военен окръг. Стана така, пише Георгий Константинович, че командвайки „сините“, развих операциите точно в направленията, където се развиха след половин

година реалните бойни действия. Конфигурацията на нашите граници, местността, обстановката — всичко ми подсказваше именно ония решения, които взеха после и фашистите. Посредниците в играта изкуствено забавяха темпа на придвижване на „сините“. И въпреки това за осем денонощия „сините“ се придвижиха до района на Барановичи.

Когато през януари 1941 г., продължава Жуков, ми възложиха да докладвам пред Главния военен съвет тази стратегическа игра, аз обърнах внимание на ръководството за неизгодното разполагане на системата от укрепени райони покрай новата граница. Би било целесъобразно да бъдат изтеглени на сто километра в дълбочина. Отправих всъщност критична забележка по адрес на решението, одобрено от Сталин.

Сталин, спомня си прославеният пълководец, слушаше внимателно доклада ми. Особено го беше озадачил въпросът, защо „сините“ са били толкова силни, защо в изходните данни на нашата игра са били предвидени толкова големи германски сили? Жуков отговаря, че това съответства на възможностите на германците и главно на реалното пресмятане на всички сили, които те могат да хвърлят срещу нас в началния период на войната, създавайки голямо предимство в направлението на главния си удар.

На Сталин му допада обстоянният доклад на Жуков, аргументацията в него, смелостта в отстояването на възгледите. Скоро след това, през февруари 1941 г., по препоръка на „вожда“ армейски генерал Жуков е назначен за началник на Генералния щаб. В дадения случай интуицията на Сталин не го подвежда. Издигането на Жуков във висшите ешелони на военното ръководство, както по-късно ще се окаже, ще бъде едно от най-сполучливите кадрови решения на „вожда“.

Но да се прояви някой пред Сталин никак не е проста работа. Вероятно най-вече затова, че „вождът“ сковава самостоятелността и инициативата на ръководителите по много въпроси от военното строителство, от всекидневието на армията и флота. Много въпроси, които са могли да решат сами командващите военни окръзи, народният комисар на отбраната и неговите заместници, задължително се докладват на Сталин. Например в една своя докладна записка до Сталин Ворошилов съобщава, че на 15 юни 1939 г. един

червеноармеец от доброволческия състав на име Чириков е извършил покушение срещу командира от запаса Пяткин. В действителност по време на сбора на запасняците двама пийнали запасняци се сбиват. Обаче според докладната записка на Ворошилов това е „покушение“. Вместо виновните да бъдат предадени на съд или наказани дисциплинарно, народният комисар докладва на Сталин... А неговата резолюция е безмилостна:

„В двудневен срок да бъде съден, осъден на разстрел и присъдата да бъде приведена в изпълнение, а това да бъде обявено пред полка.

Й. Сталин“^[17]

Трябва да отбележа, че в редица случаи Сталин реагира по-различно, съгласявайки се с преразглеждането на едни или други дела. Няколко месеца по-рано Ворошилов се обръща към Сталин с молба да освободи от затвора бившия началник-щаб на военновъздушните сили към 1-ва армия Володин и да остави в сила представянето му за награждаване с орден „Ленин“, направено по-рано за действията на авиацията в боевете край езерото Хасан. В този случай Сталин е „добър“:

„До др. Ворошилов
Съгласен съм.
11.02.1939 г.

Й. Сталин“

Тези примери, а такива може да бъдат посочени много повече, показват, че Сталин смята за съвсем естествено да решава без съд съдбата на хората и да се занимава с неща, които не би трябвало да влизат в неговите прерогативи. Самодържецът дресиращ свитата си, политическите, държавните и военните дейци всички повече или по-малко значителни въпроси да получават благословията на неговата воля и мисъл. И се сблъскваме с един парадокс. Както отбелязва

навремето Франсис Бейкън, който властва безконтролно над другите, сам загубва собствената си свобода. В дадения случай, не срещайки противодействие, Сталин постепенно става пленник на своя характер, на своята самоувереност и на чувството си за непогрешимост. За другите това е непреклонност и твърдост. А в действителност неограничената власт създава илюзията за „възможност на невъзможното“. До започването на войната илюзията за непогрешимостта на Сталин буквално заслепява хората. За разсейването ѝ беше нужен само един-едничък ден през юни 1941 година...

След като прави известните ни дипломатически стъпки за предотвратяване на войната и допуска явни политически грешки, през всичкото време Сталин изпитва вътрешни противоречия. От една страна, действат споразуменията с Германия, които според него са по-изгодни за германците, отколкото за Съветския съюз. Та нали с тяхна помощ Хитлер отстранява заплахата от война на два фронта, как тогава няма да ги спазва? Такава е простата логика в разсъжденията на „вожда“ и обкръжението му.

От друга страна, Хитлер, който по природа е авантюрист (а в това Сталин е напълно убеден), може и да не следва простата логика. Цялата му импулсивна стратегия е построена върху съобразяването с кратковременни фактори — изненада, коварство, непредсказуемост. Ето защо Сталин с дълбоко безпокойство следи всички военнополитически стъпки на фюрера, хода на „светкавичната“ война на запад. И не току-тъй нарежда на Тимошенко лично да се убеди в реалната боеготовност и боеспособност на войските.

През 1940 г. народният комисар посещава всички западни военни окръзи, вдига няколко съединения под тревога, присъства на много учения и маневри. Посещава ученията и тактическите занятия в Московския, Западния и Киевския военен окръг, изказва се на разборите и всичко това се отразява в централния печат. Съобщава се например, че маршалът на Съветския съюз С. М. Будьони е участвал в ученията в Задкавказкия военен окръг, а народният комисар на Военноморския флот Н. Г. Кузнецов — в ученията на Балтийския флот. Малко по-рано секретарят на ЦК на ВКП (б). А. А. Жданов взима участие в голям морски поход.

По време на тези инспекционни обиколки излизат наяве многобройни сериозни празноти. Командният и политическият състав нямат нужния опит, бавно усвояват качествено новите елементи на бойната подготовка. Основните компоненти на бойната мощ не са овладени в необходимата степен. За това говорят документите. В директивата си „Относно резултатите от проверката на бойната подготовка през зимния период на 1941 г. и указания, за летния период“, подписана на 17 май 1941 г., народният комисар на отбраната констатира: „В зимния период на 1941 г. заповед №30 не е изпълнена от голям брой съединения и части.“ В директивата се отбелязват много недостатъци в бойната подготовка на личния състав, на щабовете и дори на родовете войски. За авиацията например е посочено: „Бойната подготовка на ВВС на Червената армия е преминала незадоволително.“^[18]

Анализът на многобройните архивни документи и спомените на очевидци на тогавашните събития ми дават възможност да направя извода, че през последните две години преди войната Сталин се опитва да постигне не само голямо количествено нарастване на Червената армия и флота, но и качествено издигане на цялата военна машина. Обаче сроковете за тази реорганизация и усъвършенстване са определяни от погрешно предположение: войната ще бъде предотвратена или поне съществено отдалечена. Както пише Симонов, възпроизвеждайки записките на разговорите си с Жуков, Сталин „е бил уверен, че в резултат от сключването на пакта именно той ще изиграе Хитлер, макар че после се случва тъкмо обратното“. По онова време, спомня си Жуков, „повечето от хората около Сталин го поддържаха в политическите му оценки, оформени у него преди войната, и преди всичко в увереността му, че ако не се оставим да бъдем провокирани и не извършим някаква погрешна крачка, Хитлер няма да посмее да наруши пакта и да ни нападне“^[19].

За надделяването на тази гледна точка особено голяма роля изиграва Молотов, който след завръщането си от Берлин през ноември 1940 г. продължава да настоява, че Хитлер няма да нападне Съветския съюз. А Сталин смята Молотов за твърде компетентен в международните работи. Погрешното политическо предположение за конкретните намерения и за времето, когато Хитлер би нападнал, слага негативния си отпечатък върху целия процес на военното

строительство, планирано с оглед на евентуална война в по-далечно бъдеще.

- [1] Военно-исторический журнал, 1987, №9, с.50. ↑
- [2] ЦАМО, ф.37837, оп.10, д.142, л.93. ↑
- [3] Военные кадры Советского государства 1941–1945. М., 1963, с.12. ↑
- [4] ЦГАСА, ф.33987, оп.3, д.1045, л. 10–20. ↑
- [5] Пак там, д.993. л.3, 11. ↑
- [6] ЦАМО, ф.5, оп.176703, д.21, л.16. ↑
- [7] Архив Верховного суда СССР, ф.75, оп.35, д.319. ↑
- [8] ЦГАСА, ф, 25880, оп.4, д.1, л. 2–3. ↑
- [9] ЦПА ИМЛ, ф.3, оп.1, д.3808. ↑
- [10] ЦГАСА, ф.33987, оп.3, д.1305, л.175, 192. ↑
- [11] ЦАМО, ф.32, оп.11309, е. 4, л.153. ↑
- [12] ЦГАСА, ф.4, оп.18, д.77, л.56. ↑
- [13] Пак там, д.76, л.20. ↑
- [14] Пак там, д.79, л. 9–10. ↑
- [15] Пак там, ф.37977, оп.5, д.547, л. 1–2. ↑
- [16] Свечин, А. Д. Стратегия. Изд. 2-е. М., 1935, с.236. ↑
- [17] ЦАМО, ф.75284, оп.1, д.119, л.18. ↑
- [18] ЦАМО, ф.32, оп.11309, д.3, л. 85–91. ↑
- [19] Военно-исторический журнал, 1987, №9, с.49. ↑

АРСЕНАЛЪТ НА ОТБРАНАТА

В средата на ноември 1940 г. „Известия“ обнародва комюнике за посещението на председателя на Съвета на народните комисари и народен комисар на външните работи Молотов в Берлин и за преговорите му с германските ръководители. Съобщава се, че „в рамките на приятелските отношения, съществуващи между двете страни, в атмосфера на взаимно доверие“ се е състояла размяна на мнения между В. М. Молотов и райхсканцлера А. Хитлер с участието на министъра на външните работи Йоахим Рибентроп, на райхсмаршала Херман Гьоринг и заместника на Хитлер в Германската националсоциалистическа работническа партия Рудолф Хес. Но в действителност не е имало никакво „взаимно доверие“. Пристигналият на 12 ноември на берлинската гара „Анхалт“ Молотов се държи твърде сдържано. С всеки час сдържаността и недоверието към „приятелите“ расте. Когато го въвеждат в кабинета на Хитлер, той остава поразен от големината му — огромно сумрачно помещение, приличащо повече на банкетна зала. Фюрерът с неговата вечна сиво-зеленикава отворена куртка едва се забелязва в дъното на кабинета. Протягайки меката си потна длан, той оглежда внимателно, с немигащи очи съветския народен комисар.

Без никакви заобикалки Хитлер пристъпва към любимата си тема: страните от „оста“ са в навечерието на своя триумф. Британската империя скоро ще бъде разпродадена на търг. Нужно е да се реши какъв трябва да бъде светът след възтържествуването на „новия ред“. От това са заинтересувани Германия и както той, фюрерът, се надява, Русия. С подчертан цинизъм, размахвайки ръка с превързана над лакътя червена лента със свастика в средата, нацисткия диктатор говори за разделянето на сферите на влияние в света. Молотов го слуша с невъзмутимо, каменно лице, без да го прекъсва. Но когато Хитлер свършва тирадата си и се обръща към високопоставения съветски представител, надявайки се да чуе мнението му относно германските проекти за бъдещия свят, Молотов студено отбелязва, че според него няма смисъл да се обсъждат подобни комбинации. Хитлер вирва още по-нагоре острия си нос. А Молотов, без да се съобразява с

разочарованието на фашисткия лидер, започва с тих глас да задава неприятни въпроси: какво прави немската военна мисия в Румъния, защо се изпращат германски войски във Финландия...

Хитлер някак изведнъж загубва интерес към преговорите и предлага те да продължат на другия ден. Става ясно, че партньорите говорят на различен език. Дух на спотаено недоверие витае в кабинетите на Хитлер и Рибентроп по време на срещите им с Молотов. Страните разбират, че сключените преди една година споразумения са мъртвородени, но са били нужни на всяка от тях. На Германия — да заблуди СССР и по този начин да си развърже ръцете. На Съветския съюз — да спечели време. Голяма игра се разиграва. Всяка от страните смята, че тя ще спечели. Върнал се късно вечерта в берлинския хотел „Белвю“, Молотов усеща, че Хитлеровите бонзове^[1] не са много уверени в думите си. Опитва се все пак да се успокои със стария довод, че германците не биха си позволили грешката от Първата световна война — да водят война на два фронта.

И както по всичко личи, успокоил се е. Защото и след посещението си в Берлин продължава да смята, че немската страна ще спазва засега подписаните през 1939 г. съветско-германски споразумения. У Сталин обаче интуитивно започва да расте недоверието му към германската политика. Той още не знае, че почти по същото време, когато Молотов води преговори в имперската канцелария, генерал-полковник Ф. Халдер докладва на главнокомандващия сухопътните войски на вермахта генерал-фелдмаршал В. Браухич последния вариант на Директива № 21 (план „Барбароса“) за нападение над Съветския съюз. На преговорите вероломните управници на райха обсипват госта с щедри усмивки, а същевременно форсират военните приготовления, които са навлезли вече в решителната си фаза. Изслушвайки доклада на Браухич и Халдер за завършване на подготовката на плана, който ще подпише през декември, Хитлер заявява: „Аз няма да повтора грешката на Наполеон. Когато тръгна към Москва, ще настъпя достатъчно рано, за да вляза в нея преди зимата.“^[2] Хитлер одобрява времето за започване на източната кампания — 15 май 1941 г. Продължителността ѝ, както ориентировъчно посочват неговите „планивици“, щяла да бъде осем седмици, тоест по-малко от два месеца. Така са се развивали събитията в Берлин.

А в западните столици гадаят как ли ще се развиват съветско-германските отношения по-нататък? Берия докладва на Сталин агентурни сведения от Париж, където предполагали, че не е изключено подписването на „германско-съветски военен договор“^[3]. Сталин спира да чете по-нататък и продължава да следи съдържанието на един разговор на френския посланик Наджиар, записан от службата на Берия. Още повече защото посланикът говори за него, за Сталин. За „вожда“ това винаги е било особено интересно. Наджиар казва: „Сталин е богът на руснаците. Те унищожиха иконите си, за да ги заменят с лика на Сталин. Христос е бил изобразяван по-рано със сияние около главата, но погледнете — сега Сталин също го изобразяват в светлина... Руснаците свалиха царя, за да се върнат към още по-лош цар. Те винаги копнеят за нещо свръхестествено, свръхчовешко. В Англия например промишлеността достигна голям разцвет, но всичко това се е натрупвало постепенно, нормално. А тук съобщават, че някой си работник работи на 20 стана, друг бил преизпълнил нормата си с 300%. Но това, че всеки ден се пуска негодна за нищо продукция, че във всичко се усеща недоимък, те не забелязват... Общо взето, положението на руснаците не е особено розово не само поради войната с Финландия, а поради системата им... Русите постъпиха непочтено с нас. Сталин можеше да ни каже на преговорите: искате от нас неща, които практически не могат да станат. Можеше дори да сключи договор с Германия, договор за ненападение, но те самите трябваше да останат неутрални, не съм ли прав?“^[4]

Сталин отмества книжата и дълго гледа в една точка, прехвърляйки в паметта си събитията от края на лятото и есента на 1939 г. С това, че за него на Запад говорят и пишат като за безмилостен диктатор, той вече е свикнал. Че как иначе да говорят за Сталин, за този твърд ръководител, враговете на Съветския съюз?

Макар че продължава да вярва в създадения от него заедно с Молотов мит, че „немците засега ще се придържат към пакта“, че „няма да се решат да водят война на два фронта“, Сталин се стреми да форсира отбранителните приготовления, които, както личи от много документи (планове за създаване на нови укрепени райони, за техническо превъоръжаване на войските, за създаване на допълнителни стратегически запаси и др.), щели да завършат най-

малко след 2–3 години. Въпреки че е трябвало веднага да проумее, че след падането на Франция Хитлер фактически приключва с единия фронт. Разбира се, ако историята (а по-точно Хитлер) беше предоставила на страната тези 2–3 години за осъществяване на замисленото, сигурно нещата щяха да се развият другояче. Но недооценките от политически и стратегически характер, допуснати от Сталин, за които тепърва ще стане дума, поставят страната в изключително сложно положение. С усилията на партията, съветските органи и народните комисариати е направено доста нещо. Потенциални възможности е имало. След 30-те години индустриалната база на страната става една от най-мощните в света, макар да понакуцва в качествено отношение. Начело на народните комисариати, имащи първостепенно значение за отбраната, са организатори със силна воля: И. Ф. Тевосян, В. А. Малишев, А. И. Шахурин, М. А. Лихачов, Д. Ф. Устинов, Б. Л. Ванников и други.

В навечерието на войната, принуден да се занимава съвсем отблизо с въпросите на отбраната, Сталин успява да превърне обикновените ръководители на производството в сърцати командири на промишлеността, които в критичните месеци на войната успяват заедно с партийните организации да направят, би рекъл човек, невъзможното в организиране на производството на бойна техника и оръжие за фантастично кратки срокове. Той познава лично всички народни комисари и мнозина от директорите на заводи и ги вика често на доклад заедно с ръководните конструктори. Както твърдят например Ванников и Устинов, Сталин доста бързо вниквал в основната същност на производствените процеси, на тенденциите, на технологичните особености и трудностите. Но винаги е на мнение, че преодоляването на трудностите е възможно, само ако се мобилизират и доведат до крайно напрежение всички човешки ресурси. В предвоенните години, спомня си Ванников, с отбранителната промишленост се занимаваше до голяма степен самият Сталин, макар че според разпределянето на задълженията между ръководителите на партията и правителството неин „шеф“ беше Н. А. Вознесенски, чиято роля във войната, за съжаление, все още не е описана достатъчно. А тя е значителна. Тъй като не е специалист, в работата си с конструкторите и производствениците Сталин обикновено се е ръководел не от реалните научно-технически възможности, а е разчитал повече на методите на

„натиск“, „пришпорване“ и дори заплахи. Както пише Ванников, на едно заседание Сталин казал: „Конструкторите винаги си оставят резерв, скриват част от наличните възможности; трябва повече да се изстискава от тях.“

И той „изстискава“. В мемоарите си Устинов споменава поразителния факт за създаването на една от артилерийските системи в невиджано кратък срок — осемнайсет дни. „Ако съществуваше регистриране на рекорди за скоростно проектиране, създаването на 152-мм гаубица Д-1 без съмнение би заело най-видното място между тях. 76-мм оръдие, прието на въоръжение през 1939 г., се е създавало в продължение на осемнайсет месеца и по тогавашните представи това се е смятало за много кратък срок. Сравнете: осемнайсет месеца — и осемнайсет дни!“^[5] Така се е работело през войната. Но и преди войната, разговаряйки със създателите на новите образци въоръжение, Сталин винаги е поставял пределно кратки, бих казал, нереални срокове.

При решаването на въпросите на отбраната единовластието често оказва отрицателно влияние. Например в навечерието на войната маршал Кулик, по онова време началник на Главното артилерийско управление, предлага да бъде увеличен калибърът на танковите оръдия. Кулик и Жданов настояват да се извадят от въоръжение 45- и 75-милиметровите оръдия и да се заменят със 107-милиметрови. Сталин веднага се съгласява, спомняйки си, че в гражданската война е имало такова оръдие. Но не взема предвид, че е било полско оръдие, а сега е нужна друга, с голяма бронируемост система. Опитват се да му възразят плахо истинските специалисти — народният комисар на въоръжението Ванников и директорите на заводи Елян и Фрадкин. Нищо не излиза. Основаните на научни и инженерни пресмятания доводи и аргументи не убеждават Сталин. След това отново се събират и се опитват да го убедят. Както си спомня Ванников, разговорът взема вече друг, зловещ характер. Обръщайки се към присъстващите, Сталин подхвърля с остър глас: „Ванников не ще да прави 107-милиметрови оръдия за танковете...“

Жданов веднага налива масло в огъня: „Ванников винаги за всичко се опъва, такъв му е стилът на работа...“

Да се продължава по-нататък „спорът“ е безполезно, а и опасно.

След тоя разговор Сталин подписва подготвеното от Жданов постановление. В резултат буквално преди прага на войната е спряно производството на танкови оръдия с по-малък калибър. А това е груба грешка. Войната скоро предизвиква отменяне на некомпетентното решение на Сталин и връщане към изработката на старите оръдия. Но колко време е отишло на вятъра! Колко сили и средства са отишли за възстановяване на ликвидираното производство! Един месец след започването на войната Сталин се сеца за виновниците — Кулик и Жданов — ругае, възмущава се... Но в своята дълга тирада пред Политбюро дори не си спомня, че фаталната грешка е допуснатата непосредствено по негова вина. Той не умее и не обича да си признава грешките. Нещо повече, не иска да прощава на другите дори ония грешки, които сам е допуснал.

Въпросите на отбраната се обсъждат на XVIII партийна конференция, състояла се през февруари 1941 г. В доклада на бързо издигания се секретар на ЦК на ВКП (б) Г. М. Маленков „Относно задачите на партийните организации в областта на промишлеността и транспорта“ се разглеждат въпроси за възможното преминаване на промишлеността на военни, релси. Предвижда се по предложение на Сталин през 1941 г. прирастът на промишлената продукция да нарасне със 17–18 процента. А това тогава не е изглеждало нереално. Например през 1940 г. в сравнение с 1939 г. отбранителната промишленост е увеличила продукцията си с 27%. Днес ние спокойно се отнасяме към тези прояви на героизъм от страна на съветските хора. Често пъти мисълта ни, хлъзгайки се по навик в улея на критичното ни осъдително отношение спрямо култа към личността, пренебрегва някак си факта, че освен отрицателното, потискащото, неподлежащото на прошка е съществувал и такъв поразителен социален феномен като трудовата активност и самопожертвователността на съветския човек. Наистина, често и страхът е подтиквал хората. Много пъти, задоволявайки се с крайно елементарен минимум жизнено необходими блага, милионите трудещи се са превръщали в жива плът планове, които сега ни се струват фантастични! Народът е бил готов да жертва всичко само и само да осигури спокойното бъдеще на отечеството. И това не са голи думи. Докато финансирането на отбраната в годините на първата петилетка е възлизало едва на 5,4% от всички бюджетни

разходи, през 1941 г. то достига 43,4%.^[6] Страната е затегнала колана до последната дупка.

Всяка седмица докладват на Сталин за състоянието и хода на техническото превъоръжаване на армията и флота. На 1 юни 1940 г. той няколко пъти подчертава с червен молив броя на танковете в справката: КВ — 625, Т-34 — 1225... Самолетите от по-нова конструкция са само около 20 %. Не по-добри са нещата и с другите видове въоръжение.^[7]

След всеки такъв анализ Сталин с още по-голяма непреклонност диктува волята си на народните комисари, конструкторите и директорите на заводи. Той бърза и повелява: „Това да стане на всяка цена!“ Неизпълнението на указанията му можело да доведе до най-лошото. На всички им било ясно какво ще ги чака. Но не само страхът ги подтиква. Всички са съзнавали, че страната трябва да издържи в приближаващата война, а за да стане това, трябва да се направи невъзможното. И те го правят... До началото на Хитлеровото нахлуване промишлеността е произвела 2700 самолета от новите типове, 4300 танка, около половината от тях — нови образци.^[8]

Заедно с извънредните мерки за увеличаване на военното производство навсякъде се налага желязна дисциплина. Рязко се повишава взискателността спрямо нарушителите на трудовата дисциплина, прилагат се строги административни и наказателни мерки. В годините 1940 и 1941 няколко пъти докладват на Сталин как се изпълнява указът на Президиума на Върховния съвет на СССР от 26 юни 1940 г. (за преминаване към осемчасов работен ден, въвеждане на забрана за работниците и служителите да напускат своеволно предприятията и др.). Самоотлъчките рязко намаляват, заздравява се дисциплината по работните места. Но всеки път Сталин нарежда на Поскръобишев: „Да се засият и да продължат мерките! Предайте в народните комисариати: постигнатото в борбата за дисциплина да се смята само като начало.“

Същевременно с помощта на Мехлис (сега вече народен комисар на Държавния контрол на СССР) и партийните органи Сталин рязко повишава взискателността си към ръководните работници и ги държи под постоянен контрол за изпълняване на задълженията им. Например на XVIII партийна конференция по негово настояване се вземат необикновени мерки. Шестима членове на Централния комитет, между

които М. М. Литвинов и Е. А. Шчаденко, са понижени от членове в кандидат-членове на ЦК, понеже „не осигуриха изпълнението на задълженията си като членове на ЦК на ВК на ВКП(б)“. Освен това от състава на кандидат-членовете на ЦК на ВКП(б) се изключват петнайсет души (между тях и П. С. Жемчужина — жената на В. М. Молотов); от състава на Централната ревизионна комисия — девет души, пак „като неосигурили изпълнението на задълженията си“. Народните комисари М. М. Каганович, М. Ф. Денисов, И. П. Сергеев, З. А. Шашков, А. А. Ишков и В. В. Богатиръов в специалното постановление на партийната конференция са предупредени, че „ако не се поправят, ако не изпълняват поръченията на партията и правителството, ще бъдат извадени от ръководните органи на партията и отстранени от работа“. За някои тези предупреждения се оказват съдбоносни.

По предложение на Сталин „освободените“ места в Централния комитет заемат главно военни, между които Г. К. Жуков, А. И. Запорожец, И. В. Тюленев, М. П. Кирпонос, И. С. Юмашев, И. Р. Апанасенко и някои други. Сякаш чувствайки, че в подготовката за защита на страната наред с извършеното са допуснати много и големи грешки, Сталин бърза, трескаво бърза. В навечерието на войната работи по 16–17 часа на ден, жълтеникавите му зеници потъмняват от недоспиване и умора. Става още по-безмилостен и към себе си, и към околните, изисквайки всъщност от всички съзнателна пожертвователност.

Разбира, че от мобилизирането на всички ресурси на страната ще зависи способността ѝ да издържи на очакващите я изпитания, макар и да не предполагал, да не искал да вярва, че те са толкова близки. „За да бъдат напълно координирани: действията на съветските и на партийните организации и да се осигури безусловно единство в тяхната ръководна работа“, Централният комитет на партията постановява през май 1941 г. Й. В. Сталин, секретар на ЦК на партията, да бъде назначен едновременно и за председател на Съвета на народните комисари на СССР. На плещите му лягат огромен товар и огромна отговорност. Жесток по природа, Сталин решава задачите по отбраната, като вдига „летвата“ на изискванията максимално високо, в повечето случаи на границата на човешките възможности. Занапред нощната работа ще стане за него неизменно правило. На такъв режим,

както стана дума вече, ще преминат и народните комисариати, а и голям брой централни учреждения. Ритъмът и темпът на живот значително се променят. Пулсът на страната започва да бие силно и бързо.

Сталин отделя голямо внимание на най-добрите конструктори в отбранителните отрасли на промишлеността. Вече споменах, че повечето от тях е познавал лично и често се е срещал с тях в Кремъл при обсъждането на различни технически и организационни въпроси. Решенията му са неизменно твърди, дори безмилостни. Например, за да бъде ликвидирано изоставането в авиационната промишленост, по негово настояване през септември 1939 г. Политбюро на ЦК на ВКП(б) взима решение през 1940 и 1941 г. да бъдат построени девет нови авиационни завода и да бъдат реконструирани още толкова заводи. Авиационната промишленост започва да работи по силно напрегнат график. Нейният народен комисар докладва всекидневно в Централния комитет за броя на произведените самолети и двигатели. По няколко денонощия хората не излизат от цеховете, лабораториите и конструкторските бюра. В количествено отношение авиационната промишленост рязко отскача нагоре, но създаването на нови типове самолети започва едва през втората половина на 1940 г.

Напълно обяснимо е защо това „форсиране“ при създаването на авиационна (и друга) техника довежда и до сериозни загуби. Качеството на произвежданите самолети в много случаи е ниско. Това предизвиква увеличаване броя на катастрофите и аварията във военновъздушните сили. Всекидневните обобщени донесения за понесените от военната авиация загуби са обезсърчителни. Но в това явление Сталин вижда не толкова технически и технологични слабости в производството и експлоатацията или несъвършенства в самите летателни машини, колкото виновност на летателния състав, вредителство. В началото на април 1941 г., ядосан от поредното обобщено сведение за аварията и катастрофите, председателят на Съвета на народните комисари нарежда да се подготви проект за заповед на народния комисар на отбраната, който да му бъде докладван.

На 12 април Тимошенко и Жуков докладват на Сталин проекта на заповедта, в който се казва:

„Главният военен съвет на Червената армия, като разгледа въпроса за аварияте и катастрофите в авиацията на Червената армия, установи, че аварияте не само не намаляват, но все повече се увеличават поради разхайтеност на летателния и командния състав на авиацията, водеща до нарушения на елементарни правила в летателната служба. Поради разхайтеност всеки ден при аварии и катастрофи се губят 2–3 самолета, което за една година прави 600–900 самолета. Преди края на първото тримесечие на 1941 г. са станали 71 катастрофи и 156 аварии, при което са убити 141 души и са разрушени 138 самолета.“

По-надолу народният комисар заповядва да бъде снет от поста началникът на Главното управление на ВВС на Червената армия генерал-лейтенант от авиацията Ричагов, както и да бъдат предадени на съд редица командири на летателни части.

Проектът на заповедта, върху който има поправки на Жданов и Маленков, е резوليран от Сталин с добавка:

„До др. Тимошенко

Съгласен съм, обаче с уговорката в заповедта да бъде включен параграф за др. Проскуров и др. Проскуров да бъде предаден на съд заедно с др. Миронов^[9]. Това ще бъде честно и справедливо.

Й. Сталин“^[10]

Трудно е положението с производството на танкове, артилерия и боеприпаси. Конструкторите М. И. Кошин, А. А. Морозов и Н. А. Кучеренко за кратко време създават чудесния среден танк Т-34, всеобщо признат за най-добрата бойна машина през Втората световна война. Но от тези танкове, както и от танковете КВ (тежък танк) до началото на войната армията получава общо около две хиляди. В навечерието на войната съветските учени успяват да създадат принципно ново реактивно оръжие. Реактивното устройство БМ-13 („Катюша“) за 10 секунди изстрелва 16 снаряда, като осигурява висока ефективност на масирания огън. Но едва със започването на войната промишлеността успява да пристъпи към производството на реактивни

снаряди, използването на които изиграва важна роля във Великата отечествена война.

Тези примери доказват не само огромните творчески възможности на научната и инженерната мисъл в нашата страна, но и способността на държавата да мобилизира милиони хора. Същевременно над всички тегнат скрити и явни заплахи за тежко наказание, ако, недай си боже, стане някой производствен неуспех.

По предложение на Сталин всеотдайният труд на създателите на нови оръжия е оценен високо от държавата. Така например през октомври 1940 г. най-изтъкнатите конструктори Ф. В. Токаръев (стрелково оръжие), Н. Н. Поликарпов (авиация), Б. Г. Шпитални (артилерийско въоръжение), А. С. Яковлев (авиация), А. А. Микулин (самолетни двигатели), В. Я. Климов (самолетни двигатели), И. И. Иванов (артилерийски системи) и М. Я. Крупчатников (артилерийски системи) са удостоени със званието „Герой на социалистическия труд“. Постиженията на конструкторската мисъл изпреварват технологичните и производствените възможности. Отразява се и некомпетентността на някои ръководители, като Г. И. Кулик например, който поради необоснованите си решения в навечерието на войната допуска сериозно изоставане в производството на противотанкови и зенитни средства.

Войната чука на вратата, а производството на най-новите образци оръжие и бойна техника едва-що прави първите си стъпки. В своята книга „Военната икономика на СССР в периода на Отечествената война“, издадена през 1948 г., Вознесенски отбелязва: „Войната завари съветската военна промишленост в процес на усвояване на нова техника, масово производство на съвременна военна техника още не беше организирано.“^[11] В много от новосформираните съединения се чувства огромен глад за въоръжение. Това се отнася най-вече за танковите и моторизираниите дивизии.

Сталин действа по обикнатите от него методи — заплахи, натиск, смяна на ръководители, взимане на специални решения, изпращане на комисии на самото място. В края на 1940 г. нарежда на Ворошилов да провери работата на танковите заводи. През януари 1941 г. маршалът на Съветския съюз изпраща на Сталин и Молотов докладна записка за резултатите от проверката на четири завода:

„Относно състоянието на танкостроенето

Производството на танкове КВ в Кировския завод е усвоено. Към 1. 1. 1941 г. заводът е произвел и предал за военно приемане 243 танка при годишен план 243 броя.

От Харковския завод към 1. 1. 1941 г. са предадени на Червената армия 115 броя танкове при годишен план 500 броя. Танк Т-40 (амфибия) е преминал всестранните войскови и полигонни изпитания. Резултатите от изпитанията показват, че танк Т-40 удовлетворява тактико-техническите изисквания на Червената армия. През декември 1940 г. в Ленинград са изработени два танка Т-50, които сега преминават изпитанията.“^[12]

След като прочита доклада, Сталин дава крайно съкратени срокове на редица народни комисариати и заводи за производство на нови видове танкова броня, бронирани корпуси, куполи и двигатели. И смята, че работата е потръгнала.

Когато след XVIII партийна конференция му долагат, че за комплектуването на танковите части не достига голямо количество бойна техника, той отначало не вярва. Исква подробна справка. Но сметките на военните се оказват точни: към 1 март 1941 г. за пълното осигуряване на войските не достигат 12 500 средни и тежки танка, 43 000 влекача, около 300 000 автомобила. Това означавало, че новосформираните танкови и моторизирани съединения са били осигурени само 30%.^[13] Дори при изключително високи темпове на производство бойната им техника би могла да бъде напълно комплектувана едва след 3–4 години. Не по-добро е положението и в авиационните съединения. Новите самолети, както и танковете, са твърде малко — не повече от 10-20%.

Не достигат не само авиационна и танкова техника. Един месец преди войната Тимошенко и Жуков съобщават на Сталин, Жданов и Вознесенски, че „по редица остро дефицитни за Червената армия въоръжения и бойна техника промишлеността изпълнява плана за доставка съвсем незадоволително“. А за първото тримесечие на 1941 г. са произведени боеприпаси в проценти спрямо плана: за 76-мм дивизионни оръдия — 62%, за 122-мм гаубици — 62%, за 122-мм

оръдия — 74%, за 152-мм гаубици — 32%, мини за 82-мм минохвъргачки — 73%... Народният комисар на отбраната и началникът на Генералния щаб виждат главните причини за голямото изоставане в „недостатъци в ръководенето от страна на Народния комисариат за боеприпаси“^[14].

Сталин, Политбюро и народните комисариати търсят изход. Намират го във взимането на извънредни мерки — насочване на всички налични материални ресурси за създаване на нови заводи, цехове и производства; пределно напрежение на трудещия се народ. Военните заводи преминават на военновременен режим. В резултат на трисменната работа нараства рязко броят на работниците, използва се максимално машинният парк, прилагат се строги мерки за дисциплината. Всяка вечер докладват на Сталин за изпълнението на графици за въвеждане на едни или други обекти. Председателят на Съвета на народните комисари се съгласява с предложенията да се съкрати, дори временно да се прекрати производството на отделни видове оръжие, за да се постигне бърз напредък в по-важните направления. Например за сметка на временното съкращаване на производството на някои видове стрелково оръжие и полева артилерия рязко е увеличено производството на системи оръжия за авиацията и танковете. Наистина случваше ми се да се сблъскам в документите и с други гледни точки, осъждащи такова решение на въпросите. Но мисля, че в дадения случай критиките надали са справедливи.

В последните години преди войната по предложение на Вознесенски, одобрено от Сталин, е увеличен обемът на капиталните вложения за обектите на отбранителната промишленост в източните райони на страната. Към юли 1941 г. общият обем на военната продукция, произвеждана от татък Волга, достига 12%.^[15]

Сталин се безпокои и за селското стопанство: в сравнение с промишлеността производителността на труда в аграрния сектор е твърде ниска. Той е лош икономист, но сигурно е виждал, че в резултат от форсирането на колективизацията, въвеждането и пълното налагане на командния стил в управлението на колхозите социалната енергия на селяните все повече угасва. Такива са последиците от пълното отчуждаване на производителя по отношение на крайния резултат от неговия труд. Създадена е много изопачена система, при която селянинът всъщност можел да се изхрани само благодарение на

оставеното му за лично ползване съвсем скромно лично стопанство. Цялата реколта и продуктите от животновъдството, произведени в колхоза или совхоза, автоматично се изземват от държавата. Не се купуват, не се продават, а се предават. Думите „предаване на зърното“ стават официален израз, съдържащ основната функция на колхозите. Общо взето, обикновеният колхозник не участва поне малко от малко при решаването на най-съществените въпроси. Кой да стане председател на колхоза, кога и какво да се сее, какво да се строи, колко да се предаде, как да се осигури разширено възпроизводство — всичко се решава „горе“. В резултат хората губят интерес към работата, усилват се инертността и безразличието. Селячеството заприличва на робско съсловие от държавни ратаи. За да се осигури поне елементарен жизнен минимум (колхозът обикновено не може да направи това), колхозникът все повече се обръща към оставената за лично ползване земя, чиято продуктивност става значително по-висока, отколкото в общественото производство.

На изказваната от Сталин на заседанията на Политбюро и в личните му разговори с негови приближени загриженост за положението в селското стопанство все по-често му отговарят, че колхозниците се занимават повече с личното си стопанство, отколкото с общественото. Тогава Сталин възлага на Андреев да проучи въпроса и да го предложи за обсъждане на пленум на Централния комитет. Пленумът се провежда в края на май 1939 г. Докладът на Андреев е озаглавен „Относно мерките за опазване на обществените колхозни земи от разхищаване в полза на личното стопанство на колхозниците“. Основната теза: трябва да бъдат взети нови, още по-строги мерки за ограничаване на размерите на помощните стопанства на колхозниците и да се въведе необходимият минимум трудовни за всеки член на селския колектив. Тежестта отново пада не върху икономическите, а върху репресивните административни мерки.

Пленумът се ръководи от Молотов. Стенограма за него не е издадена. Но в архивите са запазени някои извадки, реплики и други материали, от които се вижда, че Сталин и обкръжението му продължават да се облягат само на директивите, на командно-административния стил на управление в селското стопанство. В доклада Андреев посочва например такъв факт: в Киевска област 5,8% от членовете на кооперативите не работят в колхозите, а 18% от

колхозниците са изработили едва не повече от 50 трудовни.^[16] Напрегнатата тишина в заседанието се в доклада зала нарушава въпросът на Сталин.

Сталин: А кои са тия, дето не участват в колхоза, разкрито ли е?

Андреев: Не е разкрито, другарю Сталин, нямаше начин. Една част са гурбетчии, а останалите — използвачи, готованци в колхозите.

Сталин: Има ли такива без нито един трудовен?

Андреев: Има. Не са работили нито един ден в колхоза. Живеят изключително от личното си стопанство.

Сталин: Те трудоспособни ли са или инвалиди?

Андреев: Има гурбетчии, има и стари хора. Но те дезорганизируют, разлагат честно работещите колхозници с поведението си...

Участниците в пленума обсъждат допълнителни мерки, които да повишат заинтересоваността на колхозниците от интензифицирането на труда им. Но предложенията не са насочени за превръщане на колхозниците в истински стопани на колективите, да се демократизира управлението, да се повиши материалната им заинтересованост, да се осъществяват идеите за Лениновия кооперативен план, а към „принуждаването“, „задължаването“, „ограничаването“ и „притискането“ на работния човек.

В изказванията на Пономаренко, Денисенко, Седин и други има предложения още повече да се намалят размерите на земята за лично ползване, да се определи твърд минимум на изработените трудовни. Курбатов от Башкирия смята за необходимо да бъдат изселени от личните им стопанства всички колхозници. Багиров от Баку предлага да бъдат обобществени овощните градини, във връзка с което Сталин подхвърля: „Трябва да се обмисли. Вие трябва да представите някакви практически планове.“ — „Да представя предложения ли?“ — „Да.“

Жданов оформя тутакси репликата на „вожда“ като точка от постановлението на Централния комитет:

„Възлага се на др. Багиров да представи в ЦК на ВКП(б) свои предложения по въпроса за фактическото обобществяване на овощните градини.“

В изказването на Шчербаков се споменава, че в Ногинския район на Московска област 32% от семействата не вземат участие в колхозното производство, тъй като възрастните работят в

„Електростал“ и в промишлените предприятия. А децата и старите хора не работят в колхоза.

Берия: А трябва непременно да работят.

Сталин: Имат ли помощни стопанства?

Шчербаков: Имат.

Андреев: Трябва и върху тях да се разпростре натуралният данък.

Сталин, който никога не е разбирал какво е естеството на селското стопанство, нито какви са вътрешните му „пружини“, води нещата както винаги към нови силови, административни решения.

С общи „усилия“ се изработват новите мерки, още по-твърди, а по отношение на личното стопанство понякога направо абсурдни. Ето един пример. Жданов предлага на пленума:

„Има предложение да се приеме поправката на другаря Сталин в 6-а точка на постановлението: «Председателите на колхози, допускащи предоставянето на колхозници и на лица, които не са колхозници, индивидуално косене на тревата в горските площи, да бъдат изключвани от колхоза и давани под съд като нарушители на закона».“ Набедените аграрници нанасят тежък удар върху помощните стопанства. И тогава става нещо обикновено значителна част от тревните площи да остава неокосена, но на колхозника категорично се забранява да коси трева дори в овразите и залесените места. Уви, в партийното ръководство господства абсурдната представа, че колхозниците могат да бъдат заставени да се трудят активно в общественото производство само със забрани. А всичко това не може да бъде наречено другояче освен разрушаване на селскостопанското производство. По-точно — довършване на разрушаването, което е започнало още преди десет години. Абсурдни изглеждат опитите да се регламентира всичко, от игла до конец, в нашата огромна страна, където различията в националните, природните и климатичните условия са толкова големи.

Възразяващи почти няма. Само Кулаков (както обикновено, инициали в документите от онова време няма) не се въздържа и проявява съмнение относно една от точките в проекта за постановление:

„Принуден съм да направя ето каква забележка: тук на страница 3-а са посочени сроковете за предаване на житото от частниците.

Красноярският край трябва да предаде през юли 15% от житото. Но ние започваме жътвата едва на 1 август. Откъде да вземем жито през юли? От какви запаси да предаваме?“

Накрая в резултат на обсъждането се ражда още един документ — регламентиращ, задължаващ, заплашващ... Дори Сталин, както свидетелстват извадките от стенограмата, проявява съмнение в целесъобразността на обнародването му:

„Ако това нещо (постановлението на пленума — б.а.) се публикува от името на ЦК и Съвета на народните комисари, няма ли да внесе някакво объркване в колхозните работи?“

„Не, обратното, ще се стегнат — чуват се неуверени гласове от залата. — Народът отдавна вече чака...“

Навикът да се одобрява всичко казано от „вожда“ се е превърнал вече в плът и кръв... Нещо повече, „народът отдавна чака“ как повече да бъдат „ограничени“ възможностите му... А тези възможности са стеснени до краен предел по бюрократичните пътища на единомислието и единовластието. И ако все пак при оная сложна ситуация в промишлеността строгото централизиране и извънредните мерки дават известни резултати, то в сферата на селското стопанство положението е значително по-лошо.

Пак ще повторя, в последните предвоенни месеци трудовият пулс на страната бие ускорено. Вестниците пишат много за разгорелия се пожар на войната, за въздушната битка над Англия, за временната „забрана на танците в Германия“, за превръщането на Полша в „генералгубернаторство“, за „новите постижения на народното стопанство на СССР“. Радиото и печатът разгласяват нашироко указанията на Сталин и нареждането му до Държавната планова комисия (Госплан) да изработи генерален стопански план на Съветския съюз за 15 години, за да бъде решена главната задача: „да бъдат изпреварени основните капиталистически страни в производството на глава от населението — на чугун, стомана, гориво, електроенергия, машини и други средства за производство и предмети за потребление“^[17].

Социалистическото всекидневие сякаш иска да заглуши с грохота на новите строежи тътена на приближаващата война. „Правда“ съобщава за строителството на третото разширение на московското метро, за конгресите на комунистическата младеж в републиките, за

социалистическото съревнование на металурзите. Под красноречивото заглавие „Фалшивият филм“ се сипе огън и жупел върху кинотворбата „Законът на живота“, създадена от режисьорите А. Столпер и Б. Иванов, оценявана като проповядване на „гнилата философия на безнравствеността“. Оповестяват се дълги списъци с имената на сталинските лауреати: Ж. Я. Котин, Г. С. Акселрод, С. И. Волфкович, Д. Д. Шостакович, А. М. Герасимов, С. М. Айзенщайн, Б. М. Йофан, И. С. Козловски... Публикуван е пространният доклад на Н. С. Хрущов, изнесен на съвещанието на партийно-съветско-колхозния актив в Киев. Възхвалявайки Сталин, членът на Политбюро възкликва с патос: „Другари, нашите успехи са колосални... но една задача, която си бяхме поставили — да получим по 100 пуда зърно от хектар — не изпълнихме...“

Днес, когато човек чете тия пожълтели страници, носещи му вести от отдавна отишло си време, усеща изключителното напрежение на всекидневието, дори когато става дума за театър, за нови строежи или за „кампанията по изучаване на чужди езици“. Дори там, където името на „вожда“ не се споменава направо, и там се усеща безпощадната му воля. Без воля всяка власт е призрачна. А Сталин, ще повторя, обича властта повече от всичко на този свят. Но притежавайки „стоманена“ воля, „вождът“ смята, че властта му и нейното усъвършенстване са все още далече от идеала. Указанията му се изпълняват бързо и точно, но не винаги качествено. Виновен за това е, както мисли Сталин, апаратът — главният механизъм на властта му. В ония години бюрократичната система се изкачва още по-нагоре по стълбата на усъвършенстването си. Максимална централизация, господство на директивата, примат на дисциплината над инициативата, тържество на психиката на „винчета“ — това са елементите, съответстващи напълно на Сталиновото разбиране за социалистическа „демократия“.

---

[1] Бонза (будистки жрец в Китай и Япония) — бел.ред. ↑

[2] Жилин, П. А. О войне и военной истории, с.185. ↑

[3] ЦГАСА, ф.33987, оп.3, д.1302, л.3. ↑

[4] ЦГАСА, ф.33987, оп.3, д.130, л. 53–56. ↑

[5] Устинов, Д. Ф. Во имя победы. М., 1988, с.223. ↑

[6] Некрич, А. М. 22 июня 1941 г. М., 1988, с.223. ↑

- [7] ЦАМО, ф.15а, оп.2154, д.4, к. 224–233. ↑
- [8] ЦГАОР, ф.8418, оп.25, д.199, я. 1–5, 45. ↑
- [9] Проскуров и Миронов са били отговорни ръководители в Главното управление на ВВС на РККА. — Б. а. ↑
- [10] ЦАМО, ф.8, оп.65, д.179, л.20-21. ↑
- [11] Вознесенский, Н. А. Военная экономика СССР в период Отечественной войны. М., 1948, с.78. ↑
- [12] ЦАМО, ф.2, оп.11569, д.300, л.17-24. ↑
- [13] Пак там, ф.15а, оп.2154, д.4, л.224-233. ↑
- [14] Пак там, ф.67, оп.12001, д.141, л.48-53. ↑
- [15] ЦАМО, ф.81, оп.12079, д.45, л.160-163. ↑
- [16] ЦПА ИМЛ, ф.17, оп.2, д.653. ↑
- [17] Правда, 22 февруля, 1941. ↑

УБИЙСТВОТО НА ИЗГНАНИКА

В навечерието на войната Сталин няколко пъти се съветва с конструкторите как може да се постигне качествено предимство спрямо германците поне в някои компоненти на военната мощ. Има надежди, че скоро ще влязат в употреба реактивното устройство БМ-13, танкът Т-34 и редица други видове техника. Но един ден (а Сталин винаги намира поне половин час да се порови в книгите си) той отваря IX том от съчиненията на Троцки, където се намира студията му „Европа във войната“. В главата „Война и техника“ Троцки още през 20-те години пише: „Ако лавинообразното развитие на милитаризма през последния половин век — с всичките му изобретения и «тайни» на военната техника — не доведе войната до абсурд, то същевременно и не даде на нито една от страните такова особено, необикновено «средство», което би й осигурило в най-кратък срок победата.“^[1] „И тук е успял!“ — измърморва Сталин в пристъп на нова злоба.

В най-големия кипез на борбата за засилване на отбранителния потенциал на държавата през океана пристига едно дългоочаквано и не по-малко неочаквано съобщение: убит е Троцки. Вече няколко години е пусната „потеря“ след изгнаника. Но той проявява небивала предпазливост, пазят го десетки полицаи и негови съмишленици. По указание на Сталин се създава специално подразделение, занимаващо се с „проблема“ Троцки. „Вождът“ няколко пъти вече изразява пред Берия дълбокото си недоволство от нерешителността и липсата на изобретателност на неговите копои. И ето че „проблемът“ е решен. Дуелът между двамата „изтъкнати вождове“ на руската революция, по думите на Ленин, продължил повече от десетилетие и половина, е завършен. От най-близкото обкръжение на Ленин остава само Сталин, ако не се брои Молотов (макар че той едва ли може да бъде причислен към съратниците на Ленин). Но Сталин не изпитва нито радост, нито удовлетворение. Толкова много сили е разпилял в борбата си с този човек! Ако това беше станало през 1937 или 1938 г. — друга работа. В ония години зад всеки негов по-голям враг му се привиждаше сянката на Троцки; мяркаше му се навсякъде неговата ръка; струваше му се, че

могат да се сбъднат и най-лошите негови пророчества. На всички политически процеси беше съден преди всичко Троцки, макар самият той да не седеше на подсъдимата скамейка. След безумствата от ония години Сталин сякаш се е наситил на омразата си към Троцки, отмъщавайки си на потенциалните му привърженици, а и самият Троцки не му се вижда вече толкова опасен и коварен. Сянката на войната е по-гъста и по-черна от сянката, която хвърля плакатната фигура на далечния изгнаник.

Сталин нарежда да се провери още веднъж информацията и на 22 август 1940 г. в „Правда“ се появява кратко съобщение:

ПОКУШЕНИЕ НАД ТРОЦКИ

Ню Йорк. 21 август. (ТАСС). Както съобщават американските вестници, на 20 август е било извършено покушение над Троцки, живеещ в Мексико. Извършителят, според собствените му думи, се казва Жак Мортан Ванденрайш и принадлежи към последователите и най-близките хора на Троцки.

Пристигналите от другия бряг на океана съобщения се потвърждават. И вече на 24 август „Правда“ се връща още веднъж към съобщението за Троцки, за да постави окончателно точка по въпроса. В редакционната статия „Смъртта на международния шпионин“ се отбелязва:

„Слезе в гроба човекът, чието име произнасят с презрение и проклятие трудещите се в цял свят, човекът, който в продължение на много години се бореше против делото на работническата класа и нейния авангард — болшевишката партия... Най-близките сподвижници на Троцки (на процесите в Москва — б.а.) признаха, че и те, а заедно с тях и техният шеф *Троцки още от 1921 г. са били агенти на чужди разузнавания, били са международни*

шпиони. Начело с Троцки те са служели ревностно на разузнаванията и генералните щабове на Англия, Франция, Германия, Япония...

Убили са го привържениците му. Край на живота му са сложили същите ония терористи, които е учил да убиват от засада, да предателстват и да злодействат против работническата класа, против страната на съветите. Троцки, който организира злодейските убийства на Киров, Куйбишев и Максим Горки, стана жертва на собствените си интриги, предателства, измени и злодеяния.“

Сталин го прочита внимателно още веднъж. Намръщва се: свели са всичко до шпионажа. Й какво — излиза, че през всичките тези години се е борил само с някакъв си шпионин? А освен това защо така открито подчертават кой е убиецът? Като че ли убийството е извършено в Москва и всички ние достоверно знаем за това. Как всичко може да се срине с няколко несполучливи фрази... Сталин оставя вестника. Кой знае защо, си спомня първите срещи с Троцки.

Тогава, през 1905 г., на V конгрес на партията в Лондон Троцки просто не го забелязва. Всъщност нямаше никакви срещи, а случаен контакт между двама души, чиято борба един против друг ще обагри с взаимна омраза целия им живот. Сталин е буквално разтърсен от лекотата, с която в почивката между заседанията Троцки анализира увлечено сред група от младежи и една красива жена разликата между поезия и философия. „Поезията — обяснява човекът с бухнали гъсти черни коси и с красиви жестове, — вглеждайки се в капката роса, вижда великолепието й и съзира чрез него целия свят. А философията размазва капката роса по платното на битието, за да търси определението, дефиницията за влажност в същия този свят.“ Събеседниците го гледат с възхищение, те надали знаят (Сталин не знае — тук можем да минем без „надали“), че този начетен човек преразказва със свои думи образните разсъждения на Лудвиг Фойербах.

Втората им среща е през зимата на 1913 г. между две поредни арестувания на Сталин. Срещат се във Виена, където той отива по заръка на Ленин, за да организира публикуването на материалите от

съвещанието на болшевиките, състояло се в Краков. Сталин отсяда в евтино хотелче. Вечерта взима чаша и слиза в бюфета да си налее чай. Двама души разговарят оживено около самовара. Единия от тях, сухоляв, възнисък, с черни къдрави коси, със сини очи, виращи се през рамките на очилата, Сталин веднага познава. Та това е Троцки, меншевикът, който публикува критични статии. Сталин си спомня, че тогава го поздрави студено и си наля чай. За една-две минути в салончето се възцари тишина. Троцки го гледаше изпитателно, без още да знае, че този мургав, мълчалив човек ще заеме такова важно място в живота му. Той също огледа Троцки от главата до петите мълчаливо и съсредоточено с немигащи, присвити очи и пак така мълчаливо излезе.

А ето как описва тази среща Троцки. Пиел заедно с меншевика Скобелев чай, когато „влезе внезапно човек среден на ръст, мършав, с мургаво, пепеляво лице със следи от едра шарка... Скобелев ми обясни, че това бил кавказецът Джугашвили, който току-що бил станал член на болшевишкия централен комитет и, както изглежда, извоювал си е там известен престиж“. Кой знае защо, Троцки е запомнил добре тази среща с бъдещия си противник и неприятното впечатление, което е оставил у него. „Биеше на очи посредствената външност на кавказеца, страшната вдървеност на лицето му и дълбоката враждебност в жълтите му очи...“ Можел ли е да предположи Троцки, че след две десетилетия ще напише за този човек: „Процесът на издигането на Сталин стана някак си зад непроницаема политическа завеса. В един момент фигурата му в пълна бойна готовност за завземане на властта слезе от кремълската стена.“^[2] Никой не му попречва. Днес историците се питат защо е станало така. Още веднъж ще подчертая, че на генералния секретар е трябвало да попречи не някоя отделна личност, а Централният комитет, цялата партия. Разглеждайки „алтернативните варианти“ — Бухарин, Фрунзе, Рудзутак и други болшевики от Лениновата школа — ние почти не разсъждаваме за **възможния колективен** лидер... Троцки не може до края на дните си да се отърве от парещата го мисъл, че със своята пасивност е помогнал на Сталин да слезе благополучно от „кремълската стена“ и в пълна бойна готовност да завземе властта... Сталин дълго още няма да научи какво впечатление са направили на Троцки първите му контакти с него. След 1917 г. няколко години наред срещите им ще бъдат твърде чести. И все по-неприятни.

Идва Октомври и „звездата“ на Троцки засиява със силен блясък. Мнозина пряко свързват името му с успеха на Октомврийското въоръжено въстание. Сталин се мръщи, когато по събрания, на митинги и в печата се сипят хвалебствени възгласи в чест на „любимеца“ на революцията. А тогава наистина са го възхвалявали...

„До Народния комисар на военните работи другаря
Лев Давидович Троцки

За ознаменуване деня на Великата октомврийска пролетарска революция комунистическата ядка при Московския военноаптечен магазин към поверения Ви комисариат, приветствайки във Ваше лице героичната социалистическа Червена армия, взе решение да бъде открит клуб, който да носи името на нашия скъп вожд на Червената армия др. Л. Троцки. Тържественото откриване на клуба ще се състои на 9-и т. м. в 6 1/2 часа вечерта («Чистые пруды», 12).

Председател на комунистическата ядка:
(Подписът е нечетлив)“^[3]

Сталин помни, че когато Троцки се появявал преди някое заседание, веднага привличал вниманието на всички: кратките му енергични фрази само подчертавали популярността на човека, от когото сякаш непрекъснато се излъчвали революционни флуиди... Троцки кимвал сухо на Сталин и подхващал с някого (Шляпников, Крестински, Бухарин или Муралов) оживен разговор.

Защо си спомня сега началото и продължението на историята на отношенията си с Троцки? Защо за Троцки винаги така много се е говорело? Защо, макар и в чужбина (а колко такива като него има!), продължава да бъде в центъра на вниманието? Сега сме 1940 г., войната е пред прага, а той мисли за Троцки...

Сталин разбира, че със смъртта на Троцки завършва един от драматичните етапи от борбата, започнала още в началото на века. На първо време борбата против Ленин се води по организационни и програмни въпроси. В този несъзвучен хор честичко се откроява гласът на Троцки. Когато Троцки заедно с Акселрод, Дан, Мартов и

Потресов основават в Женева бюро на меншевишката партия, Лев Давидович излага особената си позиция в брошурата „Нашите политически задачи“. Наричайки Ленин „диктатор“ и „узурпатор“, Троцки фактически води атаките си от социалдемократически позиции.

С преминаването си на антиболшевишки позиции Троцки — според Сталин — до 1917 г. е демонстрирал своята непоследователност, опитвал се е да атакува партията ту отдясно, ту отляво. Не без повод, давайки оценка на тези идейни люшкания през февруари 1917 г. Ленин възкликва: „Пак Троцки! Винаги верен на себе си — извърта, мошеничества, позира като ляв, **помага** на десните, докогато е възможно...“^[4] По-късно, в годините на революцията и гражданската война, „романтикът“ на революцията изхвърква феерично нагоре. Антиболшевизмът на Троцки се проявява отново след смъртта на Ленин, когато в „Уроците на Октомври“ се опитва да интерпретира по свой начин историята на Октомврийската социалистическа революция. Сталин още помни с какъв гняв е чел тия „Уроци“, макар че и сега не може да намери убедителни контрааргументи против много от твърденията на Троцки.

А пък колкото до антисъветизма, разсъждава Сталин, въпросът е още по-ясен. Борейки се против генералния секретар, Троцки беше съсредоточил огъня на своята политическа артилерия не само против него. На практика всичко създадено в страната за двацет и толкова години след Октомври според Троцки е само проява на контрареволуционния „термидор“. В най-пълна форма антисъветизмът на Троцки намира израз в създаването през 1938 г. на IV интернационал, който се оказва колкото издръжлив, толкова и безплоден.

Сталин си спомня, че когато му донасят специалното издание на троцкистите, посветено на учредяването на IV интернационал, направило му впечатление, че на първите страници са поместени три портрета: на Лев Седов (по-големия син на Троцки), Ервин Вулф и Рудолф Клемент. Текстът гласи, че и тримата са станали „жертва на Сталиновата контрареволуция“. Тогавя той внимателно прочете встъпителната статия на лидера на IV интернационал „Голям успех“, манифеста на учредителния конгрес и докладите, изнесени от участниците в първия конгрес. Неизменният му син молив подчертава

думите: „налице е усилване на бюрократичните тенденции в съветското общество“, „опасност от унищожаване на всички завоевания на Октомврийската революция“, призова „да се извърши нова социална революция в Съветския съюз“, „да се възроди съветската демокрация (да се легализират работническите партии, свободата на словото и на събранията)“ и т.н.

Ръката на Сталин обгражда с молива още няколко пасажа в списанието. В един от тях се провъзгласява, че в приближаващата се война „военните неуспехи на съветското правителство ще бъдат за руския пролетариат най-малкото зло, откривайки му пътя към революционно въстание“.

„Предатели!“ — помисли си с омраза Сталин.

„Конгресът на IV интернационал — продължава да чете човекът, за когото отдавна бяха започнали да говорят като за единствения наследник на Ленин, — Ви изпраца (на Троцки — б.а.) горещ привет. Варварските репресии против нашето движение и особено против Вас не Ви позволиха да бъдете сред нас и да внесете в нашето обсъждане важния си принос на организатор на Октомврийското въстание, на теоретик на парламентарната революция и пряк наследник на Лениновото учение...“^[5] Двама „изтъкнати вождове“, двама „наследника“... Сталин малко се вълнува от нападките на троцкистите против бюрокрацията (та можел ли е да знае в ония дни, че в наши дни тези фрази ще се възприемат като поразителни пророчества, които ще повтаря цялата партия и народът!). Него повече го уязвява обстоятелството, че някой някъде още вижда в Троцки носителя на Лениновия дух, интерпретатора на идеите му. Каквото и отношение да имаме към Троцки и троцкизма, трябва да признаем, че понякога критичните му тиради са улучвали целта: „превръщането на държавния инструмент на работническата класа в инструмент на бюрократично насилие“ е едно от „постиженията“ на сталинизма.

Нужно е да подчертая, че „благодарение“ на Сталин ние и досега се отнасяме към троцкизма не като към идеологическо течение, а като подривна политическа организация. Мисля, че това никога не е отговаряло напълно на действителността.

Малко преди окончателното си фиаско, на 21 септември 1927 г., Троцки завършва в Москва статията си „Допълнение към въпроса за произхода на легендата за «троцкизма»“. Естествено, не е могъл да я

публикува, но тя е запазена в архивния му фонд. В статията си пише, че Зиновиев и Каменев, „за да прикрият собственото си огъване пред Сталин, започнаха да прибегват към плашилото на троцкизма“, че „легендата за троцкизма е заговор на апарата против Троцки, че в тази клеветническа кампания с най-голяма производителност се отличава Бухарин“. В края на статията Троцки проникателно резюмира: „С идеите шега не бива: те имат свойството да се вчепкват за класовите реалности и после да заживяват самостоятелно.“

В действителност точно така и става: идеите на Троцки „се вчепкват“, от една страна, за последователната линия на неприемане на Сталин и неговата система, а от друга — за радикалната, левичарската привързаност към марксизма. Именно това „вчепкване“ отразява съдържанието на троцкизма.

Както и по-рано бях отбелязал, изгоненият Троцки отнася със себе си доста документи, главно копия. А оригиналите по-късно биват „арестувани“ и цели десетилетия лежат „заточени“ в архивите. От документите на Революционния военен съвет на републиката разбрах, че в тях са малко материалите, свидетелстващи за лична кореспонденция между Сталин и Троцки. А доколкото се срещат такива документи, те са сухи, често без да се споменава името, без елементарни обръщения. Недоброжелателството между двамата е било силно още в годините на гражданската война. Ето извадки от две писма-доклади на Сталин до Троцки, изпратени до Революционния военен съвет през 1918 година.

„До Троцки

Копие до Ленин

Тъй като времето е малко, пиша кратко и по точки.

1. Всички ние сгрешихме, обявявайки отделна казашка мобилизация (закъсняхме в сравнение с Краснов)...

6. Царицин се превръща в база за снабдяване и набавяне на оръжие за военните действия и прочее. Такъв пипкав военен ръководител като Снесарев тук не върши работа. Няма ли при Вас други кандидати?

7. Вратите на щабовеите, кой знае защо, са отворени за членовете на френските мисии. Заявявам, че ако те (французите) попаднат в ноктите ми, няма да ги изпусна.

Царицин, 12 юли 1918 г.

Народен комисар Сталин“^[6]

Ни „здравейте“, ни „довиждане“, нито някакво обръщение според революционната етика, щом това е официален доклад. Но неповторимият похват вече си личи: „ако ми попаднат в ноктите, няма да ги изпусна“.

Другият доклад на Сталин прилича на първия, но вече с елементи на ултиматум:

„От 20 септември положението на нашия фронт се промени донякъде не в наша полза... Нещата може да се оправят с натиск откъм северните участъци на Южния фронт, но тези участъци са абсолютно бездейни, а командващият Ситин странно защо не се интересува от положението на фронта като цяло... Заявяваме, че ако по най-бърз начин не удовлетворите исканията ни (Сталин иска снаряди, патрони, снаряжение — б.а.), ще бъдем принудени да прекратим военните действия и да се оттеглим на левия бряг на Волга.“^[7]

Както и преди, в донесенията явно проличава недоверие към военните специалисти и враждебност към Троцки. След няколко години тя ще се превърне в омраза.

Но заедно с това Сталин сигурно се е съгласявал с решителността на Троцки в критичните моменти. Импонирало му обстоятелството, че народният комисар прилага без колебание репресии и терор на фронта, щом възникнат съмнения в отделни лица или цели части. Един ден, вече след гражданската война, Сталин преглежда няколко папки от онова далечно време, търсейки материали, компрометиращи Троцки. Привличат вниманието му няколко телеграми на Троцки до Разколников. Ще цитирам две от тях.

„Казан. До Военнореволюционния съвет. За Разколников

По Волга се мотаят много плавателни съдове с белогвардейци, разбойници и гешефтари (точка). Трябва да се сплаши тая паплач (точка). С тая цел няколко парахода със заловени престъпници да се подложат на сурова разправа на самото място (точка). Обсъдете във Военнореволюционния съвет (точка). Вземете всички необходими мерки.

15.VII.1918 г.

Троцки“^[8]

В другата телеграма до Разколников се отбелязва:

„Между комисарите има много хапльовци. При съмнителните командири поставете твърди комисари с револвери в ръцете. Изправете началниците пред избора: победа или смърт. Не сваляйте очи от неблагонадеждните началници. За дезертиране на лица от командния състав комисарят отговаря с главата си. За взетите мерки да се донесе. Телеграмата да се публикува.

28.VII.18

Троцки“^[9]

Сталин не намира тук нищо заговорническо. Той постъпваше на фронта точно така, а често и още по-жестоко. Изобщо, без да осъзнава това, по много въпроси, свързани със склонност към основни промени, Сталин постъпва като по-голям троцкист от Троцки.

Толкова много сили бе пропилял в борбата си с Троцки, че сега, когато научава за смъртта на своя враг, изпитва само някакво усещане за празнота, за вакуум, надявайки се, че този вакуум с течение на времето ще се „изпълни“ с удовлетворение. И мислено повтаря думите си, казани по-рано: „Троцкизмът като дребнобуржоазно течение в международното работническо и комунистическо движение се превърна в тумор върху здравите сили, борещи се с буржоазията и

милитаризма.“ Дефинициите от този род се цитират, заучават се наизуст, повтарят се многократно. Всъщност, станал е „теоретик“ само благодарение на борбата си с троцкизма и с другите „уклони“.

Да, в първите часове след получаването на дългоочакваното известие Сталин не изпитва удовлетворение. Но по-късно, когато осъзнае, че най-опасният, най-умният, най-упоритият му противник не е вече между живите, ще преживее вътрешен триумф на победител, прекрачил трупа на своя враг — враг, чиито ръце не държат вече оръжие... Сталин отдавна е разбрал, макар и никога да не е говорил за това на своите късогледни съратници, че истинско усещане за несподелена власт, за изключителност на своето „аз“, за някаква богоизбраност изпитва само когато прекрачва труповете на реалните и потенциалните си противници. За оправдание пред себе си (много скоро то вече няма да му е нужно!) сигурно си е казвал, че ако той не ги унищожи, те ще го унищожат. Властта е оцеляване. Истинска власт е оная, която е в ръцете на **един** човек. Всеки, който **може** да се усъмни в абсолютното му право на безгранична власт, трябва да бъде отстранен. Та нали единствено „вождът“ персонифицира социализма, онова обетовано общество, към което се стремят милиони хора! А който се съмнява във „вожда“, значи се съмнява в социализма! Разсъждавайки за властта и повалените врагове, Сталин сигурно си е мислел: сега май не е останал нито един от Лениновите времена, който би могъл да го познава по-отблизо. Изглежда, че от Лениновата гвардия единствено той е останал. А властта изисква **единственост**! Само при постигането на това състояние може да се изпита опиянението от властта. На него само е отредено да разбере това. А правото му на единственост бе постоянно оспорвано от оня, който сега навеки ще остане под белоснежния обелиск в Койоакан.

„Вождът“ си спомня няколко от последните статии и документи, написани от Троцки и публикувани в неговия „Бюлетин на опозицията“. В посланието си „До учредителния конгрес“ на IV интернационал, напечатано през 1938 г., Троцки пише, че „диспропорцията между сегашната наша сила и утрешните задачи е по-ясна нам, отколкото на нашите критици. Суровата трагична диалектика на нашата епоха работи за нас. Войната ще доведе масите до крайно отчаяние и вълнения и те няма да намерят друго ръководство освен IV интернационал“. В друг документ Троцки

мистично провъзгласява: „В идните 10 години Програмата на IV интернационал ще получи поддръжката на милионите и тези революционни милиони ще бъдат в състояние да щурмуват небето и земята.“ Той предрича с ентузиазъм триумфа на IV интернационал в условията на една нова, втора световна война, че у мислещите трезво читатели веднага се създава впечатлението: Троцки очаква с нетърпение войната, защото само с нея свързва връщането си на политическата сцена на историята, рухването на сталинизма и изкачването си на равнището, съответстващо на неговия ум. „Първите жертви на идващата война — провъзгласява Троцки — ще бъдат партиите от III интернационал. И тогава IV интернационал (възглавяван, то се знае, от Троцки — б.а.) ще стане най-голямата сила в света.“

Сталин се разхожда от единия до другия край на кабинета си и взема купчето с „Бюлетини на опозицията“. Намира брой 65-и от 1938 г., отваря на нужната му страница и без да сяда, се задълбочава в четене на уводната статия, написана от Троцки. (Малцина се решават да прочетат отново редове, в които ги хулят и ругаят; Сталин не е от малодушните. Той чете и така попълва ресурсите си от омраза.)

„За какво стои Сталин зад кулисите и на туй отгоре се усмихва под мустак? Фашизмът крачи от победа към победа и намира помощ главно... в сталинизма. Страхотни военни заплахи чукат на вратите на Съветския съюз, а Сталин избра тъкмо този момент, за да подкопае армията и стъпче нацията (става дума за процеса над военните — б.а.).“

Изгнаникът пророкува (и май че не е бил далече от истината), че ще има „друг процес, истински. Тогава няма да се намерят в човешкия език думи, с които да бъде защитен най-отвратителният от всички каиновци, които историята познава... Паметниците, които си е издигнал, ще бъдат унищожени или взети от музеите и поставени в залите на тоталитарните ужаси. И победоносната работническа класа ще преразгледа всички процеси, публични тайни, и ще издигне паметници на нещастните жертви на Сталиновата злоба и безчестие по площадите на освободения Съветски съюз...“

„Вождът“ Сталин затваря гневно „Бюлетина...“, хвърля списанието на лавицата и тръгва покрай заседателната маса: „Нима ще

могат някога да повярват хората на такива дивотии? Нима троцкистите и техните ратаи не признаха публично престъпленията си?“

Крачейки с угаснала лула в ръката, Сталин може би си е повтарял, че никакво бъдеще няма да види троцкизмът, ако работата бъде доведена докрай още сега.

И не току-тъй скоро след получаването на известието за убийството на Троцки Берия (със съгласието на Сталин) издава нареждане за „ликвидиране на активните троцкисти в лагерите“. В навечерието на войната пробягва по лагерите още една, не толкова забележима вълна, която помита последните осъдени като „активни троцкисти“. Печора, Воркута, Колима и Соловките стават неми свидетели на кървавото отмъщение, сподирило убития лидер на IV интернационал. Сталин все още не иска да разбере, че смъртта на човека не е ефикасно средство за борба с идеите му. Той все още се надява, че по този начин ще отстрани възможността за възникване на другомислие и опозиция, дори сподавена, духовна.

Статиите на Троцки са в състояние само със заглавията си да го накарат да побеснее. Например на 2 септември 1939 г. Троцки отпечатва памфлетите си „Сталин — интендант на Хитлер“. Когато ги чете, Сталин все едно че чува гласа на Троцки: „Съветският съюз стои на ръба на пропастта. Всички козове на Сталин пет пари не струват в сравнение с ресурсите и мощта, която придоби Хитлер и която ще използва против Съветския съюз.“ Опълчвайки се против Сталин и предричайки му катастрофа, Троцки все пак изразява надежда, че „държавата на работниците в СССР има шанс да оцелее“.

Троцки не желае Съветският съюз да претърпи поражение, а желае да бъде свален Сталин. В пророчествата му за приближаващата война се долавя раздвоение, защото изгнаникът разбира, че само поражението на родината му може да лиши от власт Сталин. В разсъжденията на Троцки намира израз еволюцията му на способен и талантлив човек, който обаче винаги е имал свои, особени приоритети относно ценностите. Веднъж Троцки казва, че природата е надарила твърде **икономично** с интелектуални способности мнозина от видните, дори изтъкнати вождове на революционното движение. Недоимъкът на интелект тия хора компенсират обикновено с натиск, твърдост и енергия. Изглежда, в тези разсъждения има и частица истина.

Себе си Троцки смята преди всичко за човек, който е надарен **щедро** с онова, което днес ние наричаме интелект. Той гледа на себе си като на епицентър на събитията, в които участва. Революционните идеали са били винаги за него неща, които могат да изведат на преден план неговата висока интелектуална стойност. Дори гледа да подкани някак идващата война да побърза, защото вижда в нея единствения начин за свалянето на Сталин. Но не иска да признае това дори пред себе си. Вероятно, така става, когато човек не може или не иска да определи ясно съотношението между личното и общественото. Дори новите му революционни проекти за бъдещето, утопични по същност, се свеждат до старата му теория за „перманентна революция“, но начело... с него, с Троцки. Например в предговора към брошурата „Живата мисъл на Карл Маркс“ той предсказва, че в резултат на новата световна война ще загинат и фашизмът, и сталинизмът, а новата пролетарска революция „ще сложи началото на Съединените европейски щати“^[10]. Троцки не го казва направо, но ясно дава да се разбере, че авторът на идеята трябва да застане начело на тези щати.

Кой знае защо, Сталин си спомня как бе взето решението за изгонването на Троцки в чужбина. Политбюро на няколко пъти се връща към този въпрос. По време на неофициалните разговори Киров, Риков, Томски, Куйбишев, Микоян и Петровски се изказват предпазливо: може би Троцки се е осъзнал? Ами ако си признае вината? Не би ли могло да му се даде някакъв второстепенен пост? Защото популярността на този човек е все още голяма. Сталин не прие никакви отстъпки. Злобата и отмъстителността му нямат „заден ход“. Той знае, че не може да се чувства спокоен, докато Троцки е жив, докато е в Съветския съюз. След размяната на мнения (тогава това беше все още възможно) решават да проверят как се отнася към помирението самият Троцки. И изпращат в Алма Ата човек от Центъра. След една-две седмици получават телеграма: Троцки не смята, че е виновен, и не вижда основа за помиряване със Сталин. Когато прочита съобщението, генералният секретар поглежда тържествуващо съратниците си: какво ви казвах? Та той е уверен, че Троцки е враг, който не иска да сложи оръжие. Вече никой не оспорва решението за изгонването на Троцки от страната.

А ето как си спомня за този факт Троцки на 18 февруари 1935 г.

„По времето, когато живеехме в Алма Ата, веднъж при мен дойде някакъв съветски инженер уж по собствена инициатива, уж че ми съчувства. Разпитваше ме как живея, огорчаваше се и някак покрай другото ме запита предпазливо:

«Не мислите ли, че са възможни някакви стъпки за помирение?»

Ясно беше, че инженерът е изпратен да опипа тихомълком почвата. Отговорих му в смисъл, че сега за помирение не може и дума да става не защото **аз не го искам**, а защото Сталин **не може** да се помири, той е принуден да върви докрай по пътя, по който го е довела бюрокрацията.

«С какво може да свърши това?»

«Със секира — отговорих му аз, — с нищо друго Сталин не може да сложи край на този въпрос.»

Моят посетител изкриви уста, той явно не очакваше такъв отговор и скоро си отиде.

Мисля, че този разговор изигра голяма роля за взимането на решение за изгонването ми в чужбина. Възможно е Сталин и по-рано да е мислил да постъпи така, но да е срещнал опозиция в Политбюро. Сега имаше в ръцете си силен аргумент: Троцки сам е заявил, че конфликтът ще стигне до кървава развръзка. Изгонването му в чужбина е единственият изход!^[11]

Сталин никога няма да прочете тези редове от дневника на Троцки, макар че и тогава, през 1929 г., не е смятал изгонването му за най-доброто решение. Но да съди, а камо ли физически да ликвидира своя главен съперник, по онова време той още не може.

Известието за смъртта на изгнаника е потвърдено. Сталин затваря очи и пред него се изнизва бързо цялата история на техните взаимоотношения, на враждата им, преминала във взаимна омраза. Въпреки диаметралната противоположност между положението му на всемогъщ диктатор и положението на изгнаника, изгнаникът непрекъснато го хапеше, жилеше, разобличаваше, непрекъснато протестираше, заявяваше...

Сталин беше научил, че изгнаникът е започнал да пише книга с пределно лаконичното заглавие „Сталин“. Когато диктаторът прочете това в бюлетина с новините, който всеки ден му носеха, тръпки го побиха. Не, през 1938 г. той вече не се бои от Троцки, отнася се доста спокойно към многото статии, мяркащи се в буржоазните издания и

съчинявани от разни ренегати, белогвардейци, троцкисти или просто ненавиждащи социализма. Животът на вестникарската статия прилича на съдбата на пеперудата. Така както и животът на тънката брошура на Троцки „Престъпленията на Сталин“, написана по време на тайното му морско пътешествие с танкера „Рут“ от Норвегия до Мексико. Те бързо се забравят. Но книгите — значително по-бавно. На Сталин са известни способностите на Троцки и му е ясно, че изпод перото му може да излезе нещо изключително злъчно. Познавайки „скорострелността“ на Троцки, Сталин чака появяването на книгата през 1938, 1939, 1940 година... Може пък да не излезе? Но тъй или иначе подканва Берия да побърза, не скрива недоволството си от нерешителността на агентурата му.

Ала откъде да знае, че Троцки, решил се да стане биограф на смъртния си враг, ще претърпи, както му е тръгнало, творчески неуспех? Навярно това е най-слабата му книга. Освен отмъстителност, злоба и злъч друго нищо не може да изцеди вече от крайчеца на перото си. Да, с голямо усилие на волята си Троцки успява все пак да напише седем глави от голямата по неговия замисъл книга. В центъра ѝ е Каин, носил маските на Сосо, Коба, на революционер, на могъщ вожд на партия и на велик народ. Дори без да чете книгата, всеки, който е запознат с отношенията между Сталин и Троцки, може да съди за съдържанието ѝ. Написана е с черното мастило на омразата, макар и до голяма степен оправдана. Както е казал Наполеон, „всичко си има граница, дори омразата“. Премине ли човек тая граница, непременно загубва нещо — истината, разсъдъка или спокойствието си. По страниците на незавършената биография на Сталин Троцки е разпилял безполезно таланта си на публицист, литератор и най-вече на обективен историк. Много от казаното за Сталин е вярно. Но в книгата има и доста измислици и предположения, подчинени на една цел: да покажат как Каин се е превърнал в Свръзкаин. И с оглед на това Троцки е принуден да съчини например, че Сталин бил „подслонил“ буржоазията, и опирайки се на нея се изкатерил на върха на властта. „Предишни помешчици, капиталисти, адвокати и техните синове, неуспели по една или друга причина да забегнат в чужбина, са включвани в държавния апарат, а някои и в партията.“ Твърди дори, че в държавния апарат на Съветския съюз са останали „представители на едрата буржоазия и на помешчиците“^[12].

Според Троцки, по чиито стъпки вървят и мнозина историци, Сталин е злодей по рождение, безнравствено чудовище още от детинство. Не е нужно да се доказва, че този подход, с който се сблъскваме често и днес, е ненаучен. Предварително никой не може да бъде смятан за престъпник. И никой не се ражда злодей. Отрицателните черти — подозрителност, потайност, жажда за власт, отмъстителност — не винаги и не отведнъж намират отдушник в престъпленията. Не бива да се преценява еднакво Сталин през 1918, 1924 и 1937 година. Той е и... не е той. Не ще и дума, че по силата на редица обективни и субективни причини и обстоятелства десет години след първата му „коронация“ той твърде много се променя. Много е и стореното от него, което никога няма да му бъде простено. Но трудността да бъде създаден политически портрет на този човек се крие тъкмо в това, че борейки се наглед за идеалите на социализма (схващани крайно изопачено, вулгарно, схематично и догматично), да, именно борейки се за тях, той върши едновременно грешки и тежки престъпления.

Разбира се, в биографията на Сталин, която е започнал да пише Троцки, той не е представен с цялата противоречивост на личността му. Поради това публикуваните на Запад глави от книгата не предизвикват, струва ми се, голям научен и исторически интерес (както и някои други негови книги). Но те могат да бъдат доказателство, че Троцки се е борел главно със Сталин, а не със сталинизма като явление.

По стечение на обстоятелствата Сталин не успява да прелисти този труд. Иначе щеше да прочете редове, които щяха да го накарат да побеснее. „Ако се опитаме да намерим в историята подобие на Сталин — пише в далечния Койоакан Троцки — ще трябва да отменим не само Кромвел, Робеспьер и Наполеон, но дори Мусолини и Хитлер. Ние ще разберем по-добре Сталин, ако мислим с термините (така е в текста — б.а.) на Мустафа Кемал паша или може би на Порфирио Диас^[13].“^[14] Мисля, че казаното е достатъчно, за да добием представа за безграничната озлобеност на Троцки, основа на която са лични мотиви. Впрочем какво друго би могъл да изпитва Троцки спрямо човека, който го е направил скитник, „гражданин без виза“ и е унищожил фактически всичките му най-близки роднини.

Троцки е имал време да оцени правилно Сталин и системата му. Той мъчително се лута: отхвърляйки напълно Сталин, напразно се мъчи да отдели от него онова, което е останало пролетарско, работническо, марксистко. Не греша в извода си, че сталинизмът не е закономерност, а „историческа ненормалност“. Правилно смята, че главният Сталинов продукт е създаването на бюрократичния колективизъм и на апаратния механизъм. Не без основания предполага, че някой ден неизбежно ще избухне остър конфликт между бюрокрацията и социалната инициатива. В края на земния си път Троцки очевидно се заблуждава, когато твърди, че Съветският съюз „е останал работническа държава само като възможност“.

Привързаността му към идеята за „перманентна революция“ не го напуска през целия му живот. През 1940 г. пише, че ако разпалващият се пожар на Втората световна война не доведе капитализма до крах, историческата перспектива, обрисувана от марксистите, ще трябва да се преосмисли. „Ако международният пролетариат се окаже неспособен да изпълни мисията си, социалистическата програма, основаваща се на вътрешните противоречия в капиталистическото общество, ще се превърне в утопия.“. Не е възможно годините на поражения, изгнаничество и гонения да не се отразят върху песимистичните пророкувания на Троцки. Но той в едно си остава непроменен: всички неволи и лишения на пролетариата и на работническото движение са свързани с „бюрократичното израждане“ на Сталин и най-близкото му обкръжение.

Разбира се, Сталин е имал възможността да развенчае лидера на новия Интернационал. Това прави и послушният Коминтерн, който отдавна е осъдил „разколническата и антисъветската дейност“ на Троцки. Дори в годините на настъпление на реакцията, активизирала се особено след триумфалните победи на народните фронтове, Съветският съюз има много приятели в лицето на различни обществени организации, които виждат в него единствената опора на борбата против фашизма и надигащата се война. Съветската пропаганда в чужбина, осъществявана по различни канали, разполага в арсенала си и с такъв постоянен аргумент: „Троцки е маша на империализма, негов шпионин, един от организаторите на подривните действия против Съветския съюз.“ Пускан в различни вариации, този

тезис „върши работа“ въпреки явните преувеличения. Където и да се намира Троцки — във Франция, в Норвегия или в Мексико, — навсякъде го посрещат многобройни идейни и политически врагове. Това са не само членове на комунистическите партии, на професионалните съюзи и на прогресивните организации, но често и хора сред неговите привърженици, разочаровани от безплодието на програмата му.

Конфедерацията на мексиканските работници, Мексиканската комунистическа партия и нейният лидер Ломбардо Толедано протестират яростно против идването на Троцки в Мексико. Изгнаникът се ползва с трайната репутация на „враг на социализма и работническата класа“. Пребиваването му в Мексико се съпровожда с непрекъснатата борба на много обществени организации за екстрадирането му от страната. Троцки наистина се оказва, както той се изразява, „човек на цялата планета, но без виза“.

Страхувайки се от покушение, той ограничава до минимум излетите си в планината, пътуванията си до столицата Мексико, посрещането на познати и посетители. Един след друг изчезват, напускат го мнозина от приятелите на семейството му. До края му остават верни приятели Алфред и Маргарита Росмерови, които познават Троцки от времето на Първата световна война. Троцки се върти като в клетка в своя Койоакан, търсейки пътища за активизиране на борбата си със Сталин. Но безуспешно. Гласът му невинаги се чува в света, а още по-малко в страната на съветите. Сектантството, лозунгът, фразата, често пъти откъснати от живота, не са в състояние да променят каквото и да било в Съветския съюз.

Троцки пази в паметта си отминалите дни: там са и триумфите, и несбъдналите се надежди. И вечер потъва понякога в спомени. Веднъж, разговаряйки с Росмерови, подхвърля версията, че Сталин е отровил Ленин. Без да разполага с каквито и да било конкретни данни, захвърленият далече от родината прибавя все нови и нови зловещи щрихи към портрета, който се е заловил да рисува. Троцки предполага, че като научава за писмото на Ленин до конгреса, Сталин не иска да рискува и ускорява събитията.^[15] Но дори Росмерови изказват съмнения за тази версия. Троцки има само един аргумент, който впрочем изтъква и в книгата си „Сталин“: щом Сталин уби всички съратници на Ленин, защо да не е отровил и самия вожд?

Но Сталин не нарежда да му направят превод на книгата. Това е по всяка вероятност единственият труд на изгнаника, който диктаторът не пожелава нито да види, нито да прочете. Тъй като недовършената книга на Троцки излиза чак след смъртта му, тя вече не го интересува. „Вождът“ иска пропастта на историята да погълне по-бърже онова, което го е плашело.

Подпомогнати от мексиканските власти, троцкистките организации наемат за Троцки голяма къща в градчето Койоакан и я превръщат в истинска крепост, оградена с висок бетонен зид, над който се издига наблюдателна кула. Това е сграда с обковани с желязо врати и със сложна сигнална система. Троцки се охранява денонощно от най-малко десет полицаи и специални агенти. Има дори бронирана жилетка и я слага винаги когато излиза извън оградата. Скрит в убежището си, той прави изявления и дава интервюта, в които предрича скорошен край на Сталин и по всяка вероятност победа на Германия над Съветския съюз. През последните две години от живота си Троцки преминава към идеологическа война с предишната си родина. Буржоазната преса и радиостанциите на много капиталистически страни на драго сърце разпръскват по света пламтящите от омраза към Сталин откровения на Троцки. През април 1940 г. Троцки подготвя възванието „Писмо до съветските работници: вас ви лъжат“, в което фактически ги призовава да свалят в навечерието на войната Сталин. Четири месеца преди смъртта си Троцки пише: „Октомврийската революция беше извършена в интерес на трудещите се, а не в интерес на новите паразити. Но поради закъсняването на световната революция, поради умора и до голяма степен поради изостаналостта на руските работници, а особено на селяните, в Съветската република се издигна нова, антинародна, насилническа и паразитна каста, вожд на която е Сталин...“ И по-нататък, загубил всякаква представа за реалността, призовава към въстание против „новата каста“. За подготовката на „такова въстание е нужна нова партия, смела и честна революционна организация на най-напредничавите работници. Четвъртият интернационал си поставя задачата да създаде такава партия в СССР“. Възванието завършва с думи, изразяващи дългогодишните неизменни възжеления на Троцки, основани върху омразата му към Сталин и привързаността му към световната революция:

„Долу Каин Сталин и камарилата му!
Долу хищната бюрокрация!
Да живее СССР, твърдината на трудещите се!
Да живее световната социалистическа революция!

25 април 1940 г.

С братски поздрав

Л. Троцки“^[16]

Когато Сталин прочита „Писмото до съветските работници“, извиква Берия и зловещо го предупредява, че всичко това му е дошло вече до гуша и започва да се съмнява: искат ли или не искат в НКВД да сложат точка на въпроса? Народният комисар провежда цяла серия от съвещания; удвоени са усилията, насочени към ликвидиране на изгнаника, вещаещ зловещо беда на Сталин. Както изглежда, било е решено максимално да се използва недоволството на редица обществени организации от дейността на троцкистите, особено по време на гражданската война в Испания. Както пише Давид Алфаро Сикейрос в книгата си „Наричаха ме безстрашния полковник“, още в Испания бил решил с другарите си: „Да става каквото ще, но щабквартирата на Троцки в Мексико трябва да бъде унищожена дори ако се наложи да се прибегне до насилие.“^[17]

През този период дейността на Троцки спомага обективно (независимо дали е искал това, или не) на домогванията на Берлин, където внимателно следят „словесната война“ между Троцки и комунистическите организации в различни страни, без да изразяват публично дълбокото си удовлетворение от създалата се ситуация. В редица свои документи Коминтернът осъжда недвусмислено дейността на IV интернационал и на лидера му Троцки, „подхранващи силите на войната“.

В тази обстановка срещу Троцки се извършват две покушения, второто от които завършва със смъртта му. На 24 май 1940 г. рано сутринта „група неизвестни“, преоблечени като полицаи, разоръжават охраната и атакуват къщата, в която живее Троцки. (Както пише Сикейрос, „ние, участниците в националнореволюционната война в Испания, сметнахме, че е настанало време да бъде осъществена замисляната от нас операция по овладяването на тъй наречената

крепост на Троцки в квартала Койоакан“.) Нападателите буквално нашарили с куршуми стените на стаята, където се криели Троцки и жена му. Те успяват да легнат в ъгъла, зад кревата. Няколко десетки куршума пробиват стената там, където двамата току-що са били. Троцки, жена му и внукът им не пострадват. Ала на всеки следващ ден, в който все още са живи, те почват да гледат като на подарък от съдбата. Всичко е ясно: след тях е пусната силна и опасна потеря. Троцки живее като в килия за осъдени на смърт, които не знаят кога ще дойде часът на изпълнението на присъдата. Той вече няма нито силите, нито желанието да избяга където и да е. Не може да се скрие и да млъкне. А войната със Сталин му оставя крайно малко шансове да оживее. Противникът му не обича и не е научен да спира на половината път към целта, която си е поставил.

Извършеното от мексиканските власти разследване отначало не дава резултат — нападателите не са открити. Възниква дори подозрение, което намира място в американските и мексиканските вестници, че самият Троцки е инсценирал това нападение, за да компрометира Мексиканската комунистическа партия, Сталин и всички, които ги поддържат.

Пристигналият за разпит полицаи пита Троцки:

— Подозира ли господинът конкретно някого за покушението?

— Разбира се — отговаря оцелелият по чудо изгнаник. Навежда се над ухото на полицаи и не без артистична предвземка прошепва заговорнически:

— Авторът на нападението е Йосиф Сталин...

Но убиецът е вече край Троцки. Още през 1939 г. получава свободен достъп в къщата, представящ се като Жак Морнар, белгийски поданик, приятел на американската троцкистка Силвия Агелоф — една от секретарките на Троцки. Занимавайки се с кинобизнес, Морнар се представя в деловите кръгове и като канадския гражданин Франк Джексън. Най-напред Джексън се запознава с приятелите на Троцки Росмерови, което в края на краищата облекчава достъпа му до строго охранявания изгнаник. През май 1940 г. Джексън се запознава най-сетне лично с Троцки. След това започва епизодично да посещава Койоакан и в частните си разговори дава да се разбере, че симпатизира на позицията на Троцки, и предлага различни планове за подобряване на финансовото положение на IV интернационал. Както по-късно става

известно от американския печат, той спечелва доверието на Троцки. И повежда често разговор за „силните личности“, за „твърдата ръка“. У Троцки, както си спомня след време жена му, дори възникват подозрения не е ли фашист този бизнесмен? В действителност „бизнесменът“ е испанецът Рамон дол Рио Меркадер, един от изпълнителите на волята на „вожда на народите“, с когото впрочем няма никога да се срещне.

Някъде около средата на август Джексън помолва Троцки да прегледа статията му по някакъв дребен въпрос. Троцки изказва някои свои забележки. На 20 август, във вторник вечерта, Джексън пак идва с поправената вече статия, влиза в кабинета на Троцки и гомоли да прегледа текста. Троцки работи над свой ръкопис. Току-що е завършил главата „Термидор“ на книгата си „Сталин“, в която саркастично написва: „По заповед на Троцки, отдалечен на хиляди километри, станаха чужди шпиони ръководителят на правителството Риков и повечето народни комисари — Каменев, Рудзутак, Яковлев, Розенголц, Чернов, Иванов, Осински и други... всички те са участвали в заговор против съветската власт, когато тя се намирал в техни ръце...“ Подбирайки най-оскърбителните думи, за да характеризира Сталиновите престъпления, Троцки завършва главата с фразата: „Под тази картина трябва да бъде поставен подписът на майстора й: Йосиф Сталин.“^[18]

Както по-късно споменава в показанията си Джексън, влизайки в кабинета, „сложих шлифера си на стола, измъкнах отдолу алпийския си ледокоп, затворих очи и с все сила го стоварих върху главата на зачелия се Троцки“. По думите на Джексън пред съда, жертвата издала „ужасно силно стенание. Ще чувам този вик през целия си живот“. Агонията на Троцки продължава още едно денонощие.

Троцки е по-голям от Сталин само с месец и половина. Бившият председател на Революционния военен съвет често се вижда в миналото, търсейки часа и деня, станали фатални в живота му. Търси ги и... не ги намира. Връстникът му се оказва по-голям щастливец в дълголетния им смъртоносен спор. В трагедията на Троцки е отразена трагедията на междуособната борба, която след смъртта на Ленин приема по инициатива на Сталин такива изродени и страшни форми. Белият обелиск с издълбани в него сърп и чук, издигнат на гроба на Троцки в двора на последното му убежище в Койоакан, е отдалечен на

хиляди километри от Яновка, близо до Бобринци в Украйна, където е роден единият от „изтъкнатите вождове“ на руската революция. Гробът му отдавна вече е станал място за задоволяване на празното любопитство на туристите.

Съдбата на Троцки е неотделима от нашата история. Трагедията на изгнаника е наистина ужасна: рухват личните надежди, загиват по волята на Сталин всичките му близки, илюзия се оказва главната идея в живота му — „световната социалистическа революция“ — и накрая е убит от изпратен от Сталин човек. Но в последна сметка трагедията на Троцки, макар и с голямо закъснение, като че ли се обагрят оптимистично: главният му враг и антипод е анатемосан от историята. Троцки, този Дон Кихот на световния революционен пожар, ще остане завинаги в историята като личност колкото ярка, толкова и противоречива, колкото проникателна, толкова и славолюбива. Докато, по думите на Луначарски, Ленин е човекът, „обединяващ утрешния свят“, Троцки и Сталин, след като стават „изтъкнати вождове“, тръгват по различни пътища, защото никой от тях не мисли за възтържествуването на идеята без собственото си възтържествуване.

От джоба на арестувания Джексън е иззето писмо, в което той нарича себе си „разочарован привърженик на Троцки, дошъл в Мексико с други цели“, но тук узряло у него „решението да убие престъпника“. Не можел да прости на Троцки, посочва се в писмото, „сговора му с лидерите на капиталистическите държави“. Обществеността веднага задава въпроса: какъв е в действителност убиецът? Кой е движел ръката му? Буржоазният печат, разбира се, с достатъчно основание в хор започва да скандира: Сталин, Москва, НКВД, комунистите. Но Жак Морнар, или Джексън, или Рамон Меркадер, който е осъден на двадесет години строг тъмничен затвор и ги изтърпява докрай, до последния им ден, не се отказва от първоначалните си показания.

По време на двайсетте му затворнически години лекари и психиатри се опитват да повдигнат крайчеца на завесата, скриваща тайната на този човек. Но Меркадер дума повече не обелва.

А е станал оръдие на отдавна подготвяна операция, в която е участвала голяма група специално подбрани хора под ръководството на сътрудника на НКВД Айтингтън. В края на краищата изборът пада върху бившия лейтенант от испанската републиканска армия Рамон

Меркадер, който тогава е на 27 години. Той не само има боен опит, но е и убеден, че въстанието на анархистите и троцкистите против републиканското правителство в Испания през май 1937 г. е получило благословията на самотния затворник от Койоакан. Още „неукротен“ от войната, за Меркадер убийството е благородно революционно дело. Терористът носи пистолет и кама, но използва ледокоп, надявайки се, че ще може да се измъкне незабелязано от къщата след изпълнението на „присъдата“, произнесена от Сталин в далечната Москва. По всяка вероятност съдът запазва живота на Меркадер, защото се съобразява с последните думи на потъналия в кръв Троцки, отправени към заловилите убиеца телохранители: „Не го убивайте! Нека да каже кой го е пратил!“

Сталин копнее безумно Троцки по-скоро да умре. Това е въвн от всякакво съмнение. За него са непоносими изявленията на мексиканския затворник, обикалящи ежеседмично света:

— „в международно отношение сталинизмът е реакционен и контрареволуционен фактор“;

— „марксизмът и социализмът са вече банкрутирали и е започнала епохата на бюрократичния колективизъм“;

— „идващата война ще предизвика нова пролетарска революция и ще доведе до събарянето на сталинизма в СССР...“

Сталин не може да се помири, че насреща му се е изправил както по-рано човекът, когото великият Ленин беше нарекъл „изтъкнат вожд“. Макар че IV интернационал се оказва мъртвороден, „вождът“ се страхува: знае ли някой какъв може да стане след някоя и друга година? Кой друг причинява дълги години толкова пакости на него, на Сталин, на социализма, на комунистическото движение? Като че ли никой! Троцки неспирно връща миналото в сегашното, предрича нови беди, сее съмнения в мъдростта на Сталин. Докато Троцки се разхожда по тая земя, той е живият носител на онова далечно време, когато „вождовете“ си разменяха студени ръкостискания, подчиняваха се на Ленин и враждуваха помежду си. Троцки познава Сталин по-добре от Молотов, Ворошилов, Маленков и другите съратници на „вожда“. Той може да разбира Сталин **отвътре**, може да предугажда съкровените му мотиви и намерения. И двамата са искали да станат първи. За най-голямо нещастие на народа и на историята „старата Ленинова гвардия“, след като е останала без Ленин, отстранява от кормилото

само единия и оставя на капитанското мостче на партията другия. Това е един от изворите на настъпилата трагедия.

Воювайки с Троцки десетилетие и половина, Сталин унищожава почти всичките му привърженици, превръща афоресания изгнаник в постоянен прицел на терора, но не може да се отърве от чувството, че в сравнение с Троцки той е човек от второ качество. Цезарството му не може да бъде пълно, докато е жив далечният изгнаник в Койоакан. Обръщайки се към миналото, не можем да не осъдим отвратителните терористични методи на Сталин в борбата с идейните му противници. Сталин обаче не можа да откъсне Троцки от привързаността му към марксизма, към Ленин, към идеята за световна революция. Затворникът от Койоакан завинаги е останал в паметта на ония, които са се отнасяли към него без предубеждения, като към певец на световния революционен пожар и на задаващото се тържество на комунистическите идеали.

След смъртта на Троцки Берия ще получи повишение: седем месеца по-късно ще стане генерален комисар на държавна сигурност, ще предаде въпросите по държавната сигурност на В. Н. Меркулов, но ще запази за себе си поста на народен комисар на вътрешните работи и ще присъедини към него длъжността заместник-председател на Съвета на народните комисари. На Запад дълго време ще пишат, че именно Берия е главният изпълнител и организатор на убийството на Троцки. Обаче мисля, че засега, в близкото бъдеще, преки документални свидетелства, потвърждаващи или отхвърлящи тази версия, надали ще може да бъдат получени, макар тя да не се нуждае, както изглежда, от никакви особени доказателства.

След смъртта на Троцки е обнародвано завещанието му, чиято основна част е написана на 27 февруари 1940 г. Сталин не може да се въздържа да не прочете последната волеизява на главния си съперник. Той и тук не се е изплъзнал от вниманието на Троцки. В трите странички на завещанието са отделени няколко реда и за него: „Няма смисъл тук да опровергавам още веднъж глупавата и долна клевета на Сталин и агентурата му: не съм позволил върху моята революционна чест да падне нито едно петно. Никога, нито пряко, нито косвено не съм участвал в каквито и да било задкулисни споразумения, дори и само в преговори с врагове на работническата класа. Като жертви на

фалшиви обвинения, подобни, на тези, загинаха хиляди противници на Сталин.“

Затворникът от Койоакан се е опитал да състави завещание в духа на последните писма на Ленин. В няколко направления. Но не е успял. Последната мисъл и воля на Ленин са обърнати само към народа, към партията, към нейния Централен комитет. Само към тях и към никой друг! Троцки обаче е съставил завещанието си от няколкократно текста и добавки, посветени главно на него самия, на предаността му към делото, на неговата чест, на жена му, на неговите принципи. „Ако имах; възможност да започна отначало — пише Троцки, — бих се постарал, разбира се, да избягвам едни или други грешки, но общата насока на живота ми би останала непроменена. Аз ще умра като пролетарски революционер, марксист, диалектически материалист... Сега вярата ми в комунистическото бъдеще на човечеството не е по-малко пламенна, не е по-малко силна, отколкото в дните на моята младост.“ В завещанието си Троцки дори не споменава за своята рожба — IV интернационал.

Значителна част от завещанието има твърде личен характер и е посветена на жена му Наталия Седова. Необичайни са заключителните редове от първата част: „Току-що влезе Наташа, отиде до прозореца и го разтвори по-широко, та въздухът да влиза по-свободно в стаята ми. Виждам яркозелената ивица трева под стената, чистото яносиньо небе горе и слънчева светлина навсякъде. Животът е прекрасен. Нека идните поколения го очистят от злото, гнета, насилието и докрай да му се наслаждават.“^[19]

Изглежда, че Троцки е мислил и за самоубийство. В завещанието има такива думи: „Ако двамата умрем...“ — фразата не е завършена. В допълнението по-нататък се посочва, че той и жена му много пъти са стигали до мисълта, че е по-добре да завършат със самоубийство, отколкото да позволят старостта да ги превърне в инвалиди. Той разбира, че светилникът свети, докато го подхранва надеждата. „Запазвам за себе си правото сам да определя датата на моята смърт...“ — пише Троцки. Други обаче определиха датата на смъртта му. Историята е пожелала драмата на Троцки да завърши другояче, а не както той предполага. Още повече че в тази драма участват хора, мнозина от които са били не само негови противници, но и мразещи го от дън душа. Последните две фрази на завещанието Сталин прочита

няколко пъти: „Каквито и да са обаче обстоятелствата около моята смърт, аз ще умра с непоклатимата вяра в комунистическото бъдеще. Тази вяра в човека и в неговото бъдеще ми дава и сега такава сила на противодействие, каквато не може да даде никаква религия.“

Сталин се надига тежко и потънал в мисли, започва да се разхожда из просторния си кабинет, държейки в ръка по стар навик угасналата си лула. Дори да бе повярвал на думите на Троцки, пак не би изпитал никакви съмнения. Изгнаникът мисли за идеи и за идеали, а Сталин — само за властта. И кой знае защо, си спомня, че библейският Давид е имал шест сина, а Троцки — двама, които много пъти му се е случвало да вижда през 20-те години в Кремъл. Нали двете семейства живееха съвсем наблизо... По-малкият, Сергей, загина в някой от лагерите през 38-а... А по-големият, Лев, замина през 29-а в изгнание, беше дясната ръка на баща си в бурната му политическа дейност. Умря, май че от апандисит, в една от емигрантските клиники в Париж... Също така безшумно изчезнаха и двете му дъщери от първия брак. Но те не представляват интерес за Сталин.

Неговите синове, слава богу, са живи. И Яков, и Василий са офицери. Ако се случи най-страшното — война, и двамата ще отидат на фронта. Сталин разпалва лулата си и сяда зад бюрото, избутва настрана вестника със съобщението за смъртта на международния шпионин и придърпва папката с надпис „Документи на Народния комисариат на външните работи“.

---

[1] Троцкий, Л. Д. Соч. Т. IX. Европа в войне. М-Л., 1927, с.187. ↑

[2] Trotski, L. Stalin, N.Y., 1946, p.336. ↑

[3] ЦГАСА, ф.33987, оп.1, д.14, л.44. ↑

[4] Ленин, В. И. Събр.съч. Т. 49, с.389. ↑

[5] Quatrième Internationale, n° 12–13, septembre-octobre, 1938, p.p.168-218. ↑

[6] ЦГАСА, ф.33987, оп.2, д.19, л.27-28. ↑

[7] Пак там, л.15-17. ↑

[8] ЦГАСА, ф.33987, оп.1, д.11, л.37. ↑

[9] Пак там, л.229. ↑

[10] Living Thoughts of Karl Marx. N.Y., 1937, p.38. ↑

[11] Троцкий, Л. Д. Дневники и письма. Изд-во „Эрмитаж“. 1986, с.73. ↑

- [12] Trotsky L., Stalin, vol II. Benson Vermont, 1985, p.234. ↑
- [13] Порфирио Диас (1830–1915) — президент на Мексико, диктатор. ↑
- [14] Trotsky, L. Stalin, p.413. ↑
- [15] Trotsky, L. Stalin, p.p.10-12, 53, 116. ↑
- [16] Троцкий, Л. Д. Дневники и письма, с. 160–162, ↑
- [17] Сикейрос, А. Меня называли лихим полковником. М., 1986, с.220. ↑
- [18] Trotsky, L. Stalin, vol.II, p.p.280-281. ↑
- [19] Троцкий, Л. Д. Дневники и письма, с.164-166. ↑

ТАЙНАТА ДИПЛОМАЦИЯ

Веднъж на Сталин му попада книга, издадена в Русия още в началото на века: „Исторически очерк за министерството на външните работи“. Разлиствайки пожълтелите страници, плъзга поглед по заглавията, рисунките, снимките, по отделни редове: посолски приказ^[1], посолски или думни дякове^[2], руските дипломати А. Л. Ордин-Нашчокин, Н. И. Панин, К. В. Неселроде, А. М. Горчаков, колегии, департаменти, конгреси, съюзи...

За Сталин дипломацията означава търсене на такива решения, а не е изключено и компромиси, които да осигурят благоприятни външни условия за реализиране на оповестените от него на последния конгрес грандиозни планове. Лесно е да се каже: той, вождът, поведе страната да догони и надмине развитите капиталистически страни в икономическо отношение. Нужно е обаче време, нужен е мир. И той трябва да бъде осигурен. На всяка цена! Ето по тази причина именно препоръча Молотов за поста народен комисар на външните работи (Литвинов е бил, по мнението на Сталин, прекалено изявен антифашист). В тая извънредно сложна обстановка човек трябва да налучква онези връзки, ония отношения и баланси, чието използване би позволило да опази Съветския съюз от пожара на войната. Той не обича класическите форми и методи на дипломатическа дейност: разните там визити, конгреси, международни конференции, срещи на най-високо равнище... Къде-къде по за предпочитане са поверителната кореспонденция, специалните мисии на упълномощени представители, преговорите в тесен кръг. Колкото до личното непосредствено участие — само в краен случай, за да се подчертае особената важност на един или друг акт. А главното е, разсъждава Сталин, с дипломацията като средство за осъществяване на външната политика на държавата да се занимава много тесен кръг лица. Апаратите на народните комисариати на външните и на вътрешните работи имат задължението, мисли си Сталин, да ми осигурят необходимите данни, да зная за реалната ситуация, скритите пружини и тенденциите, което ще ми даде възможност да взема решение. В дипломацията той цени преди всичко тайните. Вече не си и спомня, че в първия декрет на съветската

държава — Декрета за мира — се осъжда тайната дипломация и от декември 1917 г. до февруари 1918 г. съветското правителство публикува в „Правда“ и в „Известия“ над сто секретни документа от архива на царското министерство на външните работи. Изобщо, Сталин обича тайните. И за него дипломацията не прави изключение.

На него му е ясно кое е най-главното: на никого не може да се надява. Съветският съюз, макар и огромен, си остава остров в морето на капиталистическите държави. Освен Монголия на изток... Жизненоважно е да не допусне основните империалистически хищници да стигнат до общ сговор против Съветския съюз. Да направи всичко, но да избегне воденето на война едновременно на запад и на изток. Защото тезата му, тезата на Сталин — окончателната победа на социализма — все още не е намерила потвърждение. На царете е било по-лесно, въздъхва Сталин, поставяйки на мястото ѝ „История на дипломацията“. На монарсите е било по-лесно да се спогодят: брачни съюзи, дипломатически конгреси, съвместни изявления против революциите... А тук пред тебе е Хитлер, който заявява, че комунизмът може да бъде унищожен само като се изтребят носителите на този светоглед, като се изтребят милиони хора...

Наистина, Сталин няколко пъти стига до мисълта да привлече Съединените американски щати към гасенето на разгарящия се световен пожар. Но преди войната не предприема никакви активни стъпки за установяване на конструктивни контакти с американския президент. От една страна, влияние оказва голямото му недоверие към задокоеанския гигант, а от друга — много се съмнява, че Съединените щати са в състояние да направят нещо що-годе реално тук, в Европа. И все пак твърде голям интерес предизвиква у него посланието на Рузвелт от 14 април 1939 г., в което той се обръща към Хитлер и Мусолини с предложение да седнат на масата за преговори и да решат съвместно с противниците си всички спорни проблеми. Рузвелт предлага услугите си на „добър посредник“. У Сталин се поражда скептично учудване от инициативата на Рузвелт, призоваващ Хитлер и Мусолини да обещаят, че в продължение на десет (или двадесет и пет) години няма да нападнат изброените в посланието трийсет (!) страни в Европа и в Близкия изток.^[3] Обсъждайки с Молотов тази толкова неочаквана стъпка на президента на Съединените щати, Сталин казва:

„Само един идеалист може да се надява, че тези предложения ще бъдат поне обсъдени. Хитлер е захапал мундщука и сега трудно може да бъде спрян.“

„Но стъпката му е благородна — отговаря Молотов. — Е, вярно, че светът още не е узрял, за да я оцени.“

След като споделят съображения относно посланието на Рузвелт, двамата решават да изразят публично отношението си към него. Веднага съчиняват телеграма до Рузвелт от името на Калинин (разбира се, Калинин не участва в тази акция освен формално — с подписа си).

„Господин Президент!

Смятам за свой приятен дълг да изразя дълбокото си одобрение заедно със сърдечните си поздравии по повод на благородния Ви призив, с който се обърнахте към правителствата на Германия и Италия. Можете да бъдете уверен, че Вашата инициатива намира най-горещ отзвук в сърцата на народите на Съветския социалистически съюз, които са искрено заинтересовани от запазването на всеобщия мир.

16.IV.39 г.

Калинин“^[4]

Но, когато на 30 юни 1939 г. политическият представител на СССР в САЩ К. А. Умански е приет от Рузвелт, президентът се ограничава само с общи пожелания за успешно завършване на англо-френско-съветските преговори. Сталин прочита телеграмата от Умански, в която се казва, че Рузвелт „не се реши да се възползва от намиращите се в негово разпореждане морални и материални средства за въздействие върху англичаните и французите с цел да повлияе на външнополитическата линия“^[5]. Слагайки шифрованата телеграма на бюрото си, Сталин е имал всички основания да си каже: „Всеки мисли най-напред за себе си.“ В разделеното световно общество, неосъзнало глобалния характер и всеобщата валидност на проблемите на планетата, другояче не може да бъде. В онова далечно за нас време самата идея за тясната взаимна връзка между мира и приоритета на общочовешките проблеми пред класовите е изглеждала нереална.

Ще отбележа, че макар някои въпроси от външнополитически характер да са обсъждани и решавани от Политбюро, предварителната им обработка се е извършвала обикновено в разговорите на Сталин с Молотов. Понякога те са повиквали за разглеждане на конкретни, частни въпроси специалисти от народните комисариати на външните и вътрешните работи и от военното разузнаване. Но основните решения взема еднолично Сталин с отчитане на мнението и съображенията на народния комисар на външните работи. А отначало неговата гледна точка невинаги е съвпадала с мнението на Сталин.

Жуков споделя със Симонов, че неведнъж е присъствал при обсъждането на редица важни военни въпроси в кабинета на Сталин с участието на най-близкото му обкръжение. „Имах възможност — казва Жуков, — да чуя спорове и препирни, да видя упоритост, проявявана по някои въпроси по-специално от Молотов — понякога нещата стигаха дотам, че Сталин повишаваше глас и дори излизаше от кожата си, а Молотов, усмихвайки се, ставаше от масата, без да отстъпи от своята гледна точка.“^[6] На Сталин правят впечатление разказите на Молотов за срещите му с хитлеристкото ръководство. Председателят на Съвета на народните комисари се е срещал само с Рибентроп. В тесен кръг често нарича Хитлер и обкръжението му „шмекери“. Дори по време на преговорите за сключване на пакт за ненападение Сталин, както твърди ръководителят на юридическия департамент в германското министерство на външните работи Ф. Гаус, не пропускал да подхвърли на германската делегация заядливи думи, идентични на думата „измама“. Подписвайки пакта, казал съветският ръководител, разбира се, „ние не забравяме, че вашата крайна цел е да ни нападнете“. С надежда, че сметките му за отдалечаване на войната няма да излязат криви, Сталин няколко пъти се връща в разговорите си с Молотов към темата Хитлер, защото най-добре от всички разбира колко много неща в една тоталитарна държава зависят от диктатора.

В отношенията си с хитлеристите Сталин почти не скрива макиавелизма си. Когато завърши церемонията по подписването на пакта, разказва Молотов на Ф. Чуев, Сталин вдигна чашата с шампанско и каза не без ирония:

„Да пием за новия антикоминтерновец Сталин! Да пием за здравето на вожда на германския народ Хитлер!“

Рибентроп веднага грабва телефона (преговорите се водят в кабинета на Молотов) и съобщава на Хитлер в Берлин за подписването на пакта и думите на Сталин. Когато радостният Рибентроп предал това, Хитлер му отговорил:

„О, велики мой министре на външните работи! Вие не знаете колко много направихте! Предайте поздравленията ми на господин Сталин, вожда на съветския народ!“

Когато му превеждат тия думи, Сталин се извързва към Молотов и едва забележимо му намигва хитро.

Всеки от лидерите на двете държави преследва свои цели. Сталин вижда в Хитлер авантюрист, а Хитлер в него — болшевишки дявол.

В библиотеката на Сталин има съчинения на Н. Макиавели. Както показват бележките му по белите полета на книгата „Князът“, „вождът“ е знаел сентенцията на знаменития флорентинец: „Добрата цел оправдава лошите средства.“ По всяка вероятност и двамата с Молотов са смятали за допустимо да отговорят на фалшивата игра на Хитлер със своя крайно прагматичен план, имащ само една цел: да отдалечи началото на неизбежната война с Германия.

В решаването на международните въпроси другите съратници на Сталин явно са играли ролята на статисти. По някой път и Жданов е можел да изкаже достатъчно самостоятелно своя мисъл, макар и от ограничено значение. Но върху всички най-важни политически решения лежи изцяло печатът на мисълта и волята на Сталин. Без да познава философията на Кант, „вождът“ се ръководи от девиза, формулиран от немския мислител: „Имай мъжеството да се ползваш от собствения си ум.“ Както успехите във външната политика, така и несполуките в нея по онова време се дължат в решаваща степен на политическата позиция на Сталин, на специфичните му виждания по един или друг проблем, на сметките и плановете, узрели в неговата глава. Струва ми се, че най-слабата страна на Сталиновата дипломация е неспособността му да надникне в утрешния ден. Той е лишен от пророчески дар.

Тук отново съм принуден да се спра на изворите на едноличните решения. Демокрацията не е гарнитура. Или я има, или я няма. Когато има демокрация, народът чрез своите упълномощени представители участва във взимането на съдбовни решения. Когато няма демокрация,

решенията се взимат от тесен кръг лица, или, както беше при Сталин, предимно от самия него. На XX конгрес на партията цезарските методи за взимане на решения по най-важните външнополитически и вътрешни въпроси бяха осъдени, но след това всичко се върна постепенно на „старото си място“. Много болки и много кръв ни струват и някои не много отдавнашни решения.

Преди около десетина години здраво се загнезди в речта ни думата Афганистан. Името на красивата планинска страна, която десетилетия наред, още от първите години на съветската власт, беше за нас синоним на приятелство, се превърна по същество и в синоним на нещастие за нас. И отново, както и по-рано, ония, които взимаха решения, останаха настрана: някои и сега заемат високи постове, други спокойно, без угризения на съвестта умряха в леглата си, за разлика от почти 15-те хиляди наши момци, оставили костите си по теснините и пясъците на Кандахар, Херат и Мазари Шариф. Некомпетентното, необмисленото и прибързано решение беше взето от тесен кръг лица. Какво участие имаха в него народните представители? Предвиждало ли се е какви последствия може да има нашата намеса във вътрешните работи на тази страна? Бил съм няколко пъти в Афганистан, включително и преди въвеждането на нашите войски там. Моето мнение е, че тази акция не беше необходима. Афганистанската драма е не само пример на политическо лекомислие, но и свидетелство, че у нас не е имало демократични форми за взимане на особено важни външнополитически решения. Сам за себе си този факт в нашия живот показва, че никакви обяснения не освобождават от отговорност ония, които взимат решения, но остават в сянка. Историята не признава сенките. Съдбата на Сталиновото единовластие е пример за това. Направих това отклонение не за да „ужилия“ някого. Искам само да напомня, че единовластието в каквато и да е форма — тиранична, аморфна или „хуманна“ — не само оскърбява народа, но и неизбежно поражда грешки, често пъти трагични.

Към големите дипломатически крачки на Сталин в навечерието на войната трябва, изглежда, да се отнесат три политически акции. Първата е свързана със сключването на съветско-германския пакт за ненападение на 23 август 1939 г. За него вече писах по-горе. Ще добавя само някои подробности. Наблюдавайки съдържаното отношение на

англичаните и французите към преговорите им със Съветския съюз, Сталин не е виждал шансове за успешното им завършване. Не са му достигнали търпение и мъдрост. По негова инициатива Молотов подмята на Шуленбург, германския посланик в Москва, че се страхува да бъде разгледано отново предложението на Берлин за сключване на пакт за ненападение между Съветския съюз и Германия. Няколко месеца по-рано Сталин отговори с мълчание на едно аналогично предложение на Берлин. Сега Хитлер веднага се съгласява. И започва оживена „престрелка“ с телеграми. Но Москва смята за необходимо всичко да претегли. Сталин решава да направи тази крачка само когато става окончателно ясна безперспективността на преговорите с мисиите на адмирал Р. Дракс и генерал Ж. Думенк. Хитлер, който е с Рибентроп в Оберзалцберг, нервничи. На него му е нужен пакт, защото пактът ще му развърже ръцете. А руснаците все още се опитват да се разберат с англичаните и французите. Тогава, както вече споменах. Хитлер, надвивайки гордостта си, сам изпраща телеграма до Сталин с молба колкото е възможно по-скоро да приеме Рибентроп — на 22 август, но не по-късно от 23-и. „Сключването на пакт за ненападение със Съветския съюз означава за мене — твърди фарисейски Хитлер — установяване на нов дългосрочен курс на германската политика. Германия ще възобнови политическия курс, който през миналите векове е бил изгоден и за двете държави...“^[7]

На 23 август два големи транспортни самолета „Кондор“ докарват на московското летище делегацията, водена от Рибентроп. Между другото, поради несъгласуваност в действията на средствата за противовъздушна отбрана в коридора на летенето самолетите са обстрелвани в района на Великие Луки от зенитната артилерия и само по една щастлива случайност не са свалени. Този факт потвърди пред мен М. А. Лиокумович, който по онова време е служел в частта, открила огън по немските кондори. Естествено, още същия ден пристигнала там голяма група инспектори от НКВД за изясняване на случая: кой е организирил „провокацията“? Така че пактът от 23-и август е можело и да не бъде подписан... А тъкмо в навечерието на подписването му Хитлер събира своите военачалници и им съобщава решението си да обяви война на Полша. На практика англичаните и французите като че ли подтикват Сталин към този договор, макар че той не проявява търпение, мъдрост и прозорливост. Не е разбрал, че за

момента от подписването му е заинтересуван повече Хитлер. И все пак пактът дава възможност на Съветския съюз да спечели почти две години. Ще повторя, че непопулярното решение на Москва е взето по принуда.

Разбира се, когато Германия нападна Съветския съюз, нямаше вече нито полска, нито френска армия, а английският експедиционен корпус беше претърпял поражение. В онова време за Хитлер работеше почти цяла Европа. И ние се оказахме сами срещу Германия, оставаше ни само едно: да се сражаваме. Да се сражаваме и да чакаме откриването на втори фронт. През 1939 г. западните страни не пожелаха да създадат втори фронт. И Сталин не можа да прояви повече търпение, та се наложи антифашистката коалиция, която би могла да „заработи“ по-рано, да бъде създавана в кипежа на войната.

Сталин добре помни дългия си разговор с Рибентроп следобеда на 23 август. Високият мършав немец даваше да се разбере, че Германия иска да си развърже ръцете преди вероятната ѝ схватка на запад. Слушаше германския министър на външните работи и си мислеше: трябва на всяка цена да се спечели време. Страната и армията не са готови за голяма война. Ако успее да сключи този пакт, поне няма да бъде създаден обединен фронт на капиталистическите държави против Съветския съюз. Това е главното.

На вечерния разговор, който завършва с подписването на пакта, Сталин сигурно си е помислил, че страната ще получи сега три-четири години отбих. Но той още тогава е почувствал, че в този сложен, разбунен свят ще е изключително трудно да се води политика на неутралитет. За антифашистите, за многото приятели на Съветския съюз този странен неутралитет ще изглежда ненормален, дори сепаративен. Сталин предвижда това, но според него няма друг изход. Затова и взема решение в духа на „тайните договори“. Става дума пак за ония „секретни протоколи“ — приложенията към съветско-германския пакт. Бих искал да се върна към някои аспекти на това решение.

Втората голяма акция, както и да говорим или пишем за нея, е свързана с преместването на съветската граница по на запад. Решението да бъде взето под закрила населението на Западна Белорусия и Западна Украйна поради нарастващата опасност тези земи да бъдат окупирани от германските войски, по мое мнение, е

оправдано. Съвпадало е с настроенията и желанията на трудещите се в тези райони. Печалното е това, че Сталин предприема тази акция, денонсираща Рижкия договор от 1921 г., съобразно с условията на секретната спогодба с Хитлер за бъдещите граници и териториалното „регулиране“. А може би наистина тази негова стъпка е била компромис, подобен на Бресткия мир? Но Ленин сключва Бресткия мир в *открита* борба. Имало е и привърженици, и противници на споразумението с германците. Подписвайки тежкия мир, ние, отбелязва Ленин, не прекрочихме „границата, подкопаваща или опорочаваща социалистическата власт“^[8]. А тук има договаряне за бъдещи граници и сфери на интересите. Бих желал да цитирам документи, потвърждаващи тайния сговор между Сталин и Хитлер (безразлично, в каква форма — писмена или устна). На 10 септември 1939 г. Берия пише на Молотов:

„Във връзка с предстоящото изменение в дислокацията на граничните войски на НКВД в Киевския и в Белоруския окръг протежението (така е в текста — б.а.) на охраняваната от войските на тези окръзи линия на държавната граница на Съюза на ССР ще се увеличи от 1412 на 2012 километра, или с 600 километра.“ Във връзка с това Берия предлага да се сформира нов Западен пограничен окръг в състав пет гранични отряда.^[9] И когато съветските войски влизат в Западна Украйна и Западна Белорусия, допирната линия между съветските и германските войски се установява в съответствие със секретната карта, съгласувана очевидно на преговорите през август. За това свидетелства следният документ.

Германският военен аташе в Москва генерал Кьостринг съобщава в Генералния щаб на Работническо-селската Червена армия:

„1. Моля предайте на началника на Генералния щаб на РККА Шапошников, че в 22:30 часа получих от моето правителство следния отговор: днес, 24. 9. 39 г., след водените преговори Дрогобич е предаден в 18 часа на частите от Работническо-селската Червена армия без никакви усложнения.

2. Едновременно с това е договорено гр. Самбор да бъде предаден на 26.9. сутринта. Още веднъж повтарям —

при преговорите не са се появили никакви трудности. Много се радвам, че всичко е минало добре.

3. Смятам за свой дълг да съобщя, че в Дрогобич горят вече 10 дни големи цистерни, което ни стана известно от докладите на нашите летци. Там се разпространяват злонамерени слухове, че са ги запалили немците. Моля да не вярвате на това, тъй като тия материали биха били нужни и на нас.

4. По отношение на вагоните — с този въпрос началникът на Генералния щаб на РККА е запознат — ние тук постъпихме както е посочено в протокола. Ето това е всичко, което исках да бъде предадено колкото е възможно по-бързо.

Кьостринг

Приел: Адютант на началника на Генералния щаб на РККА

полкови комисар Москвин“^[10]

Може да бъдат приведени и други подобни документи. Но и така нещата са ясни: Сталин е сметнал за необходимо да съгласува всички тези „подробности“. Имало е по всяка вероятност и други „подробности“, за които става известно днес: например да бъдат предадени на Хитлер няколко групи германски и австрийски антифашисти, репресирани в Съветския съюз и намиращи се през 30-те години под следствие или в затвора. По време на августовските срещи на Шуленбург с Молотов посланикът на Германия няколко пъти повдига въпроса „за арестуваните в СССР германски граждани“ и предаването им на райха.^[11] След сключването на пакта и още повече на договора за „дружбата и границата“ за Хитлер не е трудно да постигне желаното. В повечето случаи арестуваните са предавани въпреки несъгласието им.^[12] Всичко това е чиста проба цинична „тайна дипломация“, осъждана така категорично от Ленин.

Както отбелязах вече, народите от Прибалтика възстановяват съветската власт в Естония, Латвия и Литва. Управляващите кръгове дълго лавират, избирайки по-малкото зло. Но решаваща за избора им се оказва волята на техните народи, обикновените граждани, които не са забравили кой е потъпкал тук съветската власт преди две

десетилетия. Става ясно, че прибалтийските страни може да се окажат в ръцете на Хитлер.

Отказът на Англия да даде на тристранните преговори разширени гаранции за сигурността на прибалтийските държави не оставя никакви съмнения, че съобразно плановете на фашистка Германия те ще се превърнат в лесна плячка за Хитлер. В резултат на преговорите на 28 септември 1939 г. е сключен договор за взаимопомощ с Естония, на 5 октомври — с Латвия, и на 10 октомври с Литва, към която са присъединени Вилно и Вилненския край. Очевидно е, че решавайки задачите по укрепване на Съветския съюз в началото на войната, Сталин не проявява особени грижи за деликатните национални въпроси (а и не е умеел да се съобразява с тях). Много от действията му са груби и дори оскърбителни.

В годините на гражданската война и интервенцията силите на международната реакция и вътрешната контрареволуция насилствено откъсват Съветска Прибалтика от младата Съветска република, извършвайки един противоположен акт. Пред опасността от неизбежно германско нахлуване помощта, предложена от Съветския съюз, и приемането на прибалтийските държави в състава на Съюза, по мнението на Сталин, пък и не само на Сталин, напълно отговаря на интересите както на Литва, Латвия и Естония, така и на целия Съветски съюз.

Сталин присъства на всички преговори и церемонии по подписването на пактовете за взаимопомощ между СССР и всяка от прибалтийските републики поотделно. Самият факт на участието му подчертава особеното държавно значение на тези стъпки.

Сред редицата други най-важни външнополитически стъпки на Сталиновата дипломация трябва да бъде отбелязано и искането на съветското правителство, предявено към Румъния и изразено в нотата му от 26 юни 1940 г., за връщането на Бесарабия, чието насилствено окупиране Съветският съюз никога не е признавал.

Но Сталин няма да бъде Сталин, ако при решаването на която и да било задача не причинява вреди и дори мъки. Във възвърнатите райони на Западна Украйна и Западна Белорусия, в прибалтийските републики и в Молдавия веднага започва „отсяването на враждебните елементи“ — кулаците, буржоазията, търговците, бившите белогвардейци, петлюровците^[13] или „подозрителните елементи“.

Мнозина от тях тръгват по извоювалия си печална слава маршрут — зад Урал към Сибир. А те никак не са малко.

Аз вече споменах, че в сибирското село, където живеехме с брат ми, сестра ми и майка ми преди войната, имаше голям лагер на НКВД. Построиха го през 1937 г. само за няколко седмици — огромна зона, отделена от външния свят с дървена ограда, увенчана с бодлива тел, и наблюдателни кули с часови, а в нея влизаха ли влизаха колони от „зекове“ — затворници. Когато животът в лагера малко се поуреди, отделни затворници бяха освободени от постоянен надзор, нещо повече, разрешено им бе да идват в селото (безполезно беше да бягат — повече от сто километра тайга до железопътната линия, навсякъде стражи). По това време майка ми беше директор на прогимназията. В училището учеха и децата на лагерните надзиратели. Не зная точно защо, но един ден в училището изпратиха двама затворници да подвързват стари библиотечни книги. На единия от тях му викаха пан Худерски, „откъм Варшава“, както се изразяваше той, името на другия не си спомням. Худерски беше добър човек, той и другарят му приведоха в ред библиотеката. Майка ми им носеше картофи и мляко. Помня, Худерски разказваше, че е попаднал тук, защото го смятали за богаташ. Старецът все се мъчеше да обясни на майка ми, че не е никакъв богаташ, че е станала грешка... А сега ето че му казали — десет години... Но не дочака и зимата. Не издържа старият човек на лагерните теглила. И колко такива съдби имаше!...

Сталин е гледал да подсили съветско-германските споразумения за неутралитет с икономически, стопански и погранични спогодби. И, което е много странно, въпреки изключително подозрителния си характер Сталин не обръща внимание на някои действия на Берлин. Например през януари 1941 г. германците отказват да подпишат така наречената „Стопанска спогодба“ за по-дълъг срок, ограничавайки я само в рамките на 1941 г. Докладват на Сталин, че в дните преди сключването на договора за съветско-германската граница от река Игорка до Балтийско море германските официални лица на драго сърце се съгласяват на компромиси, не спорят за всяка „могилка“, както обикновено става в такива случаи. Уводната статия на „Правда“ радостно отбелязва (вместо да бъде нащрек), че „договорът за границата е разработен за извънредно кратък срок, непознат досега в световната практика“.

Трябвало е Сталин, а и другите ръководители да преценят, че германците не отдават сериозно значение на границите, защото за тях те са **временни**. Съгласно плана „Олденбург“, съпътстващ плана „Барбароса“, бъдещите граници на империята щели да бъдат далече на изток. Разсъжденията на фюрера за „жизнено пространство“ не са били само приказки. Но на Сталин не достига истинска държавническа мъдрост, за да оцени вярно тези и други подобни факти. Той се превръща вече в пленник на собствените си погрешни сметки относно времето, когато ще може да се очаква нападение от страна на германците. След като премества границите на Съветския съюз на запад, Сталин не анализира дълбоко целия комплекс от обстоятелства, съпътстващи това преместване. А нали войната, борбата е най-малкото двустранен процес, в който отсрещната страна се опитва да заблуди опонента си!

В ония години е извършена още една важна дипломатическа акция, в основата на която е Сталин: сключването на пакт за неутралитет между Съветския съюз и Япония. В края на март 1941 г. в Москва идва японският министър на външните работи И. Мацуока. Първият кръг на преговорите не донася успех: японската страна настоява да ѝ бъде предаден Северен Сахалин. Участващият в преговорите Сталин изслушва мълчаливо японския министър, а след това парира искането му с една кратка реплика: „Не се ли шегувате?“ Всички помислили, че преговорите са провалени. Мацуока се сбогува хладно и заминава за Берлин. Когато на 8 април се връща от Германия в Москва, японският министър отново се среща със съветските ръководители. По всичко изглеждало, че до пакт няма да се стигне: японците поставят неприемливи условия. Но този път твърдостта на Сталин помага. В деня на заминаването му от Москва, 13 април, Мацуока получава нови инструкции от Токио, оттегля най-сетне неразумните си искания и до вечерта пактът за неутралитет между СССР и Япония е подписан. С този договор се подобрява забележимо стратегическото положение на Съветския съюз в Далечния изток. Японската страна се задължава да уважава териториалната цялост и неприкосновеността на Монголската народна република. Но сключването на този пакт създава за съветското правителство редица трудности. Така например китайското правителство отдавна и недвусмислено се противопоставя на такъв ход от страна на СССР.

Още на 27 август 1939 г., след сключването на пакта за ненападение между СССР и Германия, заместникът на народния комисар на външните работи С. А. Лозовски приема посланика на Китай Сун Фо по негова молба. Той откровено заявява: „Нас ни безпокоят два въпроса: 1) това са слуховете за сключване на пакт за ненападение между СССР и Япония и 2) слуховете за евентуално споразумение между Япония и Англия. От гледна точка на националните интереси на Китай и едното, и другото не е изгодно за нас. Ако СССР сключи пакт за ненападение с Япония, това неизбежно ще доведе до отслабване на помощта му за Китай.“ На тези опасения Лозовски отговаря:

„Колкото до пакт за ненападение между Япония и СССР, по този въпрос нищо не ни е известно. Тогава, когато Съветският съюз предлагаше на Япония да сключат пакт за ненападение, Япония отказа. Сега този въпрос не стои на дневен ред.“^[14] Да, преди година и половина този въпрос не е стоял на дневен ред. Но сега, усещайки приближаването на урагана на войната, Сталин прави опит да отслаби напрежението на изток.

През последните пет години в отношенията си с Япония Съветският съюз не може да се похвали с нищо друго освен с непрекъснати конфликти, сериозни разногласия, честа размяна на остри ноти, тежки военни сблъсъци. Най-значителни са конфликтите край езерото Хасан и при Халхин гол в Монголия. Когато взема участие в преговорите и церемонията по подписването на пакта, Сталин сигурно си е помислил: колко непредсказуема е политиката! Колко пъти Съветският съюз предлагаше на Япония да сключат такъв договор! След демонстрирането на съветска военна мощ във въоръжените конфликти с Япония през 1938 и 1939 г. японците разбраха, че е безперспективно да разговарят с нас на езика на силата!

И Сталин с любопитство разглежда в руския текст на пакта подписите на упълномощените от Япония лица:

Йосука Мацуока, министър на външните работи, джиусанми^[15], кавалер на ордена „Свещено съкровище“ първа степен;

Йосицугу Татекава, извънреден и пълномощен посланик в СССР, генерал-лейтенант, джиусанми, кавалер на ордена „Изгряващото слънце“ първа степен и на ордена „Златният ястреб“ четвърта степен...

Колко различни сме всички ние, макар че живеем на една планета! Но се оказва, че дойде ли време, когато военната мощ на

държавата придобива доминиращо значение, става възможно да се постига договореност и за нещо по-съществено... Колко дълъг път е извървяло човечеството, докато разбере тази проста истина и наложителна потребност!

Както е прието, след подписването на пакта двете делегации застават пред фотообективите. А после отделно — Сталин и Мацуока, полупрегрнати. На снимката личи щастливото лице на Сталин: „важна крачка към недопускането на война на два фронта“. Сияе и Мацуока: такава фамилиарна поза с една от най-могъщите личности на планетата! Кавалерът на ордена „Свещено съкровище“ сигурно е смятал, че подписвайки пакта, развързва ръцете на Япония във „великото източноазиатско пространство“. Мацуока действа в съответствие с принципите на известния меморандум на Джиити Танака, представен от него на император Хирохито още през 1927 г. Меморандумът поставя целта „великото източноазиатско пространство“ да бъде завоювано постепенно. Сталин е знаел за този план на японските милитаристи. Но и тук е нямал друг избор: заболявало го глава само като чуел името на Хитлер. Готов бил и с Мацуока да се прегърне, стига да намалеят апетитите на японците към съветския Далечен изток.

Вечерта Мацуока е на гарата, за да отпътува с нощния влак за Япония. И когато до тръгването остават само няколко минути, неочаквано пристига, заобиколен от многобройна охрана, за да се сбогува с него, самият Сталин, което кара японца да облещи очи от изненада. Стискайки ръцете на японца, съветският лидер заявява още веднъж, че отдава голямо значение на подписания пакт, както и на приетата Декларация за взаимно уважение на териториалната цялост и неприкосновеност на Манчукуо (Манджурия) и Монголската народна република. Сталин използва момента, за да изрази благодарно положението си и към изпращащите Мацуока германски дипломати. Съзнавайки, че страната не е готова за война, той е петимен да кани на разговор, да посреща и да изпраща когото и да било, стига това да задържи по-надалече силите на войната.

Въпреки че с Германия са сключени пакт за ненападение и договор за „дружба“, Сталин вижда как се сгъстват буреносните облаци на кървавата стихия. Той разбира, че войната е неизбежна, и заедно с това не иска да повярва, че е толкова близо. Под

въздействието на двата постулата, той непрекъснато повтаря: „Не се поддавайте на провокации!“, „Не позволявайте да ви провокират!“, „Издигнете се над провокациите!“ В края на краищата в Берлин разбират линията на Сталин за печелене на време и започват да се държат още по-безочливо. Например от началото на 1941 г. десетки германски самолети системно нарушават границите на Съветския съюз, като навлизат все по-навътре във въздушното му пространство. Дори когато летците са принуждавани да кацнат на съветска територия, екипажите и самолетите винаги незабавно се връщат на германците. Когато например малко преди да започне войната, нашите граничари свалят нарушилия границата немски самолет разузнавач, което повлича след себе си гибелта на двамата фашистки летци, Сталин заповядва виновните да бъдат наказани, а към Берлин полетява телеграма: „До Скорняков. Посетете незабавно Гьоринг и му изразете съжалението ни по повод на случилото се.“^[16]

Когато Мусолини вижда, че не може сам, без Хитлер, да се задържи на Балканите, той се обръща за помощ към фюрера. Фюрерът се съгласява, при условие че италианската армия се подчини напълно на германското военно ръководство. Когато хитлеристките войски започват да се концентрират за нападение срещу Гърция и Югославия, Югославия предлага на Съветския съюз да сключат договор за дружба и ненападение. На 5 април договърът е сключен: Сталин предупреждава Берлин, че не е желателно войната да се разпространява и на Балканския полуостров. Но Хитлер не изпуска случая да го унижи. Изцяло пренебрегва „сигнала от Москва“ и само един ден след подписването на договора германските войски нахлуват в Югославия. Фюрерът просто обръща гръб на жеста на Сталин, както и на предишното му предупреждение, направено на 17 януари 1941 г. пред германския посланик в Москва Ф. Шуленбург, че Съветският съюз смята източната част на Балканския полуостров за зона на собствената си сигурност и не може да бъде безучастен към събитията в този район. Всички такива дипломатически жестове Берлин не забелязва.

Това, че отношенията между Съветския съюз и Германия започват рязко и бързо да се влошават, Сталин разбира още в средата на 1940 г. Хитлер също усеща нарасналата подозрителност на Съветския съюз. Това обаче не влиза в плановете на фюрера. Тук

трябва да се напомни, че сред най-важните компоненти на външната политика на Хитлерова Германия са потайността, секретността, коварството, двуличието. Не само Сталин обича тайните. За Хитлер Макиавели е далечно минало. В действията и методите му вероломството трайно заема водещо място. Без да се смуцава (тъй като отдавна е обявил съвестта за химера), фюрерът прибегва системно до дезинформация, заблуда, опитвайки се на всяка цена да постигне набелязаните цели. Когато усеща, че напрежението в отношенията му с Москва е нараснало, той кани Сталин да посети Берлин. Сталин не се двоуми да откаже, защото не обича да ходи в чужбина. Кремъл, близката вила и Сочи дълги години са единствените места, където прекарва дните си. Тогава в Москва решават за Берлин да замине Молотов. Преди заминаването му Сталин и Молотов в присъствието на Берия до късно през нощта гадаят: какво иска Хитлер, какво може да се предприеме, та „пактът да оцелее“ поне още две години?

И щом Молотов слиза на берлинската гара, посрещнат от Рибентроп, Кайтел, Лай, Химлер и други хитлеристки главатари, всички започват да го убеждават какво голямо значение придавал Хитлер на тази среща. Пред скорошния неизбежен крах на Англия много важно било да се посъветва с „приятелска на Германия държава“. Така Берлин се опитва да успокои лидерите на съседната могъща държава и да приспи бдителността им.

Още веднъж ще напомня, че по време на преговорите Хитлер и Рибентроп повече от два часа се опитват да въвлекат съветския народен комисар в разговори за „сферите на влияние“, за близкия „край на Британската империя“ и по други подобни теми. А Молотов демонстративно не проявява никакъв интерес към глобалните планове на Германия и упорито иска да му се отговори на някои конкретни въпроси: защо има германски войски във Финландия, кога ще бъдат изведени войските на вермахта от България и Румъния, защо Унгария е присъединена към тройния пакт и така нататък. Фюрерът е обезкуражен. С нищо не може да подмами народния комисар на външните работи. От него само едно може да се разбере: че сега Москва се вълнува единствено от състоянието на съветско-германските отношения. На преговорите партньорите говорят на различни езици и в прекия, и в преносния смисъл. Изпращайки Молотов до вратите на Голямата зала в новата имперска канцелария, Хитлер крачи безшумно

по мекия килим и накрая хваща леко с ръка лакътя на съветския народен комисар:

— Знам, историята ще запомни навеки Сталин. Но тя ще запомни и мене...

— Да, разбира се, ще Ви запомни — отговаря все така сухо и равнодушно Молотов.

Хитлер е разочарован от срещата. Почувствал е, че руснаците желаят само едно: да отдалечат началото на войната, която по всяка вероятност смятат за неизбежна. И сигурно затова веднага след заминаването на Молотов нарежда по-бързо да му бъде докладван преработеният план за нападение срещу Съветския съюз. На 18 декември 1940 г. Хитлер подписва Директива № 21 (плана „Барбароса“). Сталин още не знае, че по замисъла на фюрера „основните сили на руските сухопътни войски трябва да бъдат унищожени със смели операции чрез дълбоко и бързо проникване на танкови клинове. Отстъплението на противниковите боеспособни войски в широките простори на руската територия трябва да бъде предотвратено“^[17]. Такава е била разголената плът на войната. Но Молотов все още не вижда цялата истина; война по всяка вероятност ще има, но не сега, не утре...

Сталин следи много внимателно съветската страна да спазва съветско-германския план. В годишнината от подписването на пакта в печата се появяват доста много материали за значението му, докато германците отронват само по някоя дума за тази дата. Но когато след един месец, на 28 септември 1940 г., се навършва една година от подписването на съветско-германския договор за „дружба и границата“, те отбелязват тази годишнина, обаче твърде своеобразно. Четейки на другия ден шифрованото донесение на политическия представител на Съветския съюз в Берлин, Сталин все повече се изненадва от безсрамието на нацистите. На 27 септември в Голямата зала на новата имперска канцелария е подписан пакт между трите държави — Германия, Япония и Италия. В документа се подчертава:

„Член 1. Япония признава и уважава ръководството на Германия и Италия при създаването на нов ред в Европа.

Член 2. Германия и Италия признават и уважават ръководството на Япония при създаването на нов ред във великото източноазиатско пространство...“

Сталин извиква Молотов да обсъдят новината. Може би в такива именно кулминационни моменти се проверява истинската способност на ръководителя да извлича правилни изводи. А те са отново двусмислени: „войната е неизбежна, но най-рано след две-три години“. Създаденият в съзнанието на Сталин модел за възможното развитие на събитията не се променя. Вярата в собствената му непогрешимост слага отпечатък върху всички решения на „вожда“. Логично е да се предположи, че при такава ситуация се налага проблемите да се обсъждат колективно с привличането на военни специалисти и дипломати. Сталин обаче не смята това за нужно, и то защото разбира, че всичко ще се сведе до налучкване на неговото мнение. Жънел е плодовете на едновластието. Бюрократичната система, която така усърдно е създавал, била способна само да одобрява решенията му... Както си спомня Жуков, веднъж Сталин смъмрил ядосано присъстващите на разговора двама отговорни началници от апарата му:

„За какво да говоря с вас? Каквото да ви каже човек, вие все едно и също: «Да, другарю Сталин», «Разбира се, другарю Сталин», «Точно така, другарю Сталин», «Взехте мъдро решение, другарю Сталин»...“

Анализът на архивните документи от онова време показва, че на заседанията на Политбюро винаги са се съгласявали с „вожда“ и крайно рядко са внасяли каквито и да било, дори съвсем незначителни предложения Андреев, Берия (ето кой най-добре от всички е „четял“ мислите на „стопанина“), Ворошилов, Каганович, Калинин, Микоян, Маленков, Хрущов, Шверник, Шчербаков. По-често от другите са предлагали нещо, все пак са разсъждавали, Молотов, Вознесенски и Жданов. Съставът на Политбюро, избран от пленума на ЦК на 22 март 1939 г. (Вознесенски, Маленков и Шчербаков стават кандидат-членове на Политбюро през февруари 1941 г.), напълно отразява едновластието не само в партията, но и в държавата. Сдобил се в края на краищата с безгранична власт, изземвайки я от народа, Сталин се лишава от пътищата и начините за интелектуално „подхранване“. С него не спорят. Въздържат се да предлагат. Съгласяват се. Клатят

одобрително глави. За Сталин това са високопоставени **функционери**, изпълнители на волята му. Нищо повече.

Но „вождът“ не вижда нито на кого, нито за какво да се оплаче. Раболепниченето и съгласяването с всичко, което излиза от устата на Сталин, е една от последиците на обожествяването и възвеличаването му. Спомените на мнозина, работили заедно със Сталин, потвърждават: фактически никой не се е съмнявал в прозорливостта на „вожда“. Дори когато в навечерието на войната решенията му се разминават напълно с реалната обстановка, на никого даже и мисъл не минава през главата, че Сталин греши. Просто смятат, че от онова, което на Сталин е напълно ясно, те не всичко могат да разберат. „Имах огромна вяра в Сталин — казва Жуков, — в политическия му ум, в предвидливостта му и в способността му да намира изход от най-трудните положения. В дадения случай — в способността му да се измъкне от войната, да я отдалечи. Тревога разяждаше душата ми. Но вярата ми в Сталин и в това, че в края на краищата нещата ще се наредят така, както той предполага, беше по-силна.“^[18]

До края на 30-те и в началото на 40-те години Сталин сравнително малко се е занимавал с външнополитическа дейност. Враждебното обкръжение, наежилият се капиталистически свят трудно контактуват със социалистическата държава. Както и Сталин с тях. Но с нарастването на икономическата и военната мощ на страната започва да се открехва ту едно, ту друго „прозорче“ на чуждата крепост, за да се хвърли едно око към Съветския съюз, да се подметнат няколко официални фрази, пък дори и да се направи опит за разговор с „червените“. Един от първите капиталистически държавници, с когото Сталин има възможност да разговаря, е Пиер Лавал, министър на външните работи на Франция. Наскоро след като на 2 май 1935 г. в Париж е подписан договор за взаимна помощ между двете страни, Сталин приема Лавал в Москва. „Вождът“ с любопитство гледа енергичния човек, разсъждаващ убедено за „отбранителната държавническа политика на Франция“, която отваря вратите на доверието за сътрудничество в името на мира. Сталин, разбира се, не е могъл да знае, че пред него седи един от бъдещите „куизлинговци“, който ще се съгласи да служи на Хитлер и с това ще опозори името си.

След един месец Сталин се среща с Едуард Бенеш, тогавашен министър на външните работи на Чехословакия. Съветският

ръководител донейде е учуден, че Бенеш говори не толкова за наскоро сключения пакт за взаимна помощ между СССР и Чехословакия, колкото за „желанието за сближаване на народите в областта на науката, литературата, изкуството, на интелектуалните връзки“.

Сталин винаги е проявявал интерес към напористите западни вестникари, макар че ги е приемал твърде рядко. Обикновено това е ставало, когато е преследвал някаква политическа цел. Такъв е бил например запомненият от него случай с председателя на един американски вестникарски тръст Рой Хауърд, който буквално го засипал с въпроси. На американеца направил особено впечатление отговорът на съветския лидер на следния въпрос:

„В целия свят говорят за война. Ако наистина войната е неизбежна, мистър Сталин, кога според Вас ще избухне?“

„Невъзможно е да се предскаже. Сега войните не се обявяват... те просто започват. Но приятелите на мира могат да работят открито, те се облягат на силата на общественото мнение. Това е плюс за приятелите на мира. Колкото до враговете на мира, те са принудени да работят тайно. Това е минус за враговете на мира...“

Тъй като Сталин се среща рядко с чуждестранни дипломати и кореспонденти, всяка среща се превръща в събитие. Според думите на очевидци по време на разговорите Сталин винаги точно и ясно е формулирал мислите си, подкрепяйки и подчертавайки понякога своите разсъждения с лек жест и присвиване на живите си проницателни очи. В края на разговорите обикновено резюмирал накратко общите изводи от срещата независимо какви са те. Така е запомнил Сталин А. А. Громико.^[19]

През последните два месеца преди войната Сталин получава доста съобщения и информации за непосредствената подготовка на Германия да нападне Съветския съюз. Предупрежденията идват от разузнаването, от дипломати, от приятели на Съветския съюз. Има съобщения и от правителствата на Съединените щати и Англия. Чърчил, който вече е премиер-министър на Англия, изпраща на Сталин през април 1941 г. специално послание за големи премествания на германски войски на изток. Сталин внимателно се запознава с информацията, но предполагайки, че британският премиер иска да го скара с Хитлер, я оставя без последствие.

Когато откъслечните сведения, че Германия се готви да нападне Съветския съюз, се подреждат в края на краищата в логическа верига, съветското правителство прави опит да провери реакцията на Берлин спрямо фактите. Решено било за „опипване на почвата“ да бъде публикувана декларация на ТАСС с прозрачни упреци по отношение на коментариите около спазването на условията на пакта от страна на Германия. Сталин сам одобрява тази идея. И на 14 юни 1941 г. в печата се появява спечелилата си печална слава декларация на ТАСС, с която фактически се призовава Германия да пристъпи към нови преговори със СССР по въпросите на двустранните отношения. А между другото, тъкмо в този ден Хитлер провежда с военното ръководство последното си съвещание, посветено на въпроса, кога точно да започне практическото реализиране на плана „Барбароса“...

Сталин и Молотов смятат, че ако Берлин се съгласи на такива преговори, те може да се проточат месец, месец и половина, а в резултат ще отпадне фактически въпросът за нападение още през тази година. Не без основания Сталин предполага, че Хитлер няма да се реши да започне войната в края на лятото, а още по-малко през есента. Но това ще рече, че Съветският съюз ще получи още най-малко от седем до десет месеца време за подготовка на армията за противодействие. Както пише в мемоарите си Чърчил, в оня момент Сталин е мислел вече не за години, а само за месеци отсрочка. През август 1942 г. в разговор с британския премиер в Москва Сталин казва: „Не се нуждаех от никакви предупреждения. Знаех, че войната ще започне, но мислех, че ще успее да спечеля още шест или около шест месеца.“^[20]

В декларацията на ТАСС се посочва, че в английския и не само в английския печат започват да се разпространяват слухове „за скорошна война между СССР и Германия“, че „Германия е започнала да съсредоточава войските си в близост до границите си със Съветския съюз с цел да го нападне“. По-нататък се отбелязва: „Въпреки очевидната безсмисленост на тези слухове отговорните кръгове в Москва все пак сметнаха за необходимо предвид на упоритото разпространяване на тези слухове да упълномощат ТАСС да заяви, че тези слухове са недодялано скалъпена пропаганда на враждебно настроени към СССР и Германия сили, заинтересовани от по-нататъшното разширяване и развихряне на войната.“ По данни на

СССР, се посочва по-нататък в декларацията, „Германия също така неотклонно спазва условията на съветско-германския пакт за ненападение, както и Съветския съюз, поради което според съветските кръгове слуховете за намерението на Германия да наруши пакта и да нападне Съветския съюз са лишени от всякакво основание, а извършващото се напоследък прехвърляне на германски войски, привършили с операциите на Балканите, в източните и североизточните райони на Германия е свързано, както трябва да се предполага, с други мотиви, нямащи нищо общо със съветско-германските отношения...“

По-късно, след войната, някои от съветските високопоставени лица, обяснявайки появата на тази странна, дезориентираща съветския народ декларация на ТАСС, я представят като обикновен „дипломатически сондаж“. Да допуснем, че е така. Сондиране на потенциалния противник. Но нали тази декларация четат и милиони съветски граждани, целият личен състав на армията и флота! Ако този сондаж е бил толкова необходим, защо не са били ориентирани по поверителните служебни канали в съответната насока поне висшият команден състав, ръководството на Народния комисариат на отбраната, военните окръзи? А декларацията е била възприета, както си спомня известният военачалник Л. М. Сандалов, съвсем недвусмислено: „В този си вид декларацията на авторитетното държавно учреждение приспа бдителността на войските. То породило у командния състав увереност, че съществуват някакви неизвестни обстоятелства, позволяващи на нашето правителство да остава спокойно, убедено в сигурността на съветските граници. Командирите престанаха да ноцуват в казармите. Бойците почнаха да спят разсъблечени.“^[21]

Всичко това е резултат от решенията, взимани от неколцина, а най-често от един човек, без наложителния анализ на всички съпътстващи и странични явления. А резултатът е противоположен на очаквания: Берлин чисто и просто не обръща внимание на декларацията на ТАСС, докато у съветския народ, свикнал неотклонно да приема всичко на доверие, още повече се затвърдява гледището, че войната сега е малко вероятна. Изглежда, в последните месеци преди войната Сталин е надценявал възможностите на дипломатията. Когато става вече съвсем ясно, че Хитлер открито насочва войските си на изток, Сталин все още се държи здраво за декларацията на ТАСС,

разчита на ноти и писма и не се решава максимално бързо да приведе войските в състояние на бойна готовност. Преминаването от тайната и облагодетелстваща Хитлер дипломация към военни мерки за Сталин се оказва крайно трудно.

В Москва напрегнато чакат реакцията на Берлин. Но шифрованите телеграми от съветското посолство свидетелстват, че официалните кръгове се въздържат от какъвто и да било отговор на декларацията на ТАСС от 14 юни 1941 г. Изпратена е нота по повод на нарушаването на държавната граница на СССР от самолет на вермахта. Официален Берлин не реагира. Тогава съветският комисар на външните работи кани във връзка с този инцидент германския посланик, предлагайки му също така да обясни отношението на Берлин към повдигнатите в декларацията на ТАСС проблеми. Едновременно съветският политически представител в столицата на Германия се опитва да бъде приет на аудиенция от Рибентроп. Напразно. В Берлин изборът отдавна е направен. Денят „хикс“ е съвсем близо. Нито Сталин, нито Молотов, неоправдано надявайки се в последните преди страшното нашествие дни да чуят от Берлин уверения, че ще спазва неотклонно условията на съветско-германския пакт, знаят, че Хитлер току-що е написал поверително писмо на Мусолини „относно плановете за ликвидиране на Русия“. Ето две извадки от посланието на фашисткия фюрер:

„Дуче!

Пиша Ви това писмо в момент, когато продължилите с месеци тежки размисли, а също и вечното нервно изчакване завършиха с взимането на най-трудното в живота ми решение... Колкото до борбата на Изток, дуче, тя несъмнено ще бъде тежка. Но нито за секунда не се съмнявам в крайния успех. Надявам се преди всичко, че ще успеем в резултат да си осигурим за продължително време обща продоволствена база в Украйна. Каквото и да се случи сега, дуче, тази крачка няма да влоши нашето положение; то може само да се подобри. Ако бъда принуден дори към края на тази година да оставя в Русия 60 или 70 дивизии, все пак това ще бъде само част от

силите, които трябва постоянно да държа сега на източната граница.

След взимането на това решение се чувствам вътрешно отново свободен. При целия ми искрен стремеж да постигна окончателно разведряване сътрудничеството със Съветския съюз много ми тежеше. Защото гледах на него като на скъсване с цялото мое минало, с моя светоглед и предишните ми обещания.

Щастлив съм, че се освободих от това морално бреме.

21 юни 1941 г.

Адолф Хитлер“

Дори в последните часове, когато пружината на германската военна машина е била свита докрай в готовност да извърши съдбовния си скок, у Сталин все още мъждука надеждата, че ще успее да отклони страшния сблъсък (поне за няколко седмици!). Но Берлин мълчи. Там са решили, че е отминало времето на дипломатическите жестове. Дошло е времето да се заговори с езика на войната.

---

[1] Държавен орган по външните работи в Русия през XVI и XVII в. — Б. пр. ↑

[2] Високопоставени длъжностни лица във външното ведомство през същия период — Б.пр. ↑

[3] The Public Papers and Addresses of Franklin D. Roosevelt, 1939, р.р.291-205. ↑

[4] Внешняя политика СССР. Сборник документов. Т. IV. М., 1946, с.417. ↑

[5] История внешней политики СССР 1917–1945. Т. I, с. 371–372. ↑

[6] Военно-исторический журнал, 1987, №9, с.49. ↑

[7] Shirer, W. The Rise and Fall of the Third Reich. N.Y., 1976, р.383. ↑

[8] Ленин, В. И. Събр.съч. Т. 42, с.53. ↑

[9] ЦГАСА, ф.3987, оп.3, д.1175, л.33-34. ↑

[10] Пак там, ф.32871, оп.1, д.72, л.216. ↑

[11] АВП СССР, ф.06, оп.1а, п.26, д.1, л.1179. ↑

[12] Leonhard, W. Der Schock des Hitler-Stalin Paktes. Freiburg, 1986, S. 66–68, 79–84. ↑

[13] Украински буржоазни националисти, контрреволюционери, един от ръководителите, на които е бил Симон Петлюра (1879–1926). — Б.пр. ↑

[14] АВП СССР, ф.011, оп.4, п. 25, д.11, л.1462-1463. ↑

[15] Джиусанми — висок държавен ранг. — Б.а. ↑

[16] ЦАМО, ф.500, оп.12458а, д.34, л.17. ↑

[17] ЦАМО, ф.500, оп.12462, д.7, л.1-6. ↑

[18] Военно-историческият журнал, 1987, №9, с.54. ↑

[19] Громико, А. А. Памятное. Т. 1. М., 1989, с.196-205. ↑

[20] Churchill, W. The Second World War, Boston, 1950, vol.3, p.493. ↑

[21] Сандалов, Д. М. Пережитое. М., 1989, с.75. ↑

ФАТАЛНИТЕ ГРЕШКИ

С приближаването си войната сякаш все по-широко разтваря вратите си. В началото на нахлуването те са необхватни: от Ледовития океан до Черно море. А да се затворят и залостят няма вече как и с какво. Но до последния момент Сталин се обляга на прозорливостта си. Само месец преди да почне войната, той споделя в тесен кръг: „Сигурно догодина през май (т.е. през 1942 г. — б.а.) сблъсъкът ще стане неизбежен.“

Но колкото повече наближава фаталният ден, толкова по-ясно става: войната чука на вратите, а страната и армията още не са готови поне отчасти за решителна схватка с Хитлер. Макар да е нужно да се каже (защото това често се забравя), че в навечерието на войната е направено доста за повишаването на отбранителната способност на страната и на бойната мощ на армията. Така например в съответствие със специалната директива на Генералния щаб, изпратена до войските на 13 май 1941 г. след съвещание при Сталин, редица обединения и съединения (16-а, 19-а, 21-ва и 22-ра армия) започват да се придвижват от вътрешните окръзи към пограничните райони. По силата на постановление на Политбюро на ЦК на ВКП(б) от 21 юни 1941 г. по-голямата част от тези обединения е трябвало да образуват група за резерв на Главното командване. Обаче, както от само себе си се разбира, обединенията не са могли да заемат посочените им райони преди започването на бойните действия.^[1]

Като взима предвид взривоопасната обстановка, Сталин одобрява предсрочното производство на випускниците от военните училища. Младите строеви и политически офицери заминават — в повечето случаи без никаква отпускат — направо във войските, където недостигът от командни кадри е значителен. След дълги колебания Сталин се решава и на такава акция от голям мащаб като свикването на около 800 хиляди души от запаса, благодарение на което в пограничните райони са комплектувани 21 дивизии. За съжаление тези мерки се взимат едва две-три седмици преди началото на войната...

Със заповед на Народния комисариат на отбраната от 19 юни на войските е поставена задачата за маскиране на летищата, парковете с

бойна техника, базите и складовете и за разсъсредоточаване на самолетите. Но заповедта едва-що започва да се изпълнява... Изнасянето на полевите пунктове за управление на армиите на предни линии също започва да се изпълнява едва дни преди войната. Правилните и необходими мерки са безнадежно закъснели. Но и тях Сталин предприема без никакво желание, изтъквайки често загнездилата се у него мисъл, че всички „тези мерки могат да провокират германските войски“. Тимошенко и Жуков са принудени да докладват понякога два-три пъти на Сталин един или друг въпрос, за да получат одобрение на предлаганите от тях мерки от оперативен характер. Председателят на Съвета на народните комисари, макар да се съгласява с военните, все още нейде дълбоко в душата си таи надеждата, а дори и вярата, че Хитлер няма да се реши да води война на два фронта. И никак не му се иска да осъзнае факта, че на запад вече няма втори фронт! В изказванията си много пъти повтаря една и съща своя мисъл: немците трябва да са извели поуки от поражението си в Първата световна война. Да се воюва на два фронта е безумие! Но и безумието може да се превърне в реалност. Защото в историята преобладават не циклите във вид на кръг, а във вид на спирала по посока на безкрайността. Придържайки се към очевидната праволинейна, едноизмерна логика, Сталин дълбоко се заблуждава. Никой обаче не може дори да помисли, че „вождът“ трябва да бъде посъветван. Защото всички вече са свикнали да смятат, че той е „непогрешим“.

Разбирал ли е Сталин през юни 1941 г., че през последните години той и неговото обкръжение са допуснали сериозни политически и военностратегически недоглеждания? За това може само да гадаем, макар по-късно в разговорите си с Чърчил и Жуков, а след войната, както помним, и в изказването си на приема в Кремъл в чест на командващите фронтове намира сили у себе си да признае в общи черти грешките и пропуските, допуснати от правителството. Не от него, а от **правителството!** И в тези случаи обаче Сталин нито веднъж не споменава, че те са били преди всичко негови **собствени** грешки. На такова нещо той отдавна не е способен.

Същността на грешките се състои не само в неверните предпоставки и пресмятания, в несбъдналите се прогнози и в коварството на агресора. Всичко това, не ще и дума, го е имало. Но

главната причина за недоглежданията, грешките и непростимите пропуски е, нека да подчертая още веднъж, в единовластието. Трудно е да се обвиняват народните комисари и Главният военен съвет при наличието на създадения вече образ на „непогрешимия и мъдър вожд“. Всяко принципно несъгласие с една или друга негова концепция или гледна точка може да бъде преценено изцяло като „неразбиране“, „противопоставяне“ или „политическа незрелост“ с произтичащите от това последици. В паметта на всички още са пресни политическите процеси за каква ли не „вина“ — за позицията, заета при подписването на Бресткия мир, за познанство, да речем, с Я. Петерс, коменданта на Кремъл, а това значи и за участие в подготовката на „дворцов преврат“, за среща в чужбина с официално лице, а това пък означава, разбира се, „предаване на шпионски сведения“ и така нататък.

Макар Сталин, субективно погледнато, да поставя пред страната и партията наглед хубави цели, реализирането и осмислянето им не преминават през колективния ум, не са резултат от противопоставянето на различни гледища. С единовластието, „непогрешимостта“ и безапелационността на изводите си „вождът“ неволно запушва каналите за получаване на обективна информация, оригинални предложения и нестандартни решения. Казват му почти винаги онова, което иска да чуе. Често се опитват да отгатнат желанията му. Липсата на демократична и колективна форма на формиране и приемане на отговорни решения обеднява, ограничава интелектуалните възможности на властта.

За да угодят на „вожда“, всички говорят за „непобедимостта на Червената армия“, за „засилването на пролетарските настроения в Германия“, повтарят един през друг, че вътрешните трудности на капиталистическите страни щели да ги „подкопаят отвътре“. За това пише печатът, предвещава радиото, твърдят теоретиците. Например академик Е. Варга, когото Сталин цени и дори няколко пъти разговаря с него, в доклада си пред слушателите от Военнополитическата академия „Ленин“ на 17 април 1941 г. твърди, че сега „възниква въпросът: ще има ли в тази война победители и победени, или войната ще се проточи толкова дълго, че нито една от воюващите групи не ще може да победи другата?“. Интересите на Съветския съюз, продължава Варга, „налагат мирът да бъде запазен дотогава, докато в капиталистическите страни назрее революционната криза“. По-нататък

академикът прави извод чисто в троцкистки дух (но щом друг, а не Троцки казва това, Сталин няма нищо против): „Ако се създаде такава ситуация, при която в някои страни в резултат от войната избухне революционна криза, буржоазната власт бъде разклатена и пролетариатът вземе властта в свои ръце, Съветският съюз ще трябва да тръгне и ще тръгне да помага на пролетарската революция в други страни.“^[2]

В тези възгледи, които са били широко разпространени, явно се надценяват силите на Съветския съюз и Червената армия, прозират настроения от времената на гражданската война — стремеж да се предизвика световен революционен пожар. Но трябва да се каже, че и в онова време, във времето на култа, е имало мъжествени личности с трезва мисъл. Така например през 1940 г. група учени от Военнополитическата академия „Ленин“ подготвя изложение, наречено „Относно военната идеология“, което прочита и Сталин. Заедно с традиционните за ония години тезиси в документа се излагат смело и някои „еретични“ мисли. Авторите поставят остро въпроса за причините, довели до неуспехите в съветско-финландската война — ниската култура на военните кадри, неверните пропагандистки твърдения (лозунгът за „непобедимостта на Червената армия“), „неправилното тълкуване на интернационалните задачи на Червената армия“. Подчертава се, че дълбоко „се е вкоренил вредният предразсъдък, че уж населението на държавите, встъпващи във война със Съветския съюз, неизбежно и едва ли не повсеместно ще въстане и ще преминава на страната на Червената армия. Приказките «за непобедимостта водят хората към главозамайване, лекомислие и пренебрежително отношение към военната наука; в областта на техниката — към изоставане, в областта на военната теория — към едностранчива разработка на едни видове бой за сметка на други».“ А колкото до техническата ни мощ, нашата пропаганда, пишат авторите, е тръгнала „по лъжливия път на перченето“. „Не бива да се издига в култ“ опитът от гражданската война. „При съответни условия отстъплението не бива да се смята за позор, хората трябва да се учат не само на изкуството на настъплението, но и на организирано отстъпление, когато обстановката изисква това.“ Нужно е „по-гъвкаво, по-бързо да се правят изводи от онова ново, което внася във военното дело съвременността“. В изложението се посочва, че „напълно е

занемарено изучаването на чуждестранната военна мисъл“. Не се популяризират най-добрите традиции на руската армия. „До неотдавна всички руски генерали без изключение бяха смятани за тъпаци и крадци на държавни пари.“ Опитът от боевете на Червената армия край езеро Хасан и река Халхин гол, както и на други места „не е известен на ръководния състав. Материалите за тези боеве се държат заключени в Генералния щаб“. Изложението с обем от тридесет и пет страници е не само критичен анализ на състоянието на Червената армия и на развитието на съветската военна мисъл, но и съдържа не една и две конструктивни идеи, които не са загубили актуалността си и в наши дни. Резолюцията на „вожда“ обаче е повече от кратка: „Към дело.“^[3] Съдбата на авторите не ми е известна, макар да е ясно, че съчинението им едва ли се е харесало на Сталин и Ворошилов.

Всичко, което не се побира в представите на „вожда“, не може да бъде прието. Проявите на творчество, на талантива мисъл, ако не съответстват на възжеланията на самодържеца, чисто и просто се отхвърлят, не им се обръща внимание, задушават се. В култовото единомислие се крие един от най-дълбоките извори на политически и стратегически недооценки, повлияли върху целия ход на войната, особено в началото ѝ. Какви са най-характерните грешки на политическото ръководство и най-вече на Сталин в навечерието на войната. В какво се изразяват те?

Преди всичко, по мое мнение, най-голямата грешка е сключването на Договора за дружба и за границата между СССР и Германия на 28 септември 1939 г. Очевидно подписаният един месец по-рано пакт за ненападение може да се приеме като принудителна и оправдана историческа мярка (без „секретни протоколи“), но по-нататък не е трябвало да се върви. В резолюциите на Коминтерна и решенията на XVIII конгрес на партията фашизмът основателно се окачествява като най-опасния отряд на световния империализъм. За съветските хора фашизмът е олицетворявал в концентриран вид класовия враг. И отведнъж — „дружба“ с фашизма?! Трудно е да се обясни това безпринципно свличане на Сталин и Молотов до оневиняване, макар и неволно, на фашизма. Може да бъде разбрано желанието им за по-реално действие на пакта за ненападение по пътя на търговските спогодби, стопанските връзки, икономическите отношения и тъй нататък. Но да се отрекат фактически от всичките си

предишни антифашистки идеологически принципи — това е вече прекалено! С усилията на Сталин, който участва в преговорите с Рибентроп, анексионистичните планове на Германия не получават полагащата им се оценка от страна на съветското правителство. Например в подписаната същия ден „Декларация на съветското и германското правителство“ се посочва: Съветският съюз и Германия „по взаимно съгласие изразяват мнението, че ликвидирането на сегашната война между Германия, от една страна, и Англия и Франция, от друга страна, би отговаряло на интересите на всички народи“^[4]. Но народите са били в правото си да запитат: а как да стане това? Като се приеме без възражения обстоятелството, че Германия е окупирала едва ли не цяла Европа? Нима Полша, превърната в руини, ще може да одобри „взаимното съгласие“, подписано от Молотов и Рибентроп? Струва ми се, че в стремежа си да предпази Съветския съюз от войната Сталин отива прекалено далече. Още повече като се има предвид, че тези принципни отстъпки не прибавят нищо към пакта. Само засилват безочливостта на фашистите и объркването на хората в Съветския съюз. Не може да не се види, че по „германския въпрос“ Сталин е под твърде силното влияние на Молотов, който упорито държи на своите едностранчиви изводи. Многобройните декларации на народния комисар на външните работи само внасят пълно объркване в съзнанието на съветските хора и на приятелите ни в чужбина. Например как може да бъдат преценени твърденията в доклада на Молотов (одобрен от Сталин) на извънредната сесия на Върховния съвет на СССР, състояла се на 31 октомври 1939 г.?

„Германия се намира в положение на държава, стремяща се към най-скорошно завършване на войната и към мир, докато Англия и Франция, които довчера се обявяваха против агресията, държат за продължаване на войната и са против сключването на мир... В последно време управляващите кръгове в Англия и Франция се опитват да се представят като борци за демократични права на народите против хитлеризма, при което английското правителство обяви, че уж за него целта на войната против Германия била ни повече, ни по-малко «унищожаване на хитлеризма»... Не само безсмислено, но и престъпно е да се води тази война като война за «унищожаване на хитлеризма», прикривана под фалшивото знаме на борба за «демокрация»... Нашите отношения с Германия... коренно се

подобриха. Тук нещата се развиваха по линията на упражняване на приятелските отношения, развитие на практическото сътрудничество и политическа поддръжка на Германия в стремежите ѝ към мир...“^[5]

Това политическо и идеологическо преориентиране хвърля хората в недоумение, деформира класовите гледища в общественото и индивидуалното съзнание. Заедно с това тези твърдения характеризират пълното дипломатическо късогледство на Сталин и Молотов, идеологическата им безпринципност. Диктаторът, изпратил без колебания хиляди и хиляди хора на смърт или в лагерите само заради някакво си подозрение, че са идеологично „нечистоплътни“, проявява сега удивителна слепота в „побратимяването“ с фашизма. Макар мнозина в Коминтерна да не оправдават причините за бързата идеологическа еволюция на Сталин, те не могат обективно да влияят на официалната позиция на Комунистическия интернационал. Чак до юни 1941 г. Коминтернът не се съгласява с оценките на европейските комунистически и работнически партии по отношение на антифашисткия характер на борбата в техните страни. Острите стрели на критиката отново са насочени не към фашистите, а към социалдемократите като „помагачи на милитаризма“. Безпредметен се оказва и лозунгът „Да се сложи край на войната“. Не е ясно как може „да се сложи край на войната“, когато фактически се изразява съгласие с окупирането на кажи-речи цяла Европа? Разяснения по този въпрос не се дават.

Думата „фашизъм“ изчезва за известно време от политическия речник на Сталин и Молотов. Трябва да се предполага, че в Берлин са били доволни. Не току-така на 1 септември 1939 г. веднага след ратификацията на пакта за ненападение фюрерът заявява в Райхстага: „Пактът беше ратифициран и в Берлин, и в Москва... Аз мога да се присъединя към всяка дума, казана от народния комисар на външните работи Молотов във връзка с това.“^[6]

Заблудата на Сталин и Молотов е очевидна. Обяснимият стремеж на всяка цена да се остане настрана от пламъците на войната е съпроводен от принципна идеологична отстъпка, която внася объркване не само в съзнанието на нашите чуждестранни приятели. Още по-важно е, че постоянното демонстриране на неутралитет от страна на Съветския съюз дезориентира нашата общественост. Пропагандистите в страната и в армията са поставени в извънредно

тежко положение. Например началникът на Главното управление за политическа пропаганда на Работническо-селската Червена армия (ГУПП РККА) армейски комисар първи ранг Л. Мехлис в своята Директива №0246 поставя следната задача на политическите органи и на партийните организации: „В основата на политическото обучение на младите бойци да залегнат Законът за всеобщата военна повинност, докладът на др. Ворошилов на четвъртата сесия на Върховния съвет на СССР, военната клетва, Законът за наказанието при измяна спрямо родината, уставите и наставленията... съобщението на др. Молотов «Относно ратифицирането на съветско-германския договор за ненападение».^[7]“ Мехлис е вмъкнал тази фраза собственоръчно. Малко преди това той отива при Сталин и когато изслушва доклада на началника на ГУПП на РККА за политическата работа във войските, „вождът“ подхвърля:

„Не дразнете немците...“ — А после пояснява: „“Красная звезда” често пише за фашистите и фашизма. Спрете. Обстановката се изменя. Не бива да се крещи за това. За всичко си има време. Хитлер не трябва да остава с впечатление, че ние тук нищо друго не правим, а само се готвим за война с него.“

Сталин поглежда Мехлис, който си записва нещо бързо-бързо и хвърля верноподанически погледи към „вожда“. Досуц както преди малко повече от десет години, когато работеше при него с Товстуха. Идеален изпълнител беше още тогава. Сталин обича този тип хора. Ето и сега е уверен: Мехлис ще „потули“ публичните вестникарски хули по адрес на фашистите и същевременно ще даде команда да се подхранва внимателно недоверието към хитлеристите на политическите занятия в армията. Но направеният завой е твърде остър и никак не е лесно да се преодолее инерцията в мисленето на бойците и командирите, на милионите работници и колхозници, на интелигенцията.

В донесенията, постъпващи в ГУПП след съветско-германските договорености, при цялата предпазливост на оценките и изводите се съдържат многобройни конкретни примери на изопачена представа за политическите дадености, за конкретния „адрес“ на класовия враг. Ще приведа няколко изказвания, съдържащи се в донесенията:

Военният инженер втори ранг Нечаев: „Във връзка с ратифицирането на договора за ненападение сега не бива да се употребява терминът «стрелба по фашизма» при стрелковата

подготовка, тъй като нашето правителство не вижда никакви разногласия с фашизма.“

Преподавателят във Военноинженерната академия Каратун: „Сега изобщо не знаеш какво да пишеш, по-рано ни възпитавах в антифашистки дух, а сега обратното.“

Старши лейтенант Громов (военна част 5365), Харковски военен окръг: „Ако човек се вгледа внимателно, оказва се, че Германия е надхитрила всички. Сега Германия ще слага юзди на малките страни, а договорът за ненападение ще си лежи и няма да бъде възможно да се направи нещо.“^[8]

Цитирах само няколко изказвания на военнослужещи, свидетелства за възцарилото се идейно стъписване, за разместването на класовите пътепоказатели. Сега е трудно да се установи кому принадлежи инициативата да се „пришие“ думата „дружба“ към германо-съветския договор. Ако това е било направено от съветската страна, в най-добрия случай може да бъде наречено политическо недомислие. Ако пък е работа на германската страна, трябва да бъде разглеждано като хитро пресметната диверсия против общественото съзнание на целия съветски народ. И в единия, и в другия случай Сталин не се оказва на висотата на положението. И макар че по-късно Молотов ще каже, че Сталин уж „навреме е разгадал коварните планове на хитлеризма“, в дадения случай е трудно да се повярва в това.

Друго голямо недомислие, но вече в оперативно-стратегическата област, е свързано с приемането на отбранителния план на страната и мобилизационното развързване на въоръжените сили. По личното указание на Сталин през есента на 1939 г., наскоро след сключването на договора за „дружба“ с Германия, Генералният щаб пристъпва към разработката на този план. Основният изпълнител на разработката, извършвана под ръководството на Шапошников, е бъдещият прославен маршал на Съветския съюз, тогава полковник, А. М. Василевски. Главната му идея е следната: да се осигури готовност за водене на борба на два фронта — в Европа против Германия и нейните съюзници и в Далечния изток против Япония. Предполагало се е, че „основен ще бъде западният театър на военните действия“. Смятало се е, че именно на западното и на северозападното направление противникът ще концентрира силите си. И съответно тук именно се е предвиждало да

бъдат съсредоточени основните сили на Червената армия.^[9] Но след като разглежда плана, народният комисар не го утвърждава под предлог, че в него не са разработени достатъчно възможните наши действия за разгромяване на противника.

До август 1940 г. уточненият отбранителен план е преразгледан. Сега вече подготовката му се ръководи от новия началник на Генералния щаб К. А. Мерецков. Както и преди, основен изпълнител на разработката е Василевски. Той продължава да смята, че е целесъобразно главните сили на армията ни да бъдат съсредоточени на Западния фронт въз основа на предположението, че по всяка вероятност противникът ще концентрира силите си в района на Брест. На 5 октомври докладват отбранителния план на Сталин. Той изслушва внимателно народния комисар на отбраната и началника на Генералния щаб, отива няколко пъти до картата и дълго мълчи, разхождайки се покрай масата. Накрая проговаря:

„На мен не ми е съвсем ясно становището на Генералния щаб усилията ни да бъдат съсредоточени на Западния фронт. Уж Хитлер щял да се опита да нанесе главния си удар по най-късия път към Москва... Мисля все пак, че за немците са особено важни житото на Украйна и въглищата на Донбас. Сега, когато Хитлер се укрепи на Балканите, още по-вероятно е да подготви основния си удар на Югозападното направление. Моля Генералния щаб повече да помисли и да докладва плана след десет дни...“

Едновременно с преработването на плана Генералният щаб подготвя по указание на Сталин и друг концептуален документ — „Съображения за основите на стратегическото развързване на Въоръжените сили на Запад и на Изток през 1940–1941 г.“. В „Съображенията“ правилно се приема, че Германия е главната военна опасност. Основна е следната задача: с упорита отбрана на позиции в районите на държавната граница, изградена на базата на полски укрепления, да не се допусне нахлуване на противника на наша територия, да се осигури време за пълна мобилизация и след това да се отблъсне с мощни контраудари настъплението на противника и бойните действия да се пренесат на негова територия. Предполагало се е, че главните сили ще влязат в действие най-рано две седмици след началото на военните действия. Но нито „Съображенията“, нито готвеният отбранителен план отделят нужното внимание на

отбранителните операции като отбранителни. Не са определени основните положения и особеностите им. Фактически се изключва възможността за пробив на значителни противникови сили на голяма дълбочина. Когато малко преди войната на една от стратегическите игри се „проиграва“ такъв вариант, Сталин ядосано подмята:

„Защо да насаждаме отстъпателни настроения? Вие какво, отстъпление ли планирате?“

В „Съображенията“ и в отбранителния план се предвижда равномерно разпределение на войските от първия ешелон в дълбочина (в предния ешелон за прикриване — 57, във втория — 52, в резерв — 62 дивизии). Именно поради това в началото на войната се стига до положението съединенията на Червената армия да действат разпокъсано, някак си едни след други, и противникът получи възможност да ги бие пак така, „на части“. Избързвайки, ще кажа, че хитлеристките армии, обратно на нашите, са били разположени по фронта доста неравномерно, съсредоточавали са се по направленията на главните удари и по този начин са създали четири и пет пъти по-голямо превъзходство над съветските войски. Именно това до голяма степен позволи на германците да пробият бързо отбраната и да нахлуят стремително на голяма дълбочина.

Интересно е да се знае, че малко преди началото на войната Сталин нарежда да донесат за личната му библиотека Бойния устав на Червената армия. Страниците му са изпъстрени с подчертавания, свидетелстващи, че решавайки отбранителни въпроси от стратегически характер, Сталин се е стремил да повиши по някакъв начин равнището на знанията си в областта на военното изкуство. Обаче забележките му пред Главния военен съвет и на съвещанията с военното ръководство говорят повече за трезво мислене, основано на предпазливост, отколкото за висока оперативна и стратегическа компетентност. Сталин се изправя пред прага на войната като предпазлив и същевременно самоуверен политик, а не като военен стратег.

На 14 октомври 1940 г. преработеният отбранителен план отново е докладван на Сталин. Естествено, всичките му бележки изцяло са взети предвид, а това означава коренно преориентиране на основните направления на въоръжените сили. Сега направлението на главния удар на противника се очаква от югозапад.^[10] Но нали главното

разузнавателно управление при РККА е знаело, че основните ударни сили на вермахта (три от четирите танкови армии) имат за цел Смоленск и след Смоленск-Москва. На военачалниците обаче не им достигат мъжество и аргументи, за да убедят Сталин. Както показват по-сетнешните събития, именно тук Хитлер нанася главния си удар. А нали това е можело да се предвиди? Но... Защо стана така?

Ще напомня, че по време на гражданската война Сталин е член на Военния съвет на Южния и на Югозападния фронт. Тогава житото и въглищата в действителност са били толкова важни за Съветската република, колкото и победата над контрареволуцията. На Сталин му се струва, че големите незалесени пространства, както и икономическите съображения (най-късият път към кавказкия петрол, украинското жито и въглищата) ще подтикнат Хитлер да насочи главния си удар именно от югозапад.

А сега за друго. По някаква случайност в навечерието на войната на основни постове в Генералния щаб се оказват „избраници“ от Киевския особен военен окръг (КОВО): С. К. Тимошенко — народен комисар на отбраната, Г. К. Жуков, назначен през февруари 1941 г. за началник на Генералния щаб, Н. Ф. Ватутин — първи заместник-началник на Генералния щаб, С. К. Кожевников — началник на политическия отдел при Генералния щаб. Естествено е тези хора, които са се занимавали на времето си с оперативна работа в КОВО, да смятат в някаква степен Югозападното направление за първостепенно, за особено важно. При това те са знаели за гледището на Сталин. Между другото, Военният съвет на КОВО и до приемането на отбранителния план поддържа становището, че „главният удар на обединените сили на противника трябва да се очаква в зоната, за която отговаря окръгът“. В документа „Решение на Военния съвет на Югозападния фронт по плана за развързване през 1940 г.“, подписано от началник-щаба на Киевския особен окръг М. А. Пуркаев, недвусмислено се посочва, че трябва да се очаква острието на нахлуващата германска армия да бъде насочено по Югозападното направление.^[11]

Когато планът за отбраната получава одобрението на Сталин, длъжността началник на Генералния щаб поема Жуков. Фактически за половин година се сменят трима началници на Генералния щаб. През август 1940 г. на този пост Мерецков сменя Шапошников и предава на

свой ред тази длъжност на Жуков. Но Сталин обича такива „въртележки“.

Тук трябва да спомена за един интересен документ. Жуков, човек много решителен и с твърда воля, е усещал, че нанасяйки първи удара, германските войски може да постигнат съдбоносно предимство. След дълги размисли, съмнения и разговори с Тимошенко той написва на ръка на 15 май 1941 г. изложение до Сталин със следното съдържание:

„До председателя на Съвета на народните комисари
Съображения по плана за стратегическо развърщане
на Въръжените сили на Съветския съюз

Като се има предвид, че Германия сега държи армията си напълно мобилизирана, с развърнати тилове, тя ще има възможност да ни изпревари в развърщането и да нанесе внезапен удар. За да се предотврати това, смятам за необходимо в никакъв случай да не се предоставя на германското командване инициативата на действия, да се изпревари противникът при развърщането и да се атакува германската армия в момента, когато ще се намира в стадий на развърщане, без още да е успяла да организира фронта и взаимодействието на родовете войски...“.

По-нататък Жуков определя първата и следващите стратегически цели — да бъдат разгромени основните сили в централното и северното крило на германския фронт.^[12]

Най-прославеният в бъдещата Велика отечествена война пълководец пет седмици преди началото ѝ предлага на Сталин радикално решение: да се нанесе удар на пригответилите се за скок германски войски. Смело, политически извънредно дръзко предложение. Писмени следи по документа Сталин не е оставил; в оня период „вождът“ е свръхпредпазлив и внимателен. Продължава да мисли, че страната ще има все още достатъчно време да се подготви за схватката с фашизма.

В началото на юни 1941 г. се взема решение, одобрено от Сталин, да се усили с още 25 дивизии Югозападното направление. Защото в края на април 1941 г., в Генералния щаб се получава следната

информация от НКВД, дошла по разузнавателните канали: „Нападението на Германия против Съветския съюз е решено окончателно и ще започне в близко време. Оперативният план на настъплението предвижда светкавичен удар по Украйна и по-нататъшно придвижване на изток...“^[13]

Фашистите са се опитали да дезориентират съветското ръководство относно направлението на главния удар, датата на започване на войната и стратегическия ѝ замисъл. След войната Жуков пише: „Сега у нас се разглеждат особено в широки, общодостъпни публикации главно факти, предупреждаващи за готвещото се нападение против Съветския съюз, за съсредоточаването на войски по нашите граници и т.н. Но тогава, както показват откритите след разгрома на фашистка Германия документи, на бюрото на Сталин са попадали много донесения и от съвсем друг вид.“^[14]

За съжаление „вождът“, макар че разполага с обилна информация, стигаща до него по различни канали, далеч не винаги я довежда до знанието дори на Генералния щаб. Например телеграмата на Чърчил за подготвяното германско нападение против Съветския съюз той, повтарям това още веднъж, смята просто за опит да бъде накаран по-бързо да се счепка с Хитлер и предупреждението от Лондон попада на бюрото на началника на Генералния щаб дълго време след получаването му. Не са малко и другите донесения и съобщения, на които всъщност не е отдавал нужното значение.

Веднъж, разговаряйки с академик Б. Н. Пономарьов, секретар на ЦК на партията в миналото, работещ на времето и в Коминтерна, чух от него и за такъв случай:

„Някъде през пролетта на 1941 г., струва ми се, че беше в края на май, се срещнах с двама австрийски комунисти, дошли «оттам». Те възбудено разказаха за огромните военни приготовления в Германия по западните граници на СССР, за безкрайните военни ешелони от танкове, артилерия, товарни коли, изнизващи се ден и нощ на изток. Това може да става, разсъждаваха те, само при подготовка за военно нападение.

Информацията предадох на Георги Димитров, той е имал специален разговор със Сталин. На другия ден Димитров ми каза:

«Сталин се отнесе спокойно към съобщението на австрийските комунисти и ми отговори, че това далеч не е първият сигнал от такова

естество. Но че не вижда основания за прекомерно безпокойство. Вчера например в Политбюро разглеждаха графика за отпуските и на голяма част от членовете и кандидат-членовете им беше предоставена възможността да идат на почивка през лятото. Пръв ще тръгне на юг Жданов, а нали е член на Военния съвет на пограничен окръг...» С този отговор Сталин — според думите на Г. Димитров — сметнал разговора им за приключен.

Как може да се обясни това — разсъждаваше Б. Н. Пономарьов. — Недооценяване на опасността? Самоувереност? Надделяване на натрапчивата мисъл, че събитията ще се развиват именно така, както той, Сталин, ги е планирал?“

Такива изпълнени с недоумение въпроси има и в спомените на Жуков, Василевски, Захаров и на много други военачалници. Прав е, мисля, Жуков, когато казва, че в навечерието на войната всички мисли и стъпки на Сталин са били подчинени само на стремежа му да избегне, да не допусне въвличането на Съветския съюз във войната и това е подхранвало у него увереността, че така и ще бъде. Но нали началникът на Главното разузнавателно управление на Червената армия Ф. И. Голиков му е докладвал, че към началото на март 1941 г. бойната мощ на вермахта ще достигне 8 милиона души, 12 хиляди танка, 52 хиляди оръдия и около 20 хиляди самолета! Нима на Сталин не е било ясно, че Германия не е в състояние да държи дълго без работа тази колосална военна машина? И нима на „вожда“ не е било известно, че основните сили на тази армада са вече концентрирани на изток?

Обективността го изисква да кажа, че до Сталин са достигали донесения и от друг характер — за „нежелание на немския народ да воюва“, за „дезертьорство в германската армия“, за „пораженски настроения във вермахта“ и т.н. От Берлин по специалните канали са идвали съобщения, че в германските войски, съсредоточени на изток, се водели едва ли не пацифистки разговори: „Ако Германия се забърка във война със Съветския съюз, ще бъде победена“, „Тази война ще доведе народа до гибел“, „Не щем да воюваме, искаме вкъщи!“^[15] Може би е имало и такива настроения, но главното е другаде: донесенията от такъв характер съответствали на желанията на Сталин. Не е изключено всички тези данни за „настроенията“ също да са били плод на хитра дезинформация.

Жуков споделя със Симонов, че в началото на 1941 г., когато потокът от съобщения за концентриране на германски войски в Полша особено нараства, Сталин е писал на Хитлер лично писмо, в което отбелязва, че това обстоятелство го учудва и създава впечатление, че Хитлер се кани да воюва против нас. В отговор Хитлер изпраща на Сталин писмо, също лично, и както подчертава в текста, „поверително“. В писмото си посочва, че тези сведения са верни, че в Полша действително са концентрирани големи войскови съединения, но че той, бидейки уверен, че това, което ще каже, няма да отиде подалече от Сталин, се смята задължен да разясни: съсредоточаването на негови войски в Полша не е насочено против Съветския съюз, той има намерение строго да спазва сключения пакт, за което гарантира с честта си на държавен глава. В писмото си фюрерът е намерил аргумент, на който, по думите на Жуков, Сталин, изглежда, е повярвал. Уж територията на Западна и Централна Германия била подложена на силни английски бомбардировки и англичаните добре я наблюдавали от въздуха. Затова именно бил принуден да съсредоточи големи контингенти от войските си на изток.

А германският военен аташе Кьостринг, засилвайки дезинформацията при контактите си със съветски официални лица, често казвал: „Сега у нас войските се разпускат — нека да си отдъхнат.“^[16]

Същевременно в директивата на народния комисар на отбраната „Относно резултатите от проверката на бойната подготовка през зимния период на 1941 г. и указания за летния период“, подписана от Тимошенко, члена на Главния военен съвет Жданов и началника на Генералния щаб Жуков на 17 май 1941 г., абсолютно нищо не се казва нито за задачите на западните военни окръзи, нито за повишаване на бдителността, бойната готовност и укрепването на отбраната, нито по подготовката за отблъскване на масирани нападения на авиацията и на нахлули големи маси танкове. Само шаблонни бележки по „недостатъците в единичната подготовка на боеца“ и пълна липса на указания от оперативен характер.^[17] Войната е на прага, гигантската военна машина на Германия е готова всеки момент да тръгне и да се втурне на изток, а народният комисар на отбраната и Генералният щаб действат така, сякаш на Хитлер и през ум не му минава да извърши своята съдбоносна и страшна крачка, преди Сталин да пожелае това.

А междуременно разузнаването съобщава нови и нови тревожни данни. Началникът на разузнавателния отдел при КОВО полковник Бондарев информира в края на май 1941 г. за непрекъснато прииждане на нови танкови, артилерийски и пехотни части в районите на Люблин, Красностав, Замостие, Грубешов, Томашув и Белжец. В изводите си, преценяващи обстановката, той подчертава: „Съсредоточаването на войските по границата със СССР продължава... Театърът на военните действия се подготвя с форсирани темпове.“^[18] Аналогична е картината и в Западния военен окръг. Полковник Блохин, началник на разузнавателния отдел при щаба на окръга, също донася на своето командване: „Въз основа на редица проверени агентурни данни може да се направи изводът, че военната подготовка на Германия против СССР в последно време, особено след 25 май, се извършва по-интензивно...“ В донесението се отбелязва, че един от изпратените на територията на СССР германски агенти заявил при разпита, че трябвало да се върне със събраните данни в гр. Цеханув не по-късно от 5 юни, тъй като им казали: възможно е военните действия против СССР да започнат скоро...^[19] Такива донесения идват не само в щабовете на пограничните райони, но и в Москва.

Разтревожен от обстановката, народният комисар на отбраната изпраща в пограничните окръзи комисии за проверка на танковите войски. А на другите части? На 16 юни във връзка с резултатите от проверката до военните съвети на окръзите и армиите и щабовете на механизираниите корпуси е изпратена следната шифрована директива:

„От проверката на танковите войски в КОВО, ЗапОВО, ПриБОВО и ОдВО е установено:

1. Обучението на бойците и командирите преминава откъснато от основната задача, произлизаща от бойната готовност на механизираниите войски, и протича нецеленасочено.

2. Огневата подготовка е на ниско равнище и изостава от плана за огневата подготовка с един-два месеца.

3. Взаимодействието на родовете войски в самите механизирани съединения е недостатъчно и лошо.

4. Моторизираните полкове се подготвят като стрелкови части. Не се взимат под внимание предназначението и характерът на бойното им използване.

5. Досегашната подготовка на радистите е на ниско равнище.

6. Артилерийските полкове не са овладели огъня от открити позиции с право мерене и не се обучават на това.

7. Нощни занятия се водят по изключение и само в отделни части. Няма система в подготовката за нощни действия...“^[20]

Такива недостатъци са „нанизани“ в цели седемнайсет точки. Но в директивата, подписана от Тимошенко и Жуков, пак нищо не се говори за големите оперативни въпроси, свързани с повишена готовност за отбиване на неизбежното германско нападение. Всички са като хипнотизирани от увереността на Сталин, че войната няма да започне, докато не сме готови за нея.

А не сме били готови в много отношения: в оперативно, в техническо, в мобилизационно. Още преди споменатите събития Сталин изпраща Запорожец, началник на Главното управление за политическа пропаганда в Червената армия, да провери готовността на укрепените райони по западната граница. Запорожец минава с комисията покрай новата граница, където се подготвят отбранителни позиции. Докладът му до Сталин (изпратен едновременно до Молотов, Андреев, Жданов и Маленков) никак не е утешителен:

„Повечето от укрепените райони, строящи се по нашите западни граници, не са боеспособни. Завършените от строителството бойни съоръжения ДОТ (дълговременни огневи точки, бункери — б.пр.) нямат нужното въоръжение... Укрепените райони не са осигурени в необходимото количество с постоянни и специално подготвени гарнизони.“^[21]

Сталин преадресира доклада до народния комисар на отбраната, съветвайки го по-решително да търси отговорност от изпълнителите за бавното изграждане на системата от укрепени райони, които за

съжаление няма да изиграят в началото на войната отредената им роля. Той бърза, притеснява се, но когато нещата опират до взимане на радикални решения, проявява свойствената му предпазливост.

По думите на Жуков, дори в самото навечерие на войната въпреки настояванията на военното ръководство Сталин категорично забранява войските на западните окръзи да бъдат приведени в повишена бойна готовност. Страхът му да не „провокира“ немците е направо маниакален. Разбира се, стремежът на Сталин да не даде на Хитлер повод за военно нападение може да бъде разбран. Но заедно с това той е бил длъжен да разбере, че едва ли Германия би нападнала Съветския съюз само в резултат на „провокация“, ако това не влиза в стратегическите ѝ планове. Обаче нито Ворошилов, нито Тимошенко, нито Жуков са могли да намерят достатъчни аргументи, за да докажат, че полумерките нищо не решават.

И така, военностратегическата самоизмама, свързана с определянето на направлението на главния удар, избрано от вермахта, се задълбочава в резултат на упорития отказ на Сталин да вижда безспорния факт, че войната е вече на прага.

В същото време Хитлер свиква съвещание на висшето военно ръководство, на което изслушва съобщенията на генералите за завършването на подготовката за нападение над СССР. Докладват му, че от 22 май железопътните превози в Германия са преминали на график за ускорено движение и съсредоточаването на войските ще бъде завършено на 19 юни и че военновъздушните съединения за първия удар, дислоцирани западно от Висла, на 21 вечерта ще се пребазират на малка височина на летища, близки до границата на Съветския съюз. След уточняване на подробностите фюрерът внася в плана само една малка промяна: началото на нападението да се изтегли от 3:30 на 3 часа на 22 юни.

Въпреки че получава тревожни и, както по-късно се оказва, съвсем верни сигнали и съобщения, Сталин не смее да вземе извънредни мерки от военен характер в съответствие с плановете за оперативно-стратегическо развръщане. Ако са били предприети навреме, енергично и по възможност скрито необходимите оперативни и мобилизационни стъпки, началото на войната би могло да бъде съвсем друго. За действията на Сталин в този период много точна оценка дава според мен маршалът на Съветския съюз Василевски:

„Причини да се търсят упорито начини за отсрочване на влизането на Съветския съюз във войната имаше достатъчно много и твърдата линия на Сталин да не допуска нещо такова, което Германия би могла да използва като повод за обявяване на война, е оправдана с оглед на историческите интереси на социалистическата родина. Но вината (именно вината — б.а.) му се състои в това, че не е видял, не е доловил оная граница, след която тази политика става не само ненужна, но и опасна. *Тази граница трябваше смело да бъде прекрачена* (курсивът е мой — б.а.), вължоржените сили максимално бързо да бъдат приведени в пълна бойна готовност, да се извърши мобилизация, страната да се превърне въз военен лагер. Очевидно, трябвало е да се изчаква най-много до юни месец, но мерките, които е могло да бъдат осъществени тайно, да се вземат още по-рано. Доказателства, че Германия е подготвяла военно нападение против нашата страна, е имало достатъчно — в нашия век е трудно да се скрие това. Страховете, че на Запад щяло да се вдигне шум по повод уж на някакви агресивни намерения на Съветския съюз, трябваше да бъдат отхвърлени. До рубикона на войната ние стигнахме по волята на обстоятелства, независещи от нас, и беше нужно твърдо да направим крачка напред. Налагаха я интересите на нашата родина.“^[22] Може би е била достатъчна за това само една седмица?! Кой би могъл да каже? Де да беше изпратена поне няколко дни по-рано директивата за привеждане на западните окръзи в бойна готовност!... Попречило е единовластието на Сталин.

Трудно е да не се съгласи човек с тези трезви разсъждения, но... ако са били изказани преди войната. За съжаление никой от политическото и военното обкръжение на Сталин не се е опитал да го убеди в силата на тези истини, които така мъдро, но късно споделя с нас Василевски! Относно падащата се на военните част — и то доста голяма! — от вината за тази извънредно важна стратегическа недооценка говори Жуков: „В периода, когато назряваше опасната военна обстановка, ние, военните, както изглежда, не бяхме направили всичко, за да убедим Сталин, че войната с Германия ще стане неизбежна в най-близко време, и да докажем необходимостта от практическото изпълнение на срочните мерки, предвидени в оперативно-мобилизационните планове.“^[23] Ще помоля читателя да обърне внимание на думите „да убедим Й. В. Сталин“...

Величието, мъдростта и зрелостта на ръководителя се състои в това, че именно вождът трябва да убеждава околните в правотата на решенията си. Както е правил това Ленин. И в дадения случай отново срещаме порочния стил на ръководство от страна на Сталин, който всъщност автоматично е отхвърлял всякакви други предложения и решения. Волята му се изявява като държавно твърдоглавство, непризнаващо други мнения. Разбира се, както казва Клаузевиц, „войната е насилствен акт, имащ за цел да принуди противника да изпълни волята ни“. Но волята може да бъде наложена само ако се съюзи с мъдростта.

В дадения случай интелектът на Сталин, разглеждан като проява на волята му, показва какво е съотношението на някои негови компоненти. Сталин непреклонно се придържа към поставената цел — да избегне войната. Но тук стремежът му към целта, за чието постигане са добри, както смята „вождът“, всякакви средства, изтиква като че ли на втори план всичко останало. Ако се опитаме да проникнем в духовния свят на Сталин въз основа на анализирането на конкретните факти от онова време, ще видим, че упоритостта на „вожда“ се опира на прекалената му самоувереност, на неспособността му да признава, когато сбърква с решението си, опира се на самолюбието му. Такава до голяма степен „безконтролна“ упоритост, близка до вироглавство, в края на краищата подкопава и самата воля, станала неин източник. Стига се дотам, че от известен момент нататък упоритостта сякаш парализира волята, оковавайки я с веригите на внезапно появилите се нерешителност, съмнения и колебания. Тогава човек вече в никакъв случай не може да направи извънредно нужната и отговорна крачка. Именно в такъв човек се превръща в последните дни преди войната, особено в решителните часове, Сталин, който несъмнено е притежавал огромна воля. Волята, притисната от упоритостта, е глуха за доводите на интелекта. Това е според Енгелс „ослепена упоритост“, влизаща в конфликт с аргументите на разума.

Наред с всичко това, нека още веднъж да подчертая, Сталин не притежава дарбата да предвижда, способността да поиздърпва встрани завесата пред идното и да надниква отвъд хоризонтите на действителността. Той продължава да се вглежда напрегнато в сегашното, хипнотизиран от желанията си. Няма способността за „изпреварващо“ отразяване на битието. Ако не е било така, нима не би

предвидил например последиците от репресиите над десетки хиляди висши армейски командири по време, когато вече се виждат очертанията на приближаващата се война? Може, разбира се, да се възрази, че се е ръководел само от политически и лични съображения, но трагедията от ония горчиви години свидетелства не само за дълбоката морална деградация на „вожда“, а и за ограничената му способност да вижда бъдещето. Грешките в оценката на политическата ситуация в навечерието на войната са неоспоримо доказателство за това.

Концентрирането на политическата власт в ръцете на един човек може да доведе до положението нравствените, волевите или интелектуалните непълноти, които при обикновения, простосмъртния човек изглеждат само като негова лична слабост, да придобият съдбоносно значение за ръководител от такъв мащаб, какъвто е Сталин. Тъй като политическите и военностратегическите недомислици, допуснати от него и обкръжението му в навечерието на войната, „поправиха“ в крайна сметка съветския народ и неговата армия, макар и с цената на огромни жертви, ние свикнахме да казваме, че в това още веднъж се е проявила решаващата роля на народните маси в историческия процес. Значително по-рядко си задаваме въпроса *на каква цена* са изиграли ролята си народните маси. Анализът на въпроса разумна ли е тази цена, или не, за което ще стане дума в една от по-сетнешните глави, ни дава възможност по-задълбочено да съдим, за истинската или привидната стойност на ръководителите, застанали начело на народите.

На историческата сцена главно действащо лице е народът. Но той често е принуден да заплаща прекомерно висока цена, ако не влияе решително върху издигането на „солистите“. През пролетта на 1941 г. почти всички военни, мнозина политически дейци и голям брой обикновени хора виждат, усещат необяснимата упоритост, с която Сталин оценява развоя на събитията, но никой не може, по-точно не се и опитва да помогне на „вожда“ да се освободи от сляпото си твърдоглавство. Тук въпросите вече не опират до никакви неизползвани шансове на съвестта. Понякога е крайно трудно да се използва този шанс, най-вече тогава, когато на пулта за управление на държавата седи само един човек, а времето за взимане на особено

важно решение се измерва със седмици, после с дни и накрая с часове...

Началник-щабът на Западния особен военен окръг генерал-майор Климовских по поръчение на командващия окръга Павлов в 2:40 часа през нощта на 21 юни (едно денонощие преди началото на нападението) изпраща шифрована телеграма:

„Да се връчи незабавно!
До Началника на Генералния щаб на Червената армия

Първо. На 20 юни в посока на Августов е извършено нарушение на държавната граница от германски самолети: в 17:41 шест самолета... в 17:43 — девет самолета... в 17:45 — десет самолета. По данни на пограничния отряд самолетите са летели с окачени под тях бомби.

Второ. По доклад на командващия 3-а армия телените мрежи край пътя за Августов и Сейна, които през деня са били все още на мястото си, са махнати вечерта. В този район, в гората, се е чувал шум, изглежда, от автомобилни двигатели. Граничарите са подсилили наряда...

В. Климовских“^[24]

Такива донесения идват и от други окръзи. Климовских, назначен през юли 1940 г. за началник-щаб на Западния особен военен окръг, тогава не е могъл да знае, че точно след една година, през юли 1941 г., ще бъде разстрелян заедно с група други генерали по лично указание на Сталин. Наистина, след предварителното „оформяне“ от поотракалия се в тия неща Улрих. Сталин и до последните часове не е могъл да преустрои съзнанието си и адекватно да възприеме надвисналите страшни реалности. Той все още се намира в плен на илюзиите, породени от неговото „ясновидство“ и „всемогъща“ воля.

За да разберем по-добре драмата на ония последни предвоенни часове, необходимо е да разгледаме още веднъж личните качества на Сталин. За много от тях вече стана дума. Сега идва ред и на качеството **предпазливост**. Разбира се, при взимането на обикновени решения

Сталин е предостатъчно смел и решителен. Но по големите въпроси е донемайкъде предпазлив. Тази предпазливост намира израз в октомврийските дни, когато поради сложната и неясна обстановка личната му инициатива в много случаи е била минимална. Същото може да се проследи и по време на кървавите събития през 1937 и 1938 г. Днес става ясно, че още в началото на 30-те години е искал да удари всички потенциални противници на единовластието му, но дълго не се е решавал на тази стъпка. Дори смъртта на Киров, която му дава повод за репресии, не е използвана веднага „в пълен размер“. По-късно той много пъти публично заявява, че „с изкореняването на народните врагове сме закъснели с четири години“. Можел е Сталин търпеливо да чака, да трупа зрънце по зрънце онова, което му е нужно като качество — подходящо духовно състояние в обществото, да подготвя подходяща обстановка. Не без основание Бухарин навремето го е нарекъл „велик дозировчик“. „Вождът“ умее бавно и постепенно да създава, да „дозира“ такава ситуация, при която всички са се убедили: тази крачка е необходима! Настъпи часът! Време е! Такава крачка е например в годините на репресиите февруарско-мартенският пленум на ЦК на ВКП(б) през 1937 г.

Но в отношенията му с Хитлер неговата свръхпредпазливост дава обратни резултати. Фактически в голямата политическа игра Хитлер надхитря Сталин. Предпазливостта на Сталин е продиктувана не само от разбирането му за последствията от една „преждевременна“ война, но и в определен смисъл от голяма вътрешна неувереност. Съветският съюз е сам срещу капиталистическия свят. Всяка невнимателна крачка може да доведе до непоправими последици. Тази мисъл не може да не е тегнела над съзнанието на Сталин в моментите, когато е взимал отговорни държавнически решения.

Сталин така настоятелно се е предпазвал от възможността за „провокации“, че в Берлин забелязват това и правят съответните изводи. Предпазливостта му, нереагирането му по съответен начин на многобройните нарушения на сключените споразумения от страна на Германия, подчертаната „лоялност“ — ето какво действително е подтиквало Хитлер, насърчавало го е да става от ден на ден все побезочлив, убеждавало го е в слабостта на Съветския съюз. Например по указание на Сталин на съветските войски от западните окръзи през юни е било дадено допълнително разпореждане да не използват

оръжие против германските самолети, нарушаващи границата на СССР. Едновременно такава директива е била изпратена и до граничарите.^[25] Германците веднага забелязват това. Предпазливостта — качество, необходимо за всеки политик — у него се превръща в нерешителност и презастраховка, подхранвани от маниакалната увереност, че ще се изпълни собственото му желание — да се избегне войната. Това довежда до непоправимото...

Ден преди да започне войната командващият Киевския особен военен окръг генерал-полковник Кирпонос изпраща няколко донесения с данни, получени от преминали съветската граница немски бегълци. Те съобщават, че през нощта германските войски ще нападнат Съветския съюз. Народният комисар на отбраната веднага звъни на Сталин. Той помълчал и заповядал Тимошенко, Жуков и Ватутин да дойдат при него. Жуков си спомня, че там били вече всички членове на Политбюро. Както винаги, Сталин се разхождал покрай масата. Когато извиканите военачалници влезли, той попитал, обръщайки се към всички:

„Какво ще правим?“

Всички мълчали.

„Веднага трябва да се изпрати директива за привеждане на всички войски от крайграничните окръзи в пълна бойна готовност“ — прозвучал накрая в напрегнатата тишина гласът на Тимошенко.

„Четете“ — изрекъл сухо Сталин.

И Жуков прочита проекта за директива, подготвен в Генералния щаб, в който се подчертава необходимостта от решителни действия в съответствие с оперативния план за отблъскване на евентуално нападение. Сталин прекъсва началника на Генералния щаб:

„Преждевременно е да се дава сега такава директива. Може би въпросът ще се уреди все пак по мирен път. Трябва да се изпрати кратка директива, в която да се посочи, че нападението може да започне с провокационни действия на немски части. Войските от крайграничните окръзи не бива да се поддават на никакви провокации, за да не предизвикат усложнения.“

Когато военните отишли да изпратят необходимите разпореждания, Сталин промърморил:

„Смятам, че Хитлер ни провокира... Нима се е решил да води война?“

Членовете на Политбюро се разотиват в три часа. В столицата се изнизва най-кратката нощ. Сталин уморено поглежда от прозореца бронирания си автомобил, самотен сред безлюдните алеи. Той още не знае, че германските самолети вече са излетели да бомбардират съветските градове и летища, че екипажите на фашистките танкове изкарват бронираните си чудовища на изходни позиции, че Хитлеровите генерали все по-често поглеждат циферблатите на часовниците си. Стрелките им допълзват вече до фаталната чертичка.

Но тъкмо да заспи, постлал си на дивана в своя кабинет във вилата, където и работи, и си почива, на вратата се почуква предпазливо. Леките удари карат сърцето му да се свие болезнено: никой никога не го е будил! Сигурно се е случило най-лошото. Нима се е излъгал?

Нахлузва пижамата и отваря вратата. Началникът на охраната му долага:

„Армейски генерал Жуков Ви търси на телефона, другарю Сталин, по неотложна работа.“

Сталин отива до бюрото и вдига слушалката:

„Слушам...“

Жуков му долага накратко за бомбардирането на Киев, Минск, Севастопол, Вилнюс и други градове от германската авиация. След доклада началникът на Генералния щаб пита Сталин:

„Чухте ли ме, другарю Сталин?“

Диктаторът диша тежко в слушалката и мълчи. Парализираща, колосална, фантастична тежест се е стоварила отгоре му и въпросът на Жуков още не може да проникне в мозъка му. Въпреки неговото желание, воля и увереност Хитлер е решил, значи, да започне война. И в съзнанието на Сталин сигурно се е мярнал текстът на поздравителната телеграма, която получава от фюрера в деня на своята 60-а годишнина:

„До господин Йосиф Сталин

В деня на Вашата 60-а годишнина Ви моля да приемете най-сърдечните ми поздрави. Свързвам с това най-добрите си пожелания. Желая добро здраве лично на Вас, а така също щастливо бъдеще на народите на приятелския Съветски съюз.“

Сталин продължава да мълчи. А от слушалката отново се чува тревожният и учуден глас на Жуков:

„Другарю Сталин, разбрахте ли ме?“

Най-сетне е разбрал. Земните богове също грешат и цената на грешките им е неизмерно висока.

Бе четири часът сутринта на 22 юни хиляда деветстотин четиридесет и първа година.

-
- [1] ЦАМО, ф.48а, оп.3408, д.90, л.200. ↑
  - [2] ЦАМО, ф.32, оп.11302, д.6, л.522-523. ↑
  - [3] ЦАМО, ф.32, оп.11302, д.6, л. 526–561. ↑
  - [4] Известия, 28 септември 1939. ↑
  - [5] Правда, 1 ноември 1939. ↑
  - [6] Правда, 2 септември 1939. ↑
  - [7] ЦГАСА, ф.25871, оп.2, д.285, л.8-9. ↑
  - [8] ЦГАСА, ф.9, оп.39, д.72, л.44, 133, 536. ↑
  - [9] ЦАМО, ф.16а, оп.2951, д.239, л.10-14. ↑
  - [10] ЦАМО, ф.16а, оп.2951, д.239, л.84-90. ↑
  - [11] ЦАМО, ф.16а, оп.2951, д.239, л.245-279. ↑
  - [12] Пак там. ↑
  - [13] ЦАМО, ф.16а, оп.2951, д.242, л.238. ↑
  - [14] Жуков, Г. К. Воспоминания и размышления, с.233. ↑
  - [15] ЦАМО, ф.32, оп.11306, д.5, л. 140–146. ↑
  - [16] ЦГАСА, ф.33988, оп.4, д.361, л.56. ↑
  - [17] ЦАМО, ф.32, оп.11309, д.3, л. 85–90. ↑
  - [18] ЦАМО, ф.127, оп.12915, д.16, л.196-204. ↑
  - [19] Пак там, л.306-314. ↑
  - [20] ЦАМО, ф.208, оп.2513, д.70а, л. 424–427. ↑
  - [21] Пак там, ф.15, оп.725588, д.36, л. 214–242. ↑
  - [22] Военно-исторический журнал, 1978, №2, с.68. ↑
  - [23] Жуков, Г. К. Воспоминания и размышления, с.238. ↑
  - [24] ЦАМО, ф.208, оп.2513, д.71, л.34. ↑
  - [25] ЦГАСА, ф.33987, оп.3, д.1368, л.246. ↑

ГЛАВА ВТОРА КАТАСТРОФАЛНО НАЧАЛО

*За грешките на държавните дейци плаща
нацията.*

Н. Бердяев

Сталин се мъчи да вникне в смисъла на думите на Жуков, който продължава разтревожено и учудено да разклаща телефонната слушалка:

„Другарю Сталин, чувате ли ме? Разбрахте ли ме, другарю Сталин? Ало, другарю Сталин...“

Най-сетне човекът, върху чиито плещи се е стоварила такава фантастична тежест, отвръща с глух глас:

„Елате с Тимошенко в Кремъл. Кажете на Поскръобишев да извика всички членове на Политбюро...“

Сталин затваря телефона и стои около минута до бюрото, а помътените му от сътресението очи зашарват по циферблата на старинния часовник в ъгъла на стаята — малката стрелка едва-що е изпъзляла отгатак чертичката с цифрата четири. Вчера със своята нерешителна Директива № 1 Политбюро изпрати нещо като плах сигнал за тревога на военните съвети при Ленинградския военен окръг, Киевския особен военен окръг, Прибалтийския особен военен окръг, Западния особен военен окръг и Одеския военен окръг, при това наблягайки: „Задачата на нашите войски е да не се поддават на каквито и да са провокационни действия...“^[1] На закъснелия, едва „разчетен“ сигнал войските не са успели да реагират с активни действия. Сталин усеща подсъзнателно какво е станало: започва се нещо страшно, огромно и трагично за съдбините на страната и народа и, разбира се, за неговата съдба като човек номер едно в тази гигантска държава. Но дори и той, който добре знае какви колосални военни сили са се изправили на границата една срещу друга, няма представа колко катастрофално ще се окаже началото на войната. Макар да е запознат с

многого технически, оперативни и организационни слабости на Червената армия, дори и в мислите си не може да допусне, че например Минск ще падне шест дни след започването на войната и танковите клинове на германците с гръм и трясък ще разпарят все по-новите безуспешно създавани шевове на отбраната... Закопчавайки автоматично копчетата на куртката с ниска яка, така добре позната на милионите хора в Съветския съюз от безбройните му снимки и портрети, Сталин не може да чуе далечната канонада на десетките хиляди германски оръдия, стоварващи точния си огън върху позициите на съветските войски, граничната охрана и дълговременните укрепления. В минутата, когато се качва в колата си, в Брест, Бобруйск, Вилнюс, Вентспилс, Гродно, Кобрин, Киев, Минск, Житомир, Слоним, Севастопол и десетки други градове избухват с трясък германски бомби и възвестяват идването на демона на войната. Съпроводена от двата автомобила на охраната, колата на Сталин лети към Кремъл по безлюдните московски улици, а в същото време хиляди германски танкове вече браздят с веригите си земната твърд на родината. Който е имал случай някога да види пожар в тайгата, знае колко напористо гони вятърът огнения вал по горските масиви... Нахълталият пожар се разлива като смъртоносна огнена лавина и поглъща хиляди градове и села, милиони човешки съдби.

Как можа Хитлер да се реши да води война на два фронта? Съвсем ли си е загубил ума? Сталин упорито не иска да разбере, че след като овладя Париж, Хитлер фактически ликвидира единия фронт и се надява сега руската, източната кампания да бъде също така светкавична. Мисълта на Сталин търси спасителен подслон: ами ако всичко е само една провокация от голям мащаб и военните просто са си глътнали езика от страх? Този Павлов още преди два или три дни изпрати телеграма (май че не беше първата) с молба да му се разреши „да заеме полските укрепления покрай държавната граница“^[2]. А той заповядва на Тимошенко да отговори на командващия Западния особен военен окръг с отказ, понеже придвижването на войските напред можеше да провокира немците, които, както изглежда, отдавна чакат подходящ предлог... Преди всичко останало най-напред трябва да се пита Берлин: може би това е само пробване на силите? Та нима хасанските събития доведоха до война с Япония?

Влизайки през специалния, определен само за него вход, Сталин се изкачва по стълбите и на път за кабинета си минава през приемната, измърморва на пребледнелия Поскръобишев:

„Да влязат всички, наведнъж...“

Безшумно, предпазливо някак си и без дума да разменят помежду си, влизат членовете и кандидат-членовете на Политбюро, а след тях Тимошенко и Жуков. Без да се здрависа с дошлите и без да се обръща конкретно към някого, Сталин нарежда:

„Свържете се с германския посланик...“

Молотов излиза навън. Настъпва мъчителна тишина. Край масата седят ония, които Поскръобишев е успял да повика: А. А. Андреев, К. Е. Ворошилов, Л. М. Каганович, А. И. Микоян, М. И. Калинин, Н. М. Шверник, Л. П. Берия, Г. М. Маленков, Н. А. Вознесенски, А. С. Шчербаков. Връщайки се, Молотов долавя, че не само Сталин, но и цялата „партийна корона“ го гледа напрегнато. Народният комисар на външните работи отива до стола си и глухо отронва:

„Посланикът съобщи: германското правителство ни е обявило война. — Хвърляйки поглед в бележницата, която държи в ръката си, Молотов доизрича: — Формалният повод е стандартен: Националистическа Германия е решила да предотврати готвещото се нападение на руснаците...“

Тишината е толкова наситена, че просто почва да лепне. Сталин сяда край масата, поглежда към Молотов и си припомня как преди половин година пак тук, след завръщането си от Берлин същият този Молотов уверено му докладваше:

„Хитлер търси поддръжката ни в борбата му с Англия и нейните съюзници. Трябва да се очаква изостряне на двубоя им. Хитлер бърза... Едно е ясно — няма да се реши да води борба на два фронта. Мисля, че ще имаме време да укрепим западните граници. Но трябва да си отваряме очите на четири: имаме работа с авантюрист...“

Сталин още веднъж поглежда Молотов, този път злобно: „ще имаме време“. Гледай го ти пророка му с пророк... В душата му се надига тревога. Чувства се измамен по най-долен начин. Може би за пръв път през тези дълги години го обхваща неувереност и объркване. „Вождът“ е свикнал събитията да се развиват в съответствие с волята

му. Той не иска неговите послушни съратници да видят, че проявява слабост. Всички чакат думите и разпорежданията му.

Но мъчителната тишина прекъсва Тимошенко:

— Другарю Сталин! Разрешете да ви се докладва обстановката!

— Докладвайте!

В кабинета влиза първият заместник на началника на Генералния щаб генерал-лейтенант Ватутин. В краткия му доклад има малко нова информация: след ураганен артилерийски обстрел и самолетни нападения в редица райони от северозападното и западното направление в съветската територия са нахлули големи сили от германската войска. Много от граничните охранителни стражи, които са посрещнали в първия бой гигантския валяк на германската военна машина, са загинали, без да напуснат бойните си позиции. Авиацията на противника непрекъснато бомбардира летищата. С други някакви конкретни данни Генералният щаб засега не разполага...

Никой от присъстващите в кабинета не може дори да си представи колко драматично и шеметно ще се развият по-нататъшните събития.

---

[1] ЦАМО, ф.48А, оп.1554, д.90, л. 257–259. ↑

[2] ЦАМО, ф.35, оп.725588, д.36, л.297. ↑

ПАРАЛИЗИРАЩИЯТ ШОК

Не, първия ден Сталин не почувства силен шок. Той е само доста объркан и озлобен към всички — толкова жестоко да го измамат, а също така го тревожи много неизвестността. Оня първи ден членовете на Политбюро прекарват почти цялото денонощие при него, в кабинета му, в очакване на новини от границата. Само от време на време излизат да се обадят по телефона, да изпият чаша чай и да се поразтърчат. Говорят малко. В себе си се надяват, че това са само временни неуспехи. Никой не се съмнява, че Хитлер ще получи достоен отпор. Възможно е, споделят помежду си членовете на партийния ареопаг, за една-две седмици в района на границата да се разгорят жестоки боеве. За известно време войната може да се превърне в позиционна — до момента, когато Червената армия ще нанесе на агресора съкрушителен противоудар...

В папката на Маленков се намира проектът за директива на Главното управление за политическа пропаганда „Относно задачите на политическата пропаганда в Червената армия в най-близко време“, предаден му в средата на юни от началника на Главното управление на политическата пропаганда Запорожец, когото на втория ден от войната Сталин ще смени с армейски комисар Мехлис. На 20 юни Сталин извиква Маленков. Маленков, след като получава в кабинета му поредната задача, предава на „вожда“ тази директива. Започнали бяха да я готвят след заседанието на Главния военен съвет и речта на Сталин пред завършващите военните академии, произнесена на 5 май 1941 г. „Вождът“ ясно беше дал да се разбере, че в бъдеще войната ще стане неизбежна. Страната трябва да се готви за „безславния разгром на германския фашизъм“. В съответствие с указанията му в директивата, която той така и не успява да одобри преди започването на войната, възлови са следните положения:

„Новите условия, в които живее нашата страна, и съвременната международна обстановка, пълна с изненади, изискват революционна решителност и постоянна

готовност за преминаване в съкрушително настъпление срещу врага... Всички форми на пропагандата, агитацията и възпитанието да се насочат към една-единствена цел — към политическата, моралната и бойната подготовка на личния състав за водене на *справедлива, настъпателна и безвъзвратно съкрушителна война*... Личният състав да се възпитава в дух на активна ненавист към врага и стремеж да влезе в бой с него, на готовност да брани нашата родина на вражеска територия, да нанесе смъртоносен удар на врага...“^[1]

Освен Маленков Жданов също беше прегледал проекта на директивата. Всъщност не става дума толкова за директивата, колкото за убедеността на политическото ръководство, че страната е в състояние да отблъсне всяко нападение и да разгроми агресора. Директивата е подготвена в духа на предложенията, направени от Жуков във връзка с плана за стратегическото развърщане на Въоръжените сили на СССР и предадени през май на Сталин. Там се посочва и необходимостта „да се изпревари противникът и да се разгромят главните му сили на територията на бивша Полша и Източна Прусия“^[2]. Генералният щаб и Главното управление за политическа пропаганда смятат, че отбраната може да бъде само кратковременна: войските се готвели да настъпват. Да отблъснат нападението и да настъпят... Ето защо през първите един-два дни след започването на войната партийното и военното ръководство дори и не помислят за катастрофа. За тях тя сякаш е нещо невъзможно.

А в действителност ето какво става. Макар висшето ръководство да получава съобщения по различни канали за предстоящото нападение от страна на Германия, то дори не предприема най-очевидното: не привежда в бойна готовност граничните войски. Ако отворим дума за предназначението ѝ, Директива №1 е закъсняла най-малко с едно денонощие. Сталин и обкръжението му не разбират (а военните не се решават да му разяснят нещата: изобщо Тимошенко много се е страхувал от „вожда“), че бойната готовност пряко зависи от конкретни и точни норми по отношение на времето. За вдигането на една дивизия по тревога, за отиването ѝ на сборния пункт, за

придвижването ѝ и заемането на отбранителните позиции е нужно според условията време от 4 до 20 часа. Например в Западния особен военен окръг са били нужни средно от 4 до 23 часа.^[3] А Генералният щаб започва да предава Директива № 1 в 00 часа и 20 минути на 22 юни. Приемането ѝ във военните окръзи завършва в 1 часа и 20 минути. След това командващите изучават с щабове си документа и изработват необходимите в такива случаи разпореждания и указания. За това е отишъл още час и половина. Всъщност за изпълняване на директивата на войските е останал по-малко от един час.

Много от дивизиите са вдигнати по тревога едва със започването на бомбардировките и на артилерийския обстрел. Потеглилите към указания им райони части и съединения в повечето случаи не стигат до тях, тъй като срещат на пътя си танковите колони на немците и се принуждават да влязат в бой от движение. Противникът е направил всичко, за да наруши свръзките и да парализира управлението. Към края на първия ден подвижните немски групировки проникват на дълбочина 50–60 километра в съветска територия — нещо, което никой никога не е очаквал... Нашите войски от втория ешелон започват да се придвижват към границата под непрекъснатите удари на противниковата авиация, която завладява въздуха още в първите часове. Срещу войските се движат безкрайни тълпи от бежанци. Свръзка няма. Командирите не знаят каква е обстановката. Районите, в които се предвиждало да се развърнат съединенията, са вече заети от противника, който успява да постигне тактическа, оперативна, а по-късно и стратегическа изненада. Да, точно така е. Политическа изненада няма, но поради престъпната неразпоредителност на Сталин войските са поставени в условия, при които германското командване успява да осъществи и най-авантюристичните си намерения. По-късно началникът на Генералния щаб на сухопътните войски на вермахта генерал-полковник Ф. Халдер ще напише: „Настъплението на германските войски завари противника неподготвен. В тактическо отношение бойните му редове не бяха приспособени за отбрана. В пограничните райони войските му бяха разпръснати на обширна територия и приковани към районите на разквартируването им. Охраната на самата граница беше слаба.“^[4]

Сталин крачи нервно из кабинета си и не знае, че германското командване залага на решителното придвижване на своите танкови

клинове дълбоко в съветската територия, без да държи сметка, че в тила им ще останат съветски войски. Провалена е мобилизацията в много области. Още в първите един-два дни над 200 склада с горива, боеприпаси и различно военно имущество, както и много военни болници се оказват в ръцете на врага. Бъркотията и липсата на твърдо управление деморализират войските. В оперативното сборно донесение №1 от 24 юни 1941 г., подписано от началник-щаб на 4-а армия полковник Сандалов, четем: „Пехотата е деморализирана от постоянните и жестоки бомбардировки и не проявява упоритост в отбраната. Налага се отстъпващите безредно подразделения, а понякога и части, да бъдат спирани и връщани обратно на фронта от командирите на всички съединения, като се започне от командващ армия, макар че тези мерки, дори въпреки употребата на оръжие, не дават нужния ефект.“^[5]

А Сталин продължава да чака утешителни новини...

Когато сутринта на 22 юни възниква въпросът, кой ще се обърне към народа, за да съобщи за нападението на хитлеристка Германия, естествено, всички извърщат глави към Сталин, но „вождът“ най-неочаквано отказва. Почти без да помисли. Решително отказва. В историческата литература и до ден-днешен се шири мнението, че Сталин е взел такова решение, защото се намирал, както например си спомня Микоян, в потиснато състояние, „не знаеше какво да каже на народа, защото възпитавахме народа в дух, че няма да има война, но дори ако войната започне, врагът ще бъде разбит на негова територия и тъй нататък, а сега ще трябва да се признава, че в първите часове на войната търпим поражение“.

Мисля, че не е било точно така. Въпросът за обръщението към народа се е решавал рано сутринта, когато в Москва никой още не е знаел, че „в първите часове на войната търпим поражение“. На народа често е говорено за война и за заплахата от война. Готвели сме се за нея. Но въпреки всичко тя идва неочаквано. На Сталин никак не му е било ясно как се развиват събитията на границата. Най-вероятно е да не е искал да каже каквото и да било на народа, преди да си изясни ситуацията. Никога дотогава, във всеки случай през 30-те години, не е предприемал нещо важно, без да е уверен, че това няма да разклати положението му. Той винаги е изключвал такъв риск, който би могъл да навреди на авторитета му, на авторитета му на вожд.

На 22 сутринта Сталин не чува шумни съобщения за успехи, бил е разтревожен, дори объркан, но не го е напускала вътрешната увереност, че след две-три седмици ще накаже Хитлер за вероломството му и тогава „ще се яви“ пред народа. (Парализиращият шок ще разтърси Сталин чак след четири-пет дни, когато най-сетне ще се убеди, че нахлуването крие смъртоносна заплаха не само за отечеството, но и за него, „мъдрият и непобедим вожд“.) Че това е било именно така, свидетелстват двете директиви до войските, одобрени в 7:15 часа сутринта и в 21:15 часа на 22 юни в кабинета му и подписани от Тимошенко, Маленков и Жуков.

Сутринта, след като е решено към народа да се обърне Молотов и да се обяви мобилизация в 14 военни окръга, Сталин, който още няма представа за размерите на катастрофата, поисква от военните да разгромят „със съкрушителни удари нахлулия противник“. Тимошенко веднага се разпорежда да се подготви документ, който после става известен в историята като Директива №2 на Главния военен съвет:

„До военните съвети на Ленинградския ВО, Прибалтийския ОВО, Западния ОВО, Киевския ОВО, Одеския ВО.

Копие: до народния комисар на Военноморския флот.

На 22 юни 1941 г. в 04 часа сутринта германската авиация без никакъв повод е извършила нападения над наши летища и градове покрай западната граница и ги е подложила на бомбардировка.

Едновременно на различни места германските войски са открили артилерийски огън и са преминали нашата граница.

Във връзка с това нечувано по безсрамието си нападение от страна на Германия против Съветския съюз **ЗАПОВЯДАМ:**

1. Войските да се нахвърлят с всички сили и средства срещу вражеските сили и да ги унищожат в районите, където са нарушили съветската граница. Докато не получат специално нареждане, сухопътните войски да не преминават оттатък границата.

2. Разузнавателната и бойната авиация да установят местата на съсредоточаването на противниковата авиация и групировката на сухопътните му войски. Бомбардировъчната и щурмовата авиация да унищожат с мощни удари авиацията, разположена на противниковите летища, и да смажат с бомбени удари основните групировки на сухопътните войски на противника. Ударите на авиацията да се нанасят в германска територия на дълбочина 100–150 км. Да се разрушат с бомбени удари Кьонигсберг и Мемел. До получаване на специални указания да не се извършват въздушни нападения над територията на Финландия и Румъния.

Тимошенко
Маленков
Жуков

№2. 22.6.41 г. 7:15“^[6]

Директивата почти не прилича на военен документ. Върху нея лежи печатът на политическото редактиране, извършено от Сталин. Тя е акт на политическата му воля, на категоричните му намерения да накаже вероломния агресор, в нея почти личи скритата надежда, че може би все още не е изключена възможността да бъде бързо угасен пожарът на войната. Иначе е трудно да се разбере защо „докато не получат специално нареждане, сухопътните войски да не преминават оттатък границата“. Когато дава заповед „да се смажат с бомбени удари основните групировки на сухопътните войски на противника“, Сталин още не знае, че **само** през първия ден и **само** войските на Западния особен военен окръг ще загубят 738 самолета, от тях 528 — на летищата. Такова е положението и в Киевския ОВО, Ленинградския ВО и Прибалтийския ОВО. Още в първите часове на войната германците добиват абсолютно господство във въздуха, като унищожават само за един ден, на 22 юни, над 1200 самолета!

Този ден се взимат много решения. Повтарям: Сталин още не е знаел какви са размерите на катастрофата. Първоначалното му объркване и потиснатост преминават. Но в главата му натрапливо се върти мисълта: как е могъл да повярва на Хитлер? Как можа фюрерът

да го изиграе? Ама и Молотов си го бива! Излиза, че всички многобройни съобщения на разузнаването, както и информацията по други канали за готвеното от Германия нападение и за конкретните дати са били верни. Излиза, че ако беше послушал Павлов и дадеше преди няколко дни указание войските да бъдат приведени в състояние на пълна бойна готовност, много неща щяха да изглеждат сега другояче. През цялото време Сталин има чувството, че днес в кабинета му неговите съратници го упрекват мълчаливо за допуснатите от него грешки. Минава му дори през ума, че сигурно са започнали да се съмняват в прозорливостта му. А това е непоносимо! Само мисълта, че хората (и не само тук, в Кремъл) могат да се усъмнят в мъдростта, прозорливостта и непогрешимостта му, го кара да излиза от кожата си...

По предложение на Тимошенко Прибалтийският, Западният и Киевският особен военен окръг са преобразувани в Северозападен, Западен и Югозападен фронт. След два дни се създават Северният и Южният фронт. Сталин непрекъснато иска информация за положението на границата и за предприеманите мерки по реализиране на Директива №2. Няколко пъти, обръщайки се към Тимошенко, Жуков или Ватутин лично или по телефона, ядосано и нетърпеливо пита:

„Кога най-сетне ще доложите ясно каква е бойната обстановка по границата? Какво правят Павлов, Кирпонос, Кузнецов (командващите фронтите — б.а.)? Какво прави в края на краищата Генералният щаб?“

Ватутин два или три пъти отива в Кремъл с оперативната карта. Но на нея няма нищо утешително. Там са нанесени най-прилежно с цветни моливи районите, в които са разположени нашите армии и корпуси, местата, където е базирана авиацията, направленията за придвижване напред на резервните съединения. Но го няма главното: къде конкретно се водят боевете, къде се намира противникът, какъв е характерът на действията на съветските войски. В Кремъл още не могат да допуснат, че немските войски са успели да нарушат, а на Западния фронт почти напълно да парализират управлението и свързката. Армейски генерал Павлов само няколко часа след като започва нахлуването, загубва нишките на управлението на войските от своя фронт. Многомесечните, почти безнаказани полети на немските разузнавателни самолети и агентурните данни са позволили на

германското командване да засече с изключително голяма точност всички пунктове за управление, свързочните линии, летища, складовете и местата, където са дислоцирани частите. Първият удар на агресора — въздушен, артилерийски и танков — е изключително ефективен. Спуснатите с парашути диверсанти прекъсват телефонните линии. А те тогава са имали много по-голямо значение от радиосвързките.

Не е по-добро положението и на Северозападния фронт. Както си спомня Собенников, командващ 8-а армия от Прибалтийския особен военен окръг (през юли-август му предстои да стане, наистина само за няколко седмици, командващ фронт), „нямаше никакъв ясен план за отбрана на границата. По-голямата част от войските се намираха на местата за строеж в укрепените райони или пък се занимаваха със строеж на летища. Частите не бяха комплектувани. Дълговременните отбранителни съображения не бяха готови. Още сутринта почти цялата авиация на Прибалтийския военен окръг беше изгорена по летищата. Например от смесената въздушна дивизия, която трябваше да поддържа 8-а армия, към 15 часа на 22 юни бяха останали 5–6 самолета...“ По-нататък Пьотър Петрович Собенников, който е имал щастието да издържи до края на войната (като командващ армия, командващ фронт, отново командващ армия и заместник-командващ армия), с горчивина отбелязва, че с началото на бойните действия „на командния пункт започнаха да идват по телефона и телеграфа твърде противоречиви указания за направа на прегради от повалени дървета, за миниране и все в тоя дух, при което с едни разпореждания се заповядваше тези отбранителни мерки да се вземат незабавно, след това с други пък се отменяха, после пак се потвърждаваха... През нощта срещу 22 юни аз лично получих заповед от началник-щаба на окръга генерал-лейтенант Кльонов в твърде категорична форма — на 22 юни, на разсъмване, да оттегля войските от границата... Изобщо, чувстваше се голяма нервност, несъгласуваност, неяснота, страх да не бъде предизвикана война... Както войските, така и щабът на армията не бяха попълнени. Не достигаха свързочни и транспортни средства. При тези условия щабът на армията не можеше да бъде боеспособен“^[7]. Такава е констатацията на един командващ армия, посрещнал войната още в първите ѝ часове. И в такова положение е бил не само този командващ армия.

Сталин все чака и чака, ако не победни, то поне обнадеждаващи донесения. Но те не идват. Щом се отвори вратата на кабинета му, вдига бързо глава и вперва очи в лицето на влизащия. Нищо успокоително не чува. „Вождът“ нервничи. През този първи ден на войната е изпил само чаша чай. Все му се струва, че военачалниците се бавят, проявяват нерешителност, не са разбрали напълно смисъла на директивата, изпратена тази заран в пограничните окръзи. В гражданската война често е бил пълномощник на партията на различни фронтове. Убедил се беше колко ефикасно действа енергичният натиск върху щабовете и ръководителите, като се използват заплахите, непреклонната вискателност и различни мерки от административен характер. Неясната обстановка му действа на нервите. Повече не може да чака. Още преди да завърши обсъждането с Молотов, Жданов и Маленков на документа за създаване на Ставка^[8] на Главното командване, предложен от Тимошенко, Сталин става изведнъж, тръгва из кабинета и разпорежда:

„Без никакво бавене да се изпратят авторитетни представители на Ставката в Югозападния и Западния фронт. При Павлов да заминат Шапошников и Кулик, при Кирпонос — Жуков. Още днес да излетят. Незабавно.“

Връща се при масата, оглежда всички присъстващи и още веднъж твърдо, дори като че ли заплашително произнася:

„Незабавно!“

Всички клатят глави в знак на съгласие. Сталин има чувството, че са необходими все нови и нови енергични импулси от центъра, които да подтикнат щабовете и войските към по-решителни действия. По негова инициатива и настояване Ватутин подготвя към края на деня още една директива на Главния военен съвет. (Ставката под председателството на маршала на Съветския съюз Тимошенко ще бъде създадена на другия ден.) Първоначалният ѝ вариант е прередактиран основно от Сталин. Този документ, известен като Директива № 3, е доста обширен и затова ще цитирам само някои извадки от него:

„До военните съвети на Северозападния, Западния, Югозападния и Южния фронт

1. Противникът, нанасяйки главните си удари от Сувалковската издатина към Олита и от района на Замостие към Владимир-Волински, Радзехов и спомагателни удари в направление на Тилзит, Шауляй, Седлец, Волковиск, на 22.6., понасяйки големи загуби, е постигнал незначителни успехи в тези направления. На останалите участъци от държавната граница с Германия и по цялата граница с Румъния атаките на противника са отбити с големи загуби за него.

2. Като най-непосредствена задача на войските за 23–24.6. поставям:

а) с концентрични (така е в текста — б.а.) съсредоточени удари на войските от Северозападния и Западния фронт да се обкръжи и унищожи сувалковската групировка на противника и до вечерта на 24.6. да се овладее районът на Сувалка;

б) с мощни концентрични удари на механизирани корпуси, цялата авиация на Югозападния фронт и други войски от 5 и 6 А (армия — б.а.) да се обкръжи и унищожи групировката на противника, настъпваща в посока на Владимир-Волински, Броди. До вечерта на 24.6. да се овладее районът на Люблин...“

По-нататък се конкретизират изцяло нереални настъпателни задачи. Точка четвърта, продиктувана от самия Сталин, гласи:

„На фронта от Балтийско море до държавната граница с Унгария разрешавам преминаването на държавната граница и действия без оглед на границата.“^[9]

Построяването на фразата с три пъти повторената дума „граница“ показва, че Сталин е „объркал конците“. Директивата подписват Тимошенко, Маленков и Жуков. Макар че Жуков е отлетял вече за Киев, Сталин заповядва да бъде поставен и неговият подпис.

Завършва първият ден от войната. Сталин още се надява, че тръгналите от вътрешността на страната съединения ще задържат, а след това и ще изтласкат нахлулите немски войски. Надеждите му се подхранват от обстоятелството, че в десет часа вечерта Ватутин му донася оперативното сборно сведение на Генералния щаб, в което обнадеждаващо се резюмира: „С идването на предните части от полевите войски на Червената армия атаките на германските войски по протежение на по-голямата част от нашата граница са отбити със загуби за противника.“^[10] Всички се посъвземат, дори започват да се усмихват. Сталин и насядалите в кабинета му още не знаят, че на много места немските войски са проникнали за един ден на десетки километри навътре в съветската територия.

От сутринта на 23 юни илюзиите, от които все още Сталин не може да се откъсне, започват бързо да се изпаряват. На два пъти се опитва да се свърже лично с Павлов, но и двата пъти от щаба на Западния фронт му отговарят лаконично, че „командващият се намира във войските“. Нищо определено не успява да научи и от генерал-майор Климовских, началник-щаб на фронта. Мярва се в главата му едно страшно предположение: щабът е изпуснал управлението на войските и не контролира катастрофалното развитие на събитията.

А щабът на Западния фронт след едно денонощие наистина е изпуснал управлението на войските. Ето два документа, написани и подписани от Павлов в ония трагични дни (запазвайки стила и правописа):

„Шифротелеграма №5352
от 23 юни, 20:05
До командващия 10А

Защо мех. корпус не е настъпил, кой е виновен. Веднага активизирайте действията и не се паникьосвайте, а управлявайте. Трябва да знаете къде е всяка дивизия, кога, какво прави и какви са резултатите...

Павлов, Фоминих“^[11]

Командващият фронта, който ще бъде на този пост само още една седмица, чак на четвъртия ден от войната по откъслечните сведения, постъпили в щаба, разбира, че подвижните групи на противниковите войски могат след два-три дни да наближат Минск от северозапад и югозапад. Войските на 3-а и 10-а армия на фронта, действащи на Белостокската издатина, са се оказали в особено тежко положение. Обходени са откъм фланговете, а отчасти и откъм тила. При тази обстановка Павлов взема очевидно вярно решение за оттегляне, тъй като вижда, че по посока на Минск все още остава един коридор с широчина 50–60 километра. Но осъществяването на това решение е крайно трудно. То е изразено в директива — една от малкото, които армейски генерал Дмитрий Григориевич Павлов ще има възможност да подпише в тази война, продължила за него малко повече от седмица. Пък и му оставало да живее по-малко от месец. Ето я:

„До командващите на 13, 10, 3 и 4 армия

Днес през нощта на 25 срещу 26 юни не по-късно от 21:00 започнете оттегляне, подгответе частите. Танковете в авангард, конницата и силна ПТО (противотанкова отбрана — б.а.) в ариергард.

Предстоящия марш извършете стремително денем и нощем под прикритието на здрави ариергарди. Откъсването да се извърши на широк фронт... Първият преход 60 км за денонощието и повече... Да се разреши на войските да се продоволстват напълно с местни средства и да взимат неограничено количество каруци...

Командващ Зап. фронт Армейски генерал Павлов
Член на Военния съвет на Зап. фронт Пономаренко
Началник-щаб на Зап. фронт Климовских“^[12]

Посочвайки крайната линия на оттеглянето, Павлов не знае, че войските не разполагат вече с гориво и транспортни средства, които са били завладени или унищожени от противника в първите дни на боевете. Безредното оттегляне на съединенията се извършва в извънредно тежките условия на въздушно господство на германската

авиация и на стремителни обходни маневри на противниковите подвижни групи. Сталин е нямал никакви основания да чака утешителни вести. Катастрофалният развой на събитията придобива страхотни размери.

В следващите дни, особено към края на месеца, Сталин, осъзнал най-сетне мащабите на смъртоносната заплаха, направо губи за известно време самообладание и изпада в дълбок психичен шок. Документите и свидетелствата на хората, които са виждали тогава „вожда“, сочат, че от 28 до 30 юни Сталин е бил така потиснат и потресен, че не е можел да се прояви като сериозен ръководител. Преживявал е дълбока психическа криза, макар и не твърде продължителна. Но преди да изпадне в депресия, се е опитвал да предприеме нещо, давал някакви разпореждания, гледал е да влее енергия във висшите органи на управлението. Когато на 23-и сутринта се взима решение за създаването на Ставка на Главното командване на въоръжените сили, неочаквано за всички той прекъсва обсъждането и предлага при Ставката да се създаде Институтция на постоянните съветници. Маленков и Тимошенко, които са изготвили документа, се споглеждат, но разбира се, не възразяват. Сталин бързо диктува състава. Ще цитирам документа точно такъв и в същата редакция, както той го е предложил:

„При Ставката да се организира Институтция на постоянните съветници на Щаба в състав др.др. маршал Кулик, маршал Шапошников, Мерецков, началника на Военновъздушните сили Жигарьов, Ватутин, началника на ПВО Воронов, Микоян, Каганович, Вознесенски, Жданов, Маленков, Мехлис.“^[13]

Решението, оформено като постановление на правителството, Поскръбишев предава със своя подпис във вид на телеграма до окръзите и фронтовете. Тази институтция просъществувала само две седмици и безшумно „издъхнала“, без дори да започне да функционира.

По мое мнение към допуснатите преди войната слабости от страна на Сталин и Генералния щаб трябва да бъде прибавена и тази, че не е бил разработен своевременно и в подробности въпросът за създаване на извънреден орган за ръководене на страната във военно време — Държавен комитет по отбраната (ДКО) и висш орган за стратегическо ръководство на въоръжените сили — Ставка на

Върховното главно Командване (СВГК). Те се създават чак когато започват бойните действия. Освен това Генералният щаб е бил отслабен, където, нека да напомня, се сменят един след друг трима началници. Тези и други многобройни слабости се проявяват остро още от първия ден.

Откъслечните сведения, идващи от щабовете на фронтовете, данните от въздушното разузнаване и съобщенията на пълномощниците на Ставката обезкуражават Сталин. Когато слуша поредния доклад на Ватутин, просто се чувства като парализиран от обземащото го объркване. А Ватутин тихичко, подбирайки най-внимателно думите си, го информира, че Западният и Северозападният фронт се опитвали да нанесат контраудари, но слабото авиационно прикритие, несъгласуваността в действията им и лошото артилерийско осигуряване не са им позволили да постигнат желания резултат. Войските са понесли големи загуби и продължават да отстъпват. При това в много случаи безредно. В особено тежко положение са изпаднали съединенията и частите на 3-а и 10-а армия, добавя Ватутин. Те фактически са обкръжени. Танковите колони на немците са вече близо до Минск...

„Какво приказвате, как така до Минск?! Вие нещо бъркате?! Откъде имате тия сведения?“

„Не, не бъркам, другарю Сталин — пак така тихичко и с извинителни нотки в гласа отговаря Ватутин. — Данните от представителите на Генералния щаб, и: пратени във войските, и от въздушното разузнаване съвпадат. Днес може да се каже, че войските от първия ешелон не са могли да спрат противника на границата и да осигурят развърщането на подходящите войски. Фактически Западният фронт е пробит...“

Още на 23, 24, 25-и, а особено на 26-и юни Сталин се досеща, че пограничните сражения са изгубени, но че за пет-шест дни немските войски ще влязат на 150–200 километра навътре в територията на страната?! Това умът му не може да побере! Какво правят Павлов, Кулик, Шапошников? Защо Генералният щаб не ръководи войските? Нима това е катастрофа? Военните изслушват мълчаливо злостните тиради на Сталин и получили най-после разрешение, бързат да се приберат в Генералния щаб.

Сталин още не знае, че в тези първи дни на войната по фронтовете цари пълно безредие, а понякога и хаос. Щабовете предават все нови и нови заповеди и разпореждания, които обаче не могат да догонят стремително изменящата се обстановка. Така е не само на Западния фронт, където се създава катастрофална ситуация, но и на другите фронтове. Командирът на 8-и механизирани корпус Рябишев си спомня по-късно за първите, дни на войната (в специална записка, изпратена до Генералния щаб): „Едва в 10:00 на 22-ри получих заповедта на командващия 26-а армия за съсредоточаване на корпуса западно от гр. Самбор... След като извършиха 80-километров марш до 23:00, войските на корпуса се съсредоточиха в указания район. В 22:30 е получена нова заповед: до 12:00 на 23-и корпусът трябва да се изнесе на 25 км източно от Львов. През втората половина на деня корпусът, придаден вече към 6-а армия, получи указание да заеме района на Яворов. Заехме го. В 23:00 командващият Югозападния фронт постави със заповедта си нова задача: да се изнесем в района на Броди и сутринта на 26-и да нанесем удар на противника в направление Берестечко. А преди това за ден и половина корпусът беше извършил 300-километров марш... В района на Броди 8-и механизирани корпус се съсредоточи на 25 юни. На сутринта минахме в настъпление и постигнахме частичен успех, но, общо взето, корпусът не изпълни задачата. Нямаше гориво. Във въздуха — само немски самолети. В 4:00 на 27-и получихме нова заповед: корпусът се изтегля в резерв на фронта. Почнахме да се изтегляме. В 6:40 — нова заповед: да се нанесе удар по противника в направление Броди-Дубно. Но войските бяха започнали вече да се оттеглят. В 10:00 на КП (командния пункт — б.пр.) дойде членът на Военния съвет на Югозападния фронт корпусният комисар Вашугин, който, заплашвайки ме с разстрел, искаше да изпълня заповедта. Но съединенията бяха вече обкръжени. По-късно се установи, че набелязаното по-рано от щаба на фронта настъпление е било отменено... Едва на 2-ри юли, когато преминахме в отбрана в състав две дивизии, научихме, че заповедта за настъпление е отдавна отменена... Излизахме от обкръжението по части. По заповед на командващия фронта се оттеглихме в района на Проскуров. Изпратихме донесение за щаба на фронта в Житомир, но градът е бил взет вече от противника...“ В резултат на боевете и непрестанните маньоври, според думите на

Рябишев, „на левия бряг на Днепър бяха прехвърлени не повече от 10% от танковете и 21% от бронираните автомобили. По-късно корпусът беше разформиран“^[14].

Това са накратко горчивите думи на генерал Рябишев, който не може да бъде обвинен в недостиг на мъжество. Но в първите дни и седмици на войната висшето и фронтовото ръководство, зашеметени от непредвиденото развитие на събитията, внасят със своите неотговарящи на обстановката действия още по-голяма бъркотия. Непрестанните премествания, липсата на гъвкаво взаимодействие, изтърваното управление на съединенията и обединенията и непознаването на действителната обстановка само влошават и без това тежкото положение на войските. Последиците от обезглавяването на армията в предвоенните години се оказват доста горчиви. Не стигнаха, уви, саможертвеното мъжество и твърдостта на съветските войници, напоили щедро с кръвта си отстъпената от врага земя.

Допуснатите преди войната грешки, липсата на разпоредителност, страхът от провокации и слабата подготовка на много от новоиздигнатите командири от всички степени стават причина армията да се прояви в отбранителните боеве като някаква ронлива, трудноуправляема и бързо губеща вяра в себе си маса от хора. Вестниците пишат за героизма на граничарите, за подвизи на летци и танкисти, за това, че страната се вдига на крак, за да даде отпор на врага... Всичко това е така. Но на фронта, и това вече няма как да се скрие от народа, се очертава катастрофа. Сталин усеща, че страната е обърнала очите си към него, към „вожда“, който толкова пъти заедно с Ворошилов е уверявал съветските хора, че Червената армия е способна да смаже всеки враг. В тия дни неговата „стоманена“ воля е силно деформирана и нищо не може да я върне в предишното ѝ състояние. Струва му се понякога, че положението е просто безизходно. Когато при поредния доклад Ватутин показва на картата отстъплението на 8-а и на 11-а армия в раздалечаващи се посоки, Сталин ясно вижда колосалната празнина между Западния и Северозападния фронт, достигаща 130 километра. Главните сили на Западния фронт са или обкръжени, или разбити. А Югозападният фронт се държи засега по-достойно. Как можа той, Сталин, да не се вслуша в гласа на специалистите и да отхвърли предположението им, че най-вероятното направление на главния удар на противника ще бъде срещу Западния

фронт? Какво беше това умопомрачение, което го беше обзело? Защо не го разубедиха? Във всички кампании в Европа Хитлер се втурваше направо към столиците, за да накара противника по-бързо да капитулира. Защо военните не обърнаха внимание на тази особеност в стратегията на немците? Ами нали сега ще е нужно колосално прегрупиране на войските! А времето не чака!

Сталин нервничи, настоява, вика при себе си ту един, ту друг, а понякога се усамотява на вилата или в кабинета си и с часове не дава никой да го безпокои. Народният комисар Тимошенко, назначен едновременно и за ръководител на Ставката, се чувства крайно неудобно на тази длъжност. Всички наоколо са наясно, че въпреки всичко фактически Сталин си остава и глава, и пълен разпоредник с властта. А той се държи някак си необичайно импулсивно, всички виждат, че е притеснен и крайно потиснат. Неговото състояние влияе до известна степен и на ръководството на Генералния щаб. В резултат през първите три-четири дни създаващата се обстановка не се оценява в съответствие с действителността. (Едва на 25–26 юни се заговорва изведнъж и с все сила за отбрана, за подготвяне на отбранителни линии, за привличане на резервните ешелони.) В редица случаи Ставката изпраща на войските директиви, които може да се оценят само като изблици на отчаяние, непознаване на обстановката и жажда някак си и поне някъде си да се постигне частичен успех. Ще ви запозная с няколко документа на Ставката, които свидетелстват за намесата ѝ във въпроси от тактически, а не от стратегически характер.

„До командващия Западния фронт
др. Павлов

Танковете на противника в района на Ракув стоят без бензин. Ставката заповяда незабавно да се организира обкръжаване и унищожаване на противниковите танкове. За тази операция да се привлече 21 ск (стрелкови корпус — б.а.) и части от 2 и 44 ск. Обграждането и разгромяването на противника да се извърши без никакво бавене. Ударът да се подготви с въздушна атака.

28.06.41 г.“^[15]

За решаване на една тактическа задача се препоръчва да се привлечат сили от три стрелкови корпуса?! Като се има предвид в какво състояние се е намирал по онова време фронтът, не е трудно да се досети човек, че тази директива, както и много подобни на нея, не може да бъде изпълнена.

Още един документ на Ставката:

„До командващия войските на Сз. фронт

Народният комисар заповяда под Ваш контрол и отговорност не по-късно от тази вечер да се изтласка противникът от Двинск, да се разрушат мостовете и да се организира здрава отбрана, за да не се допусне преминаване на противника на северния бряг на р. Зап. Двина в района на Двинск. За усиление на атакуващите части да се използва усиленият стрелкови полк, дошъл от 112 стр. дивизия. Ако са пристигнали танковете «КВ» («Климент Ворошилов» — б.пр.), да бъде използван най-малко взвод за подсилване на щурма и за подавяне на противниковите огневи точки. За изпълнението да се донесе до 21.00 на 28.06.

28.06.41 г. [16]

Както виждаме, Ставката нарежда да се използва дори взвод от танкове...

Когато през нощта се оттегля във вилата си, Сталин влиза в кабинета и ляга на дивана, без да се съблича. Но не може да заспи. Става и отива в столовата. Над портрета на Ленин свети както винаги лампичка. Облицованите с дъб тъмни стени подхождат като че ли най-добре на мрачното настроение на „вожда“. Разхожда се безцелно из стаите, като хвърля от време на време неспокойни погледи към телефоните (във вилата са инсталирани на различни места три кремълски „автомата“), сякаш очаквайки със свито от уплаха сърце нови страшни вести. Отваря вратата на стаята на дежурния помощник: там седи генерал-майор Румянцев. Генералът скача стреснато от стола зад бюрото и се втренчва въпросително в Сталин. Стопанинът на вилата плъзва невиждащите си очи по изпънатата снага на помощника

си, затваря тихо вратата и се прибира в стаята си. Спира до прозореца и се вглежда през пролуката между завесите в нощните силуети из парка. Кой знае защо, си спомня думи от писмото, което толкова отдавна му бе изпратил Тухачевски: „Бъдещата война ще бъде война на мотори. Концентрирането на бронетанкови войски ще позволи създаването на такива ударни юмруци, на които ще бъде много сложно да се противостои.“ Не беше глупав този човек, но искаше да извърши дворцов преврат... Може би ако на мястото на Павлов стоеше сега Тухачевски, много неща щяха да изглеждат днес другояче... Но каква полза от тия мисли? Пропъждайки сянката на миналото, Сталин се опитва да заспи и да забрави всичко. Но сънят все не идва: действителността е страшна.

„Вождът“ още не може да се съвземе. Интересни са според мене думите на Микоян за поведението на Сталин през последните дни на юни 1941 г. Той разказва в спомените си, че Молотов, Маленков, Ворошилов, Берия, Вознесенски и той самият решават да предложат на Сталин да бъде създаден Държавен комитет по отбраната (ДКО), където да се съсредоточи цялата власт в страната. А ДКО трябва да възглави Сталин.

„Решихме да идем при него. Той беше в близката си вила.

Молотов обаче каза, че Сталин е изпаднал в такава апатия, та нищо не го интересува, изтървал е инициативата и е в лошо състояние. Тогава Вознесенски, възмутен от всичко чуто, рече: «Вячеслав, ти тръгни напред, ние ще дойдем след тебе.» Бяхме на мнение, че ако Сталин продължава да се държи така, нас трябва да ни поведе Молотов и ние ще тръгнем след него. Бяхме уверени, че ще успеем да организираме отбраната и ще можем да се сражаваме както подобава. Пораженски настроения у нас нямаше.

Пристигнахме във вилата на Сталин. Заварихме го в малката столова седнал в едно кресло. Гледа ни и ни пита: «За какво сте дошли?» Видът му беше някак странен, не

по-малко странен беше и въпросът, който ни зададе. Та нали всъщност той трябваше да ни извика!

От наше име Молотов каза, че е нужно да се концентрира властта, за да се решат бързо всички въпроси, за да се вдигне страната на крака, колкото е възможно по-скоро. Начело на такъв един орган трябва да застане Сталин. Сталин го погледна учудено и не направи никакви възражения. «Добре» — рече.^[17]

В известен смисъл всеки от нас живее като че ли в два свята: външен и вътрешен — скрит, често пъти загадъчен. Външният е разбираем. Вътрешният — по-трудно. Ако успеем да научим нещо за вътрешния свят на човека, то по-ясен ни става и самият той. За Сталин очертаващата се катастрофа не е само онова, каквото е могла да бъде за всеки гражданин. Тя е означавала гибел за земния бог, за какъвто се е смятал. „Вождът“ щял да падне от по-високо, отколкото другите. За човека, повярвал в своята изключителност, прозорливост и особено предназначение, разтворилата се пропасть е бездънна. След няколко дни, преминали за Сталин в дълбок психичен шок, почти парализа, той най-сетне започва да идва на себе си.

Възможно е да си е помислил, че идването на почти всички членове на Политбюро при него е свързано с намерението им да го свалят от всички постове? А може би дори да го арестуват? Това ще бъде добре дошло за тях: така всички неуспехи ще „припишат“ на един човек. Самият той отдавна се е убедил, че за всеки провал, за всеки неуспех трябва да има изкупителна жертва. На хората трябва да се даде възможност да излят напирания у тях гняв, да приковат на позорния стълб виновника. Но авторитетът на Сталин е бил толкова висок в очите на съратниците му, че, както изглежда, в главите им изобщо не е можело да се мерне подобна мисъл. Дори в състоянието му на „апатия“, според израза на Молотов, Сталин е за тях „велик човек“. Ако са чели Бердяев, щели са да си спомнят може би думите му: „Човек може да падне само от високо и самото му падане е белег за неговото величие.“^[18] Величие, което те самите са създавали на „вожда“, а сега искат той да остане на предишната си висота и да ги ръководи.

Ставката и Генералният щаб се опитват да създадат на пътя на настъплението, помело Западния фронт, нова линия на отбраната, прехвърляйки там 13-а, 19-а, 20-а, 21-ва и 22-ра армия, както и остатъците от измъкващите се от обкръжение части. Загубилият самообладание Сталин преминава рязко от състояние на апатия в нервна възбуда и на 29 юни два пъти се появява неочаквано в Народния комисариат на отбраната. Там, без да подбира изразите си, обвинява за всичко военните ръководители.

Измършавяло, посивяло лице, торбички под зачервените от безсъние очи... Сталин осъзнава най-сетне колко голяма е страшната опасност, надвиснала над страната и над него самия, над „вожда“. Ако не се предприеме нещо свръхизвънредно, ако не се мобилизират всички сили, след няколко седмици немците може да бъдат в Москва. Както личи, първите стъпки, които показват, че Сталин се опитва да постегне не само себе си, но и контрола над обстановката, са обикновените за него: започва да сваля военачалниците от постове им. На 30 юни е постановление на Централния комитет на ВКП(б), Президиума на Върховния съвет на СССР и Съвета на народните комисари на СССР се създава Държавен комитет по отбраната. Възглавява го Сталин. Председателят на ДКО има необхватна власт. Гибелната опасност, надвиснала над отечеството, изисква да се концентрират усилията на всички и на всеки. Първото нещо, което предприема на новия си пост, е да отстрани от длъжност командващия Западния фронт. На негово място е назначен народният комисар на отбраната Тимошенко. Същия ден генерал-полковник Кузнецов, командващ Северозападния фронт, заповядва войските му да се оттеглят от линията на река Западна Двина и да заемат Островския, Псковския и Себежкия укрепен район. Щом долагат на Сталин за тази заповед на командващия, той веднага отстранява от длъжност генерала. На новия командващ фронта е предадена заповедта на Сталин: „Възстановете старото положение, върнете се на линията на река Западна Двина.“ Получили новата заповед, отстъпващите безредно войски, не могат нито да настъпват, нито да се отбраняват. Усетил бъркотията, противникът нанася удар между участъците на 8-а и 27-а армия и пробива фронта... Тези съобщения с нищо не подсилват увереността на председателя на ДКО, който не може не само да възстанови душевното си равновесие, но и да налучка правилната

линия на поведение — онази линия, която би могла да придаде на органите за стратегическо управление тъй нужните им в тези драматични дни увереност, последователност и обмисленост.

Известни са разсъжденията на Клаузевиц за взаимната връзка между опасността и душевните прояви на пълководеца. В трактата си „За войната“ германският военен теоретик пише, че умът на истинския военачалник работи и в обстановка на стихийна опасност. „На човешката природа е свойствено непосредственото чувство за голяма опасност, лична и обща, да се превръща в пречка за чистия разум.“ Но веднага добавя, че у големия пълководец стихийната опасност, напротив, изостря умствените и волевите му прояви. „Опасността и отговорността не увеличават у нормалния човек свободата и активността на духа му, а обратното, действат върху него потискащо, и затова, ако тези преживявания окрилят и изострят способността за разсъждаване, ние несъмнено имаме пред себе си едно рядко величие на духа.“^[19]

Днес можем да кажем, че в началото на войната, когато е било така необходимо, такава „величие на духа“ Сталин не е проявил. Многобройните документи на Ставката от края на юни не са оставили за историята каквито и да било по-забележителни мерки, стъпки и действия на Сталин, насочени към решително овладяване на положението. Той се оказва повлечен от потока на крайно неблагоприятните събития. Носил се надолу, както и мнозина други, сграбчен от страшния порой. Няма никакви сили да намери опорна точка, да спре, да се изправи...

Цяла пропаст дели него, безгрешния земен бог до преди войната, от объркалия се „вожд“, осъзнал пълния провал на своите планове, предположения и стратегически сметки, превърнати на пух и прах само за една седмица... Да понесе всичко това, се оказва не по силите дори и на такава волева натура като Сталин. Очаквал е вероятно, че недоволството на обкръжението му, на военното ръководство и на народа ще се насочи против него, главния виновник за грешките в неуспешната „игра“ с Хитлер, за терора в армията, довел до безпрецедентното омаломощаване на кадрите й... Но в дните и часовете на смъртоносната опасност съветският народ се издига над дребнавото разчистване на сметките с предводителя си. „Величието на духа“ му е толкова голямо, че в оня трагичен момент не се унижава да

дири виновници за създалото се положение. Мъдростта на народния опит предоставя на историята да направи това. „Добросърдечието на руския народ във всичките му слоеве — пише известният руски философ Лоски — се изразява между другото и в липсата на злопамятност“.^[20]

Кулминацията в психическия шок у Сталин е реакцията му, когато научава за падането на Минск. След като прочита сутрешното сборно сведение на Генералния щаб, отива на вилата си и почти цял ден не се появява в Кремъл. При него идват Молотов и Берия. Не се знае за какво е говорила „светата троица“. Но Сталин много трудно се е примирил с мисълта, че след по-малко от седмица, откак е започнала войната, столицата на Белорусия се оказва под ботуша на завоевателя. И тук бих искал да запозная читателя с един факт, в чиято достоверност и досега не съм напълно убеден, но вероятността за него не може да бъде отхвърлена.

През втората половина на 70-те години, май че през 1976 или 1977 г., бях включен в инспекторска група, възглавявана от маршала на Съветския съюз Москаленко. Няколко дни бяхме в Горки. Вечер докладвах на маршала за хода на проверката по състоянието на партийнополитическата работа в инспектираните части. След това няколко пъти се повеждаше разговор около спомените на Москаленко и за възгледите му по някои въпроси от нашата история. Веднъж по време на един такъв разговор зададох на маршала въпрос, който дълго време ме беше измъчвал:

„Кирил Семьонович, защо не споменавате в книгата си факта, за който сте разказали пред партийния актив преди около две десетилетия? Вие уверен ли сте, че всичко това е станало?“

„Какъв факт? За какво говорите?“ — подозрително и напрегнато ме погледна маршалът.

„За срещата на Сталин, Молотов и Берия с българския посланик Иван Стаменов през юли 1941 г.“

Москаленко дълго мълча, гледайки през прозореца, а после рече:

„Не му е дошло още времето да се говори за такива факти. А и не всички може да бъдат проверени...“

„Все пак какво мислите Вие самият за достоверността на казаното от Берия?“

„Всичко, което говореше по този въпрос, надали можеше да го оправдае по някакъв начин... Пък и трудно беше в неговото положение тогава да измисля неща, които като престъпник не можеха да му помогнат...“

За да разбере читателят за какво става дума, ще приведа откъс от един документ. На 2 юли 1957 г. се е състояло събрание на партийния актив при Министерството на отбраната на СССР, на което е било обсъждано писмото на ЦК на КПСС „Относно антипартийната група на Маленков, Каганович, Молотов и др.“. Доклад е изнесъл Жуков. Изказали са се големи военачалници: Конев, Малиновски, Кузнецов, Неделин, Баграмян, Вершинин, Голиков, Мерецков, Желтов и други. Когато думата взима Москаленко, той казва:

„Навремето ние с генералния прокурор, другаря Руденко, когато разглеждахме делото на Берия, открихме, както той каза... че още през 1941 г. Сталин, Берия и Молотов са обсъждали в кабинета на председателя на ДКО въпроса за капитулирането на Съветския съюз пред фашистка Германия — склонни били да отстъпят на Хитлер Съветска Прибалтика, Молдавия и част от територията на другите републики. Заедно с това се опитвали да се свържат с Хитлер чрез българския посланик. Нещо, което не е направил нито един руски цар. Интересното тук е, че българският посланик се е оказал по-високо от тези ръководители, заявил им, че Хитлер никога няма да победи русите, нека Сталин да бъде спокоен.“^[21]

Макар и не веднага, Москаленко се разприказва... По време на тази среща с българския посланик, припомняше си маршалът показанията на Берия, Сталин през всичкото време мълчал. Говорил само Молотов. Помолил посланика да се свърже с Берлин. Предложението си, което трябвало да бъде предадено на Хитлер и предвиждало прекратяване на военните действия и големи териториални отстъпки (Прибалтика, Молдавия, значителна част от Украйна и Белорусия), Молотов, по думите на Берия, нарекъл „един възможен втори Брестки договор“. Ленин бил имал тогава достатъчно смелост да се реши на такава крачка, сега ние възнамеряваме да направим същото. Посланикът отказал да стане посредник в такава съмнителна афера и рекъл: „И да отстъпите дори до Урал, все пак ще победите.“

„Трудно е да се каже и да се твърди категорично, че всичко е било така — цедеше замислено думите си Москаленко. — Но едно е ясно: в ония последни дни на юни и в началото на юли Сталин е бил отчаян, оглеждал се е безпомощно и не е знаел какво да предприеме. Едва ли е имало смисъл Берия да измисля всичко това, още повече че в разговор с нас българският посланик потвърди този факт...“

Има тайни, има и мистификации. Аз приведох устното и документалното свидетелство, запазено в архивите. Дали това е тайна на историята или мистификация — не мога да отговоря на този въпрос. Но едно не буди съмнения: „съсипан“ от реалностите на страшната действителност, в първите две седмици от войната Сталин очевиден не проявява онова „величие на духа“, за което тъй дълго и упорито твърдят след победата нашите историци и писатели. Истинските лидери, вождове или пълководци почти във всички случаи проявяват своето „величие на духа“ тъкмо по време на изключително голяма опасност, екстремна обстановка и критични моменти от историята. В *обикновени* условия е по-лесно да станеш герой, да те обявят за гений и да си направят кумир от тебе. Както прозорливо отбелязва Тарле: „Но тъкмо там е работата, че в *необикновените* случаи Кутузов е бил винаги на мястото си. Суворов го намира на мястото му в нощта на щурмуването на Измаил; руският народ го намира на мястото му, когато настъпва *необикновеният* случай през 1812 г.“^[22]

Народът чака да чуе Сталин. Продължава да му вярва. Свързва надеждите си с него. Може би това именно му е помогнало да се освободи от психическия шок. Председателят на Държавния комитет по отбраната се решава да говори по радиото с обръщение към страната едва на 3 юли. Между другото ще отбележа, че именно на този ден вечерта германският генерал Халдер ще запише в дневника си: „Няма да е преувеличено, ако кажа, че кампанията против Русия е спечелена за 14 дни.“ Явно, германецът е избързал: войната току-що е започнала. Вече мнозина разбират, че тя ще бъде гибелно тежка и дълга. Сталин няколко пъти преработва речта си. Най-трудното за него е да намери такива думи, такива аргументи, с които ще може да обясни на народа случилото се: грешките, нахлуването, провалянето на съветско-германските договори. Върху черновката на речта по белите полета встрани личат бележчици, нанесени от Сталин с молив: „Защо?“, „Разгромът на врага е неминуем“, „Какво трябва да се

направи?“ Написаното има вид на своеобразен план за програмно изказване на човек, който е начело на държавата. В речта си Сталин излага основните положения, формулирани в постановлението на ЦК на ВКП(б) и на Съвета на народните комисари на СССР от 29 юни.

В обръщението Сталин дълго обяснява, всъщност оправдавайки се, защо немските войски са заграбили Литва, Латвия и част от Украйна, Белорусия, Естония. В последна сметка цялото обяснение е събрано в една фраза: „Става дума за това, че германската войска, като войска на страна, водеща война, беше вече изцяло мобилизирана и тези 170 дивизии, които Германия насочи срещу СССР и придвижи към границите на СССР, се намираха в състояние на пълна готовност, очаквайки само сигнал за настъпление, докато на съветските войски беше нужно тепърва да се мобилизират и да се придвижват към границите.“ Сталин направо измисля, че са разгромени най-добрите дивизии на врага, заблуждава, обяснявайки, че главната причина за неуспехите е изненадата, с която Германия е нападнала Съветския съюз... Разбира се, говорейки за съветско-германския пакт, Сталин дума не обелва по адрес на срамния договор за „дружба“ и за границата, за многобройните съдбоносни недооценки, допуснати преди всичко от самия него. Вече значително по-уверено звучи гласът му, когато говори колко нужно е „да се преустрои цялата наша работа на военни релси“. За пръв път нарича войната „отечествена“, призовавайки „да се създават партизански отряди“, „да се организира безпощадна борба с всякакви дезорганизатори в тила, дезертъори и паникьори“, за пръв път изразява публично надеждата, че усилията на народите от Европа и Америка ще се обединят в борбата против фашистките армии на Хитлер. В края на речта си председателят на Държавния комитет по отбраната заявява: „Държавният комитет по отбраната започна своята работа и призовава целия народ да се сплоти около партията на Ленин-Сталин...“^[23]

Сталин вече по навик сам говори за „партия на Ленин-Сталин“, а народът пак по навик възприема това като нещо, което от само себе си се подразбира. При огромната вяра в него речта му изиграва голяма мобилизираща роля и сякаш дава прости отговори на въпросите, които измъчват народа. Само малцина са били способни тогава да надникнат по-дълбоко и да видят, че катастрофалното начало е резултат от единовластието му. Че безбройните жертви са последица от

недомислията на „непогрешимия“. Поразителен парадокс: Сталин е извършил много грешки и тежки престъпления, но благодарение на създадената от него система те по фантастичен начин се превръщат в съзнанието на хората в грандиозни деяния на техния Месия. Един от главните, по-точно, главният виновник за катастрофалното начало на войната, въпреки всичко продължава да символизира надеждите на народа. „Заработва“ вярата.

На потомците остава само да се удивляват колко голямо е било величието на духа на съветския народ, който след катастрофата от първите седмици на войната е намерил сили у себе си да издържи и да победи. Но с цената на милиони жертви. „Величието“ на Сталин винаги се е опирало на жертви. На много жертви. На неизброими жертви.

-
- [1] ЦАМО, ф.32, оп.11309, д.101, л.23, 35, 37. ↑
  - [2] Пак там, ф.16, оп.2951, д.239. ↑
  - [3] ЦАМО, ф.16, оп.2951, д.243, л. 123–130. ↑
  - [4] Гальдер, Ф. Военный дневник. Т. 3. М., 1971, с.27. ↑
  - [5] ЦАМО, ф.725588, оп.36, д.19130, л.197. ↑
  - [6] ЦАМО, ф.132-А, оп.2642, д.41, л.1–2. ↑
  - [7] ЦАМО, ф.15, оп.881474, д.12, л. 246–253. ↑
  - [8] Ставка — върховен щаб, орган на висшето военноръководство. — Б.пр. ↑
  - [9] ЦАМО, ф.48-А, оп.1554, д.90, л. 260–262. ↑
  - [10] ЦАМО, ф.32, оп.1071, д.1, л. 6–8. ↑
  - [11] Пак там, ф.208, оп.2513, д.71, л. 203–204. ↑
  - [12] ЦАМО, ф.15, оп.725588, д.36, л.239. ↑
  - [13] ЦАМО, ф.132-А, оп.2642, с.28, л.1. ↑
  - [14] ЦАМО, ф.15, оп.881474, д.12, л.173-190. ↑
  - [15] ЦАМО, ф.48-А, оп.1554, д.9, л.47. ↑
  - [16] Пак там, л.25. ↑
  - [17] Политическое образование, 1988, №9, с.75. ↑
  - [18] Бердяев, Н. О назначение человека. Париж, Современные записки, 1931, с.15. ↑
  - [19] Клаузевиц, К. О войне. Изд. 5-е. Т. 1. М., 1941, с.29. ↑
  - [20] Лосский, Н. О. Характер русского народа. Франкфурт, 1957, с.70. ↑

[21] ЦАМО, ф.32, оп.701323, д.38, л.53. ↑

[22] Гарле, Е. Нашествие Наполеона на Россию 1812 г. М., 1938, с.117. ↑

[23] Правда, 3 июля 1941. ↑

ЖЕСТОКО ВРЕМЕ

През юли и август Сталин съсредоточава изцяло в ръцете си държавната, партийната и военната власт. На 10 юли Ставката на Главното командване е преобразувана в Ставка на Върховното командване, а на 8 август — в Ставка на Върховното главно командване начело със Сталин. От този ден и до края на войната Сталин е върховен главнокомандващ. От 30 юни възглавява Държавния комитет по отбраната, а от 19 юли — и Народния комисариат на отбраната. От началото на юли шокото състояние на Сталин започва постепенно да преминава, макар че и дотогава се е държал пред другите така сдържано, та малцина само са могли да забележат колко объркан и потиснат е бил. Приливът на волевата му енергия започва да се проявява в активното му включване в най-различни сфери от живота на държавата, водеща война на живот и смърт.

В опита си да нарисувам портрета на Сталин, по-специално образа му на пълководец, занаят пред често ще разглеждам или просто ще споменавам едни или други събития от Великата отечествена война. Искам да предупредя читателя, че не съм си поставил задачата да обхваща цялата война, операциите и сраженията в нея. В редица случаи дори няма да се придържам и към строга хронологична последователност, тъй като главната ми цел е да покажа по-релефно Сталин, и то в облика му на върховен главнокомандващ.

В първия период на войната Сталин работи по 16–18 часа на ден, измършавява, става още по-опак, нетърпим, често пъти зъл. Всеки ден му докладват десетки документи от военен, политически, идеологически и стопански характер, които, след като ги подпише, се превръщат в заповеди, директиви, постановления и решения. Трябва да се каже, че съсредоточаването на цялата политическа, държавна и военна власт в едни ръце е имало както положително, така и отрицателно отражение. От една страна, в извънредните условия централизирането на властта позволява да се концентрират максимално усилията на държавата да реши главните задачи. От друга — абсолютното единовластие рязко отслабва самостоятелността, инициативата и творчеството на ръководителите от всички равнища.

Няма нито една важна стъпка, решение или акция, които да не са одобрени от първия човек в държавата.

Фактически в Ставката непосредствено около Сталин са работили само двама-трима души. Но са работели, изпълнявайки поръченията на върховния главнокомандващ и нищо повече. Освен Сталин от членовете на Политбюро в годините на войната по-съществена роля са играли, изглежда, само Вознесенски, Жданов и Хрушчов. Вознесенски, чиято роля във войната все още не е оценена както трябва, се е занимавал активно с икономическите проблеми на етераната. Като членове на военните съвети на направленията и фронтовете Жданов и Хрушчов са били активни проводници на волята на Сталин. Що се отнася до Ворошилов, след неуспешните отбранителни операции той загубва „оперативното“ доверие на Сталин. Калинин оформя решенията на „вожда“ със съответните укази и взема участие в пропагандната дейност. Микоян и Каганович се занимават усърдно с транспортно-стопански и продоволствени въпроси, а като членове на военни съвети на фронтове фактически не са привлечани, ако не се смята кратковременното пребиваване на Каганович в южните участъци на фронта. Строго погледнато, Маленков е човекът, който изпълнява поръченията на Сталин в апарата на Централния комитет. Ходил е няколко пъти на фронта по възложени му от върховния главнокомандващ задачи, по-конкретно в Сталинград, но не е оставил абсолютно никаква диря поради пълната си некомпетентност във военната област. От 30 юни 1941 г. и до края на войната Молотов е заместник-председател на Държавния комитет по отбраната и решава главно международните въпроси. Под ръководството на Берия са органите за „прочистване“ на тила, лагерите за германски военнопленници и съветски военносслужещи, попаднали в плен или в обкръжение, както и работещата за войната „затворническа“ промишленост. По възложена от Сталин задача два пъти отива на Севернокавказкия фронт. Андреев наблюдава селското стопанство и снабдяването на фронта. В годините на войната фигурата на Сталин в условията на абсолютното му единовластие като че ли някак изтласква Централния комитет от живота на партията, докато в същото време ролята на низовите партийни организации на фронта и в тила е огромна. Работата на Централния комитет е изместена от работата на неговия апарат. В годините на войната пленуми на ЦК

почти не са свиквани. Все пак през октомври 1941 г. членовете на Централния комитет са били повикани в Москва, два дни чакат откриването на пленума, но Сталин и Маленков нямат свободно време и пленумът не се състоял. Състоял се е само един пленум — през януари 1944 г. Сталин не държи за разграничаването на функциите, изпълнявани от висшите партийни, държавни и военни органи. А и не е имало смисъл: и без това над всички тях е той, секретарят на Централния комитет, председателят на Съвета на народните комисари, върховният главнокомандващ, председателят на Държавния комитет по отбраната, председателят на Ставката, народният комисар на отбраната. Документите също подписва различно: от името на Централния комитет, на Ставката, на ДКО или на Народния комисариат на отбраната.

Необходимостта от централизиране на държавната, политическата и военната власт във военно време едва ли може да се постави под съмнение. Но недвусмислено трябва да се изтъкне, че е нужно това концентриране на властта да има граници преди всичко в партийния живот, да не се отрежда на обкръжението ролята на статисти и съгласяващи се послушно й безрезервно с волята на „вожда“. Сталин всичко „обсебва“. Затова, каквото и да е отношението ни към него днес, не може да не признаем свръхчовешкия по мащабите си и по отговорности обем на работата, легнала върху плещите му. Докато стопанските, политическите и дипломатическите въпроси са поети до голяма степен от членовете на Политбюро и ДКО, военните и военнополитическите проблеми е трябвало да решава главно той, върховният главнокомандващ, което довежда, между другото, и до многобройни грешки. За щастие, в състава на Генералния щаб и на висшето военно ръководство бързо се издига и се проявява цяла плеяда от изтъкнати военачалници. Но не може да не се спомене още веднъж и това, че огромните празноти в кадровия състав на армията, образували се по вина на Сталин в навечерието на войната, за дълго време оставят дълбока диря особено в командния състав на фронтовете, армиите, корпусите и дивизиите.

Лятото на четиридесет и първа година е особено жестоко. В нашите книги и учебници дълго време пишеше за този период като за „крах на блицкрига“, „провал на Хитлеровите планове“, „планомерно отстъпление“, „временни неуспехи на пашите войски“ и тъй нататък.

Но историята не бива да се лустросва. Историята има една, може да се каже, неизкоренима особеност: тя признава само истината, която рано или късно заема своето място в анализите ѝ. Там обаче често пъти истината се е оказвала нежелана. В монографиите и в многотомните съчинения дълго време не можеше да се срещнат думите „поражение“, „катастрофа“, „обкръжение“, „паника“, отнасящи се до действията на нашите войски. А така е било. Големи, катастрофални поражения на цели фронтове. Така е било, преди да дойдат изстраданите, толкова желани, извоювани с реки от кръв победи.

Заставайки начело на въоръжените сили, Сталин мъчително се опитва да си обясни: какво всъщност става по фронтовете? Къде минава фронтовата линия днес? Какво ни чака утре? Къде най-сетне ще успеем да спрем немските войски? Как по-бързо да бъдат компенсирани огромните загуби в жива сила и технически средства? Той дълго слуша Жуков, Ватутин и Василевски, други офицери от Генералния щаб, стои мълчаливо над картата, разгъната на голямата маса в кабинета му. На него, изключително кабинетния ръководител, му е трудно, гледайки картата и четейки донесенията, да долови, да усети как трескаво бие пулсът на изнемогващата от загубата на толкова много кръв армия, да чуе гръмовития тътен на сраженията, стоманеното тракане на веригите на вклинилите се немски танкове, пращането на градските пожари, предсмъртните стонове на умиращите бойци... Сянката на „саблената“ гражданска война някак си изведнъж се е отдръпнала далеч в миналото. Друга, съвсем друга е тази война...

До преди Сталинградската битка много от решенията на Сталин са импулсивни, повърхностни, противоречиви, некомпетентни. Въпреки че и по-късно често е предлагал „ребуси“ на обкръжението и щабовете. Ето един документ, написан лично от него през 1942 г. Той няма име, а май че и смисъл. Изглежда, давайки указания и същевременно разсъждавайки на глас, е нахвърлял този документ, който дори посветените трудно биха могли да разберат:

- „1) 40-а армия — 7 с.д. +2 танк. бр.
- 2) на Катуюков — към гърба на 48 армия.
- 3) Мишулин — остава на място.
- 4) Мостовенко — в района на 61 ар.

- 5) Лизюков — в р-а западно от Елец.
- 6) Главна задача — на север.
- 7) 40-а също настъпва.

Документът е написан лично от др. Сталин.

Генерал-майор Щеменко“^[1]

В някои случаи след докладите за поредния неуспех или отстъпление на войски Сталин диктува не оперативни, а „наказателни“ разпореждания. Дори тогава, когато са подписани от Жуков, Василевски, Шапошников или Ватутин, авторът им може да бъде безпогрешно разпознат. На 10 юли например, когато става ясно, че войските на Северозападния фронт отново не могат да се задържат на удобна линия, а в донесението от щаба на фронта се изтъкват като причина и действията на диверсионни групи в тила, Сталин веднага реагира:

„Ставката на Върховното командване и Държавният комитет по отбраната са изцяло неудовлетворени от работата на командването и щаба на Северозападния фронт.

Първо, и досега не са наказани командирите, изпълняващи Вашите заповеди, напускащи като предатели позициите и оттеглящи се без заповед от отбранителните линии. При такова либерално отношение към страхливците от вашата отбрана нищо няма да излезе.

Вашите изстребителни отряди не работят, не се виждат плодове на работата им, а като последица от бездействието на командирите на дивизиите, корпусите, армиите и фронта частите на Северозападния фронт непрекъснато отстъпват. Време е това позорно явление да спре... Командващият и членът на военния съвет, прокурорът и началникът на 3-о управление веднага да заминат за предните части и да се разправят на място със страхливците и предателите...“^[2]

Преди войната не е било подготвено специално укрепено и обзаведено място за работа на Ставката като висш стратегически орган за управление на войските. Нямаło е защитени от нападенията на противниковата авиация пунктове за управление нито в Кремъл, нито във вилите на Сталин. Въпреки че навремето и Тимошенко, и Жуков настояват за създаването им. Затова през първите месеци на войната Сталин често е отивал в една къща на улица „Киров“, близо до сградата, където се намирили някои управления на Генералния щаб. Изолираната от транспортната мрежа станция „Кировская“ на метрото е служела за скривалище, добре защитено от бомби. Там винаги е имало оперативни карти с обстановката по фронтовете, така както и в кремълския кабинет на Сталин. А по-късно, когато приближава зимата на 1941 г., подготвят за него малко скривалище в близката му вила, като уреждат пак там и свързочен възел, откъдето можел да говори направо с фронтовете.

Разглеждайки оперативната карта, подготвена в Генералния щаб, Сталин ясно вижда трите основни направления, по които противникът развива стремителното си настъпление: на северозапад към Ленинград, на запад към Москва и на югозапад към Киев. По всяка вероятност именно в тоя момент Сталин взема първото голямо стратегическо решение през тази война: предлага да бъдат създадени три главни командвания (главкомати) за всяко от тези направления. Естествено, Генералният щаб поддържа предложението. Още на 10 юли с решение на Ставката са образувани Северозападно командване с главнокомандващ Ворошилов и член на военния съвет Жданов; Западно — с главнокомандващ Тимошенко и член на военния съвет Булганин; Югозападно — с главнокомандващ Будьони и член на военния съвет Хрущов. Очевидно, решението е по принцип правилно, но главкоматите така и не успяват да се проявят както трябва. Главната причина е пак в Сталин: като създава тези органи за стратегическо управление, върховният главнокомандващ не им делегира надлежните права. Разпорежданията му до войските минават над главите им, „горе“ не се съобразяват с действията на щабовете им. И освен това, тъй като създаването на тези органи за управление не е било планирано предварително, оказва се, че за тях няма нито съответстващи кадри, нито елементарно техническо осигуряване.

Скоро главкоматите стават обекти на Сталиновото хокане и упреци за „пасивност и безволие“.

От наблюдателната кула на днешния ден се вижда, че една от причините за големите поражения и катастрофалните неуспехи, които изброих в предишната глава, е и тогавашното стратегическо построяване на войските. Не е тайна, че първият стратегически ешелон се е състоял главно от настъпателни групировки, на които изведнъж се налага веднага да се **отбраняват**. Фактически едва през периода 27–30 юни на фронтовете е поставена задачата да преминат към стратегическа отбрана.

Поради това, че в навечерието на войната погрешно е определено направлението на главния удар на вермахта, скоро след започването на военните действия се появява нуждата от големи стратегически прегрупирания. В първия период на войната по вина преди всичко на Сталин значителна част от нашите войски не толкова воюва, колкото се **премества**, което често пъти дава възможност на противника да бие отделни съединения и обединения по части. Сталин е принуден да привлича на Западното направление едва ли не всички налични резерви. Стратегическата грешка, направена преди войната, повелява да й се заплаща с реки от кръв.

... Очаквайки около три часа през нощта ръководството на Генералния щаб за поредния доклад относно положението, създадо се по фронтовете през изтеклото денонощие, Сталин се разхожда бавно покрай дългата маса, върху която е разстлана оперативната карта. Северният фронт не го тревожи; тук активните бойни действия са започнали едва в края на юни. Значително по-зле са нещата на Северозападния фронт: за малко повече от две седмици войските са отстъпили почти на 450 километра, изоставили са Прибалтика и не са използвали удобните за отбрана линии край реките Неман и Западна Двина. Новият командващ Собенников, мисли си Сталин, не оправдава надеждите му. Месец и половина след назначаването му той ще бъде отстранен от Сталин.

Особена тревога предизвиква положението на Западния фронт. Сталин се вглежда втренчено в чудноватата конфигурация на фронта, който към 10 юли се е отдръпнал от границата (страшно е дори да се помисли!) вече на 450–500 километра... Горчилка от унижение и безсилна ярост се надига в гърлото на председателя на Държавния

комитет по отбраната: фронтът, който имаше на разположение 44 дивизии, дори не беше спрял настъплението на врага! Как можа да се предовери на Павлов! Как така Павлов успя да го подведе! Нужно е още днес да се разпореди за ускоряване на следствието и съденето на командването на Западния фронт. Разсъждавайки над картата, Сталин едва ли е знаел, че половината от дивизиите на Западния фронт при започването на войната не са били в състояние на бойна готовност: 12 от тях току-що започвали да мобилизират състава си, а два от формиращите се корпуси изобщо не били получили още танкове.

В навечерието на войната, анализирайки съотношението на силите, Сталин твърде много се е увличал в пресмятане на количеството дивизии и на другите военни сили и средства, без обаче да се съобразява с качествената страна на процеса — попълването на войските с бойна техника, сплотеността и степента на подготовка на личния състав. Преди започването на войната непрекъснато настоява да се сформират нови съединения, макар вече да са били повече от двеста. Качественото състояние на съветските войски в началото на войната забележимо отстъпва на качественото състояние на вермахта.

Към края на първата седмица от боевете цялата система за управление на Западния фронт е парализирана. На картата двете дебели сини стрели се срещат на 29 юни източно от Минск, а това означава, че главните сили на фронта са се оказали в обкръжение. Докладват на Сталин, че от обкръжението продължават да излизат отделни групи и бойци... А нали 3-а, 4-а и 10-а армия от състава на фронта бяха смятани уж за особено боеспособни? И точно тук Сталин се сеца, че трябва да подпише документа, изпратен от Берия, за създаването на 15 нови специални лагери за проверка на излезлите от обкръжение...

Злопаметният Сталин веднага си спомня какви са числените изводи от сутрешния доклад за един от първите дни на юли: от 44 дивизии, влизащи в състава на фронта, 24 са напълно разгромени, а останалите 20 са загубили от 30 до 90% от силите и средствата си.^[3] Не са нужни много приказки: налице е поражение на главния фронт, довело до неуспехите и на другите. Прави са Тимошенко и Жуков, продължава мисълта си Сталин, като предлагат от 13-а, 19-а, 20-а, 21-ва и 22-ра армия, включени в състава на фронта, да се създаде нова отбранителна линия по-Западна Двина и Днепър. Сталин, и това не

може да му се отрече, в трагичния кръговрат на военното всекидневие започва постепенно да вниква в основите на стратегията. След време той никога и на никого няма да признае, че са му помогнали да разгадае тайните на стратегията, диалектиката във формирането на решенията и проектирането на едни или други операции Жуков, Шапошников, Василевски, Антонов, Ватутин и някои други изтъкнати военачалници. Но ще дойде време, когато ще започнат да се възприемат като нещо разбиращо се от само себе си лъжливите твърдения, че именно той, Сталин, е внесъл принципно нови елементи във военната наука. Например идеята за артилерийско настъпление, новите начини за обкръжаване на противника, новите похвати за завоюване господството във въздуха, създаването на многоешелонна гъвкава отбрана и т.н. И самият той ще повярва във военния си талант. Няма да мине много време и Сталин ще забрави **своето** поражение в първите седмици на войната, поражение като политически и военен стратег.

А засега жестоките делници на войната се нижат един след друг и всичко виси на косъм. Ясно е, че след Минск немците са обърнали очи към Смоленск и Москва. Продължавайки да разглежда картата, Сталин сигурно още веднъж си е казал с огорчение; че немците нанесоха главния удар не на Югозападното направление, както той предполагаше. А нали там бяха разположени 58 дивизии, от тях 16 танкови и 8 моторизирани! Но и тук главните сили на фронта се оказаха някак си встрани от направлението на главния удар на врага и не можаха да отблъснат настъплението, а това напълно отговаряше на реалността. Неправилното разполагане на войските в Югозападното направление подсказва на немците да устремят танковия си юмрук в слабо защитения стик^[4] между Луцк и Дубно. Сталин помни, че още на 30 юни Ставката разреши войските на фронта да бъдат оттеглени на линията на укрепените райони по старата граница, което означаваше отстъпление с дълбочина 300–350 километра. Общо взето, казва си Сталин, фронтът задържа донякъде настъплението на врага, но не успя да го спре. Не по-добро е положението и на Южния фронт.

Загубите са огромни: около 30 дивизии фактически престават да съществуват и около 70 загубват над 50% от личния си състав; унищожени са около три хиляди и петстотин самолета, повече от половината складове с гориво и боеприпаси. И това само за три

седмици от войната! Разбира се, този успех и на немците не им излиза евтино. През тези три седмици благодарение на героизма на съветските войници, командири и политически офицери на съветско-германския фронт са унищожени около 150 хиляди войници и офицери от вермахта, над 950 самолета и неколкостотин танкове. Но, както ще стане ясно много по-късно, получените в центъра данни за нашите загуби са били занижени, а за противниковите загуби — силно завишени. Ето какво са докладвали на Сталин след първите две седмици боеве (запазвам стила на справка):

„Загуби в самолети: противникът минимум — 1664
наши загуби — 889
танкове: противникът — 2625
наши — 901

Загуби на противника в жива сила: 1 мил. 312 хил. Освен това в ожесточените боеве на различни участъци противникът е понесъл извънредно големи загуби, но тъй като нашите части се оттеглиха, пресмятането на загубите е невъзможно. Унищожени са много диверсанти парашутисти, без още да е уточнен броят им.

Пленени са 30 хил. 004 души, освен това в плен са взети много парашутисти, но не е уточнен броят им. Нашите загуби в безследно изчезнали и пленени до 29.06. възлизат на около 15 000 души.

Унищожени са в Балтийско море 5 пл (подводници — б.а.) и 1 в Черно море. Унищожени са два монитора...“^[5]

Това са неясни и изопачени донесения. Ако човек съди по тях, трудно може да си състави реална представа за положението по фронтовете, за съотношението на силите и за точния брой на танковете и самолетите. Но тази статистика не е нещо случайно. Тези данни са плод на единовластието, при което не всяка истина е нужна. Разпадането на управлението на фронтовете, на армиите и на десетките обкръжени съединения се съпровожда със съставянето на обобщени донесения, които нямат нищо общо с действителността. Но

нали Сталин се е ръководел именно от тях! Той нито за момент не е допускар, че го лъжат. И ето защо често пъти решенията, взимани по онова време от Ставката, са излизали от желаното, предполагаемото вероятното, а не от строго реалното.

Но тъй или иначе първоначалната сила на удара на фашистите е забележимо отслабена. И главното е, че германското командване не успява да постигне поставената от Хитлер цел — да унищожи основните сили на Червената армия.

Армията се сражава. Отстъпва, но се сражава. Разглеждайки по картата панорамата на жестоките боеве, Сталин постепенно идва до извода, че войната ще бъде продължителна. Ако издържим днес-утре, има вероятност вятърът на победата да задуха и в нашите платна. Ще избързам и ще отбележа, че след първите големи успехи, до които е още далече, у Сталин се появяват признаци за надценяване на нашите възможности, което ще доведе до големи и непростими грешки през 1942 г.

... Като изслушва мълчаливо поредния доклад на Жуков за положението по фронтите, Сталин още веднъж пита:

— Повторете какво е попълването с личен състав и техника на войските от Западния фронт?

— Средно от десет до трийсет процента. Само отделни части имат жива сила, артилерия и танкове към петдесет и повече процента. **Отделни** — повтаря отново Жуков. — Фактически картината е същата и на Северозападния фронт. Малко по-добро е положението на югозапад. Особено неприятно е, че загубихме по-голямата част от противотанковата артилерия. Нужно е да се направи нещо за усилването, за увеличаването на противотанковите ни възможности.

След като обсъждат необходимите мерки за ускоряване на производството на противотанкова артилерия, говорейки по телефона и с Вознесенски, Сталин втрещва поглед в Жуков и пита:

— А какво може да се направи още сега, още днес, за да разширим нашите възможности за борба с танковете? Военните не виждат ли и други средства освен артилерията?

— Че защо, другарю Сталин. Добра работа може да свърши и авиацията.

Жуков обяснява какви са техническите и бойните възможности на авиацията в борбата с танкове. Сталин някак изведнъж става по-

бодър и заповядва незабавно да се подготви директива на Ставката. Жуков излиза и след половин час носи документа:

„До командващите фронтовете: Северен,
Северозападен, Западен, Югозападен и Южен
До командващия ВВС на Червената армия

През изтеклите 20 дни от войната нашата авиация действаше главно срещу механизираниите и танковите войски на германците. В бой с танковете влизаха стотици самолети, но съответният ефект не беше постигнат, понеже борбата на авиацията против танковете беше лошо организирана. При правилно организиран удар на авиацията танковите части може да бъдат не само спрени, но и разгромени.

1. Атакуването на танковите войски (колони) да започнат изстребителите с оръдейно въоръжение и щурмовите самолети с оръдейно въоръжение, като хвърлят едновременно запалителни средства. Атаката да се провежда на широк фронт, с няколко обиколки, перпендикулярно на танковата колона.

2. След въоръжените с оръдия изстребителите и щурмови самолети да атакуват противника бомбардировачи от всички типове, които да хвърлят фугасни и запалителни бомби. Атаките да се извършват от ешелони с групи от по девет самолета с индивидуално прицелване...“^[6]

Какво още може да се направи, за да се прекъсне катастрофалното развитие на събитията? Сталин мисли мъчително върху този въпрос, оправяйки се постепенно от сътресението — такова сътресение, каквото никога дотогава не е изпитвал.

Да си припомним, че още на 5 юли 1941 г. той нарежда да се изпрати до войските следната телеграма:

„До командващите фронтове
(с изключение на Задкавказкия и Далекотоизточния фронт) В боевете за социалистическото отечество против войските на германския фашизъм редица лица от командния, началстващия, младшия началстващ и войнишкия състав — танкисти, артилеристи, летци и други — проявиха изключително мъжество и храброст. Незабавно представете в Ставката на главното командване за награждаване с правителствена награда лицата, извършили особени подвизи.“^[7]

След като е публикуван във вестниците указът на Президиума на Върховния съвет на СССР за удостояване (първото в Отечествена война) със званието „Герой на Съветския съюз“ на М. П. Жуков, С. И. Зоровцев и П. Т. Харитонов за въздушни тарани срещу вражески бомбардировачи, Сталин звъни в отдела за агитация и пропаганда към ЦК:

„Пропагандирайте по-широко героизма на съветските хора. Спомнете си Лениновия призив «Социалистическото отечество е в опасност!». Внушавайте, че фашистките мръсници може и трябва да бъдат разгромени!“

И без да дочака отговор, затваря телефона.

Да, нужно е било да се насърчават морално хората. Всеки ден от донесенията и печата става ясно, че хиляди войници, командири и политорганизатори, жертвайки живота си, се бият за всяка педя земя.

Освен с чисто военни въпроси Сталин трябва да се занимава по няколко часа всеки ден и със стопански и организационни въпроси. Ето, само преди няколко дни разглеждаше заедно с Маленков и Жуков въпроса, поставен от ленинградската партийна организация, за създаването на опълченски дивизии. Сега още не може да предположи, че този почин ще се превърне в мощно движение и до края на годината ще бъдат създадени около 60 дивизии от народното опълчение и 200 отделни полка, които ще играят съществена роля в отбраната на отечеството.

На 4 юли Вознесенски и Микоян докладват проект за решение на Държавния комитет по отбраната „Относно изработването на

военно стопански план за осигуряване отбраната на страната“. Сталин подписва проекта, като го преглежда съвсем набързо — в приемната се трупат военни. А той чака вече от фронтовете все по-лоши и по-лоши новини. Мъчейки се да бъде кратък, Вознесенски успява да му доложи, че на 30 юни Съветът на народните комисари на СССР е утвърдил общ мобилизационен народно стопански план, предвиждащ икономиката да се преустрои в най-кратки срокове на военни релси. Преди Вознесенски при Сталин е Шверник, председателят на Съвета по евакуацията, който му докладва как върви изпълнението на постановлението на ЦК на ВКП(б) и Съвета на народните комисари „Относно реда за извозване и разполагане на контингентите и ценното имущество“. По плана най-напред трябва да се евакуират на изток само предприятията, разположени близо до границата. Но само след няколко дни военните неуспехи налагат да се преразгледат коренно нещата. Тогава никой още не е предполагал, че за толкова кратко време (до януари 1942 г.) ще бъдат превозени и скоро след това ще заработят 1523 промишлени предприятия, от тях 1360 от отбранителната промишленост. Невъзможно е да бъде преценен напълно този факт. Само с невероятните, фантастични по самопожертвователността си усилия на съветските хора цялата индустрия на държавата се премества хиляди километри на изток и започва бързо да възстановява загубените военни материални средства. Достатъчно е да спомена, че въпреки „великото преселение“, често пъти под градушка от бомби, през 1941 г. отбранителната промишленост е произвела 12 хиляди бойни самолета, 6,5 хиляди танка, около 16 хиляди оръдия и минохвъргачки.

... След като приема военните и прекарва с тях час и половина, Сталин се връща отново към партийните и държавните въпроси и подписва предложението на Маленков за назначаването на партийни организатори от апарата на Централния комитет в 1170 големи военни заводи и предприятия на тежката промишленост. Сталин написва и бележка до Маленков:

„Съветвам ви да помислите за създаването на такава институция и в политическите отдели на машинно-тракторните станции и совхозите.“

Днес вече знаем, че през ноември 1941 г. е взето решение за създаването на няколко хиляди политически отдели в МТС и

совхозите. В резултат от загубите на огромни територии и отиването на работната сила на фронта върху селското стопанство ляга невероятно тежката задача да изхранва армията и страната.

Така е протичал почти всеки ден на човека, заел всички най-високи длъжности, които могат да се измислят. Войната още повече заздравява положението му на абсолютен диктатор.

Ето какво ми разказа И. В. Ковальов, бивш народен комисар на транспорта: „Помня, поканиха ме на съвещание в Кремъл, тогава бях началник на Управление «Военни превози». Гледам: железничари, военни, сътрудници от ЦК. Тук бяха също Каганович и Берия, който по едно време отговаряше за транспорта. Влезе Сталин. Всички станаха. А той — без предисловия: «Държавният комитет по отбраната взе решение да бъде създаден Транспортен комитет. Предлагам за председател на комитета да бъде избран другарят Сталин...» Точно така рече. Помня още една фраза от онова отдавнашно съвещание: «Транспортът е въпрос на живот. Работите на фронта са в ръцете на транспорта. Запомнете: за неизпълнение на директивите на Държавния комитет по отбраната — военен трибунал». Така, тихо някак си, с акцент го каза, но по гърба ми мравки запълзяха...“

„По време на войната — продължи Иван Владимирович, — ми се налагаше да докладвам десетки, ако не и стотици пъти на върховния за изпращане на ешелони към някой фронтови район. Имаше случаи, когато за отделни ешелони (с особено важен товар) докладвах на Сталин по негово нареждане всеки два часа. Веднъж «загубих» един ешелон. Казах, че е на еди-коя си гара... А се оказа, че не е там... Сталин едва сдържаше гнева си:

«Не го ли намериш, генерале, ще идеш редник на фронта...»

(Между другото, закана не е била само за сплашване. Когато работех в архива, попаднах веднъж на такъв факт: Н. А. Москвин, генерал-майор, е разжалван със заповед на Сталин в чин редник и е изпратен на фронта.^[8] Но това — между другото.)

А Поскръобишев, бледен като платно, ми рече в добавка:

«Внимавай, ще загазиш. На „стопанина“ още малко му трябва...»“

„Когато отивах да докладвам на Сталин — спомня си Ковальов, — там обикновено бяха Молотов, Берия и Маленков. Все си казвах: само пречат. Въпроси никога не задават. Седят и слушат. Записват си

нещо. А Сталин дава нареждания, звъни, подписва разни книжа, вика Поскръобишев, дава му задачи... А те седят. Седят и поглеждат ту към Сталин, ту към влезлия... И тая картина десетки пъти съм я заварвал... Изглежда, че на Сталин му е било нужно хората му да бъдат покрай него. Било за изпълняване на възникнали задачи, било за пред историята... Каганович обикновено го нямаше: той работеше по 18 часа на ден. Ругае, вдига врява, заплашва. Но да седи при Сталин, като опия тримата не съм го виждал. Когато Сталин говореше по телефона, забелязвах, че винаги произнасяше само няколко фрази и оставяше слушалката. Говореше сбито и искаше кратки доклади. Не търпеше да му се докладват приблизителни неща; веднага понижаваше злоещо гласа си: «Не знаеш? А с какво се занимаваш?»“

„Много, много пъти съм бил при Сталин — каза накрая Иван Владимирович, — но нито веднъж не влизах спокоен при него. Винаги чакаш въпрос, на който няма да знаеш как да отговориш. Беше извънредно студен човек. Вместо «здравейте» едва кимне. Докладваш и няма ли въпроси, излизай по-скоро и въздъхни с облекчение. По-скоро! И Поскръобишев така ме съветваше. Забелязал бях, че със своята власт, памет и ум Сталин потискаше някак си всички, караше ги да се чувстват принизени... Когато човек иде при него, чувства се още по-незначителен, отколкото е всъщност...”

Мисля, че наблюденията на Ковальов са интересни и позволяват по-дълбоко да се вникне в интелекта, чувствата и характера на Сталин. Анализът на документите и на различните съвещания, свикани при Сталин, показва, че по време на войната малцина са се престащавали да спорят с него, да поддържат собствено гледище. Той наистина е потискал всички с властта си. Ще повторя, за щастие по време на войната около Сталин е имало изтъкнати военачалници, които са знаели, били са способни да правят такива предложения и така да ги поднасят, че той в повечето случаи ги приемал и одобрявал.

Ако трябва да пресметнем по колко часа на ден е работел върховният в първата половин година от войната, ще излезе, че е прекарвал зад бюрото в кабинета си, както вече споменах, по 16–18 часа. Но в интерес на истината ще кажа, че тогава почти всички са работили така. Лъвската част от времето е била посвещавана на военните въпроси. Поскръобишев обаче намирал „прозорчета“ Сталин да приема не само един или друг член на Политбюро, наблюдаващ

конкретна област от държавната дейност, но и народни комисари, конструктори, дори директори на големи заводи. С ролята на върховен главнокомандващ Сталин не свиква веднага. Пред първите месеци от войната често се препъва и в най-обикновени „дреболии“: занимава се с разпределяне на снаряди и карабини, дава указания гражданското население да се изкарва да копае противотанкови ровове, преглежда проектите за съобщенията на Информбюро. Например един от документите на Ставката, адресиран до ВВС, отива в отдел „шифър“ и престоява там 8 часа и 15 минути. Сталин научава това и нарежда веднага да се подготви заповед на народния комисар на отбраната, с която се наказват полковник Иванов и старши лейтенант Краснов и се изгонват от Генералния щаб. При подписването на заповедта Сталин написва допълнително и следната резолюция:

„До др.др. Василевски и Жигарьов.

Моля началника на оперативното отделение при Генералния щаб и командващия ВВС да въведат ред — всеки в своя ресор — в работата по шифроването.

25.08.41 г.

Й. Ст.“^[9]

И това по времето, когато в дните на страшния горещ август по фронтовете се решават неизмеримо по-важни въпроси! Просто Сталин се поддава на придобития с години навик: да върши и да решава всичко сам. Да решава вместо всички други. Скоро фронтовата действителност ще внесе корекции в реда, стила и методите на работа на върховния главнокомандващ.

Навлизайки в жестокия ритъм на войната, но действайки повече само като одобряващ или неодобряващ предложенията на Генералния щаб, Сталин непрекъснато се опитва да намери някакви допълнителни лостове за влияние върху обстановката. Ето, подписва директива за активизиране на борбата на авиацията с танковете. А след като му докладват, че няма с какво да бъде въоръжено попълнението, настоява да се изпрати до войските специална директива на Ставката по този въпрос:

„Да се разясни на целия команден, политически и войнишки състав на действащите войски, че изгубването на оръжието на бойното поле е най-тежко нарушение на военната клетва и виновните трябва да бъдат привлечени към отговорност по законите във военно време. Да се усилят щатните команди за събиране на оръжие с допълнителни бройки от личния състав и да се държат отговорни за събирането на цялото оръжие, оставено на бойното поле...“^[10]

Нужно е да се отбележи и това, че през първите месеци на войната много от предложенията на Сталин до голяма степен са били повлияни от спомените му за гражданската война. Например през септември 1941 г. след разговора си по „Бодо“ (буквопечатащ телеграфен апарат — *б.пр.*) с Будьони Сталин някак неочаквано проявява повишен интерес към кавалерията. По това време в Генералния щаб се подготвя документ на Ставката за поуките от първите два месеца на войната, който щял да бъде разпратен до командващите фронтове и армии. Документът е бил почти готов. Сталин го прочита, в общи линии се съгласява с него, но заповядва да се включи още една точка:

„Четвърто. Нашата армия подценява в известна степен значението на кавалерията. При сегашното положение по фронтовете, когато тилът на противника се е разтегнал на няколкостотин километра в гористи местности и съвсем не е осигурен (така е в текста — *б.а.*) срещу значителни диверсионни действия от наша страна, набезите на червените кавалеристи по разтегналите се тилове на противника биха могли да изиграят решителна роля за дезорганизирането на управлението и снабдяването на немските войски. Ако нашите кавалерийски части, които се мотаят сега по фронта и пред фронта, бъдат хвърлени по тиловете на противника, той ще бъде поставен в критично положение, а нашите войски биха почувствали грамадно

облекчение. Ставката смята, че за такива набези по тиловете на противника би било достатъчно да има няколко десетки леки кавалерийски дивизии изстребителен тип, от по три хиляди души всяка с лек обоз, без претоварване с тилове...“^[11]

Идеята като че ли не е лишена от смисъл, макар че в същината си е желание за връщане към опита не само от гражданската война, но дори и от далечната Отечествена война през 1812 г. Сталин, който е понаучил нещо от военната наука на равнището на посредственото ѝ възприемане, просто от гледище на здравия смисъл, търси изход от критичното състояние, в което са тласнали страната неговите недомислици и коварството на Хитлер. В класическата борба подобно критично състояние възниква, когато борецът поставя противника си в положение „мост“, мъчейки се да притисне плешките му към тепиха. Ако успее, присъжда му се чиста победа с „туш“. През юни, юли, август, септември, октомври и ноември 1941 г. Сталин не опира плещи в тепиха. Не той, разбира се, а страната, народът, армията. Но и той, олицетворявайки ги по традиция, е поставен от Хитлер в такова абсолютно несвойствено за него положение. Съдбата на цялата страна виси на косъм. Положението е толкова отчайващо, че Сталин е готов да приеме за панацея всяко възможно средство и кара подчинените си да съчиняват какви ли не директиви, приличащи на току-що цитираната инструкция, за създаването и използването на леки кавалерийски дивизии.

Той отново се сеца за Павлов и внезапно пак го обхваща силен пристъп на злоба: как може един командващ фронт за една седмица всичко да загуби? Ами нали когато го приемаше тук, в кабинета си, преди да бъде назначен на длъжност командващ Западния особен военен окръг, остана с добри впечатления от него? Стегнат доклад, зрели разсъждения, увереност... Е, вярно, опит не му достигаше: такова литване нагоре след Испания... Как е могъл да изпусне кормилото, управлението на войските? Къде е зяпал щабът му? Защо не е осигурил боеготовността на войските? Сталин вече не иска да си спомни, че в средата на юни той и Тимошенко получиха от Павлов две или три шифровани телеграми с настойчивата молба да изведе

войските на окръга на полеви позиции. Командващият Западния особен военен окръг искаше разрешение за частична мобилизация, доказваше необходимостта от усиление на войските на окръга с радиосредства и танкове... Но мисълта на Сталин отново и отново се връща на един и същ въпрос: как можа Павлов така тъпашки всичко да изгуби? У него започва всичко да ври и кипи. Отива до бюрото и натиска копчето. Туктаки се появява безшумно Поскръобишев с бележник в ръка.

„Кой освен Павлов е предаден на военния трибунал? Кога е делото? Къде е проектът на присъдата?“ И без да дочака отговор, добавя: „Повикайте Улрих.“

Поскръобишев пак така безшумно излиза от кабинета на „стопанина“. Сталин продължава да се разхожда покрай дългата маса. Обхожда с поглед окачените на стената портрети на Маркс, Енгелс и Ленин. От Маркс беше чел малко; с „Капиталът“ така и не можа да се пребори, но се беше запознал с редица негови трудове. Според него най-ценната му творба е „Класовата борба във Франция от 1848 до 1850 година“. Тук Маркс за пръв път е употребил понятието диктатура на пролетариата, главната брънка в учението за обществото, както винаги си е казвал Сталин. Енгелс той не цени много високо. По време на посещението си в Комунистическата академия през 1930 г. дори призоваваше да се подлагат на критика „погрешните“ твърдения на великия съратник на Маркс. Е, вярно е и това, казва си Сталин, Енгелс нищо лошо не пише за военната история на Русия, хубави думи отделя за пълководческия гений на Суворов, Кутузов го слага по-долу, отбелязва решаващия принос на руските войски за освобождаването на поробената от Наполеон Европа, говори и за героизма на защитниците на Севастопол по време на Кримската война през 1853–1856 г. Но това са подробности, между които има и немалко погрешни неща.

А Ленин... Когато Сталин прелиства страниците на Лениновите трудове, винаги се чувства обикновен, дори посредствен. Зае се да „защитава“ Ленин и това му помогна да стане едноличен вожд. Всичките тия недоносчета, които унищожи, и до края не можаха да разберат в какво се криеше най-голямата му сила — в монопола му да тълкува Ленин. Но у Ленин има и нещо, което той никога не може да приеме. Сталин нарича това либерализъм... Сети се изведнъж и мислено се наруга за минутната си слабост, когато на 29 юни,

разстроен донемайкъде, излизаше от зданието на Народния комисариат на отбраната заедно с Молотов, Ворошилов, Жданов и Берия, взе, че се развика ядосано:

„Ленин създаде нашата държава, а ние всички се изпикахме отгоре му!“

Молотов го погледна учудено, по нищо не каза. И другите нищо не рекоха. Не трябваше да казва тия думи, може да бъдат запомнени и тълкувани като признак за паника... Нали всичко, излязло от устата на великите хора, остава завинаги в историята. Особено ако е признак на слабост.

Мислите на Сталин за по-далечното и по-близкото минало са прекъснати от Поскръобишев. Безшумен като сянка, секретарят му се приближава до бюрото и оставя тъничка папка. Върховният бързо преглежда донесените книжа. Най-отгоре лежи присъдата:

„Присъда (проект)

В името на Съюза на съветските социалистически републики военната колегия при Върховния съд на СССР в състав председателстващ армейският военен юрист В. В. Улрих и членове: дивизионните военни юристи А. М. Орлов и Д. Я. Кандибин, секретар — военният юрист А. С. Мазур

На закрито съдебно заседание в град Москва... -и юли 1941 г. разгледа делото по обвиненията срещу:

1. Павлов Дмитрий Григориевич, роден в 1897 г., бивш командващ Западния фронт, армейски генерал;

2. Климовских Владимир Ефимович, роден в 1895 г., бивш началник-щаб на Западния фронт, генерал-майор — и двамата в престъпления, предвидени в чл.чл. 63–2 и 76 от Наказателния кодекс на Белоруската ССР;

3. Григориев Андрей Терентиевич, роден в 1889 г., бивш началник на свръзките при Западния фронт, генерал-майор;

4. Коробков Александър Андреевич, роден в 1897 г., бивш командващ 4-а армия, генерал-майор — и двамата в

престъпления, предвидени в чл. 180, пар. «б» от Наказателния кодекс на Белоруската ССР.“

По-нататък се твърди, че от съдебното следствие е установено: „подсъдимите Павлов и Климовских, бидейки участници в антисъветски военен заговор и използвайки служебното си положение, първият като командващ, войските на Западния фронт, а вторият като началник-щаб на същия фронт са вършели вражеска работа, изразяваща се в това, че със заговорнически цели не са готвели за военни действия поверения им команден състав, отслабили са мобилизационната готовност на войските в окръга, разстроили са управлението на войските и са предали без бой оръжието в ръцете на противника, с което са нанесли големи вреди на бойната мощ на Работническо-селската Червена армия...“

По-надолу всичко се ниже все в същия дух.

... Сталин прескача тия страници и се спира само на последната:

„Установена е по такъв начин виновността на Павлов и Климовских за извършване от тях на престъпленията, предвидени в чл.чл. 63–2 и 76 от НК на БССР, и на Григориев и Коробков за извършване от тях на престъпленията, предвидени в чл. 180, нар. «б» от НК на БССР. Въз основа на изложеното и на основание на чл. 319 и 320 на Наказателнопроцесуалния кодекс на РСФСР военната колегия при Върховния съд на СССР

осъжда

1. Павлов Дмитрий Григориевич
2. Климовских Владимир Ефимович
3. Григориев Андрей Терентиевич
4. Коробков Александър Андреевич

на лишаване от военните звания: Павлов — «армейски генерал», а останалите трима от военното звание «генерал-майор», и на изтърпяване от всичките четирима най-високата мярка за наказание — разстрел с

конфискуване на цялото принадлежащо им лично имущество... Присъдата е окончателна и не подлежи на обжалване“^[12]

След като се запознава с проекта на присъдата, Сталин казва на изправения до бюрото му Поскръбишев:

„Присъдата одобрявам, а всички тия щуротии като «заговорническа дейност» Улрих да вземе да ги изхвърли... Без усукваници. И никакво обжалване. А после да се съобщи със заповед по фронтовете да знаят, че ще наказваме безпощадно пораженците.“

Всичко е решено, преди да се гледа делото. На 22 юли, когато се е състояло „съдебното заседание“, е било нужно само да бъдат спазени формалностите. Подсъдимите молят да бъдат изпратени на фронта независимо като какви: те с кръвта си ще докажат предаността си към родината и воинския дълг. Молят да им се повярва: всичко станало е резултат от крайно неблагоприятното стечение на обстоятелствата. Не отричат вината си. Ще я изкупят в боя... Улрих се прозява отегчено: „По-кратко...“

Разстреляни са още същата нощ! От тия хора Сталин повече не се интересува. До края на живота си. Но по-късно (той вече не е можел да научи за това), на 5 ноември 1956 г. Генералният щаб ще предприеме най-обстойно аналитично разследване за основателността на обвиненията, предявени спрямо Павлов, Климовских, Григориев и Коробков, и ще обяви компетентното си заключение:

„Наличните документи и съобщенията на редица генерали, служили в Западния особен военен окръг, без да отричат едни или други съществени недостатъци в подготовката на окръга за война, опровергават твърденията в обвинителното заключение, че генералите Павлов Д. Г., Климовских В. Е., Григориев А. Т., Коробков А. А. и Клич

Н. А. са виновни за проявена страхливост, бездействие и неразпоредителност, за съзнателно разстройване управлението на войските и за предаване на оръжието без бой в ръцете на противника.“^[13]

Жестоко време, жестоки хора... Сталин добре е познавал Павлов, разговарял е при назначаването им и с генералите Климовских и Коробков. Двата също са оставили у него благоприятно впечатление. Много е възможно да са допуснали преди войната и в началото ѝ доста грешки. Назначени на високи длъжности с прескачане на редица междинни степени поради острия кадрови недостиг, тези предани на страната офицери и безспорни родолюбци поради недостатъчната си подготовка не са могли в решителните минути да организират правилно бойните действия срещу много по-големите сили на противника. Но нима само те са допуснали грешки? Командващите фронтове Кузнецов, Павлов и Кирпонос след 1937 г. излитат стремително нагоре. Патриотизмът, храбростта и мъжеството им обаче не са подкрепени в съответната степен с опит и пълководческа мъдрост. Те се придобиват с годините. Но Сталин, след като изтребва цели пластовете от командния състав, поставя в изключително сложно положение и ония, които е издигнал на тяхно място.

Въпреки че е виновен повече от всички за катастрофалното начало на войната, той проявява изключителна жестокост спрямо тези, които стават жертва на неговите погрешни сметки. Собствената им вина, а те очевидно са правели грешки, днес никой не отрича. Но тази вина се дължи до голяма степен на обстоятелствата, на прибързаното им издигане и като последица — на недостатъчната им компетентност. В книгата си „Съдбата на Русия“ Бердяев пише: „Жестокостта на войната, жестокостта на нашата епоха е не просто жестокост, злоба и безсърдечие на хората, на отделните личности, макар че тия неща могат да бъдат съпътстващи явления. Това е жестокост на историческата съдба, жестокост на историческото развитие на поднесените ни от историята изпитания. Жестокостта на човека е отвратителна.“^[14] Войната и без всичко друго е жестока. Но Сталин често я прави още по-жестока. И това наистина е отвратително.

Докладвайки от Ленинград за обстановката, Жданов и Жуков привеждат факти, че немските войски, когато атакуват нашите позиции, подгонват пред себе си жени, деца и старци и поставят с това отбраняващите се в изключително трудно положение. Децата и жените крещели „Не стреляйте!“, „Ние сме свои!“, „Ние сме свои!“. Войниците и офицерите се стъписват: как да постъпят? Не е трудно да си представим какво са изпитвали и нещастните жени, деца и старци, когато в гърбовете се опират цевите на немски автомати, а напред също може да ги покоси смъртта. Сталин реагира незабавно. Реагира в духа на своята същност — крайно жестоко:

„Говори се, че немските изроди, настъпвайки към Ленинград, пращат пред своите войски старци, баби, жени и деца... Говори се, че сред ленинградските болшевики се намерили хора, които не смятат за възможно да употребят оръжие против този вид делегати. Аз пък смятам, че ако измежду болшевиките има такива хора, най-напред те трябва да бъдат изтребени, защото са по-опасни от немските фашисти. Моят съвет е да не се сантименталничи, а да се удрят по зъбите врагът и неговите помагачи, били те волни или неволни... Бийте с всички сили немците и техните делегати, покосявайте враговете, безразлично дали са волни или неволни врагове... Издиктувано в 04 часа на 21. 09. 41 г. от др. Сталин. Б. Шапошников“^[15]

Войната и по своята същност е жестока, но тук жестокостта е от особен вид — жестокост не само спрямо врага, това е разбираемо, но и спрямо своите съотечественици: „Покосявайте враговете, безразлично дали са волни или неволни врагове...“ Жуков и Жданов съобщават, че това са жени, стари хора, деца, а той: „да не се сантименталничи, а да се удрят по зъбите врагът и неговите помагачи, били те волни или неволни“. Децата, своите деца — „по зъбите“... с картечен пистолет?! Това никога не може нито да бъде разбрано, нито обяснено, а още по-малко справедливо... Наистина „Жестокостта на човека е отвратителна!“. Жестокостта спрямо своите съграждани, спрямо ония,

които са били подгонени от безнравствени изчадия, както и спрямо ония, на които е поверил високи постове — жестокостта като фактическо признаване на собствената вина. Но в такъв случай човек трябва да бъде жесток и към себе си. А Сталин не е можел да бъде такъв.

За да стане по-ясно, че и при кошмара на ония дни разправата на Сталин с генералите не е била просто някакъв емоционален изблик, а продължение на произвола му от края на 30-те години, ще приведа само още две свидетелства. Те ни представят разстреляните генерали в съвсем друга светлина. След войната генерал-майор Фомин, който е работил в щаба на Западния фронт, пише:

„От август 1940 г. Павлов проведе пет армейски полеви учения, една армейска командно-щабна военна игра на местността, пет корпусни военни игри, една фронтова военна игра, едно радиоучение с два танкови корпуса, две дивизионни и едно корпусно учение. Проследявайки най-внимателно дислоцирането на противниковите войски, на няколко пъти повдигна въпрос пред народния комисар на отбраната за придвижване на войските в окръга от дълбочина в граничния район. При започването на войната войските от окръга се намираха в стадий на организационни мероприятия. Сформираха се пет танкови корпуса, въздушнодесантен корпус, три противотанкови бригади и т.н. Всички изброени съединения бяха все още не напълно сформирани и неосигурени с материална част.

Относно подготовката на германците за внезапно нападение Павлов беше наясно и поиска разрешение войските да заемат полските укрепления по протежение на държавната граница. На 20 юни с шифрована телеграма, подписана от заместник-началника на оперативното управление при Генералния щаб Василевски, на Павлов беше съобщено, че молбата му е била доложена на народния комисар, но той не разрешил да се заемат полеви позиции, тъй като това можело да предизвика провокация от страна на германците.

В действията и постъпките на Павлов както в предвоенния период, така и по време на воденето на тежката отбранителна операция лично аз не виждам вредителство, а още по-малко предателство. Frontът претърпя несполука не поради неразпоредителност на Павлов, а поради ред причини, най-важните от които бяха численото превъзходство на противника, внезапността на удара му, пропуснатото заемане на позиции в укрепените райони, глупавата намеса на Кулик...“^[16]

А ето и съобщението на генерал-полковник Сандалов, изпратено до армейски генерал Курасов:

„Колкото до командващия 4-а армия Коробков, то по отношение на този способен командир, който се отличи по време на боевете във Финландия, където храбро воюваше начело на своята дивизия, беше извършена крещяща несправедливост. След като свърши войната с Финландия, генерал Коробков беше назначен за командир на корпус, а по-късно, няколко месеца преди войната, пое командването на 4-а армия и се изяви като храбър и енергичен командващ армия. Грешката му беше, че се стараяше да изпълнява безрезервно всяко разпореждане на командването на войските от окръга, включително и явно несъответстващите на създаващата се обстановка.

Защо беше арестуван и предаден на съд именно командващият 4-а Коробков, чиято армия, макар и понесла грамадни загуби, все пак продължи да съществува и не загуби връзката си с щаба на фронта? Към края на юни 1941 г. беше набелязано по план (забележете «по план»! — б.а.) да бъде предаден на съд от Западния фронт един командващ армия, а налице беше само един армейски командир — командващият 4-а армия. Командващите 3-а и 10-а армия в ония дни бяха в неизвестност, не се знаеше къде са, защото бяха прекъснати всички връзки с тях. Това именно предопредели съдбата на Коробков. В лицето на

генерал Коробков ние загубихме тогава един добър командващ армия, който, предполагам, би се наредил по-късно в редицата на най-добрите командири от Червената армия...“^[17]

Такива, които биха могли да се наредят, но не са се наредили, са доста на брой. Мнозина от тях загиват на бойното поле. Не са малко и ония генерали, които, след като изчерпват всички възможности за борба и не искат да попаднат в плен, слагат край на живота си. Архивите са запазили голям брой донесения за такива случаи. Ето например командирът на 17-и мотомеханизиран корпус генерал-майор Петров съобщава на маршал Тимошенко, че на 23 юни се е самоубил заместникът му Николай Викторович Кожохин... Завършва живота си със самоубийство командващият военновъздушните сили на Западния особен военен окръг Иван Иванович Копец... Началникът на управлението за политическа пропаганда към Западния ОВО Лестов в донесението си обяснява самоубийството на Копец „с малодушие вследствие на частичните неуспехи и сравнително големите загуби на авиацията“^[18]. Тогава се е казвало (а може би просто от страх да не бъде обвинен докладващият в паникьорство?), че неуспехите са „частични“, а загубите — „сравнително големи“...

За някои генерали, попаднали във водовъртежа на трагичните събития, съдбата е още по-мрачна.

През август 1941 г. органите на държавна сигурност долагат на Сталин, че двама генерали са се предали доброволно на германците и работят за тях. Единият е бившият командващ 28-а армия генерал-лейтенант Качалов, другият — командващият 12-та армия генерал-майор Понеделин. Сталин слага резолюция: „Под съд.“ Не всички заповеди, съвсем не всички заповеди, отнасящи се до нещата на фронта, са се изпълнявали точно, особено в първия период на войната. Ако бяха се изпълнявали, немците нямаше да стигнат през есента до стените на Москва. Но ето такива заповеди като „Под съд!“ непременно са били изпълнявани. През октомври 1941 г. двамата генерали са съдени **задочно** по чл. 265 от Наказателнопроцесуалния кодекс на РСФСР и са осъдени на разстрел „с конфискация на

принадлежащото им лично имущество и ходатайство за лишаване от наградите — от съветските ордени“^[19].

На затъпелите и цинични осведомители не им идва и наум да проверят, че Владимир Яковлевич Качалов е загинал на 4 август 1941, г. от пряко попадение на снаряд. Обаче и до 1956 г. членовете на семейството му — тези, които са останали живи — носят позорното петно: роднини на „предател на родината“. Още по-драматична е съдбата на Павел Григориевич Понеделин. През август 1941 г., намирайки се вече в обкръжение, той е тежко ранен, изпада в безсъзнание и в това състояние попада в плен. Дългите четири години хитлеристки лагери не сломяват генерала, той носи достойно кръста си. Подкрепя падналите духом и категорично отказва да сътрудничи на фашистите. След освобождаването и репатрирането му през 1945 г. Понеделин е арестуван и прекарва сега вече в съветски лагер пет години, макар още през 1941 г. да е осъден задочно на смърт. След молбата на Понеделин, изпратена лично до Сталин, на 25 август 1950 г. го съдят втори път и още веднъж го осъждат на разстрел. Осъден два пъти на смърт, преживял ужасите на хитлеристките и сталинските лагери, генерал-майор Понеделин е разстрелян само затова, че е имал нещастieto да бъде в безсъзнание, когато е попаднал в плен...

Жестоко време, жестоки хора... Още от началото на войната, едва поокопитил се от парализирания го психически шок, за да поправи положението, Сталин започва да прилага своето изпитано средство: репресии и всяване на страх. Хиляди, стотици хиляди гинат на фронта, още по-много попадат в плен. Излезлите от обкръжение и измъкналите се от плен се откарват направо в „специални лагери за проверка“. Откриват се цял куп донесения на Берия за функционирането на тези лагери. След проверката част от военнослужещите отиват във формиращите се нови подразделения, други са разстрелвани на място, а трети са изпращани за дълги години в лагерите.^[20] Тяхната орис е особено горчива — позор и безчестие за тях и за семействата им. Естествено, имало е и такива, които съзнателно са изменили на родината си или пък са проявили малодушие и не са изпълнили воинския си дълг. Но не за тях ми е думата. Жестокостта на Сталин, проявена в началото на войната спрямо сънародниците му, ние свързвахме обикновено само с имената на Павлов и генералите от щаба му. Но малцина знаят, че по същото

време Сталин е санкционирал арестуването на голяма група командири. Сред тях са

генерал-майор Алексеев И. И. — командир на 6-и стрелкови корпус;

генерал-майор Гопич Н. И. — началник на управление „Свързки“ при Работническо-селската Червена армия;

генерал-майор Голушкевич В. С. — заместник началник-щаб на Западния фронт;

генерал-лейтенант Иванов Ф. С. — от резерва на Главното управление „Кадри“ при Народния комисариат на отбраната (ГУК НКО);

генерал-майор Кузмин Ф. К. — началник на катедрата по тактика при академия „Фрунзе“;

генерал-майор Леонович И. Л. — началник-щаб на 18-а армия;

генерал-майор Меликов В. А. — началник на факултет при академията на Генералния щаб;

генерал-майор Потатурчев А. Г. — командир на 4-а танкова дивизия;

генерал-майор Романов Ф. Н. — началник-щаб на 27-а армия;

генерал-лейтенант Селиванов И. В. — командир на 30-и стрелкови корпус;

генерал-майор Семашко В. В. — заместник началник-щаб на Ленинградския фронт;

генерал-лейтенант Трубецкой Н. И. — началник на управление „Военни съобщения“ (ВОСО) при Червената армия;

генерал-майор Цирульников П. Г. — командир на 15-а стрелкова дивизия^[21].

Списъкът не обхваща всички арестувани. Различна е съдбата на тези хора. На някои им провървяло и били върнати на фронта, други дълги години креели в лагерите, трети били умъртвени.

В повечето случаи Сталин само давал разрешение за ареста, но понякога го придружавал и със съответните указания. Например на 25 август 1942 г. в 5 часа и 15 минути диктува следната телеграма до Сталинград:

„Лично до Василевски и Маленков

Крайно съм учуден, че на Сталинградския фронт е извършен същият пробив дълбоко в тила на нашите войски, какъвто беше осъществен миналата година на Брянския фронт, с излизане на противника в посока на Орел. Нужно е да се има предвид, че началник-щаб тогава на Брянския фронт беше същият Захаров, а доверен човек на др. Ерьоменко е бил същият Рухле. Струва си да се позамислите върху това. Или Ерьоменко не разбира смисъла на втория ешелон в ония места на фронта, където на предния край са разположени необстреляни дивизии, или пък си имаме работа с нечия зла воля, осведомяваща точно немците за слабите пунктове на нашия фронт...“^[22]

Сталин не се решава да подозира пряко Захаров и Ерьоменко, но ето че явно хвърля съмненията си върху началника на оперативния отдел при щаба на фронта генерал-майор Рухле. Върховният не вижда никаква закономерност във факта, че германските военачалници търсят слабите ни места и нанасят удара си именно там, а открива причината за това в „злата воля“, която „осведомява точно немците“. След тази телеграма за работещите в специалния отдел не са били нужни никакви други аргументи. Самият върховен главнокомандващ им ги е посочил... Генерал-майор Иван Никифорович Рухле веднага е арестуван, но съдбата се оказала милостива към него и в края на краищата остава жив.

Сталин и до края на живота си не можа да се откаже от жестоките си „игри“. Но тогава на всички им се струва, че жестокото безнадеждно време оправдава и жестоките мерки на „вожда“.

---

[1] ЦАМО, ф.3, оп.11556, д.7, л.290. ↑

[2] ЦАМО, ф.3, оп.11556, д.1, л.1744. ↑

[3] ЦАМО, ф.35, оп.30802, д.32, л.22-23. ↑

[4] Стик — граница между разположението на две съседни войсковы единици. — Б.пр. ↑

[5] ЦАМО, ф.8, оп.11627, д.954, л.65. ↑

[6] ЦАМО, ф.48-А, оп.1554, д.9, л.224-225. ↑

[7] Пак там, д.91, л.11. ↑

- [8] ЦАМО, ф.33, оп.11454, д.179, л.1. ↑
- [9] ЦАМО, ф.8, оп.1865, д.7, л.27. ↑
- [10] ЦАМО, ф.48-А, оп.1554, д.91, л.36. ↑
- [11] ЦАМО, ф.48-А, оп.1554, д.91, л. 40–42. ↑
- [12] ЦАМО, ф.32, оп, 11309, д.70, л.05-71. ↑
- [13] ЦАМО, ф.33, оп. 725588, д.36, п. 10. ↑
- [14] Бердяев, Н. А. Судьба России. М., 1918, с.187. ↑
- [15] ЦАМО, ф.3, оп.11556, д.2, л.252. ↑
- [16] ЦАМО, ф.33, оп.725588, д.36, л.295-298. ↑
- [17] ЦАМО, ф.33, оп.725588, д.36, л.308-310. ↑
- [18] Пак там, ф.208, оп.2513, д.71, л.131, 221. ↑
- [19] ЦАМО, ф.33. оп.11454, д.179, л.144-145. ↑
- [20] ЦГАОР, ф.9401, оп.2, д.68, т. V, л. 231–232. ↑
- [21] ЦАМО, ф.33, оп.11454, д.179, л. 320–321. ↑
- [22] ЦАМО, ф.3, оп.11556, д.9, л.324. ↑

ГОРЧИВИНАТА НА ПЕЛИНА

В един от първите дни на август Сталин, както обикновено, си ляга едва призори. Обзема го тревога. И щом главата му се допира до възглавницата, той веднага потъва в някаква дълбока и леплива тъмнина. Както беше казал веднъж на Поскръобишев, много рядко сънувал. Не са го измъчвали угризения на съвестта, не се мяркали пред очите му сенките на погубените от него побратими по партия, не чувал от дълбините на миналото гласа на жена си и на избитите роднини. Сякаш нервите му са снабдени с морални изолатори, предпазващи съзнанието му от душевни страдания, разкаяние, угризения на съвестта. В интелекта, в чувствата му са замразени, блокирани ония центрове, които трябва да реагират на проявите на общочовешката нравственост. Във всеки случай поради липса на съвест никога не е страдал от безсъние.

А днес, задрямал за три-четири часа, ето вече на няколко пъти се събужда. Не, не видения, не кошмари, нито грохотът от канонадата по бойните полета пречат на Сталин да спи. Събужда го някаква горчива миризма, горчивият мирис на пелин, съвсем същият, както някога преди много години край Царицин. Отидоха тогава с Ворошилов до позициите и на връщане спряха за няколко минути до една могила да похапнат по къшей хляб. Сталин се просва на тревата и задрямва за няколко минути в облак с дъх на пелин сред миризмите в нажежената степ. В знойната мараня, под пламналото безбрежно небе той се чувства някак си съвсем малък, беззащитен и нищожен. Свлякъл се в бездната на съня, той сякаш заплава по пелиновите вълни като тресчица... Та ето че и днес усеща съвсем като наяве оная отдавнашна горчилка дори и на вкус. В главата му нахлува изведнъж споменът от снощния доклад на Генералния щаб и отвява остатъка от дрямката му. Пелиновата горчилка на неуспехите преследва армията и нейния върховен главнокомандващ почти по целия гигантски фронт.

Сталин става, пие чай, но не тръгва за Кремъл, а заповядва на Шапошников да дойде в дванайсет часа и да му докладва обстановката по всички фронтове с изводи и предложения. В дванайсет без четвърт началникът на Генералния щаб пристига във вилата. Приближава до

разгънатата на масата карта и с тих глас, подбирайки много внимателно думите си, започва да докладва. Сталин дори си помисля: „Все едно че лекция чете.“ Но не го прекъсва. „Лекцията“ е страшна, с горчив вкус на пелин.

— Може да се каже — започва Шапошников, формулирайки ясно и точно мисълта си, — че сме загубили окончателно началния период на войната. Бойните действия се развиват вече на далечните подстъпи към Ленинград, в района на Смоленск и в района на Киевския отбранителен възел. Както и преди, стабилността на отбраната не е висока. Принудени сме в по-голяма или в по-малка степен равномерно да разпределяме силите си по целия фронт, без да знаем къде противникът е концентрирал своите сили и къде ще нанесе утре следващия удар. Стратегическата инициатива е изцяло в неговите ръце. Положението се влошава от липсата на втори ешелони и големи резерви в редица участъци на фронта. Във въздуха — господство на германската авиация, макар че и нейните загуби са също значителни. (Още никой не знае, че към 30 септември 1941 г. сме загубили 8166 самолета, с други думи, 96,4% от самолетите, които сме имали при започването на войната.)^[1] От 212-те дивизии, влизащи в състава на действащата армия, само 90 са комплектувани до 80% и повече. На подстъпите към Ленинград — невъзмутимо и донейде монотонно продължава да докладва Шапошников — отбраната постепенно става „гъвкава“. Както изглежда, динамизмът в напредването на немците тук почти е затихнал. Очевидно ще се наложи целият флот да се „прибере“ в Кронщат. Големите загуби са неизбежни.

Смоленското сражение ни позволи да спрем немските армии в най-опасното, Западното направление. По нашите пресмятания — и той, Шапошников поглежда в тетрадката — в него участват над 60 немски дивизии с обща численост на личния състав около половин милион души. За уплътняване на фронта, както знаете, другарю Сталин, още в началото на юли към състава на Западния фронт са придадени 19-а, 20-а, 21-ва и 22-ра армия. Но недостигът на войски продължава да е осезаем и дивизиите построяват бойните си редове често пъти в един ешелон. Опитът ни да минем в контранастъпление в това направление с участието на 29-а, 30-а, 24-а и 28-а армия даде само частичен положителен резултат, като позволи на 20-а и 16-а армия да

пробият обръча на обкръжението и да се оттеглят зад фронтовата линия. Нашето контранастъпление провали удара на немците.

— А каква е в това сражение ролята на Централния фронт? — прекъсва го най-после Сталин.

— Има всички основания да предполагаме, че центърът на удара на германската групировка ще се премести там. Но едноешелонният боен ред на фронта, който разполага само с 24 непълни дивизии, предизвиква голяма тревога. Не е изключено да ни се наложи да създаваме тук още една фронтова групировка...

Сталин разбира главното — че Смоленското сражение, където особено изпъква операцията при Елня, показва реалната възможност противникът да бъде спрял дори на главното направление, където са съсредоточени основните му сили.

До съзнанието му отново достигат спокойните метални думи на Шапошников:

— На старата граница не успяхме да се „загнездим“. 5-а и 6-а армия не можаха да се задържат там. Сега всъщност германците, достигайки външния кръг на Киевския укрепен район, са разсекли фронта на две: на север 5-а армия, която се опитва да се „загнезди“ в Коростянский укрепен район, и южна част с основни сили 6-а, 12-а и 26-а армия. Организираните контраудари от север и юг по фланговете на вмъкналата се групировка дадоха само частичен положителен резултат. Може да се каже, че днес до сутринта 6-а и 12-а армия са отрязани — уточнява с горчивина Шапошников.

Сталин спира маршала:

— Страхувам се за Днепър и Киев. Нещо трябва да се направи...

— Ние вече отдадохме предварителни разпореждания за подготвянето на здрава отбранителна линия по източния бряг на Днепър — отговаря началникът на Генералния щаб.

— Можем ли още сега да говорим с ръководството на Югозападния фронт?

— Ако Кирпонос и Хрущов не са при войските, ще се свържем с тях — отвръща Шапошников.

След няколко минути „Бодо“ изтрака: „Кирпонос и Хрущов на апарата.“ Ето откъс от записа на разговора, съхранен във военните архиви:

„На апарата е **Сталин**. Здравейте. В никакъв случай не бива да се допуска немците да преминат на източния бряг на Днепър в който и да е пункт. Кажете, имате ли възможност да не бъде допусната такава злополука?

И още. Добре ще е още сега да нахвърлите съвместно с Будьони и Тюленев план за създаване на здрава отбранителна линия приблизително от Херсон и Каховка през Кривой Рог, Кременчуг и по-нататък на север по Днепър, включително района на Киев по десния бряг на Днепър. Ако тази приблизителна отбранителна линия бъде одобрена от всички ви, нужно е още сега да се започне трескава работа по организирането на отбранителната линия и удържането ѝ на всяка цена... Ако успеете да направите това, ще може да приемете на тази линия отстъпващите изморени войски, ще ги оставите да се оправят, да се наспят, а на тяхно място да държите пресни сили. На ваше място бих използвал за тази работа не само нови стрелкови дивизии, но и нови кавалерийски дивизии, бих ги спешил и бих им дал да играят временно ролята на пехота. Край.

Хрущов, Кирпонос. Взели сме всички мерки да не позволим в никакъв случай на противника както да премине на левия бряг на Днепър, така и да превземе Киев. Но е необходимо да бъдем усилены с попълнение. Другарю Сталин, досега много слабо получаваме попълнения. Има дивизии, чийто състав възлиза само на хиляда и петстотин-две хиляди щика. Зле сме също и с материалната част. Молим ви да ни окажете помощ по този въпрос.

Указанието ви за организиране на нова отбранителна линия е съвсем правилно. Ще пристъпим незабавно към работа и ви молим за разрешение да ви доложим за това до 12 часа на пети (август — б.а.)... Имаме задача от главнокомандващия другаря Будьони да преминем сутринта на шести в настъпление от района на Корсун в посока на Звенигородок, Уман с цел да окажем помощ на 6-а и 12-а армия и да бъде създаден единен фронт с Южния фронт... Ако не възразявате против това настъпление и ако то успее, тогава отбранителната линия може да бъде преместена значително на запад. Край.

Сталин. Не само не възразявам, а напротив, всецяло приветствам настъплението, което има за цел да се съедините с Южния фронт и да изведете на оперативен простор споменатите от вас две армии. Директивата на главнокомандващия е напълно правилна.

Но аз все пак бих ви помолил да разработите предложената от мене отбранителна линия, защото на война трябва да се разчита не само на хубавото, но и на лошото, а също и на още по-лошото... Това е единственото средство за избягване на евентуални неприятности...“^[2]

Уви, надеждите на Сталин не се сбъдват. Мирисът на пелин започва да го преследва не само нощем, но и през целия ден...

Киевската отбранителна операция се развива неуспешно. Обкръжените части от 6-а и 12-а армия се сражават в тежка обстановка до 7 август. Изчерпвайки възможностите си за по-нататъшна съпротива, тези армии престават да съществуват. Голяма част от личния им състав попада в плен. Маршал Будьони, старата слава с нищо не му помага в сегашната война, виждайки опасността от обкръжаване, иска разрешение от Ставката да изтегли войските на Южния фронт зад река Ингул. Сталин побеснява и не дава разрешение за оттегляне, а посочва друга отбранителна линия.^[3] Със специална директива на Ставката №00661 той нарежда да се изнесат напред за подсилване на войските от Югозападния фронт 19 стрелкови и 5 кавалерийски дивизии. Тези съединения са току-що сформирани, без още да са сглобени и обучени. Не им достига и въоръжение. При вкарването им в бой много от тези части и съединения не проявяват упоритост в отбраната. При създаващата се обстановка на бъркотия често възниква паника и самоволно изоставяне на позициите.

Когато докладват на Сталин, че са напуснати едни или други отбранителни линии или нови населени места, той или побеснява от гняв, или изпада в пълна апатия. Въпреки собственото си правило да не бърза с изводите и с оценката си за другите често прави това без никакво изчакване, веднага след поредното обобщено сведение за деня. Така става и този път — изпаща си командващият Южния фронт Тюленев, когото той познава добре от дълги години. В телеграмата на Сталин до Будьони се казва:

„Командващият фронта се оказа ненадежден. Не знае да настъпва, не знае да изтегля войските си. Загуби две армии, както не се губят дори и полкове. Предлагам ви веднага да заминете при Тюленев, да си изясните лично обстановката и незабавно да доложите какъв е планът му за

отбрана... Имам впечатление, че Тюленев е деморализиран и не е способен да ръководи фронта.

Сталин

Продиктувано по телефона в 5:50, 12.8.41 г.

Шапошников“^[4]

Върховният главнокомандващ изпраща заплашителни телеграми, отдава сурови заповеди, подписва набързо подготвени директиви, а положението все повече се влошава. През август и септември на Югозападното направление то е критично. Сталин се опитва да се свърже ту с един, ту с друг командващ, но невинаги успява. И ето че един ден, след като прочита поредното обобщено сведение на Генералния щаб, в което се съобщава за ново оттегляне на някои части без разрешение, той не издържа и започва да диктува „Заповед на Ставката при върховния главнокомандващ Червената армия №270 от 16 август 1941 г.“.

Предполагам, че на всички ви е известна прочутата „Заповед на народния комисар на отбраната на Съюза на ССР №227 от 28 юли 1942 г.“. Заповед №270 — заповедта на отчаянието — е издадена почти една година по-рано. Неин автор е Сталин. Загубил надежда, че е възможно да бъде стабилизирана фронтовата линия, а с това и да не бъде допуснат пълен разгром, върховният главнокомандващ прибегва, до голяма степен под натиска на критичните обстоятелства, към своя изпитан метод на сурови наказателни мерки. А и не му остава друго средство. Днес малцина знаят за тази заповед и затова ще я цитирам като образец на личното директивно „творчество“ на Сталин. В началото на заповедта се изброяват примери как оказали се в обкръжение командири, политически работници и червеноармейци проявяват сила на духа и с чест излизат от най-сложно положение. Така бил постъпил например командващият 3-а армия генерал-лейтенант Кузнецов. Той и неговите командири и политически работници организирали излизането на 108-а и 64-а стрелкова дивизия от обкръжение.

„Но заедно с това — продължава да диктува Сталин — командирът на 28-а армия генерал-лейтенант Качалов е

проявил страхливост и се е оставил да бъде пленен, докато щабът и частите излезли от обкръжението; генерал-майор Понеделин, командващ 12-а армия, се е предал, както и командирът на 13-и стрелкови корпус генерал-майор Кирилов. Това са позорни факти. Страхливците и дезертъорите трябва да бъдат унищожавани.

Заповядвам:

1) Откъсналите отличителните си знаци по време на боя и предалите се в плен да се смятат за безсъвестни дезертъори, чиито семейства подлежат на арест като семейства на нарушили клетвата и предали родината си. Такива дезертъори да се разстрелват намясто.

2) Попадналите в обкръжение да се сражават до последна възможност и да си пробиват път към своите части. А ония, които предпочетат да бъдат взети в плен, да се унищожават с всички средства, а семействата на предалите се в плен червеноармейци да се лишават от държавни грижи и помощ.

3) По-активно да се издигат смелите, мъжествените. Заповедта да се прочете във всички роти, ескадрили и батареи.“^[5]

След като е издиктувал на един дъх заповедта, Сталин повече не се връща към нея, не се залавя да редактира импулсивно изстреляния текст, чийто смисъл може да се побере в една-две фрази: „Да се разстрелват безмилостно дезертъорите и предаващите се в плен бойци. А пък ако се решат да направят това, нека да знаят, че семействата им ще бъдат накарани да изпият неизмеримо горчива чаша.“ Това е заповед, изтъкана от отчаяние и жестокост. Макар да е издиктувана от негово име като върховен главнокомандващ, след като вече е подписал заповедта, Сталин нарежда да се подпишат Молотов, Будьони, Ворошилов, Тимошенко, Шапошников и Жуков, макар че не всички изброени са били по това време в Ставката. Положението е такова, че той е готов и на най-отчаяната стъпка. На някои места неговите разпореждания от подобен характер са били изпълнявани доста енергично. В края на август 1941 г. му долагат за писмото на писателя

Владимир Ставски, който прекарал десет дни на фронта в района на Елня. Ето редове от това писмо:

„Скъпи другарю Сталин!

Много наши части действат забележително, нанасят съкрушителни удари на фашистите. След като начело на 19-а дивизия застана безстрашният и енергичен майор другарят Утвенко, полковете на дивизията, действайки на участък от 11 километра... разбиха 88-и пехотен полк и отблъснаха множество немски контраатаки... Частите, действащи край Елня, повишават бойната си подготовка, трупат боен опит, изучават тактиката на противника и бият немците...

Но тук, в 24-а армия, в последно време се появиха крайности... По данни на командването и политическия отдел на армията за дезертърство, за всяване на паника и за други престъпления са разстреляни 480–600 души. Същевременно за награди са представени 80 души. Завчера и днес командирът на армията др. Ракутин и начпоарм (началникът на политическия отдел на армията — б.а.) др. Абрамов се ориентираха правилно по отношение на тези крайности...“^[6]

Върху писмото, където се говори за тези страшни „крайности“, Сталин е поставил кратка резолюция: „Др. Мехлис. Й. Ст.“ Не го е развълнувал броят на „крайностите“ (макар да е по всяка вероятност завишен), тези жестоки загуби, които той, без да се замисли, е санкционирал. Да, войната е жестока, положението е отчаяно, но в резолюциите на Сталин няма и думичка за необходимостта да се акцентира върху съзнанието, честта, мъжеството, патриотичните чувства и националната гордост на бойците... Той, както винаги, вярва само в силата и насието.

А приближава една от най-големите трагедии във Великата отечествена война. На 8 август 1941 г. Сталин отново говори с Кирпонос:

„**Боровари**^[7]. На апарата генерал-полковник Кирпонос. **Москва**. На апарата Сталин.

До нас стигнаха сведения, че фронтът е решил с лека ръка да предаде Киев на врага, понеже не му достигали части, способни да бранят Киев. Вярно ли е това?

Кирпонос. Здравейте, другарю Сталин. Погрешно са ви доложили. Аз и военният съвет на фронта взимаме всички мерки Киев в никакъв случай да не бъде отстъпен... Всички наши мисли и стремежи, както моите, така и на военния съвет, са насочени към единствената цел Киев да не бъде предаден на противника...

Сталин. Много добре. Стискам крепко ръката ви. Желая ви успех. Край.“^[8]

И наистина Югозападният фронт се брани със зъби и с нокти. За героизма на защитниците на Киев много е писано. Правели са всичко, на каквото са били способни. Но, както изглежда, никога не ще можем да предадем техните чувства и мисли. Чувства и мисли, отразяващи патриотизма на почти всички съветски хора и мъчителното им недоумение, предизвикано от дългата върволица поражения, довели агресора на брега на Днепър. Пелиновата горчилка на несполуките е тровела целия съветски народ.

На 15 септември първа и втора танкова група на германците затварят обръча в района на Лохвица и обграждат основните сили на Югозападния фронт. В „чувала“ се оказват 5-а, 26-а и 37-а армия, както и отделни части от 21-ва и 28-а армия. Четири дни преди фаталната примка да се затегне около обезкървените части и съединения, Сталин последен път разговаря с Кирпонос:

„**Прилуки**. Здравейте. На апарата Кирпонос, Бурмистенко и Тупиков.

Москва. Здравейте, тук Сталин, Шапошников и Тимошенко. Предложението ви войските да отстъпят на линията на споменатата от вас река (река Псьол — б.а.) ми се вижда опасно. Ако се върнете към близкото минало, ще

си спомнете, че при отстъпването на войските от района на Бердичев и Новгород-Волински вие имахте по-сериозна линия за отбрана — река Днепър — и въпреки това загубихте при оттеглянето две армии... а противникът се прехвърли... на източния бряг на Днепър... Изходът от положението е следният:

1) Незабавно прегрупирайте силите си дори и за сметка на Киевския укрепен район и други войски и започнете отчаяни атаки против конотопската група на противника във взаимодействие с Ерьоменко.

2) Организирайте веднага отбранителни позиции на река Псьол или някъде другаде по тази линия, като разположете голяма артилерийска група с фронт на север и на запад, и оттеглете 5–6 дивизии зад тази линия.

3) ... Чак след изпълнението на посоченото в тези две точки, тоест след създаването на юмрук против конотопската група на противника и след създаването на отбранителна линия на река Псьол, с една дума, след всичко това започнете евакуирането на Киев...

Киев да не се изоставя и мостовете да не се сричат без разрешение на Ставката. Край. Довиждане.

Кирпонос. Ясни са ни указанията ви. Край. Довиждане.“^[9]

Героят на Съветския съюз генерал-полковник Кирпонос може вече да каже „Сбогом“. Остава му още съвсем малко да живее. Лични указания от върховния главнокомандващ, който е обърнал гръб на реалната ситуация, той вече няма да получи. Докато обкръжението все още не е било плътно, имало е възможност за измъкване от смъртоносната примка. Военният съвет на фронта се обръща още веднъж към Сталин с такава молба (телеграма № 15788) на 17 септември в 5 часа сутринта. И отново Сталин не разрешава да се пробие все още тънкия обръч, като се съгласява само с оттеглянето на 37-а армия, командвана от Власов, на източния бряг на Днепър. Положението става извънредно критично. Вечерта на 17 септември военният съвет въпреки разпорежданията на Сталин решава да изведе

войските на фронта от обкръжението. Но е вече късно. При това щабът на фронта загубва връзка с армиите. Раздробените части и съединения на свой риск и отговорност се опитват да си пробият път на изток, водейки десет дни жестоки боеве. Малко от тях успяват. А Ставката, изпуснала от ръцете си положението, изпраща на Кирпонос дори на 22 и 23 септември успокояващи радиотелеграми със следното съдържание:

„До Кирпонос (ЮЗФ)

Повече решителност и спокойствие. Успехът е осигурен. Срещу вас има незначителни сили на противника. Масирайте артилерията в участъците на пробива... Цялата наша авиация работи за вас. Ромни е атакуван от нашите войски... Повтарям, повече решителност, спокойствие и енергия в действията. Докладвайте по-често.

Б. Шапошников“^[10]

Катастрофата е страшна. В обкръжение се оказват 452 720 души, от тях около 60 хиляди команден състав.^[11] В ръцете на противника попада голямо количество въоръжение и бойна техника. Командващият фронта Кирпонос заедно с началник-щаб Тупиков и членът на военния съвет Бурмистенко загиват в последните боеве, споделяйки жребия на хиляди и хиляди воители. Впрочем, и да си е пробил път Кирпонос през обръча на обкръжението, Сталин надали би му простил за тази катастрофа. Макар че той няма никаква вина за нея...

В тази едва ли не най-голяма от трагедиите по време на Великата отечествена война Сталин показва само своята желязна дебелоглавщина, но не и тънък оперативен усет, вникване в обстановката. Ако той като върховен главнокомандващ поне малко от малко е разбирал какво е ставало тогава край Минск, в Крим, в околностите на Киев и пред Смоленск, може би е щял освен опърничавост и праволинейност да прояви и нужната стратегическа мъдрост. През 1941 г. такава мъдрост у него не проличава.

За трагедията на войските от Югозападния фронт са виновни в най-голяма степен Ставката и нейният върховен главнокомандващ. Разбира се, командването и щабът на фронта също не успяват да ръководят както трябва поверените им големи сили, които безусловно са били в състояние при по-умело ръководство да избягнат толкова печалния край. Много често мъжеството не е било подплатено с умение, организация и компетентност. Поражението при Киев отново наклонява силно везните на убийствената борба по целия съветско-германски фронт в полза на агресора.

Външно Сталин запазва спокойствие, само казва на Шапошников, който през юли 1941 г. е назначен повторно за началник на Генералния щаб:

— Трябва бързо да се закърпи скъсаното... Бързо!

— Вече са взети мерки — отговаря Шапошников. — Изглежда, ще можем да възстановим 21-ва и 38-а армия. Наредих да бъдат изтеглени от резерва на Ставката 5 стрелкови дивизии и 3 танкови бригади. Ще създадем ново командване на Югозападния фронт. Нужно е вашето решение за ръководството му.

— Вие кого предлагате?

— Мисля, че в тази сложна обстановка там е нужна твърда ръка и патила глава. Очевидно по-сполучлива кандидатура от кандидатурата на Семьон Константинович Тимошенко не може да бъде намерена.

— Съгласен съм.

— А за член на военния съвет да бъде назначен Хрущов, за началник-щаб генерал-майор Покровски.

— Добре, тъй да бъде...

Колосалните загуби изискват бързо попълнение. Главното управление при Народния комисариат на отбраната, занимаващо се със формирането и комплектуването на войските и военните окръзи, общо взето, се справя със задачата по редовното доставяне на човешко месо за нуждите на кървавия Молох на войната. Когато Сталин остава сам в кабинета си, той звъни на Шапошников и иска от него справка за загубите и възможностите за попълване. След половин час справката е вече на бюрото му с допълнение от Борис Михайлович за вероятните неточности и непълноти на данните — нали събитията се развиват така шеметно...

В справката на Генералния щаб се казва, че в момента действат 39 запасни стрелкови бригади, където се подготвят новобранци. Въведен е 1,5-2-месечен срок на обучение за повиканите и 3-месечен за младшите командири. За август фронтовете са получили 613 хиляди души от ротите за запасняци и 380 хиляди, изтеглени от различни тилови военни учреждения и учебни заведения. До края на годината учебните центрове и запасните части ще могат да подготвят и изпратят на фронта 2,5 милиона души... Загубите (безвъзвратни и тъй наречените санитарни) са явно занижени. Сталин веднага го е разбрал:

юни-юли 1941 г. — 651 065

август — 692 924

септември — 491 023.^[12]

Нали знае, че само пред Киев сме загубили около половин милион души... Повечето от тях ще се водят сега като „безследно изчезнали“. А знае ли някой колко са станали те през първата година на войната?

Без видима връзка с онова, което чете и за което мисли, Сталин надрасква бързо една бележка и я дава на Поскроббишев. Думите са написани ясно и с размах:

„До др. Шапошников

Моля дайте ми проверена справка за нашите загуби при отстъплението от района на Старая Рус.

Й. Сталин“^[13]

Трудно е да се отгатне защо се интересува именно от Старая Рус. Може би защото нашите контраудари там не са дали желания резултат? Или пък защото сега, както на него му се струва, след директивата на Ставката за удържане на досегашните позиции и преминаване към упорита отбрана трябва да се обърне внимание не само на главните фронтове, но и на отделни участъци от тях. Сталин и занапред ще се интересува за положението на отделни армии и локални участъци от фронта. По всяка вероятност по тези фрагменти на войната е искал да си представи по-пълно цялата ѝ панорама.

Сталин никога не е мислил за близките си, а днес си спомня неволно за сина си Яков. В средата на август Жданов, член на военния съвет на Северозападното направление, изпраща на Сталин писмо, запечатано с червен восък. Вътре има позив със снимката на Яков, разговарящ с двама немски офицери. По-надолу пише:

„Това е Яков Джугашвили, по-големият син на Сталин, командир на батарея от 14-и гаубичен артилерийски полк към 14-а бронетанкова дивизия, който на 16 юли се е предал край Витебск заедно с хиляди други командири и бойци. По заповед на Сталин Тимошенко и вашите политически комисари ви учат, че болшевиките не се предават. Но червеноармейците непрекъснато преминават на страната на германците. За да ви заблудят, комисарите ви лъжат, че немците се отнасяли зле с пленниците. Собственият син на Сталин доказва с примера си, че това е лъжа. Той се предаде, защото отсега нататък всяка съпротива против Германската армия е безполезна...“^[14]

Съдбата на сина му вълнува Сталин само от една-единствена гледна точка. Грехота е да се мисли така, разсъждава той, но по-добре щеше да бъде, ако Яков беше загинал в боя. Ами ако, току-виж, не издържи — слаб е той, — ще го прекършат и ще започне да говори по радиото или в позивите всичко, което му заповядат? Собственият син на върховния главнокомандващ ще се нахвърли върху своята страна и баща си! Тази мисъл е непоносима. Вчера Молотов, когато остана насаме с него, му съобщи, че председателят на шведския Червен кръст граф Бернадот го попитал по телефона чрез шведското посолство следното: ще го упълномощи ли Сталин или някое друго лице да направи постъпки за освобождаване на сина му от плен? Сталин се позамисля, после поглежда Молотов и започва да говори по съвсем друг въпрос, давайки му да разбере, че отговор няма да има:

— На писмото на Чърчил съобщете, че никога „и съмнение не може да има, че в случай на необходимост съветските кораби в Ленинград действително ще бъдат унищожени от съветските хора. Но за тези загуби отговорност ще носи не Англия, а Германия. Ето защо мисля, че загубите трябва да бъдат компенсирани след войната за сметка на Германия“^[15].

Молотов си записва нещо в бележника си и вече не се връща към въпроса за Яков Джугашвили.

Сталин още не е придобил способността да мисли мащабно за целия съветско-германски фронт, да държи сметка за всички фактори — военни, икономически, морални, политически, дипломатически. Стихията на войната изтиква у него на пръв план въоръжената борба и забулва останалите форми на противодействие. Засега у Сталин е все още ясно изразена „фрагментарността“ в стратегическото и оперативното му мислене. Той не може цялостно да обхване всички събития; струва му се, че командващите лошо изпълняват разпорежданията му. Преди войната умее да чака търпеливо и ако е нужно, да върви крачка по крачка към целта. А сега, през войната, непрекъснато е нужен бърз резултат. Не му стига времето, непрекъснато изпада в цайтнот. Закъснява, надценява силата на заповедите и директивите, невинаги взема предвид обективните обстоятелства. Първите три директиви в началото на войната, много други негови решения, редица прибързани, недообмислени крачки, особено в хода на Киевската операция, говорят, че природната досетливост, волята и съобразителността му явно не са били достатъчни за умело ръководство на всички въоръжени сили в тази война.

Огромна роля за формирането, „обиграването“ на Сталин като стратег изиграват Генералният щаб и неговите ръководители Шапошников, Жуков, Василевски, Ватутин и Антонов. Но придобиването на необходимия опит за ръководене на големи оперативни обединения се изкупва с цената на кървави експерименти, грешки и недоглеждания. В първия период на войната Сталин не вниква задълбочено в обстановката, не е още запознат с всички скрити пружини на войната и с особеностите при организирането на оперативно-стратегическата дейност, с конкретното съдържание на работата, извършвана от командирите и щабовете, а само „натиска педала“ на моралния фактор (принуден очевидно от обстановката). Когато прочита едно или друго донесение за неуспех или за критично положение, преценява преди всичко морално-политическото състояние на войските, а чак след това оперативната обстановка. А както показва опитът от войните, тези две съставки на бойната мощ не бива да се разглеждат изолирано, едната във вреда на другата. Когато например обстановката при Киев става критична, началник-щабът на фронта Тупиков долага за нея, без нищо да скрива. Той съобщава:

„Положението на войските на фронта се усложнява с нарастващи темпове... Началото на обяснимата за вас катастрофа е въпрос на ден-два.“^[16] Човек не е нужно да е ясновидец, за да прецени обстановката, както е направил това началник-щабът. Въпросът е в друго: всичко ли е било направено, за да бъде избягната или поне намалена по мащаби катастрофата?! От телеграмата на Тупиков това не личи. Сталин долавя трагичната уплаха в щаба на Югозападния фронт и диктува веднага в отговор следната телеграма:

„Прилуки. До командващия Югозападния фронт
Копие: До главнокомандващия Югозападното
направление

Генерал-майор Тупиков представи в Генералния щаб под номер 15614 паникьорско донесение. А напротив, обстановката налага командирите от всички степени да запазят изключително хладнокръвие и самообладание. Нужно е, без да се поддават на паника, да вземат всички мерки, за да се задържи заеманото положение и особено здраво да се държат фланговете. Кузнецов и Потапов трябва да бъдат накарани да спрат оттеглянето си. Трябва да се внуши на целия състав на фронта, че е наложително упорито да се сражава, без да поглежда назад.

Нужно е неотстъпно да се изпълняват указанията на др. Сталин, дадени ви на 11.9...“^[17]

Още не знаят да воюват. Често пъти се боят да докладват по-нагоре истинското положение, ако не е добро — не са научени на такова нещо. Характерен в това отношение е разговорът на Жуков с командващия 24-а армия генерал-майор Ракутин на 4 септември 1941 г. Жуков мъмри Ракутин, че дадените в разпореждане на армията танкове са били хвърлени веднага съвсем лекомислено в боя и пропилени, както и че изпраща лъжливи донесения.

„**Ракутин.** Още тази заран ще замина да разследвам случая, а донесението получих едва сега...

Жуков. Вие не сте следовател, а командващ. Представете ми писмено донесение за доклад пред правителството. Овладяно ли е Шепельово, или това също е заблуда?

Ракутин. Шепельово не е овладяно... Ще проверя утре сам и ще доложя. Няма да лъжа.

Жуков. Най-главното е да забраните на вашия щаб да лъже и да се запознаете по-добре с обстановката, защото всички там никак не се представят в угледен вид...“^[18]

Ракутин е бил подведен от подчинените си — доложили са му за несъществуващ успех. Но често пъти страхът от тежко наказание е карал хората да лъжат. Ракутин наистина оправя нещата, но му оставало да живее само още един месец — през октомври пада на бойното поле.

Сталин отчаяно търси начини да спре отстъплението, да накара стъписаните и деморализирани хора да се бият, да им помогне да повярват в силите си. Анализът на документите на Ставката и на личните разпореждания на Сталин показва, че в решаването на тази изключително важна задача върховният главнокомандващ е давал предимство на заплахите с безмилостни наказания. Може би е прав Троцки, когато е казал, че в критични моменти на сраженията войникът трябва да бъде поставен пред избора „между възможната почтена смърт пред него и неизбежната позорна смърт отзад“? Сигурно тази мисъл се е мяркала в главата на Сталин. Вечерта лично той подготвя директивата до всички фронтове за борба с паникьорството. Ето я:

„Опитът от борбата с немския фашизъм показва, че в нашите стрелкови дивизии има немалко паникьорски настроени и направо враждебни елементи, които още при първия натиск от страна на противника хвърлят оръжието, почват да крещят «Обградени сме!» и увличат след себе си останалите бойци. В резултат от подобни действия на такива елементи дивизията побягва, захвърля материалната част и после поединично започва да се измъква от гората.

Такива явления се наблюдават по всички фронтове... Бедата е в това, че у нас са малко твърдите и упорити командири и комисари...

1. Във всяка стрелкова дивизия да бъде сформиран преграден отряд от благонадеждни бойци с численост, не по-голяма от батальон.

2. Преградните отряди да имат за свои задачи пряката помощ на командния състав при въвеждането на твърда дисциплина в дивизията и преустановяването на бягството на обхванати от паника военнослужещи, включително и с използването на оръжие...

3. Създаването на преградните отряди да завърши в петдневен срок от деня на получаването на настоящата заповед.

Й. Сталин

Продиктувано лично от др. Сталин. Б. Шапошников

12 септември 1941 г. 23:50.^[19]

Преградни отряди, наказателни роти и батальони, заплахи с разстрел — тогава очевидно са били принудителни. Но принудителни до голяма степен в резултат на грешките и недомислиците на самия Сталин. „Малко са у нас твърдите и упорити командири и комисари“ — по вина преди всичко на самия върховен главнокомандващ.

Ето още една негова телеграма, предназначена за морално въздействие върху войските:

„До командващия 51-ва армия др. Кузнецов
До командващия Черноморския флот др. Октябърски
Копие: народен комисар на Военноморския флот др.

Кузнецов

Предайте на бойците и командирите, защитаващи Одеса, молбата на Ставката на Върховното главно командване да се задържат 6–7 дни, когато ще получат подкрепа от авиация и въоръжено попълнение.

Потвърдете получаването.

15 септември 41 г.

Такива телеграми често пъти са оказвали мобилизиращо въздействие. Но в конкретния случай въпреки проявеното от защитниците на Одеса мъжество в средата на октомври отбраняващите града части трябвало да бъдат евакуирани в Крим, където също назрявала критична ситуация.

Сталин търси пътища за повдигане на моралния дух на войските. В средата на септември 1941 г. при поредния си доклад пред върховния главнокомандващ Шапошников подчертава, че ако всички дивизии се сражават като отлични съединения, врагът отдавна да е спрян. Сталин замълчава, но след това нарежда на Генералния щаб и на Главното политическо управление да преценят как да бъдат отличени най-добре проявилите се части, как да бъдат създадени морални стимули за мъжествено поведение в боя. И скоро се появява известната заповед на народния комисар на отбраната на Съюза на ССР № 308 от 18 септември 1941 г., която провъзгласява раждането на съветската гвардия. В заповедта се казва:

„В многобройните боеве за нашата съветска родина против Хитлеровите орди на фашистка Германия 100-а, 127-а, 153-а и 161-ва стрелкова дивизия показаха примери на мъжество, храброст, дисциплина и организираност. В трудните условия на борбата тези дивизии неведнъж нанасяха тежки поражения на немскофашистките войски, обръщаха ги в бягство, всяваха ужас сред тях...

За бойните им подвизи, за организираността, дисциплината и образцовия ред посочените дивизии да се преименуват в гвардейски дивизии. На целия команден състав на дивизиите от септември т.г. да се увеличи един път и половина, а на бойците два пъти размерът на издръжката им...“^[21]

В първите месеци на войната не всичко върви, благополучно и в тила, особено в полосата зад фронта. В секретариата на Калинин е

запазено писмото на Лугова, копие от което е било изпратено на няколко адреса. Тя пише:

„Ще се помъча накратко да опиша състоянието на тила, където живея. Районът на Мелитопол-Бердянск-Осипенко. Хиляди мобилизирани от разни места, вече завзети, и от полосата зад фронта, ходят от село на село. Не знаят какво да правят. Ред не виждат. Без военно облекло, 20% боси. Без оръжие. Дисциплината им лоша... Някои от мобилизираните заговарят нашите жени и им съобщават гадни вести: «Нямаме оръжие, нямаме облекло, немската техника е непобедима; разземайте житото, и без това така и ще си пропадне тук, разземайте добитъка...» Народът силно се тревожи. Ръководителите си отиват, спасяват жените си, които не работеха, а нас ни оставят да загинем. Да управляват желаещи имаше, а да ни защитаваат няма... Нашите вестници не посочват недостатъците, премълчават ги, а това ражда недоверие...“^[22]

Простата женица правилно е схванала нещата — катастрофалното начало на войната най-много се е отразило на моралното състояние. Нужни са били победи, военни успехи, които да върнат мъжеството на онези, които са го загубили.

Горчивият пелинов дъх на неуспехите през първите месеци от войната преследва непрекъснато Сталин. Същевременно той прави трескави опити да изтръгне стратегическата инициатива от агресора. Противникът концентрира последователно усилията си ту на един, ту на друг участък и постига успех. Мъчейки се да пресече пътя на крайно неблагоприятните събития, върховният главнокомандващ решава и той да прибегне към такъв подход, но за жалост войските се оказват неподготвени. Например в средата на септември, отдавайки особено значение на Ленинград, Сталин решава да го деблокира. И с оглед на това прави една необичайна крачка — назначава за командващ раздутата 54-а армия, съставена от 8 дивизии, маршал Кулик. Това очевидно е единственият случай в нашата история армия да бъде командвана от маршал на Съветския съюз. Сталин лелее големи

надежди и очаква операцията да се увенчае с успех. Обаче ударите по посока на Мга от Волхов и Ленинград не дават желаните резултати. Войските напредват съвсем малко. Но и това ободрява върховния главнокомандващ. На 16 септември в разговор е Кулик по прекия телефон, след като Шапошников дава на командващия армията конкретни указания от оперативно естество, се намесва и върховният главнокомандващ:

„**Сталин.** Много се радваме, че имате успехи. Но да знаете, че ако вие утре напреднете както трябва към Мга с цел да пробием или да обходим отбраната на Мга, ще получим от нас две добри кадрови дивизии и може би нова танкова бригада. Но ако отложите утрешния удар, давам ви думата си, че няма да получим нито двете дивизии, нито танковата бригада.

Кулик. Ще се помъчим да изпълним указанията ви и да получим на всяка цена обещаното от вас...“^[23]

На 20 септември Сталин отново вика на прекия телефон Кулик, след като от ден на ден е оставал все по-разочарован от способността на маршала да постигне сериозен успех.

„**Сталин.** Много закъсняхте. Трябва да наваксате загубеното време. В противен случай, ако продължавате да се бавите, немците ще успеят да превърнат всяко село в крепост и няма никога да успеете да се съедините с ленинградчаните.

Кулик. Току-що се върнах от бойното поле. През целия ден се водеха ожесточени боеве за овладяването на Синявино и за овладяване на Вороново. Противникът премина на няколко пъти в контраатака, въпреки убийствения огън от наша страна (използвах днес двата вида реактивни снаряди, вкарах всички резерви), но нямах успех.

Сталин. Новите дивизии и бригадата ви се дават не за овладяването на гара Мга, а за развиване на успеха след овладяването на гара Мга. Наличните сили са напълно достатъчни, за да завземете Мга не веднъж, а два пъти.

Кулик. Докладвам, че с наличните сили без въвеждането на нови части гара Мга не може да бъде овладяна...“^[24]

Сталин прекъсва разговора. Сигурно отново си е помислил: за кой ли дявол го накичих през четирийсета година със Златната звезда на герой и му дадох маршалско звание? Каквото му възложиш — само провали и неуспехи... Но той още веднъж в друг критичен момент ще потърси Кулик. Ще го изпрати в епицентъра на зрещата голяма катастрофа в Крим, когато, струва ми се, вече никой и с нищо не би могъл да помогне. Но за това ще спомена по-нататък.

Събитията от лятото и есента на 1941 г., телеграмите, разпорежданията и директивите през този период лично на Сталин потвърждават извода, който по-късно прави и Жуков: в началото на войната Сталин е нямал качествата на пълководец. Липсата на специални познания и на опит за ръководене на бойни действия от такъв мащаб той се опитва да компенсира със силен натиск, със заплахи, репресивни мерки, декларативни призови. Оперативното му, а още повече стратегическото му мислене в първия период на войната още не може да излезе извън рамките на здравия смисъл, практическия опит и старите схеми на гражданската война.

Но заедно с това трябва да признаем, че Сталин е търпелив ученик. Страшният учител обаче е войната.

---

[1] ЦАМО, ф.35, оп.11285, д.205, л.1-78. ↑

[2] ЦАМО, ф.96-А, оп.2011, д.5, л.21-24. ↑

[3] Пак там, ф.132-А, оп.2642, д.30, л. 12–13. ↑

[4] ЦАМО, ф.3, оп.11556, д.1, л.315. ↑

[5] ЦАМО, ф.208, оп.2526, д.5а, л. 443–448. ↑

[6] ЦАМО, ф.32, оп.11306, д.36, л.82-84. ↑

[7] Жп гара северно от Киев. — Б.пр. ↑

[8] ЦАМО, ф.96-А, оп.2011, д.5, л. 28–30. ↑

- [9] ЦАМО, ф.96-А, оп.2011, д.5, л. 96–99. ↑
- [10] ЦАМО, ф.48-А, оп.1554, д.9, л.470. ↑
- [11] Пак там, ф.229, оп.161, д.103, л.93. ↑
- [12] ЦАМО, ф.13, оп.3028, д.4, л. 1–27. ↑
- [13] Пак там, ф.8, оп.11627, д.954, л.61. ↑
- [14] ЦАМО, ф.7, оп.11250, д.29, л. 37–38. ↑
- [15] Переписка Председателя Совета министров СССР с Президентами США и Премьер-министрами Великобритании. Изд. 2-е. М., 1976, с.33. ↑
- [16] ЦАМО, ф.48-А, оп.1133, д.7, л.139-140. ↑
- [17] Пак там, оп.1554, д.9, л.431. ↑
- [18] ЦАМО, ф.219, оп.679, д.3, л.17-21. ↑
- [19] ЦАМО, ф.3, оп.11556, д.2, л.175-176. ↑
- [20] Пак там, ф.132-А, оп.2642, д.20, л.37. ↑
- [21] ЦАМО, ф.67, оп.12018, д.100, л.263-264. ↑
- [22] Пак там, л.134-135. ↑
- [23] ЦАМО, ф.96-А, оп.2011, д.5, л. 104–107. ↑
- [24] ЦАМО, ф.96-А, оп.2011, д.5, л.120-123. ↑

КАТАСТРОФИ И... НАДЕЖДИ

През 1941 г. и отчасти през 1942 г. на съветско-германския фронт се разиграват не едно и две катастрофални събития. Мисля, че нито една държава не би могла да издържи на такива свръхтежки удари, свързани с обграждане на основни сили — отначало на Западния фронт край Минск, а после на Югозападния пред Киев. Следват още две катастрофи: в Крим и при Ленинград. Едната от тях „ще се състои“, а другата с цената на невъобразими жертви и свръхчовешка издръжливост от страна на съветските хора ще бъде отклонена. Ако, разбира се, не се смята за катастрофа смъртта на стотици хиляди ленинградчани.

След големия си успех в Украйна Хитлер стига до убеждението, че може да продължи настъпателните операции по няколко стратегически направления. В края на септември Шапошников долага на Сталин: под заплаха е Крим; предните части на немската ударна групировка са нахълтали чак до Турския вал. Съветват се и решават да изпратят незабавно две директиви от Ставката. За първата настоява Сталин, а за втората — Шапошников. Но върховният главнокомандващ не е забравил, че още през август, когато назначаваше генерал-полковник Кузнецов за командващ 51-ва армия, подчерта в специалната си заповед: „Кримският полуостров да се задържа в наши ръце до последния боец...“

Новите оперативни документи са изпратени. Тъй като смята авиацията за панацея срещу много беди (през цялата война), Сталин отдава следната заповед:

„До командващия Южния фронт
до члена на Военния съвет на ВВС на ЧА др.
Степанов
до командващия 51-ва отделна армия
Противникът със сили около три пехотни дивизии е
атакувал укрепленията на Перекопския провлак и се е
промъкнал до Турския вал. Върховният главнокомандващ

заповяда: пета резервна авиогрупа в пълен състав, действайки през целия ден на 26. 9. 41, да унищожи щурмуващите Перекоп немски войски...

26.9.41 г. 4:20

По поръчение на Ставката Б. Шапошников“^[1]

Сталин наивно се надява да спре с помощта на авиацията нахлуването на германските войски в Крим... Другата директива се отнася до евакуирането на войските от Одеса в Крим и преминаването на частите от Одеския отбранителен район в подчинение на командващия 51-ва отделна армия. След подписването на директивите Сталин пита Шапошников:

— Колко души ще защитават Крим? Какви са възможностите ни да го задържим?

— С присъединяването на одеските части броят на защитниците на Крим ще нарасне до 100 хиляди, танкове — около 100, оръдия — над 1000, самолети — 50. С тези сили Крим може да бъде удържан.

Но Сталин не знае, че командването на 51-ва отделна армия, страхувайки се от стоварване на вражески десант, ще раздробси силите си по целия полуостров и явно недостатъчно ще укрепи опасния, северния участък. Пак ще повтори — още не знаехме да воюваме...

За отбрана на провлака фактически са използвани само части от четири стрелкови дивизии, а и те — с непълен състав. След десет дни кръвопролитни боеве германците нахлуват в Крим. Войските на Приморската армия се оттеглят с жестоки боеве към Севастопол, а 51-ва армия (през това време Сталин е сменил командващия Кузнецов с Батов) отстъпва към Керченския полуостров.

Командващият войските в Крим вицеадмирал Левченко, на когото в края на октомври Ставката подчинява и всички сухопътни сили, на 6 ноември 1941 г. докладва с шифрована телеграма на Сталин, че положението в Крим е изключително тежко, особено на Керченския полуостров. В донесението се съобщава: „Резервите са изчерпани, карабини и картечници няма, ротите от запасници дойдоха без въоръжение, оттеглящите се по керченското направление дивизии имат по 200–350 човека. Предвид малобройния състав 271-ва, 276-а и 156-а стрелкова дивизия са слети в една — 156-а дивизия.“ Левченко моли или „срочно да се усили допълнително керченското направление с две

дивизии, или да се реши въпросът за евакуирането на войските от Керч“^[2].

Докато слуша докладите на Генералния щаб за продължаващото отстъпление на 51-ва армия, Сталин през цялото време гневно настоява:

„Защо отстъпват? Нали там германците дори танкове нямат! Силите са приблизително равни! Наредете на Левченко лично да отлети за Керч и да прекрати отстъплението. Предайте: да се прекрати отстъплението!“

На 9 ноември Левченко пристига в Керч от Севастопол. Обстановката не се подобрява. Сталин нарежда да го свържат по телефона с маршал Кулик, който по това време е снет вече от длъжността командващ 54-а армия. Със сърдит глас и студен поздрав, без никакви предисловия и обяснения върховният главнокомандващ заповядва на Кулик:

„Незабавно отлетете за Керч. Помогнете на Левченко да се оправи в обстановката. Керч трябва да остане в наши ръце, иначе немците може да се настанят и на Таманския полуостров. Ясно ли ви е?“

„Всичко ще бъде изпълнено. Веднага отлитам.“

„Добре, действайте“ — завършва сухо Сталин.

Когато на 11 ноември пристига в Керч, Кулик заварва в района едно дезорганизирано военно сбирание, чиито части водят разпокъсани ариергардни боеве без ясен план и единно ръководство. В града се появяват паника, неразбория и объркване. Кулик се опитва да въведе елементарен ред в отбраната, но не успява. Всички заповеди на Кулик — „Зарийте се в земята и нито крачка назад!“ — са глас в пустиня. Само отделни подразделения се бият до смърт. Двата полка, които все още може да прехвърли от Таманския полуостров в Керч, според него не са вече в състояние да спасят положението. И той заповядва на тези полкове да не се прехвърлят в Керч, а да подсилят отбраната на таманското крайбрежие. Скоро това обстоятелство ще се превърне едва ли не в главното обвинение против Кулик, докато е още маршал на Съветския съюз.

На 15-и, един ден преди окончателната катастрофа, Кулик получава още едно разпореждане от Сталин, предадено от Шапошников: „Керч да не се предава!“ Разговаряйки по прекия

телефон с генерал-майор Вечний от Генералния щаб, Кулик характеризира обстановката и намеренията си по следния начин:

„Състоянието на 51-ва армия е толкова тежко, че може да се смята за максимум 40% боеспособна само 106-а стрелкова дивизия, останалите дивизии имат в състава си до 300 щика, не повече... Сега се водят боеве в южните покрайнини на града, противникът се е вклинил в района на Митридат. Днес им поставих задачата да се удържат още едно денонощие, до смрачаване да се изтегли основната част от артилерията, а през нощта срещу 16-и да се изтеглят и останалите части... Оцених на място обстановката и взех решението съгласно личното указание на другаря Сталин по телефона при заминаването ми за 51-ва армия да **НЕ СЕ ПОЗВОЛИ НА ПРОТИВНИКА ДА СЕ ПРЕХВЪРЛИ В СЕВЕРЕН КАВКАЗ** (подчертано от авт.).“

Ще се отклоня за малко. Когато след катастрофата извикват Кулик за обяснение в Москва, твърдението му, че Сталин му дал указание „да не позволи на противника да се прехвърли в Северен Кавказ“, кара върховния главнокомандващ да избухне в гняв:

„Да не се пусне в Кавказ, **като** се задържи **Керч!** А не като се изостави!“

Но да продължа със съобщението на Кулик в Генералния щаб:

„Сега 12-та стрелкова бригада, въоръжена от мене за сметка на кримските военноучебни заведения и запасните части в района на Краснодар и отхвърлена на северния рог на Таманския полуостров, заема за отбрана западния склон на този рог. Два полка от 302-ра стрелкова дивизия заемат за отбрана южния рог на Таманския полуостров...“

Всички действия на Кулик по отбраната на Керч ще бъдат квалифицирани като престъпни. Сталин няма да му прости

изоставянето на Керч, тъй като според него Кулик не бил използвал всички възможности за удържането на града.

Ще се върна още веднъж към съобщението на Кулик, където се казва:

„Сега имаме само един кей при завода «Войков», който става за товарене на артилерия, а на кея при Еникале може да се товари само жива сила, такива са накратко обстановката и състоянието на армията. Още една подробност. Сега залавяме в Анапа, Новоросийск, Кримск и Краснодар дезертъори от 51-ва армия, а те са с хиляди.“^[3]

Не ще и дума, че е трудно да се разчита на успех, щом в дивизиите има „по 300 щика, не повече“, а „дезертъорите са с хиляди“. В архивните документи няма следи от официално разрешение на Ставката да се изостави Керченският полуостров, макар в Москва да са разбирали, че при създадите се условия организираната евакуация остава единственият шанс. Отстъпването на Керч е логичен край на неумелото водене на бойните действия в Крим. Ръководството на 51-ва армия не е използвало както трябва опита от героичната отбрана на Севастопол. След оттеглянето от Керч положението на Севастополския отбранителен район става още по-тежко.

Когато изслушва доклада на началника на Генералния щаб за катастрофата в Крим, Сталин изпада в ярост. Този път изкупителната жертва е Кулик. Керч е началото на залеза в кариерата му. На 16 февруари 1942 г. се явява пред Специалното присъствие към Върховния съд на СССР, а през март е понижен в звание и продължава да служи като генерал-майор. Около половин година по-късно Кулик командва 4-а гвардейска армия, а след това е назначен за заместник-началник на Главното управление за сформирание и комплектуване на войските при Народния комисариат на отбраната. Но пораженията на фронта Сталин не му прощава.

А той е издигнал Григорий Иванович Кулик във висините на военната йерархия, макар Кулик, както може да се обобщи, да не е притежавал нито голям ум, нито висока професионална компетентност. След разжалването на маршала на Съветския съюз в чин генерал-

майор Сталин му дава някакъв шанс: след месец Кулик е произведен в чин генерал-лейтенант. Но в края на войната, след като Булганин получава писмо от началника на Главното управление за сформирание и комплектуване на войските генерал-полковник Смородинов и от члена на военния съвет генерал-майор Колесников за „морална замърсеност и кекавщина, загуба на желание за работа и на интерес към нея“, Сталин отново дава указание Кулик да бъде понижен в чин генерал-майор. Службата (по-точно Сталин) окончателно съсипва Кулик, когато е назначен за заместник-командващ войските в Приволжкия военен окръг. По онова време командващ е генерал-полковник Василий Николаевич Гордов, който също изпада в немилост пред Сталин. Огорчените генерали водят непредпазливи разговори и скоро ги изпращат в запаса, след това ги арестуват, а през 1950 г. ги осъждат на смърт и ги разстрелват. През 1957 г. са реабилитирани, а воинските им звания са възстановени.

Такава е печалната съдба на още един Сталинов маршал. По всичко личи, както вече споменах, че Кулик е бил, общо взето, доста късоглед военачалник, лишен от значителни пълководчески способности. Но в керченската катастрофа, по мое мнение, вината му не е главната причина. Той отива в Керч само пет дни преди трагичния финал. Способностите му не са дотам изключителни, та да обърне за толкова малко време невъзможното във възможно. Сталин преценява действията на бившия маршал като неизпълнение на указанията му. Докато след войната, анализирайки в спокойна обстановка събитията в Керч през ноември 1941 г., маршалът на Съветския съюз Соколовски пише в заключението на Генералния щаб: „Изучаването на наличните документи показва, че в създадите се условия бившият маршал на Съветския съюз Кулик, пристигнал на 11 ноември, за да окаже помощ на войските, действащи на Керченския полуостров, поради липса на необходимите сили и средства в негово разпореждане вече не е можел да промени хода на военните действия в наша полза и да задържи град Керч. Този извод потвърждават и участниците в събитията адмирал Левченко Г. И. и армейски генерал Батов П. И.“^[4]

Върховният главнокомандващ не иска да се примири със загубата на Керч. Той се съгласява с предложението на Генералния щаб героичната отбрана на Севастопол да бъде подкрепена с дръзка десантна операция в Крим, която би могла да се превърне в начало на

освобождаването на полуострова. И по-малко от месец след загубата на Керч Ставката утвърждава план за такава десантна операция.

Това е най-голямата десантна операция във Великата отечествена война. Неизвестно защо, Сталин е убеден в успеха ѝ. Уповавал се е може би на психологическия фактор: няма немските генерали ще могат да предположат, че след малко повече от месец на Керченския полуостров отново ще се появят съветски войски? А нашите дивизии, макар че са претърпели жестоко поражение, ще докажат именно на същата тази камениста земя, че волята им за борба и победа не е сломена. Той сам контролира разработката на операцията, пазена в голяма тайна.

Това е не само голяма десантна операция, но голям неуспех. От 26 до 31 декември 1941 г. корабите на Черноморския флот и на Азовската военна флотилия стоварват в северната и източната част на Керченския полуостров и в района на Феодосия около 40 хиляди души, 43 танка, 434 оръдия и минохвъргачки, голямо количество други технически средства и оръжия. Първоначалната сила на удара е внушителна. Частите на възстановената 51-ва и на 44-а армия, които заедно с 47-а армия са формирали Кримския фронт, успяват да напреднат на запад повече от 100 километра и да освободят Керч и Феодосия. По всичко изглеждало, че е нужно само още едно усилие — и ето ти го Севастопол, след което става реално цялостното освобождение на Крим. Но докато набира, сили за предстоящото настъпление, военният съвет на Кримския фронт пренебрегва отбраната. Остава я плитка и неустойчива. Лошо организира разузнаването, системата за противовъздушна отбрана, маскировката и разполагането на резервите. Разплатата не закъснява. На 8 май 1942 г. немската групировка, по брой и по мощ двойно по-слаба от съветските войски, нанася удар по крайбрежието на Феодосийския залив. Безгрижието и неорганизираността се превръщат в голяма трагедия. Мехлис, когото Сталин е изпратил на Кримския фронт като представител на Ставката, веднага започва да изпраща на върховния главнокомандващ телеграми с доноси против командващия фронта Козлов. Но този път реакцията на Сталин е необичайна. Той разбира, че е вече късно да сменя командващия фронта в критичната минута и затова смърря строго Мехлис:

„Вие се придържате към странната позиция на страничен наблюдател, който не отговаря за действията на Кримския фронт. Това е много удобна, но изцяло гнила позиция. На Кримския фронт вие не сте страничен наблюдател, а отговорен представител на Ставката, отговарящ за всички успехи и неуспехи на фронта... Вие настоявате да сменим Козлов с някого поне от класата на Хинденбург. Но не може да не ви е известно, че нямаме в резерв Хинденбурговци. При вас в Крим нещата не са сложни и бихте могли сам да се справите с тях...“

Сталин е прав: Хинденбурговци в резерв няма. Но той греша, като твърди, че нещата в Крим „не са сложни“.

Ако е бил склонен към самокритика, сигурно е щял да признае пред себе си колко нужни са сега по фронтовете, а ги няма, военачалници като Тухачевски, Блюхер, Егоров, Якир, Дибенко, Корк, Каширин, Уборевич, Алкснис... Но такъв му е характерът — не може, не е способен да се погледне отстрани. Върховният главнокомандващ винаги е бил убеден, че коренът на несполуките, на катастрофите е в неизпълнителността на щабовете, в слабата организаторска работа на командирите, в неумението на политическите работници да мобилизират бойците. В списъка на недостатъците, пропуските, грешките, които умее и обича да изброява, дори мислено не се мярка собствената му вина. А тя е най-голямата... Много от командирите, политическите работници и щабните офицери са били просто слабо подготвени в професионално отношение.

Няколко пъти Сталин изпраща до командването на Кримския фронт директиви на Ставката с настояване да се задържи Турският вал, да се организира там упоритата отбрана, то лично да излиза на предната линия, да се използва по-активно артилерията... Обаче командването на фронта, откровено казано, загубва самообладание. Предчувствайки нещастията, на 11 май през нощта върховният главнокомандващ диктува на един дъх телеграма в типичния за него стил:

„До главнокомандващия Севернокавказкото
направление Будьони

Копие: Военния съвет на Кримския фронт — до
Мехлис

Понеже военният съвет на Кримския фронт, включително Мехлис и Козлов, е уплел конците и не може да се свърже и досега с армиите, въпреки че щабовете на армиите отстоят на не повече от 20–25 километра от Турския вал, понеже Козлов и Мехлис въпреки заповедта на Ставката не се решават да отидат на Турския вал и да организират там отбраната, Ставката на Върховното главно командване заповядва на главнокомандващия Севернокавказкото направление маршал Будьони в най-кратък срок да замине за района на щаба на Кримския фронт (гр. Керч), да застави Мехлис и Козлов да прекратят работата си по сформиранието в тила, като предадат този въпрос на тилите работници, да ги накара да отидат незабавно на Турския вал, да посрещнат оттеглящите се войски и материална част, да ги приведат в ред и да организират устойчива отбрана на линията на Турския вал, като разделят отбранителната линия на участъци начело с отговорни командири.

Главна задача — да не се допусне противникът на изток от Турския вал, като за това се използват всички отбранителни средства, войскове части, средствата на авиацията и морския флот.

Ставка на Върховното главно командване.

11.5.42.

Сталин
Василевски“^[5]

Цялата телеграма от половин страница се състои от две изречения. В нея има оценки, негодувание, съвети, заповед, план на действията, задача — всичко заедно. Но за съжаление създават се ситуации, когато заклинанията дори и на най-могъщите личности са безсилни. Пет дни преди горчивия епилог Сталин нарежда на Василевски още един път да предаде от негово име заповед до ръководството на Кримския фронт:

„До командващия Кримския фронт

генерал-лейтенант Козлов
15 май 1942 г. 1 часът и 10 мин.

Ставката на Върховното главно командване
заповядва:

1. Керч да не се отстъпва, да се организира отбрана по образец на Севастопол.

2. Да се прехвърли към войските, водещи бой на запад, група от мъжествени командири с радиостанции със задача да поемат командването на войските и да организират ударна група с цел да бъде ликвидиран пробият си път към Керч противник и да възстановят отбраната по един от пръстените^[6] около Керч. Ако обстановката позволява, необходимо е и вашето лично присъствие там.

3. Командвате фронта вие, а не Мехлис. Мехлис е длъжен да ви помага. Ако не помага, съобщете.“^[7]

Когато изпраща на 15 май последната си заповед до командването на Кримския фронт, Сталин вече вижда, че Керч агонизира за втори път през последните шест месеца. Докладват му, че основните сили (в началото на май Кримският фронт е наброявал около 270 хиляди души) ще бъдат евакуирани. След трагедията, когато стихват експлозиите и гърмежите в Керч, започва да иска точни данни за загубите. Представят му обобщеното сведение едва след десетина дни. От него става ясно, че за дванайсетте дни на германското настъпление Кримският фронт при значителен превес в силите е загубил 176 566 души, 347 танка, 3476 оръдия и минохвъргачки, 400 самолета. Още едно голямо, катастрофално по мащабите си поражение, претърпяно от Червената армия! Сталин чете сведението и едва сдържа гнева си:

„Недоносчета! Така да провалят тази успешна операция!“

Специално изпрати там Мехлис, но той, изглежда, само е пречел; изпрати заместник-началника на Генералния щаб генерал Вечний — и той го подведе... А Козлов направо се уплаши. Както се уплашиха и командващите армиите. Будьони, и той се изложи като ръководител на операцията... Сталин повиква по телефона Василевски и му нарежда в

най-кратък срок да подготви директива на Ставката до военните съвети на фронтовете, обобщаваща горчивите уроци от поражението в Крим. На 4 юни при поредния доклад Василевски представя на Сталин проекта на директивата. Сталин задълбочено чете:

„В началото на противниковото настъпление Кримският фронт разполагаше с шестнайсет стрелкови дивизии, три стрелкови бригади, една кавалерийска дивизия, четири танкови бригади, девет артилерийски полка за усиление срещу седем пехотни, една танкова дивизия и две бригади на противника... Въпреки това нашите войски претърпяха поражение на Кримския фронт и в резултат на неуспешните боеве бяха принудени да се изтеглят отвъд Керченския пролив...“

По-нататък следват смислени изводи за оперативните и тактическите грешки, за причините на неуспеха — лошо ешелониране на отбраната, лошо използване на резервите, лошо управление на войските, лошо взаимодействие.

„Командването на фронта — чете Сталин — не осигури дори получаването на заповедите му в армиите, какъвто е случаят със заповедта до 51-ва армия за оттегляне на всички сили на фронта зад Турския вал — заповед, която не е стигнала до командващия армията. В критичните дни на операцията командването на Кримския фронт и др. Мехлис, вместо лично да общуват с командващите армии и вместо лично да въздействат върху хода на операцията, са прекарвали времето си в многочасови безплодни заседания на военния съвет. Козлов и Мехлис нарушиха указанието на Ставката и не осигуриха изпълнението му, не осигуриха своевременно оттегляне на войските отвъд Турския вал. Войските се оттеглиха с два дни закъснение и това се отрази губелно върху цялата операция...“

След това се изброяват задачите, които се поставят пред военните съвети на фронтите във връзка с необходимостта да бъдат извлечени поуки от поражението.

— И това ли е всичко? — Сталин поглежда строго Василевски.

— Да, другарю Сталин.

— Пишете... Всички тия хора трябваше да бъдат изправени пред военен трибунал. Но и това ще стане. Пишете:

„1. Армейски комисар първи ранг Мехлис да бъде снет от поста заместник на народния комисар на отбраната и началник на Главното политическо управление на Червената армия и да бъде понижен в звание корпусен комисар.

2. Генерал-лейтенант Козлов да бъде снет от поста командващ фронт, да се понижи в звание генерал-майор и да бъде проверен на друга, по-малко отговорна работа.

3. Дивизионен комисар Шаманин да бъде снет от поста член на военния съвет, да бъде понижен в звание бригаден комисар и да бъде проверен на друга, по-малко отговорна работа.

4. Генерал-майор Вечний да бъде снет от длъжността началник-щаб и да бъде изпратен в разпореждане на началника на Генералния щаб за назначаване на по-малко отговорна работа.

5. Генерал-лейтенант Черняк да бъде снет от поста командващ армия, да бъде понижен в звание полковник и да бъде проверен на друга, по-малко отговорна работа.

6. Генерал-майор Колганов да бъде снет от поста командващ армия, да бъде понижен в звание полковник и да бъде проверен на друга, по-малко отговорна работа.

7. Генерал-майор от авиацията Николаенко да бъде снет от поста командващ военновъздушните сили на фронта, да бъде понижен в звание полковник от авиацията и да бъде проверен на друга, по-малко отговорна работа...“^[8]

Сталин поглежда Василевски и пита:

— Не забравихме ли някого? Останалите нека да ги накаже главнокомандващият направиението. А сега дайте да се подпиша...

За него всичко това е вече минало... Почти по същото време, с една-две седмици разлика, Сталин претърпява още един свръхтежък удар — жестокото поражение край Харков. Тук загубите са още по-страшни — около 230 хиляди души загинали и пленени, 775 танка, над 5000 оръдия и минохвъргачки.^[9] След катастрофите от 1941 г. това са двете най-страшни несполуки. Картината „Апотеоз на войната“ от Верешчагин (пирамида от черепи — б.п.) само бледо отразява мащабите на Сталиновите катастрофи.

В ранното лято на 1942 г. се създава ситуация, при която върховният главнокомандващ, след като се съветва с Молотов и Берия за плановете на Япония, е принуден да изтегли още веднъж големи сили от Далечния изток. Молотов го уверява, че „Япония се е забатачила в Югоизточна Азия“, и Сталин веднага звъни на Василевски, който от юни 1942 г. е вече началник на Генералния щаб:

„Изтеглетe 10–12 дивизии от Далечния изток. Начало на скритото придвижване не по-късно от 11 юли. Доложете утре.“

„Разбрано, другарю Сталин.“

На другия ден, по-точно, на другата нощ, Василевски чете на Сталин по телефона директивата до командващия Далечноизточния фронт:

„Да се изпатят от състава на войските на Далечноизточния фронт в резерв на Върховното главно командване следните стрелкови съединения:

205 стр. дивизия — от Хабаровск

96 стр. дивизия — от Куйбишевка и Завитая

204 стр. дивизия — от Черемхово (Благовешченск)

422 стр. дивизия — от Розенгартовка

87 стр. дивизия — от Спасск

208 стр. дивизия — от Славянка

126 стр. дивизия — от Раздолни и Пуциловка

98 стр. дивизия — от Хорол

250 стр. бригада — от Биробиджан
248 стр. бригада — от Зелодворовка и Приморие
253 стр. бригада — от Шкотово“^[10]

„Одобрявам. Пращайте директивата.“

Молохът на войната иска жертви. Сталин му ги „доставя“ в резултат на своите недомислици, грешки и некомпетентност. В това отношение „преуспяват“ и някои наши военачалници, изиграват ролята си и струпалите се фатални обстоятелства. Но в интерес на истината трябва да кажем, че броят на жертвите се е определял и от факта, че в началото на войната германците воюваха по-добре от нас...

Върховният главнокомандващ, който към края на 1941 г. тъкмо започва да добива увереност и да мисли вече как да направи от 1942 г. година на разгром на немските войски, отново е отчаян от нечуваните поражения край Харков и в Крим. Без да предполага, че те не са последните му катастрофи. Сталин не иска да признае дори пред себе си, че пълководческото майсторство на противника се е оказало по-голямо. Праволнейните, често пъти закъснели указания и директиви на Ставката в повечето случаи са все още недообмислени, понякога елементарни, лишени от мъдростта на съвременното военно изкуство. Но да се върнем още веднъж към Харков.

През март 1942 г. Сталин свиква съвещание, на което се обсъждат предложенията на главното командване на Югозападното направление. Трудно е да се каже дали това е било заседание на Ставката или на Държавния комитет по отбраната. Присъстват Сталин, Ворошилов, Тимошенко, Шапошников, Жуков и Василевски. Главното командване чрез Тимошенко предлага да се осъществи на юг широка настъпателна операция от силите на три фронта с излизане на линията Николаев-Черкаси-Киев-Гомел. Възражава Шапошников:

„Ние не разполагаме с големи стратегически резерви. По-целесъобразно е да се ограничим с активна отбрана по целия фронт, като отделим особено внимание на централното направление.“

„Но ние не бива да седим в отбрана със скръстени ръце и да чакаме немците първи да ни нанесат удар!“ — намесва се Сталин.

Жуков предлага да се нанесе удар в Западното направление, а на останалите направления да се води активна отбрана. Тимошенко

настоява да се предприеме крупна операция на юг. Поддържа го Ворошилов. Възразява Василевски, който поддържа позицията на Генералния щаб. Мненията се разделят. Всички чакат какво ще каже Сталин. Дотогава на подобни заседания той се е ограничавал да одобрява или да отхвърля разглежданите предложения. А сега му се налага да вземе самостоятелно решение, като поеме цялата отговорност за него. Длъжен е да направи избор. Стратегически избор.

По душа Сталин винаги е бил „центрист“. В дните на Октомври, на борбата за Бресткия мир, на схватките с опозицията се стреми да заеме такава позиция, от която ще може бързо, удобно и безопасно да се присъедини към най-силната страна. В архива например е запазен интересен документ „За центризма в нашата партия“, където Сталин е наречен негов привърженик, а самият центризм — „политика на идейно безсилие“^[11]. Сталин остава верен на своето кредо в областта на методологията. Той взема половинчато решение, разрешавайки на войските от Югозападното направление да предприемат частична настъпателна операция — да разгромят харковската групировка на противника с цел да бъде освободен след това Донбас. Сега вече никой не възразява. Изобщо в Ставката рядко възразяват на върховния главнокомандващ.

Сталин е предполагал, че ударите по събиращи се в една точка направления — от района южно от Волчанск и от барвенковския плацдарм — ще са достатъчни да поставят противника в безизходно положение. Но не е знаел, че и германското командване се кани да нанесе удар по нашите войски в района на Барвенковската издатина. Фактически Ставката одобрява настъпление от оперативния чувал, какъвто за войските от Югозападното направление е Барвенковската издатина. А това е свързано с много голям риск. Но войната не е само риск, тя е и постоянна гибелна опасност.

Настъплението към Харков започва на 12 май. И започва успешно. За първите три дни войските проникват на 50 километра в дълбочина. И за всички е пълна изненада мощният удар на хитлеристките армии от юг във фланг на нашата настъпваща групировка. Следват редица противоречиви разпореждания. Още на 18 май по някои данни (в архива следи от тези разговори няма) Тимошенко се обръща към Сталин с молба да бъде прекратено настъплението към Харков. Върховният главнокомандващ отговаря:

„Ще дадем от резерва две стрелкови дивизии и две танкови бригади. Южният фронт да се държи! Немците скоро ще изплезят език...“

Хрущов, който тогава е член на военния съвет на Югозападния фронт, посвещава на събитията край Харков цял абзац от доклада си пред XX конгрес на партията. Както твърди, той позвънява от фронта на Сталин, който бил във вилата си. Но се обажда Маленков. Хрущов настоява да говори лично със Сталин. Върховният главнокомандващ обаче, намиращ се „на няколко крачки от телефона“, не взема слушалката, а чрез Маленков нарежда на Хрущов. След като чрез Маленков, обяснява пред делегатите на XX конгрес Хрущов, предадох молбата на фронта за прекратяване на настъплението, Сталин каза: „Оставете всичко така, както е.“ С други думи, Хрущов недвусмислено заявява, че именно Сталин е виновен за харковската катастрофа. Друга версия предлага Жуков, който смята, че отговорност за неуспеха носят и ръководителите от военните съвети на Южния и Югозападния фронт. В книгата си „Спомени и размисли“ той пише, че в Генералния щаб опасността е била усетена по-рано, отколкото на фронта. На 18 май Генералният щаб още веднъж е изразил мнение „да се прекратя нашата настъпателна операция при Харков... Вечерта на 18 май се състоя по същия този въпрос разговор с члена на военния съвет на фронта Хрущов, който изложи същите съображения като командването на Югозападния фронт: опасността от страна на краматорската група на противника била силно преувеличена и нямало основания да се прекрати операцията. Въз основа на докладите на военния съвет на Югозападния фронт за необходимостта от продължаване на настъплението върховният главнокомандващ отклони съображенията на Генералния щаб. Съществуващата версия за тревожни сигнали, изпратени уж в Ставката от военните съвети на Южния и Югозападния фронт, не съответства на действителността. Аз свидетелствам за това, понеже присъствах лично при разговорите на върховния главнокомандващ.“^[12]

Мисля, че в този случай по-близо до истината е маршалът. Въмъквайки в доклада си своите лични спомени, Хрущов най-вероятно споделя след много години закъснялата си реакция спрямо неуспеха — тогава, когато вече е било ясно на всички, че са пред прага на катастрофа. Маршал Жуков няколко пъти подчертава, че решението на върховния главнокомандващ се основава на докладите на Тимошенко и

Хрушчов. Ако Хрушчов просто е забравил как е било, това е отделен въпрос. Но ако се е опитал да си създаде със задна дата политическо алиби — тогава това е друго нещо. Колкото до Сталин, той не успява да оцени както трябва трезвия анализ на ситуацията, направен от Генералния щаб.

Танковата армия на Клайст увеличава силата на удара си, разширява пробива и за свой ужас Сталин вижда ясно, че след ден-два нашите войски може да се окажат в барвенковската „мишеловка“. Най-сетне върховният главнокомандващ отдава заповед на Барвенковската издатина да се премине към упорита отбрана. Но вече е твърде късно. Двете армии, 6-а и 57-а, както и армейската група на генерал Бобкин, настъпваща към Красноград, попадат в обкръжение и фактически са разбити. Това е още една от най-страшните катастрофи през Великата отечествена война.

Разбира ли Сталин причините за несполуките? Дава ли си сметка за своите собствени недоглеждания? Чувства ли, че е уязвим по отношение на стратегическите и оперативните си решения? Трудно е да се каже. Но едно е безспорно: той, както и Ставката като цяло усвояват постепенно кървавите уроци на войната. От избистрения хоризонт на днешните години обаче военните историци правилно посочват, че причините за харковската злополука лежат на повърхността: не са били създадени нужните резерви за солидно прикриване на фланговете на настъпващата групировка; не е бил осигурен решителен превес на силите в направлението на главния удар; не са проведени две-три заблуждаващи операции, като с това на германското командване е била предоставена възможност да маневрира спокойно със силите си; не е използвана авиацията на Брянския и Южния фронт за поддържане на настъплението и за нанасяне на удари по най-опасните групировки на противника. Към това ще добавя, че контраударът на Клайст се оказва направо неочакван, което говори за слаба работа на разузнаването. И накрая, управлението на войските и свръзките отново се оказва на извънредно ниско равнище. Всичко това ни е ясно днес, в тишината на кабинетите, насаме с архивните материали на Ставката. А в ония дни, в кървавата кланица на войната, нещата са били по-сложни, по-трудни, по-неопределени. Но в такива моменти именно се изявяват истинското величие и талантът на пълководеца. Сталин не ги е проявил. Въпреки

това съветският народ, обикновеният съветски войник продължава да се бие, да се бие и да се бие, без да знае, че много от колосалните жертви, понесени край Минск и Киев, в Крим и при Харков, както и на редица други места, са свързани в огромна степен с некомпетентността на върховния главнокомандващ и с неподготвеността на мнозина „недоузрели“ командири, заместили унищожените от „вожда“ преди войната. Този кървав данък, платен на цезарството в предвоенните години, се изкупува с безбройните жертви в хода на войната, особено през 1941 и 1942 г.

Изпил горчилката от съкрушителните поражения в Крим и край Харков, Сталин взема решение да активизира партизанското движение. В края на май 1942 г. подписва постановление на Държавния комитет по отбраната №1837 за партизанското движение. В постановлението се посочва: „С цел да се обедини ръководството на партизанското движение в тила на противника и за по-нататъшното разрастване на това движение да се създаде при Ставката на Върховното главно командване Централен щаб на партизанското движение.“ При военните съвети на Югозападното направление и на Брянския, Западния, Калининския, Ленинградския и Карелския фронт се създават фронтови щабове на партизанското движение. Пред партизанското движение се поставят важни военнополитически задачи. В Централния щаб влизат Пономаренко (от ЦК на ВКП(б), Сергиенко (от НКВД) и Корнеев (от Разузнавателното управление при Народния комисариат на отбраната).^[13] Това е правилна крачка на Ставката, макар че може би е трябвало да бъде направена по-рано.

Разбира се, Сталин мъчително размишлява над причините за неуспехите. И благодарение на това много неща ще му станат по-ясни. Но сега, стабилизирайки криво-ляво фронта на юг, решава да изпрати незабавно писмо до военния съвет на Югозападния фронт.

В два часа през нощта на 26 юни 1942 г., след като Василевски завършва поредния си доклад и се кани да си ходи, Сталин промърморва:

— Почакайте. Искам да се върна на харковския неуспех. Днес, когато запитах щаба на Югозападния фронт спрян ли е противникът при Купянск и как върви изграждането на отбранителната линия на река Оскол, нищо свястно не можах да ми доложат. Кога ще се научат тия хора да воюват? Та нали харковското поражение трябваше да стане

обеца на ухото за този щаб. Кога ще започнат точно да изпълняват директивите на Ставката? Трябва да им се припомни това. Тези, на които са дадени съответните права и задължения, да накажат онези, които заслужават наказание, а пък аз искам да изпратя до ръководството на фронта лично писмо. Какво ще кажете?

— Мисля, че това ще бъде полезно — отговаря Василевски.
Архивите са запазили за нас и този документ:

„До Военния съвет на Югозападния фронт

Ние тук в Москва — членовете на Комитета по отбраната (за отбелязване е, че Сталин не се е съветвал с никого от ДКО, и решението, както и много други, взима еднолично — б.а.) и хората от Генералния щаб — решихме да отстраним от поста му началник-щаб на Югозападния фронт др. Баграмян. Др. Баграмян не задоволява Ставката не само като началник-щаб, призван да укрепва свръзката и ръководството на армиите, но не задоволява Ставката и като обикновен информатор, длъжен честно и правдиво да съобщава в Ставката за положението на фронта. Нещо повече, др. Баграмян се оказва неспособен да извлече урок от разразилата се на Югозападния фронт катастрофа. За някакви си три седмици поради лекомислие Югозападният фронт не само проигра наполовина спечелената Харковска операция, но успя на това отгоре да подари на противника 18–20 дивизии...“

Сталин спира да се разхожда, замлъква, поглежда към Василевски, тръгва отново и го пита:

— Тогава, през 1914 г., заедно със Самсонов претърпя поражение един генерал от руската армия с немско име, забравих...

— Рененкампф — отвърща Василевски (той току-що е назначен за началник на Генералния щаб и още не е свикнал с възможните „лъкатушения“ в мисълта на върховния главнокомандващ).

— Ами да, разбира се... Пишете по-нататък:

„Това е катастрофа, която по пагубните си резултати е равносилна на катастрофата с Рененкампф и Самсонов в Източна Прусия. След всичко станало др. Баграмян би могъл при желание от негова страна да извлече урок и да се научи на нещо. За съжаление, това все още не личи. Сега, както и преди катастрофата, връзката на щаба с армиите остава незадоволителна, информацията е недоброкачествена...

Изпращаме временно при вас на поста началник-щаб заместник-началника на Генералния щаб др. Бодин, който познава положението във вашия фронт и може да ви окаже голяма услуга. Др. Баграмян се назначава за началник-щаб на 28-а армия. Ако др. Баграмян се изяви като началник-щаб на армия откъм добрата си страна, ще поставя въпроса да му се даде по-късно възможност да се придвижи напред.

Естествено, въпросът тук не е само за др. Баграмян. Става дума също за грешките, допуснати от всички членове на военния съвет и най-вече от др. Тимошенко и др. Хрущов. Ако съобщим на страната за тази катастрофа с цялата ѝ пълнота — със загубата на 18–20 дивизии, — катастрофа, която фронтът преживя и продължава все още да преживява, страхувам се, че народът би постъпил с вас твърде сурово...

Желая ви успех.

26 юни 1942 г. 2:00

Й. Сталин“^[14]

Сталин отпраща Василевски, отпуска се уморен в креслото и се замисля. А така добре започна годината. Контранастъплението при Москва от 5 декември 1941 г. до 7 януари 1942 г. беше първата голяма настъпателна операция, осъществена с тясното взаимодействие на три фронта. Страната ликуваше: успяхме да отхвърлим врага от стените на столицата на 100–150 километра на запад! Създаде се впечатление, че е настъпил обрат. Сполучливо стоварване на голям десант в Крим. Успех край Тихвин, обкръжаване на крупна противотанкова групировка при Демянск... Най-последно... Ако Сталин беше чел какво пише Гай

Светоний за божествения Юлий, сигурно би си спомнил думите на Цезар: „Никоя победа не може да прибави... толкова, колкото може да отнеме едно поражение.“ А то не е само едно. И още ще има...

Тези поражения разтърсват Сталин. Но все пак ги посреща по-спокойно в сравнение със заплахата, надвиснала над столицата през октомври 1941 г. Тогава върховният главнокомандващ още не е могъл да се освободи поне малко от обзелата го вътрешна неувереност, измъчват го тревожни предчувствия. Когато на 2 октомври 1941 г. му донасят радиозапис от речта на Хитлер, той сигурно си е помислил: ако сега не издържим, това ще бъде краят преди всичко за мене. След още един голям неуспех не само всички ще се отдръпнат от него, ами и ще го свалят, ще го махнат, ще го ликвидират... А в обръщението на Хитлер към германските войски се казва: „Създадени са най-сетне условията за последния мощен удар, който трябва да доведе до унищожаването на врага, преди още да е настъпила зимата...“

Той и досега помни, че в ония дни няколко нощи подред не излезе от кабинета си, унасяше се в кошмарни сънища, полегвайки си за два-три часа на разсъмване в малката стаичка за почивка, а през другото време в присъствието на генералите от Генералния щаб и членовете на Политбюро все нещо трескаво решаваше, все за нещо се разпореждаше, все викаше някого. Помни умната, както му се струваше тогава, директива, подготвена в Ставката: да се премине по целия фронт към упорита, твърда отбрана, да се влезе дълбоко в земята, да се изкопаят навсякъде окопи пълен профил в няколко линии и с ходове за съобщение, телени мрежи и противотанкови прегради.^[15] Сега това го размива, но тогава той беше, кажи-речи, главният „снабдител“: лично разпределяше едва ли не всеки танк, оръдие, автомобил, пристигащи в Москва. Например на 1 октомври 1941 г. разпределяше дори бодливата тел и другите инженерни отбранителни средства.^[16]

Въпреки героичните усилия на войските от Западния, Резервния, Брянския и Калининския фронт в средата на октомври 3-а и 4-а танкова група на германските войски се съединяват в района на Вязма и нашите 19-а, 20-а, 24-а и 32-ра армия попадат в обръча на обкръжението. Някаква зла орис виси над съветските войски през 1941 и първата половина на 1942 г.: немските танкови и механизирани съединения не веднъж и дважд ги хващат в „примка“, в „клеци“.

Обкръжението, като за проклетия, преследва частите и съединенията на Червената армия. Страхът от обкръжение създава предпоставки за паника, понижава рязко духа на личния състав. На 12 септември 1941 г. Сталин изпраща до всички фронтове, армии и дивизии телеграма, надписана като „Особено важна“, в която се казва:

„Опитът от борбата с немския фашизъм показва, че в нашите стрелкови дивизии има голям брой поддаващи се на паника и направо враждебни елементи, които още при първия натиск от страна на противника захвърлят оръжието, започват да крещят «Обкръжени сме!» и увличат след себе си другите бойци. В резултат на такива действия дивизията започва да бяга... Ако командирите и комисарите на такива дивизии бяха се задържали на висотата на своята задача, склонните към паника и враждебните елементи не биха могли да вземат връх в дивизията.“^[17]

Сталин се е опасявал, че страхът от обкръжение ще парализира армията и край Вязма. Но хората се бият отчаяно, проявявайки необикновена твърдост. За съжаление обаче това се оказва недостатъчно. И той веднага дава заповед: обкръжените съединения да се оттеглят с бой на можайската отбранителна линия. Отделни части успяват да изпълнят заповедта. Но загубите са много големи. Самопожертвователността на съветските войници, попаднали в обкръжение в района на Вязма, задържа повече от седмица около тридесет дивизии на противника. През това време трескаво се укрепява можайската линия. Сталин си спомня, че когато му казаха, че немските войски са достигнали до Осташково, Тула и Нарофоминск и заплашват непосредствено Москва, той, без да се посъветва с Генералния щаб, издиктува една кратка заповед и я подписа като народен комисар на отбраната:

„Всички противовъздушни батареи от корпуса на Московската ПВО, разположени на запад, югозапад и на юг от Москва, освен за основната си задача да отблъскват въздушния противник да бъдат готови за отблъскване и унищожаване на промъкналите се танкови части и жива сила на противника.“^[18]

Над Москва надвисва реална заплаха. На 20 октомври с решение на Държавния комитет по отбраната в Москва е въведено обсадно положение. За Сталин, както и за целия съветски народ, октомври и ноември се оказват изключително трудни. Противникът ожесточено нанася удар след удар и не дава на съветските войски да се опомнят, да си поемат дъх, да се огледат. Сталин заприличва на боксьор, притиснат към въжетата в ъгъла, едвам се държи на краката си под градушката от удари на ощастливения от съдбата съперник. От време на време върховният главнокомандващ си помисля, че само едното чудо може да го спаси. Но го спасява не чудото, а народът, който, макар и поставен в свръхтежко положение, намира сили в себе си да издържи. В това е главната „тайна“ за победата при Москва.

Сталин си спомня, че в онези октомврийски дни свръхтежко е било и положението край Ленинград. Огромна издръжливост, истинско величие на духа проявяват ленинградчани. В речта си на 9 ноември 1941 г. Хитлер, обяснявайки защо германската армия тъпче на едно място пред стените на Ленинград, цинично заявява: „Към Ленинград ние настъпвахме точно толкова време, колкото беше нужно да обградим града. Сега сме там в отбрана, а противникът е принуден да прави опити за измъкване, но той ще умре от глад в Ленинград. Ако имаше сила, която да ни накара да свалим обсадата, щях да заповядам градът да бъде превзет с щурм. Но градът е здраво обкръжен, и той, и неговите обитатели — всички ще попаднат в ръцете ни.“^[19]

Сталин не е бил уверен, че Ленинград ще издържи. По негово нареждане Василевски диктува на 23 октомври 1941 г. през нощта телеграма, написана собственоръчно от Сталин:

„До Федюнински, Жданов, Кузнецов

Ако се съди по вашите мудни действия, може да се стигне до извода, че вие все още не сте осъзнали критичното положение, в което се намират войските на Ленинградския фронт. Не пробиете ли фронта в близките няколко дни и не възстановите ли здрава връзка с 54-а армия, която ви свързва с тила на страната, всичките ви войски ще бъдат взети в плен. Възстановяването на тази връзка е необходимо не само за снабдяването на войските

от Ленинградския фронт, но и особено, за да се осигури път на войските от Ленинградския фронт да се оттеглят на изток (така е в текста — б.а.) — за да се избегне попадането им в плен, в случай че необходимостта ви принуди да предадете Ленинград. Имайте предвид, че Москва е в критично положение и не е в състояние да ви помогне с нови сили. Или за тия два-три дни ще пробиете фронта и ще дадете възможност на вашите войски да се оттеглят на изток, в случай че им е невъзможно да задържат Ленинград, или ще попаднете в плен.

Ние искаме от вас решителни и бързи действия. Съсредоточете осем или десет дивизии и си пробийте път на изток. Това е необходимо както в случай че Ленинград бъде удържан, така и в случай, че бъде отстъпен. За нас армията е по-важна. Искामе от вас решителни действия.

23.10. 3 ч. 35 мин.

Сталин“

Сталин е допуснал възможността Ленинград да бъде овладян от противника. Това се вижда ясно от приведената по-горе телеграма, както и от разпорежданията във връзка с подготовката за унищожаване на Балтийския флот. В същите архивни дела е зафиксирано, че един час по-късно Василевски е говорил по прекия телефон с командващия 54-а армия генерал-лейтенант Хозин, който след четири дни ще бъде назначен за командващ Ленинградския фронт:

„На вашите въпроси отговарям с указанията на другаря Сталин. 54-а армия трябва да положи всички усилия за подпомагане на войските от Ленинградския фронт да си пробият път на изток... Моля да имате предвид, че в дадения случай става дума не толкова за спасяването на Ленинград, колкото за спасяването и извеждането на армиите от Ленинградския фронт. Край.“^[20]

Критична ситуация се създава и на подстъпите към Москва. Командването на групата армии „Център“ получава предписание от Хитлер: „4-а танкова група и 4-а армия незабавно да нанесат удар с направление към Москва, имащ за цел да се разбият намиращите се при Москва сили на противника, и да се овладеят трайно местностите около Москва, а също така да се обкръжи градът. За тази цел 2-ра танкова армия трябва да достигне района югоизточно от Москва с оглед, прикривайки се от изток, да обхване Москва от югоизток, а по-късно и от изток.“ През октомври немските войски се придвижват на редица места на 200–250 километра в дълбочина. Сталин си спомня, че на 17 или 18 октомври сутринта беше събрал при себе си в кабинета членове на Държавния комитет по отбраната, членове на Политбюро и военни ръководители. Дойдоха Молотов, Маленков, Микоян, Берия, Вознесенски, Шчербаков, Каганович, Василевски и Артемиев.

След като се ръкува, той предложи на всички да седнат и тутакси започна да дава разпореждания: още днес да се евакуират поизтъкнатите обществени и държавни дейци, да се минират най-големите предприятия и да се приготвят за разрушаване, в случай че немците навлязат в Москва. На всички пътища към Москва да бъдат създадени противотанкови и противопехотни препятствия. Още там беше решено, както и се предписваше от мобилизационните планове, правителството да се евакуира в Куйбишев, а Генералният щаб — в Арзамас. Помълча и добави, че все пак се надява на по-добър изход: скоро от Сибир и Далечния изток ще пристигнат дивизии. Товаренето им в ешелоните е вече започнало.^[21]

„Няма да отстъпим Москва!“, „Повече нито крачка назад!“ — тези лозунги се превръщат в патриотичен императив за всеки съветски гражданин. След кратковременната паника в средата на октомври по улиците на Москва се появява спокойна решителност. Столицата е готова да се бие докрай.

Около близката до Москва вила на Сталин се разполагат на позиция няколко противовъздушни батареи, засилва се охраната. Веднъж, на разсъмване почти до вилата си в Кунцево, Сталин още с излизането си от автомобила става свидетел на въздушно нападение. Оглушителният трясък на противовъздушните оръдия, лъчите на прожекторите над главата му и зловещият тътен на пълчищата от самолети в московското небе нагледно демонстрират положението на

столицата в момента. Стъписан, той не мръдва ни на крачка от автомобила. Можел ли е да помисли само преди четири месеца, че вилата му ще се окаже на не повече от един дневен преход на немската танкова колона? Нещо пада на алеята до него. Власик се навежда — парче от противовъздушен снаряд. Началникът на охраната се опитва да склони Сталин да влезе в сградата (скривалището ще бъде построено по-късно). Но върховният главнокомандващ може би за пръв път в тази война усеща непосредствено смъртоносния ѝ полъх и остава още няколко минути навън, вдишвайки студения и влажен въздух на ранната октомврийска утрин. Тъкмо тогава у него възниква желание да посети фронта.

В края на октомври колона от няколко автомобила излиза през нощта извън Москва по Волоколамското шосе и след няколко километра свръща по един черен път. Сталин иска да види залп от реактивната артилерия, която в момента заема огневи позиции, но придружителите и охраната не позволяват да се отиде по-нататък. Остават там за известно време. Върховният главнокомандващ изслушва някакъв командир от Западния фронт, вглежда се дълго в пурпурните отблясъци на запад зад линията на хоризонта и се прибира в колата. По обратния път: тежкия брониран автомобил затъва в калта. Шофьорът Кривченков е отчаян. Но кавалкадата не се застоява. Берия убеждава Сталин да се прехвърли в друг автомобил и на разсъмване „отиването на фронта“ завършва.

Един ден в средата на октомври, когато Сталин се готви да тръгва за вилата си, Берия му казва нерешително: „Не може, другарю Сталин!“ И на погледа на „вожда“, пълен с недоумение и раздражение, пояснява на грузински: „Вилата е минирана и подготвена за взривяване.“ Сталин е възмутен, но бърже се примирява. Берия му съобщава също, че на една от гарите край Москва за него е подготвен специален влак, а освен това са готови и четири самолета на Ставката, включително личният самолет на Сталин „Дъглас“. Той мълчи. Колебае се. Но нейде в дъното на душата си усеща, че докато армията и народът знаят, че Сталин е в Москва, това допълнително ще ги насърчи... И след дълъг размисъл решава да остане в Москва до последния момент. Знае, че евакуацията на столицата е в пълен ход, че се минират предприятията от отбранителната промишленост; Берия му предлага в случай на оттегляне да бъде разрушено и метрото... Трябва

да се поговори с Шчербаков... Сталин затваря очи и се отпуска в креслото... Изведнъж Берия се отдалечава нанякъде, заглъхва гласът му. С мириса на пелин започват да нахлуват като видения пурпурните отблясъци. А той държи още парещото парче от противовъздушен снаряд, което му беше подал Власик...

И второто генерално настъпление на немците към Москва се проваля! Скоро Сталин одобрява предложението на командващия Западния фронт Жуков да се премине към развърнато контранастъпление. По същината си планът предвижда с мощни удари на Западния фронт във взаимодействие с войските от лявото крило на Калининския фронт, а също и с войски от Югозападния фронт да бъдат унищожени основните групировки на противника, надвиснали над Москва откъм север и юг, да се обкръжат и разгромят силите на противника, намиращи се пред Западния фронт.^[22] В крайна сметка нещата се решават от резервите. Както предсказва командващият групата „Център“ Ф. фон Бок, „изходът от сражението ще бъде решен от последния батальон“. Този път съветското командване използва резервите си далеч по-пресметливо. Когато атаките на вермахта заглъхват буквално на подстъпите към Москва и хитлеристите започват да залитат от умора, съветското командване дава заповед за контранастъпление. Този път успешно. Немците претърпяват първото си голямо поражение във Втората световна война. А това се оказва особено важно, като се има предвид, че германското командване вече е разработило ритуал за „пленияването“ на столицата, с който трябвало да бъде отбелязана скорошната капитулация на руснаците. Най-поразителното е, че съветските войски успяват да спечелят сражението при известен превес на противника в танкове, артилерия и техника.

Когато завоевателите поемат обратно на запад, създава се впечатление, че е настъпил прелом. Главното, което е постигнато с тази победа, е вярата на хората във възможността да бъде разгромен агресорът, разсеяна е атмосферата на фатална обреченост, развенчан е митът за „непобедимостта“ на германската армия. Морално-политическото значение на победата в първата голяма стратегическа настъпателна операция е неизмеримо. Изглежда, тъкмо от декември 1941 г. у Сталин започва да се възвръща вътрешната увереност в крайния благоприятен изход от войната. Съмненията си той винаги е пропъжда далбоко в себе си. Сега обаче те изчезват. Дори в горчивите

минути след пораженията край Харков, в Крим и в района на Вязма той продължава да вярва в крайния успех. И тези негови надежди не са безпочвени.

Битката при Москва не само има голямо стратегическо значение (разгромени са над тридесет вражески дивизии и са освободени хиляди населени места), но за съветския народ, за неговата армия и за ръководството тя е първият голям успех във войната, получил силен международен отзвук. Сталин си спомня, че когато в края на ноември немците достигнаха канала Волга-Москва, форсираха река Нара и се приближиха от юг към Кашир, нещо у него се преобърна. Ставката готвеше контранастъпление, а той отново предложи „разместване“ на командващите фронтове. Още по-преди, през октомври, на мястото на генерал-полковник Конев (на когото повери командването на Калининския фронт) изпрати за командващ войските на Западния фронт армейски генерал Жуков, командващия Брянския фронт генерал-полковник Ерьоменко замени с генерал-майор Захаров, а покъсно и с генерал-полковник Черевиченко. В Югозападния фронт, който беше участвал в Московската битка с дясното си крило, на мястото на маршал Тимошенко прехвърли генерал-лейтенант Костенко. Задържа се само маршал Будьони, командващ Резервния фронт. Сталин смята, че тези премествания са му помогнали да напипа най-сполучливото съчетание на фронтови ръководства. Но аз мисля, че тези мерки на върховния главнокомандващ не са имали никакъв друг ефект освен недоумението на фон Бок, командващ фашистката група армии „Център“, не успял да разтълкува разузнавателните донесения за рокадите на съветския генералитет, и нервността на самите командващи, които е трябвало непрекъснато да се вписват „от движение“ в новата обстановка.

Извратливият и социално циничен ум на Сталин, изглежда, е доловил още една истина: надеждите му за краен успех се основават не само на първата голяма победа край Москва, а преди всичко на способността на съветския народ да се оправя след такива катастрофи, на каквито не би издържал никой друг народ. Катастрофите не могат да убият надеждата. Катастрофите, сполетели фронтовете, армиите, корпусите и дивизиите, не се превръщат в непоправима национална трагедия главно защото Хитлер не е могъл да сломи духа на народа. Докато този дух е жив, докато не е угаснала волята за борба, и най-

големите материални загуби и човешки жертви още не означават непоправим край. Преживените катастрофи подсилват надеждите на Сталин. Парадоксално е, но е така. Грешките, които Сталин допуска в навечерието на войната, дилетантското му ръководене на въоръжената борба в първия ѝ етап, повлякло след себе си невъобразими материални, човешки, технически и териториални загуби, не би простил нито един народ. Но съветският народ прощава на Сталин, защото от дълго време вече е в действие система, в която му е отредена роля не на творец, а на изпълнител на волята на „вожда“. За Сталин винаги е бил важен само резултатът, а не цената му. По волята на историята гигантската страна имаше за ръководител „пълководец и вожд“, който можеше да си позволи да губи на фронта по сто, двеста, триста, четиристотин хиляди души и пак да не губи надежда за крайна победа...

Своеобразна е реакцията на Сталин по повод на съобщенията за трагедията на ленинградчани — гладната смърт на стотици хиляди хора. Армейски генерал Федюнински си спомни за разговора на Сталин с група ленинградски ръководители вече след деблокирането на града. Разказват му, че през зимата на 1941–1942 г. градът се превръща в град-призрак. Просто нямало кой да събира от улицата труповете. Покрай къщите бавно се тътрели сенки. Хората падали и не ставали. Най-страшното било, че до последния момент умиращият от глад човек запазва ясно съзнанието си. Изчезва дори страхът. Премръзналият град е мълчалив свидетел на една от най-страшните трагедии в човешката история.

А Сталин отговаря: „Смъртта косеше тогава не само ленинградчани. Загиваха хора по фронтовете и в окупираните територии. Съгласен съм, страшна е смъртта в условията на безизходица. А гладът е безизходица. Тогава на Ленинград ние не можахме да предложим повече храна. Москва дори висеше на косъм. Смъртта и войната са понятия, неотделими едно от друго. Този космат проклетник гладът измъчи не само Ленинград...“

Когато докладват на Сталин за големите загуби в резултат от едно или друго обкръжение, неуспешен контраудар или операция, той не дава воля на чувствата си. Най-многого да направи една-две злобни забележки по адрес на военачалниците, като например: „Кога най-сетне ще се научат да воюват?“, „Пак старата история...“ Но никога

дума не обелва, че е огорчен от безвъзвратните загуби, че го боли за хилядите загинали синове на отечеството. Емоциите му или са били „приспани“ дълго преди войната, или е умеел да ги скрива много дълбоко, или просто не ги е имало.

В някои случаи се проявява като добър психолог. Схващал е, че не бива да напуска Москва, разбирал е, че в съобщенията на Информбюро не трябва да има нотки на паника, съвсем целенасочено е искал вестниците да пишат повече за подвизи, за героични, мъжествени постъпки на съветските воители. Пред прага на ноемврийските празници, няколко дни преди 7 ноември 1941 г., Сталин пита Молотов и Берия:

— Как ще премине военният парад? Може би час-два по-рано от обикновеното?

На тях им се е сторило, че не са чули добре. Какъв ти парад? Немците са буквално пред Москва. Ударната групировка на фашистите в състав от 51 дивизии е обградила, кажи-речи, столицата... А Сталин продължава, все едно че не е забелязал недоумението им:

— Войските на противовъздушната отбрана на Москва трябва още повече да се подсилват. Основните военачалници да останат по фронтите. Парадът ще командва генерал Артемиев, а ще го приема Будьони. Ако по време на парада ни бомбардират, ако се промъкнат германски самолети — убитите и ранените бързо да бъдат прибрани, но парадът да завърши. Кинохрониката да снима документални прегледи, които веднага да се размножат и да се разпратят по цялата страна... Вестниците трябва да отразят парада по-нашироко. Ще изнеса доклад на тържественото събрание и ще произнеса реч на парада... Какво ще кажете?

— Но рискът... рискът! Разбира се, политическият резонанс у нас и в другите страни ще бъде огромен — сапикасва се Молотов.

— Значи, решено — пести думите си Сталин. — Дайте необходимите разпореждания — обръща се той към Берия, — но до последния момент освен Артемиев, Будьони и още няколко особено доверени лица никой не бива да знае за подготвяния парад.

Трябва да признаем, че решението да се проведе парад е било смело и проникателно. То говори за нарастващата увереност у Сталин, за уменията му да влияе на общественото мнение в страната, да борави с духовното състояние на хората. Особено когато войната е посяла

съмнения в победния ѝ изход, когато в окупираните райони се появяват многобройни помагачи на хитлеристите. Сталин е разбирал, че неуспехите подкопават вярата. Трябвало е да бъде укрепвана с всички средства.

Фактите на масово предаване в плен той оценява като прояви на предателство, измяна, враждебни намерения. Без никакво изключение. При това не признава никога публично безспорния факт, че във вражески плен попадат твърде много съветски военнослужещи. В доклада си на 6 ноември 1941 г. пред участващите в тържественото заседание на Московския съвет на депутатите на трудещите се, състояло се в станция „Маяковска“ на метрото, Сталин заявява, че „за 4 месеца война ние загубихме 350 хиляди убити и 378 хиляди безследно изчезнали“^[23]. Председателят на Държавния комитет по отбраната е знаел, че „безследно изчезналите“ са няколко пъти повече. В оскъдните данни на обобщените сведения за загубите, където в графата „безследно изчезнали“ (графа „пленени“ не е имало) били вписани числа с много цифри, той е виждал не резултата от катастрофалното начало на войната, а политически празноти в подготовката на хората, несвършена докрай работа на наказателните органи, вражеско влияние или остатъци от класовата борба в миналото. В оценката на тези явления Сталин не е бил нито тънък психолог, нито трезв политик, нито „мъдър баща на нацията“. Тук той е същият Сталин, какъвто се изправя в целия си ръст в периодите 1929–1933 г. и 1937–1939 г. Нравът на човека, вътрешната му „ос“ бавно се променят. У Сталин ориентирането към „вражески интриги“ и „вражеско обкръжение“ остава за цял живот. Иначе просто той не би бил Сталин.

---

[1] ЦАМО, ф.48-А, оп.1554, д.91, а. 266. ↑

[2] ЦАМО, ф.8, оп.72558, д.35, л.8. ↑

[3] ЦАМО, ф.8, оп.72558, д.35, л.33. ↑

[4] ЦАМО, ф.15, оп.72558, д.35, л.16. ↑

[5] ЦАМО, ф.132-А, оп 2642, д.41, л.136-137. ↑

[6] Укрепителен кръг. ↑

[7] Пак там, ф.3, оп.11556, д.7, л.362. ↑

[8] ЦАМО, ф.3, оп.11556, д.8, л.121-129. ↑

[9] Ето какво съобщава за това Совинформбюро на 31 май 1942 г.: „Преди известно време на съветското главно командване станаха известни плановете на германското командване за предстоящо голямо настъпление на немскофашистките войски в един от участъците на Ростовския фронт... За да предотврати и провали удара на немскофашистките войски, съветското командване започна настъпление на Харковското направление, като в дадената операция овладяването на Харков не влизаше в плановете на командването... Основната задача, поставена от съветското командване — да се предотврати и провали ударът на немскофашистките войски — е изпълнена. В хода на боевете немскофашистките войски загубиха убити и ранени не по-малко от 90 хиляди войници и офицери, 540 танка, не по-малко от 1500 оръдия, към 200 самолета. В тези боеве нашите войски загубиха към 5000 убити, безследно изчезнали 70 хиляди души, 300 танка, 832 оръдия и 124 самолета...“ ↑

[10] ЦАМО, ф.3, оп.11556, д.8, л.332. ↑

[11] ЦПА ИМЛ, ф.326, оп.1, д.113, л.63-75. ↑

[12] Жуков, Г. К. Воспоминания и размышления. Т. 2. М., 1983, с.257. ↑

[13] ЦАМО, ф.3, оп.11556, д.8, л.80-82. ↑

[14] ЦАМО, ф.3, оп.11556, д.8, л. 212–214. ↑

[15] ЦАМО, ф.132-А, оп.2642. д.30, л.47-49. ↑

[16] Пак там, ф.69, оп.14065, д.6, л.117. ↑

[17] Пак там, ф.3, оп.11556, д.2, л.175. ↑

[18] ЦАМО, ф.132-А, оп.2642, д.45, л.26. ↑

[19] Пак там, ф.32, оп.11306, д.24, л.7. ↑

[20] ЦАМО, ф.96-А, оп.2011, д.5, л.141-143. ↑

[21] ЦАМО, ф.48-А, оп.1910, д.11, л.16-19. ↑

[22] ЦАМО, ф.208, оп.10163, д.27, л.8. ↑

[23] Сталин, И. В. О Великой Отечественной войне Советского Союза. М., 1950, с.35. ↑

ПЛЕН И ВЛАСОВЩИНА

Фашисткото нахлуване донася много нещастия. Едно от тях е пленът. Поставен пред избора между живота и смъртта, човек често избира в боя живота, макар това да означава за него изгубване на свободата, на много ценности, на достойния му социален статус. В миналата война пленяването се равняваше почти на непредпочетена смърт, защото несравнимо по-голямата част от военнопленниците загиваха в германските концентрационни лагери. През май 1918 г. съветското правителство в обръщението си към Международния комитет на Червения кръст и всички правителства подчертава, че конвенцията за жертвите във войната, както и „всички други международни конвенции и споразумения, отнасящи се до Червения кръст, признати от Русия до октомври 1917 г., се признават и ще бъдат спазвани от руското съветско правителство“. Обаче Съветският съюз не ратифицира Женевската конвенция от 1929 г. по въпроса за военнопленниците.^[1] В сравнение с 1918 г. времената и хората в Страната на съветите много са се изменили. А колкото до Хитлер, за него международното право е било още една „химера“.

В началото на войната за година и половина в плен у германците попадат милиони съветски воители. В Съветския съюз и досега не са публикувани точните данни за убитите и пленените. Остава ни само да се надяваме, че в днешно време, когато достъпът до архивите постепенно се улеснява, тези данни ще се уточнят и ще бъде обнародван общият брой както на загиналите, така и на пленените. В една от следващите глави ще дам и моята преценка за загубите на Съветския съюз във Великата отечествена война.

За съветските граждани това е не само въпрос на „съотношение на силите“, но политически и нравствен проблем. Той не е решен докрай и до днес. Освен предатели имало е и много попаднали в плен по силата на трагични събития. Те всички са **жертви** на войната.

Величието на Сталин, който дълго се беше задържал на пиедестала си и след като култът към него бе разобличен, е свързано и с това, че народът, обществото и досега не знае **точната** цена на победата.

През 1941 г., както и през 1942 г., в резултат от редица неуспешни отбранителни и настъпателни операции в плен у фашистите се оказват огромен брой съветски военнослужещи. Съдбата на тия хора е безмерно горчива. Двойно по-горчива, защото според тогавашните ни официални възгледи попадането в плен е позорно явление, почти синоним на предателство. Макар съветските военни устави да не са тълкували политическата и нравствената страна на попадането в плен, приемало се е без никакви изключения, че да се оставиш да те пленят не е само позорно деяние, а чиста измяна. Но по време на войната се създават обстоятелства, че мнозина предпочитат живота пред смъртта с надеждата да избягат после от плен и да се върнат в бащиното си огнище.

Още в първите месеци на войната Сталин няколко пъти се интересува за размера на загубите. Генералният щаб и Главното управление „Кадри“ (ГУК) при Народния комисариат на отбраната му докладват, но, изглежда, тогава никой нищо определено не е знаел. Пред мен са няколко официални сборни сведения за загубите. Има графи за броя на убитите, ранените, болните, безследно изчезналите. За извадените от строя коне, загубените оръдия, минохвъргачки, танкове, самолети... Но графа за броя на попадналите в плен няма. В едно от сведенията се съобщава, че за юни и юли 1941 г. „са изчезнали безследно“ по всички фронтове 72 776 души^[2]. Ако прибавим към това данните за август и септември, броят ще се удвои. Но ние знаем, че само в района на Киев са били обкръжени 452 720 души. По-голямата част от тях са пленени. В отделни, необобщени донесения броят на „безследно изчезналите“ се определя по-точно. Например на 24 септември 1941 г. главният военен прокурор при Червената армия дивизионният военен юрист Носов докладва на заместник-народния комисар на отбраната Мехлис:

„В 8-дневните боеве в района на Жуковка по шосето Брянск-Рославъл огромни загуби понесе 209-а стрелкова дивизия от 50-а армия на Брянския фронт. На 12 септември т.г. дивизията наброяваше по-малко от 500 щика, при което от 7000 души боен състав са убити около 500 души, ранени са 1500 души и са изчезнали безследно 4000 души.“^[3]

Самият Сталин е признавал косвено, че „безследно изчезналите“ са повече. В телеграмата си до Тимошенко, Хрушчов и Бодин той

пита:

„Ставката смята за нетърпимо и недопустимо това, че военният съвет на фронта ето вече няколко дни не дава сведения за съдбата на 28-а, 38-а и 57-а армия и на 22-ри танков корпус. На Ставката е известно от други източници, че щабове на посочените армии са се изтеглили зад Дон, но нито тези щабове, нито военният съвет на фронта съобщават на Ставката къде са се дянали войските на тези армии и каква е съдбата им, продължават ли борбата или са взети в плен. В тези армии е имало, струва ми се, 14 дивизии — Ставката иска да знае къде са се дянали тези дивизии?

Й. Сталин“^[4]

Както знаем, в началото на войната германските военачалници успяват да осъществят немалко маньоври, свързани с обкръжаването или полуобкръжаването на отделни части и съединения на Червената армия. Стремителното вклиняване на германските танкови групировки разсича нашите фронтове, армии и корпуси и създава обстановка на изолираност, откъсване, неизвестност, а главната сила на колектива — чувството на лакътна връзка, сплотеност и монолитност — отслабва. Въпреки мъжеството, проявено от мнозина бойци, командири и политически работници, проявите на паника и объркване са били често явление. За да не бъдат пленени, мнозина командири се самоубиват, често пъти, когато са изчерпани всички възможности за съпротива. Понякога главни мотиви за такава трагична крачка са страхът от позора да бъдеш пленен или уплахата, че ще ти бъде търсена отговорност за неизпълнената заповед. Ще напомня, че генерал-майор Копец, сражавал се храбро в небето над Испания и издигнат за командващ ВВС на Западния особен военен окръг, се застрелва след зашеметяващите несполуки в първите дни на войната. Така постъпват и други. Генерал-майор Берзин, след като е обграден в района на Уман и не вижда никакви други възможности за съпротива, също се застрелва. Дълго време той е воден в списъците като „безследно

изчезнал“ с всички произлизащи от това последици за роднините и близките му — недоверие и подозрителност от страна на обществото.

През ноември 1941 г. Хитлер заявява: „Ако искам да обрисувам в общи черти успеха в тази война, достатъчно ще ми е да посоча броя на пленените, който за по-малко от половин година достигна 3,6 милиона души. И забранявам на всякакви там английски умници да приказват, че това не било вярно. Когато едно германско военно учреждение пресмята каквото и да е, сметките му са винаги верни.“^[5] Задъхвайки се от възторг, Хитлер обявява фактически, че победата е вече в краката му. Но още не усеща, че призракът на Наполеоновото поражение се е надвесил зад гърба му. От самото начало на войната.

Сега на запад сред общоприетия научен поток има различни данни за съветските военнопленници в изминалата война. В някои издания се сочат данните от щабове на вермахта: от юни 1941 г. до април 1945 г. германските войски са пленили по техни сведения 5 160 000 души.^[6] Според предварителните ми пресмятания това донякъде е преувеличено.

Ще повторя: в близкото бъдеще ще бъдат посочени по-точни данни за убитите, ранените и пленените от едната и другата страна. Но като се знаят численият състав на частите и съединенията, попаднали в обкръжение, размерът на загубите в операциите през първия период на войната и данните от чуждестранната статистика, може да се направи предварителна преценка за броя на съветските военнослужещи, попаднали в плен у фашистите. За първата **половин година** от войната — около 3 милиона, което е почти 65% от всички наши участници в боевете, попаднали в плен през войната.

Как Сталин се отнася към попадането в плен? Как реагира на фактите около обкръжаването и пленяването на големи маси военнослужещи? Независимо от официалното устно предписание, забраняващо слагането на оръжие пред противника като недопустима за съветския военнослужещ постъпка, към това той прибавя на първо място подозрението в измяна, предателство и сътрудничество с врага. За Сталин всеки, който е бил в плен, не заслужава доверие. Освен преградните отряди лично узаконява създаването на специалните лагери на НКВД за „проверка“ на личния състав, излязъл от обкръжение. В първите години на войната броят им е твърде голям. В архивите има доста резолюции на Сталин, подобни на тази:

„До другаря Берия Л. П.
Против организирането на 3 лагера на НКВД за
проверка на оттеглящите се части възражения нямам.

Й. Сталин

24.8.42 г. 3 часът 35 мин.

Продиктувано от др. Сталин по телефона, Боков“^[7]

Върховният главнокомандващ следи твърде внимателно какво става с безследно изчезналите висши военачалници. Дава например специални указания да се изясни какво се е случило с командващите армии Качалов, Понеделин, Власов, Ефремов, Потапов, Самохин, Лукин. За Качалов и Понеделин вече говорих по-горе. Когато изчезват Власов и Ефремов, Сталин нарежда на Берия да изясни каква е съдбата им. В архива на Жданов е запазена телеграма до генерал Сазонов:

„По поръчение на Ставката на Върховното главно командване незабавно отговорете какво знаете за Власов, жив ли е, виждали ли сте го и какви мерки сте взели за издирването му. Чакам незабавен отговор.

Жданов“^[8]

Власов не е намерен, но скоро сам разгласява къде е и какво прави. За това ще стане дума по-нататък. А за генерал-лейтенант Ефремов нещата се изясняват случайно. В края на април 1943 г. една жена от село Слободка, Темкински район, Смоленска област, съобщава, че е видяла войници край селото, които „заравяли един генерал“. Долагат за това горе, където се е предполагало, че командващия армията е пленен. След проверката до Сталин е изпратено донесение, което фактически реабилитира загиналия генерал:

„До другаря Сталин
Генерал-лейтенант Ефремов М. Г. организира група
бойци и командири за излизане от обкръжението. По време

на един от боевете с противника в района на с. Малое Устие генерал-лейтенант Ефремов М. Г. бил тежко ранен в слабините; нямайки възможност самостоятелно да се движи, се е застрелял и е бил погребан в с. Слободка, Темкински р-н, Смоленска област. След разкопаването на гроба и идентифицирането на трупа е установено... че Ефремов е получил тежко нараняване в седалищната кост и, нямайки увереност, че ще се спаси от пленяване, се е застрелял.

30 април 1943 г.

Соколовски
Булганин“

Така със смъртта си, обстоятелствата около която, за щастие, са изяснени, запазилият мъжество до последните минути на живота си съветски генерал смъква от себе си политически двусмисленото подозрение „безследно изчезнал“.

Както докладват на Сталин от Главно управление „Кадри“ при Народния комисариат на отбраната, през 1941 и 1942 г. са „изчезнали безследно“ много генерали: Л. В. Бобкин, Т. К. Бацанов, П. М. Падосек, С. В. Вишневски, П. Ф. Алфериев, Г. М. Зусманович, В. В. Владимиров, И. П. Новохатни, И. С. Никитин, Н. А. Лебедев, И. В. Зуев, Л. С. Гришчук, Т. К. Черепни, В. Г. Ванеев, А. И. Попенко, Г. А. Ларионов, П. Г. Егоров, И. П. Прохоров, Б. А. Погребов, Г. И. Фьодоров, А. С. Титов, А. В. Горнов, М. Г. Хацкилевич, А. Б. Борисов, М. Д. Борисов, В. Б. Борисов, Г. И. Кузмин, Л. Г. Петровски, П. П. Павлов, Ф. Н. Матикин, Е. Я. Махон, И. П. Карманов, И. А. Корнилов, М. М. Шаймуратов, Б. С. Рихтер, К. Т. Руденко, А. А. Журба, П. В. Сисоев, А. Н. Смирнов, Ф. Г. Сушчи, А. Г. Самохин, А. С. Зотов, И. А. Коняк, Я. И. Тонкогонов, К. Е. Куликов, Д. М. Карбишев, Г. П. Козлов и други.^[9]

Изглежда, повечето от тях са загинали при излизане от обкръжение. Оживелите гният в концлагери, като генералите Понеделин, Карбишев, Лукин, но не накърняват достойнството на съветския гражданин. За Сталин обаче те са почти предатели.

Когато работех над книгата, успях да установя по-нататъшната съдба на мнозина „безследно изчезнали“ генерали. Това може да стане

тема на специално изследване. Ще изброя само няколко имена: генерал-майор Л. В. Бобкин, попадайки в обкръжение, е бил убит от немски автоматчик на 26 май 1942 г. до трупа на собствения си син... Генералите Г. А. Ларионов П. Г. Егоров, Г. И. Фьодоров, А. С. Титов, М. Г. Хацкилевич, А. Б. Борисов, В. Б. Борисов, Е. Я. Махон, Л. Г. Петровски, М. М. Шаймуратов, К. И. Ракутин, А. Н. Смирнов, А. С. Митрофанов, Ф. Н. Матикин, Ф. Ф. Алябушев, Ф. Г. Сушчи, Д. П. Сафонов, Д. Г. Егоров, И. В. Василиев и някои други не са „изчезнали безследно“, а са загинали в боевете. Така например генералите В. Б. Борисов и М. Г. Хацкилевич са загинали в танковете си от преки попадания на германски снаряди. Генералите Г. М. Зусманович, И. С. Никитин, П. Г. Марков, Н. М. Старостин, И. М. Шепетьов, В. И. Прохоров, К. Е. Куликов, С. В. Баранов, Д. М. Карбишев и много други са умрели като мъченици във фашистките лагери. Други имат различна съдба. Генерал-майор П. В. Сисоев попада в плен през юли 1941 г., успява да избяга от лагера през 1943 г., а после три години е бил „проверяван“. Неколцина са били осъдени на разстрел за неизпълнение на заповед или за измяна към родината. Само някои, подобно на Рихтер, Малишкин и Жиленков, са се поставили в услуга на Хитлер. Но, нека още веднъж да подчертая, продажниците с генералски чин са единици.

Повтарям: основната маса военнопленници попада в хитлеристките лагери през първите катастрофални месеци на войната. Повечето съветски генерали се оказват в плен именно тогава. По-късно в хода на войната е имало само няколко случая на пленяване на съветски генерали, които поради тактическа грешка или съдбоносна непредпазливост са се оказвали в зает от противника район. За всеки от тези случаи върховният главнокомандващ е издавал страшни заповеди. Ето например извадка от една такава заповед:

„До командващите войските на фронтовете и отделните армии

На шести ноември командващият 44-а армия генерал-лейтенант Хоменко и командващият артилерията в същата армия генерал-майор Бобков по пътя към щабовете на корпусите са загубили ориентировка, попадат в район, зает

от противника, при сблъскване с който моторът на колата, управлявана лично от Хоменко, угасва, и тези лица са били пленени с всички намиращи се в тях документи.

1. Забранява се на командващите армии и корпуси да тръгват на път без разузнаване и охрана.

2. При отиване във войските, от щаб на корпус и по-долу, да не се носят никакви оперативни документи с изключение на чиста карта на района на пътуването...

4. Забранява се на лицата от висшия началстващ състав да управляват лично автомобила, с който пътуват.

7 ноември 1943 г.

Й. Сталин“^[10]

Пак повтарям, след 1942 г. е имало само единични случаи. Идва нашият ред да пленяваме генерали от фашистката армия и от армиите на техните съюзници.

Както изглежда, Сталин, който не е забравил организираната от него „тотална чистка“ в периода 1937–1939 г., сигурно е предполагал, че все някои ще започнат да сътрудничат на окупаторите. Ще напомня, че Молотов и десетилетия по-късно твърдеше, че Сталин „ликвидира петата колона“ в навечерието на войната. Иначе надали щели сме да устоим. Обаче и Сталин, и Молотов са далече от истината. Преди всичко през 1937 и 1938 г. Сталин „изсича“ не пипалата на врага. За това говорих вече. Макар че куизлингъци и лаваловци е имало не само на Запад, предатели, колаборационисти се появяват, и то не малко, и в окупираните съветски територии. Причините за това явление са разнообразни. Изминали са малко повече от двайсет години след революцията. Живи са още засегнатите от съветската власт. Мнозина тръгват към сътрудничество със завоевателите, подгонени от страх, от трескавото им желание да се приспособят, за да оцелеят. Някои, особено през 1941 г., са смятали, че немците са дошли за дълго, ако не завинаги. Пък и най-сетне, във всички времена е имало — и по всяка вероятност ще има — слаби, малодушни, а защо не и направо хора без съвест, способни на низост, предателство и измяна... Например в края на декември 1941 г. Берия съобщава на Маленков, че червеноармеец с име по документи А. П. Улянов, след като е пленен,

германците го прехвърлят през фронтовата линия като капитан, два пъти герой на Съветския съюз, но бързо е разобличен.^[11]

Имало е хора, за които родината не е нещо свято. Но неизмеримо повече са били онези, чиято чест и гражданско достойнство в никакъв случай и при никакви обстоятелства не им позволяват да се поставят в услуга на завоевателя.

В изминалата война на Сталин му се е налагало да се занимава не само с отделни, но и с организирани прояви на сътрудничество с фашистите от страна на някои наши съотечественици. Пример в това отношение е предателството на генерал-лейтенант Власов — командващ 2-ра ударна армия от Волховския фронт.

Когато в края на май 1942 г. съобщават на Сталин, че в района на Мясной Бор е отрязана 2-ра ударна армия, външно той приема спокойно съобщението. Колко армии бяха вече отрязани! Такива новини посрещаше по-драматично през 1941 г. А сега, след успешната битка край Москва, е вече убеден, че и да има едни или други несполуки на фронта, те не са в състояние да попречат съществено на антифашистката, антихитлеровата коалиция да върви по пътя към крайната победа. Сталин знае, че 2-ра ударна армия командва заместник-командващият фронта, опитният Власов. Само преди три месеца върховният главнокомандващ е одобрил постановлението на Съвета на народните комисари на СССР за повишаването на Власов в чин генерал-лейтенант като един от най-стабилните командири на армии, кандидат за командване на фронт.

След няколко дни Сталин пита генералщабните офицери кои части от 2-ра ударна са излезли от обкръжението и какво е станало. Василевски му припомня, че с Директива № 131 от 21 май 1942 г., подписана от него, на войските от Волховската група на Ленинградския фронт е поставена задачата: „С удар на главните сили на 2-ра ударна армия от запад и с едновременен удар на 59-а армия от изток да се унищожи противникът в издатината, образувана в района на Приютина и Спаская Полист... а след това със силите на 59-а и 2-ра ударна и с дясното крило на 52-ра армия да бъде стабилно осигурен за нашите войски плацдарм на западния бряг на р. Волхов в района на Спаская Полист, Мясной Бор, Земтици и да се прикрият ленинградската железопътна линия и шосето с цел да не се допусне съединяването по тези пътища за новгородската и чудовската

групировка на противника и да бъде възстановена железопътната линия Новгород-Ленинград“.^[12]

— Е, а как допуснахте обкръжаването на армията?

— Когато на север над 2-ра ударна армия надвисна голяма немска групировка, няколко пъти поисках от Хозин да оттегли войските на армията на линията на река Волхов.

— А Хозин? — Сталин поглежда строго Василевски.

— Фронтът отдаде необходимите разпореждания чак на 25 май, но стана ясно, че е закъснял. Три-четири дни по-късно основните комуникации за снабдяване на армията бяха прекъснати и армията се оказа обградена. След това изпратих на 3 юни до командващия Ленинградския фронт следната телеграма, подписана от мене и от Боков:

„Действията за унищожаване на противника в района Спаская Полист и Приютина се водят от вас прекомерно бавно. Не само не унищожавате противника, а напротив, преминавайки към активни действия, той е преградил пътя за извеждане на 2-ра ударна армия, тъй като е отгатнал маньовъра ви за оттеглянето ѝ. Опитите на войските на фронта да направят пробив в бойния ред на противника имат малък успех. Основната причина за това трябва да се търси не само в бавното изпълнение на вашите мерки, но и в извеждането на силите по части вместо с удар на всички сили от 2-ра ударна армия... Мудността и нерешителността във вашите действия са извънредно опасни, понеже това дава възможност на противника от ден на ден все по-здраво да държи преградените от него пътища за извеждане на 2-ра ударна армия.“^[13]

Но изглежда, че тези наши искания и сега не се изпълняват от командването на фронта и армията...

— С Власов имаме ли връзка?

— Не. Последните съобщения от него получихме някъде в началото на юни — отговаря Василевски.

— Може би ще трябва Волховската оперативна група да се обособи в отделен фронт?

— Мисля, че това ще бъде правилно решение: в тази група има шест армии. Те ще трябва да осигурят извеждането на 2-ра ударна от обкръжението.

— Хозин да се отстрани, а за командващ Ленинградския фронт да назначим Говоров. За командващ новия, Волховския фронт — армейски генерал Мерецков. Ако нямате възражения, оформете това със заповед.

Скоро други събития отдалечават Власов от погледа, вниманието и паметта на върховния главнокомандващ. Макар че, когато германското радио започва усилено да раздува темата за обкръжаване на „най-голямата“ съветска армия, Сталин нарежда да бъде подготвено специално съобщение на Совинформбюро. Долагат му бързо проекта:

„На 28 юни германското информационно бюро предаде съобщение на Главната квартира на Хитлер за унищожаването на 2-ра ударна, 52-ра и 59-а армия от Волховския фронт, които уж били обкръжени от немскофашистките войски на западния бряг на река Волхов. Но събитията на този участък от фронта се развиха така, че с удари на 59-а и 52-ра армия от изток и на 2-ра ударна армия от запад промъкналите се към комуникациите противникови части бяха в по-голямата си част унищожени, а незначителните остатъци от тях отхвърлени в изходното им положение... Следователно и дума не може да става за някакво унищожаване на 2-ра ударна армия.

Совинформбюро“

Но после, само след няколко часа, отново нарежда да се съобщи за 2-ра армия. На 29 юни 1942 г. Совинформбюро съобщава: „Хитлеровите писачи привеждат астрономическа цифра — 30 000 пленени, а също, че броят на убитите надминавал много пъти броя на пленените. Разбира се, тази поредна хитлеристка фалшификация не отговаря на фактите... По непълни данни в тези боеве немците са загубили само в убити не по-малко от 30 000 души... Частите на 2-ра

ударна армия са се оттеглили на предварително подготвена линия. Нашите загуби в тези боеве са около 10 хиляди души убити и около 10 000 безследно изчезнали...“ Много трудно е да се повярва, че и нашите, и противниковите загуби са все такива „кръгли“! Едва днес научаваме, че рано започналата и лошо подготвената пролетна операция на Волховския фронт е погълнала в блатата хиляди и хиляди съветски воители, които и до ден-днешен се водят като „безследно изчезнали“!

След няколко седмици, в късна нощ, когато при Сталин са само Молотов и Берия, шефът на НКВД се навежда, стъкълцата на пенснето му проблясват, той вади от вечната си кожена чанта няколко листчета и ги слага пред Сталин.

— Какво е това?

— Погледнете. Ето как се е обадил „безследно изчезналият“ командващ 2-ра ударна армия — отвърща Берия.

Сталин придърпва към себе си листчетата и очите му проблясват бързо по редовете:

„Обръщение към Руския комитет
към бойците и командирите на Червената армия,
към целия руски народ и другите народи
в Съветския съюз

Руският комитет си поставя следните цели: сваляне на Сталин и кликата му, сключване на почтен мир с Германия, създаване на Нова Русия... Призоваваме ви да преминете на страната на действащата в съюз с Германия Руска освободителна армия...

Председател на руския комитет генерал-лейтенант **Власов** Секретар на руския комитет генерал-майор **Малишкин**“^[14]

По-надолу се редят листчета пропуски за преминаване на фронтната линия, „Отворено писмо на А. А. Власов: защо поех пътя на борба с болшевизма“ и още друга подобна „продукция“.

Сталин избутва пренебрежително „продукцията“ и запитва Берия:

— А може да не е истина? Какво се знае за Власов? Потвърждения има ли?

— Да, има. Власов активно работи за немците.

— Как не го открихме преди войната? — намесва се в разговора Молотов.

Вместо отговор Берия изважда от чантата личното дело на Власов. Сталин го разгръща и спира погледа си върху снимката на скулест човек с щръкнали уши и пронизателен поглед. Роден в Горкиевска област; родителите му са средни селяни. Освен престарял баща и съпруга други роднини няма. И нещо, което сигурно Берия е подчертал с червен молив: завършил е духовно училище в Нижни Новгород, учил се е две години в духовната семинария до 1917 г. Ако не беше революцията, мисли си Сталин, щял е да стане поп, а не червен генерал... Участвал в гражданската война. После през цялото време е служил успешно: командваната от него 99-а стрелкова дивизия е била една от най-добрите в Киевски окръг. Преди това е бил командировка в Китай. Командвал е 4-и механизирани корпус, който не се би зле край Перемишляни и Львов, после, това Сталин вече добре знаеше, защото лично бе подписал заповедта за назначение, е издигнат за командващ 37-а армия, защитаваща Киев. Армията му тук се изяви добре. След това командва 20-а и накрая 2-ра ударна армия... Сталин си спомня, че по негова заръка Шапошников подписва на 20 април 1942 г. заповед за назначаване „по съвместителство“ (във военния речник тази дума рядко влиза в употреба) на командващия 2-ра ударна армия Власов А. А. и за заместник-командващ Волховския фронт.^[15] Все бляскави характеристики. През 1938 г. в партийната му характеристика е записано: „Много работи над въпросите по ликвидирането на остатъците от вредителството в частта.“ Атестаците са подписани от такива известни военачалници като Кирпонос, Музиченко, Парусинов, Голиков. Единствената забележка, отбелязана в атестацията му от 19 ноември 1940 г., се ограничава с пожеланието „да обръща внимание върху грижите по поддържането на конския състав“. Навсякъде: „Предан на делото на партията на Ленин-Сталин и социалистическата родина.“ На 24 януари 1942 г. армейски генерал Жуков в бойната характеристика на Власов е отбелязал:

„Ръководеше операциите на 20-а армия: контраудара по град Солнечногорск, настъплението на войските на армията по Волоколамското направление и пробива на отбранителната линия по река Лама. Лично генерал-лейтенант Власов е подготвен добре в оперативен отношение, притежава организационни навици. Справя се напълно с управлението на войските.“

Да заслужиш в това жестоко време оценка на Жуков „справя се напълно“ никак не е лесна работа. Но как Жуков, Кирпонос, Голиков, другите не са надушили предателя? Но да се върнем, отдето тръгнахме: преди войната никой не се е захванал да намери нещо против него, а по време на войната Власов воюва по-добре от мнозина други висши командири. Награден е с ордени „Ленин“ и „Червено знаме“... Тайните кътчета на човешкия мозък могат да съхранят онова, което трябва да остане скрито за външния наблюдател. Изглежда, този човек никога не е имал истински социалистически убеждения. Умеел е да се прави на патриот, да показва, че има чувство за дълг. Бил е службаш. Някои от специалните отдели на НКВД са се опитвали да се хванат за духовното му образование, но се видели принудени да изоставят тази диря. Та нали самият „вожд“ се е учил в духовна семинария... Сталин не вярва, че Власов ще успее да постигне нещо сериозно при немците, но засега едно му е ясно: щом като се обявява, че е създадена РОА (Руска освободителна армия), трябва да се очакват и други формирования на национална почва. И не се излъгва.

В Берлин виждат, че облягайки се единствено на доктрината за мълниеносна война, са подценили силата на Съветския съюз — икономическа, военна, социална и морално-политическа. Хитлер се е надявал, че след такива удари, каквито нанася през 1941 г., Съветският съюз ще се разпадне на национални отломки. Но това не става. Интернационалното единство не е разклатено. Напротив, станало е една от опорите на жизнеспособността на съветската държава. Общата опасност е засилила в огромна степен интернационалната сплотеност на съветския народ, въпреки че Сталин продължава да допуска сериозни грешки в националната политика дори по време на войната.

Вече през 1942 г. хитлеристкото ръководство започва да търси в лагерите за военнопленници отцепници, готови да служат не само в Руската освободителна армия на Власов, но и в различни национални легиони: грузински, арменски, туркестански, кавказки, прибалтийски и

други. Хвърлят се много усилия, но резултатът е незначителен. Мнозина от военнопленниците стават легионери само защото виждат в това начин да оцелеят и възможност да избягат при своите; имало е, разбира се, и такива, които са се поддали на националистическата пропаганда. Но дори облеклите униформа на легионери много често се опитват да преминат фронтовата линия, въпреки че по всяка вероятност са знаели какво ги чака там. Например на 3 октомври 1942 г. войниците от туркестанския легион Бергенов, Хасанов и Тулебаев след четиридневни опити да намерят партизаните стигат до разположението на съветските части и съобщават, че по-голямата част от батальона е готова да премине обратно към своите. На 8 октомври същата година в отбранителния сектор на 2-ра гвардейска стрелкова дивизия преминават фронтовата линия бившите военнослужещи Цулая и Кабакадзе с молба подразделението от грузинския легион да бъде подпомогнато в преминаването на фронтовата линия.^[16] Германците са възлагали особени надежди на легионите, формирани от тях в Прибалтика. Населението на прибалтийските републики е живяло в състава на Съветския съюз преди войната само около една година. Но германското военно командване е могло да използва тези легиони главно като спомагателни формирования — за охрана на обекти и пътища, за патрулиране, понякога и за наказателни операции. След войната служилите в тези легиони са били осъдени и интернирани. Ръководствата на прибалтийските републики са се обръщали към съветското правителство с молба за амнистиране на тези лица. Например на 16 март 1946 г. председателят на Съвета на народните комисари в Латвийската ССР Лацис и първият секретар на ЦК на КП(б) в Латвия Калнберзин пишат до Москва:

„В периода на временната окупация на Латвийската ССР немските завоеватели мобилизираха насила цялото трудоспособно население, част от което откараха на принудителна работа в Германия, а друга включиха в тъй наречените легиони към немската армия... По-късно след освобождението тези хора бяха изпратени за 6 години в северните райони.

Молим ония, които не са обвинени в нищо друго, освен че са служили в легионите, да бъдат върнати в Латвийската ССР...“^[17]

Обикновено такива писмени изложения Сталин е предавал на Молотов и Берия. Но становището му винаги е неизменно, когато става дума за преминали към германците или тръгнали с германците.

След освобождаването на Северен Кавказ Берия докладва на Сталин:

„НКВД смята за целесъобразно да бъдат изселени от Ставропол, Кисловодск, Пятигорск, Минерални Води и Есентуки... членовете на семействата на бандитите, активните помагачи на немците, предателите, изменилите на родината и доброволно отишлите с немците и да бъдат преселени в Таджикската ССР като преселници от специална категория. На изселване подлежат 735 семейства — 2238 души. Моля за указанията ви.

Л. Берия“^[18]

Както винаги, Сталин се съгласява. Малко вероятно е да не е разбирал, че за престъпленията на бащите и братята не бива да отговарят майките, съпругите, сестрите и децата. Но Сталин винаги е бил **верен на себе си**.

За дейността на легионите донасят на Сталин по линията на политорганите и на НКВД. Той разбира, че тези формирования не представляват реална сила, но могат да имат политически резонанс. Устните му указания, както и резолюциите му върху документите, с които имах възможност да се запозная, говорят за твърдото му и непримиримо отношение спрямо изменилите на родината. Общо взето, изменниците не са били чак толкова много.

В документите, намерени в архивите на Сталин и Берия, има редица донесения за изменнически бандитски действия на отделни групи отцепници, поставили се в услуга на хитлеристите. Ето например какво докладва Кобулов на Берия:

„За хода на борбата с бандитизма в районите на Северен Кавказ.

През изтеклата седмица (от 27 април до 3 май) са отбелязани 6 бандитски прояви. Убити са 8 бандити, включително двама германски парашутисти. Арестувани са 46 бандити. Иззети са 37 единици оръжие. Нашите загуби са 8 души. Убит е главатарят на каякентската банда Илясов Нажмудин, ликвидирана е бандата на Темирканов С. Х.“^[19]

А ето и още едно донесение, в горния му ъгъл има бележка на народния комисар на вътрешните работи:

„Съобщението е изпратено на др. Сталин, Молотов и Антонов
20 юли 1944 г.

Л. Берия“

„На 12 юли в резултат на прочистване нагорения масив в района на селището Казбурун, Кабардинска АССР, е задържан немският парашутист Фадзаев Х. Х. (бивш член на ВЛКСМ, осетинец, работил като полицаи в с. Урух, през 1943 г. постъпил в немската армия. Има звание оберфелдфебел от немската армия). Задържани са още няколко парашутисти. От 8-те парашутисти продължава търсенето на още 2-ма души. Останалите са убити или задържани.

Кобулов“^[20]

Такива съобщения са постъпвали от Крим и от други места. Вместо да продължат воденето на борбата с бандитите, с поставилите се в услуга на завоевателя и с конкретни престъпници, Сталин и Берия въз основа на предложенията и плановете, разработени от Серов, Кобулов, Момулов, Цанави и други майстори на инквизициите, вземат

решение за изселването на цели народи от Северен Кавказ, от Калмикия и от Крим и преселването им на изток. Документално е установено, че по онова време там е имало доста изменници. Но колко много са били героите, славните синове на тези народи и на цялото ни отечество! Например само от чеченците и ингушите до края на войната герои на Съветския съюз стават 36 души.

През 1944 г., когато войната бързо приближава победоносния си завършек, въз основа на решения на Сталин, превърнали се в съответните укази, са изселени стотици хиляди чеченци, ингуши, балкарци, карачаевци, кримски татари, калмици, месхетински турци... Едно от малкото, както изглежда, документални проучвания на този трагичен период (въз основа на партийни и държавни архиви) е направено от доктора на историческите науки Ибрахимбейли.^[21] А по онова време Сталин е получавал доклади с подобно съдържание:

„До държавния комитет по отбраната

В съответствие с указа на Президиума на Върховния съвет и с постановлението на Съвета на народните комисари на Съветския съюз от 28 декември 1943 г. НКВД на СССР осъществи операция по преселването на лица от калмикска националност в източните райони... В ешелоните са натоварени общо 26 359 семейства, или 93 139 преселници, които са изпратени към местата за разселването им в Алтайския край, Красноярския край, Омската област и Новосибирската област...

Л. Берия“^[22]

Сталин следи тези „операции“ също така внимателно както фронтите. Но тук няма съпротива — та нали биват изселвани главно старци, жени и деца... Дори в докладите на Берия се съобщава, че „при изпълнението на операцията по изселването произшествия по места и по пътя не е имало“. Трагична потиснатост, страшни душевни сътресения на стотици хиляди човешки същества... Но тези чувства са непознати за „бащата на народите“. В тия случаи дори е бил щедър:

„Представете за награди лицата, изпълнили образцово заповедта за изселването!“

Разпорежданията му бързо се изпълняват:

„Държавен комитет по отбраната
До другаря Сталин Й. В.

В съответствие с указанието ви представям проект на указ на Президиума на Върховния съвет на СССР за награждаване с ордени и медали най-много отличилите се (в какво? — б.а.) участници в операцията по изселването на чеченците и ингушите... Взели са участие 19 хиляди служещи от НКВД, НКГБ (Народен комисариат за държавна сигурност — б.пр.) и «Смерш» («Смърт на шпионите» — специален отдел във войсковите подразделения — б.пр.), както и около 100 хиляди офицери и бойци от войските на НКВД, значителна част от които участваха в изселването на карачаевците и калмиците и освен това ще участват в предстоящата операция по изселването на балкарците. В резултат от трите операции в източните райони на СССР са изселени 650 000 чеченци, ингуши, калмици и карачаевци“.^[23]

Страшни страници... Единовластие, изразено в жестокост спрямо народите. Помислете си само: Сталин стига дотам, че фактически обвинява в „държавна измяна“ цели народи! Повече от 100 хиляди военнослужещи участват в изселването на старци, жени и деца. Затова по фронтовете, често пъти на най-горещото място, в критичния момент се е появявала нуждата от само един полк или батальон „в повече“. А тук — над 100 хиляди! Самодържецът отдавна е останал без никакви спирачки. Въобразил си, че е единственият „пазител“ и „тълкувател“ на Ленин, Сталин не иска и да си спомни неговото мъдро предупреждение: нищо не пречи толкова много на интернационалната сплотеност „както несправедливостта към националните малцинства и към нищо не са така чувствителни «обидените» национални малцинства както към чувството за равенство и към нарушаването на

това равенство...“^[24]. Жертви на сталинизма стават всички народи в нашия велик съюз: руси, украинци, белоруси, литовци, казахи, евреи, кабардинци, десетки нации и народности. Сталин заплете многобройни трагични възли в нашата история, включително и по отношение на националностите, възли, които днес трябва мъдро и спокойно да разплитаме. Като заедно с това не бива — в никакъв случай не бива! — да пострада интернационалната ни солидарност, източник на силата ни и на толкова желаното и далечно засега процъфтяване.

Направих това голямо отклонение, за да посоча, че „наказването“ на цели народи не е имало никакво отношение към фактите на предателство спрямо отечеството и воинския дълг, извършвано от отделни лица или от цели групи съветски граждани от различни националности. Ако Сталин беше последователен в престъпната си логика, то след образуването на РОА би трябвало да изсели и руския, и украинския, и всички други народи... От очевидната неизпълнимост на това предположение проличава абсурдната престъпна същност на Сталиновите решения.

Като политическо явление власовщината е резултат от редица причини — големи несполуки по фронтите, неизживян национализъм и социална неудовлетвореност у някои представители (и техните деца) на привилегированите класи, страх от наказание у някои от ония, които са попаднали в плен не по своя воля. Колкото повече нараства отпорът срещу завоевателите, толкова повече намаляват случаите на доброволно преминаване на страната на врага, а в края на 1942 и през 1943 г. те изобщо изчезват. Говорейки пред агитаторите, работещи с бойци, които не са от руска националност, началникът на Главното политическо управление при РККА Шчербаков отбелязва, че на Ленинградския фронт през август 1942 г. е имало 22 случая на преминаване към противника, а през януари 1943 г. — само 2. По-късно тези позорни явления съвсем изчезват.^[25]

На Запад за Власов са написани доста книги. Така например в книгата на Йоахим Хофман „История на власовската армия“ се твърди, че към май 1943 г. в разпореждане на германския вермахт имало 90 руски батальона и почти толкова национални легиона (според автора данните били взети от архивите на власовците)^[26]. Тези данни са силно преувеличени. И затова всички опити това „движение“ да бъде

представено като „алтернатива на болшевиизма“ са крайно неубедителни. Всъщност формиранията на Власов се състояли не от „идейни борци“, а главно от криминални престъпници, националисти и от слаби, безволни хора, обладани от единствената мисъл да оцелеят. Опитът на Власов да се облегне на белогвардейската емиграция (на атаман Краснов, генерал Шкуро, генерал Султан-Гирей Клуча и други) разкрива идейната беднота на движението.

Освен здравата социална монолитност на съветското общество по онова време, морално-политическото му единство, огромно значение за липсата на прояви на власовщина имат военните успехи. Те фактически са главната причина да не се появяват депресия, паника, потиснатост, които са благодатна почва за предателство. Но Сталин вижда причините за власовщината преди всичко в това, че не всички „врагове на народа“ са били открити преди войната. Запазени са доста документи и са записани устни разпореждания на Сталин да бъде засилен контролът върху избягалите от плен, да се взимат едни или други специални мерки в полосата непосредствено зад фронта и да се прилагат по-строги наказания спрямо ония, които споделят с околните някакви съмнения по отношение на правилността в действията на командването. По негово указание проверката на освободените територии и охраната на тиловите служби на Червената армия са възложени на Народния комисариат на вътрешните работи. Берия редовно му докладва за взетите мерки. Ето как той информира върховния главнокомандващ по този въпрос:

„През 1943 година от войските на НКВД за охрана на тила на действащата Червена армия в процеса на прочистването на територията, освободена от противника, и при носенето на службата по охрана на тила на фронтите са задържани за проверка 931 034 души.

От общия брой задържани са разобличени и арестувани 80 296 души (агентура, изменници, предатели, жандарми, дезертьори, мародери и други престъпни елементи).“^[27]

За да бъде порицана и премахната измяната, през февруари 1943 г. се организират процеси, на които са признати за виновни и осъдени задочно на разстрел бившите генерали от Съветската армия Власов, Малишкин и някои други предатели, сътрудничели активно на фашистите. Но и тук не минава без грешки. В директива на Ставката

№ 30126 от 12 май 1943 г., подписана от Сталин, се казва, че „както сега е достоверно установено, генерал-лейтенант Качалов В. Я., генерал-лейтенант Власов А. А., генерал-майор Понеделин П. Г. и генерал-майор Малишкин В. Ф. са изменили на родината, преминали са на страната на противника и сътрудничат днес на немците против нашата родина“. Към компанията на предателите Власов и Малишкин са „прикачени“ и патриотите Качалов и Понеделин. Едва през 1956 г. Качалов и Понеделин са реабилитирани.

Берия и неговите служби активизират проверката и разкриването на съмнителни елементи не само отсам, но и оттатък фронтовата линия — опитват се да си изяснят каква е обстановката в създадените от германците формирования от военнопленници. Веднъж Берия, който докладва на Сталин за своите работи обикновено насаме с него или най-много в присъствието на Молотов, показва на върховния главнокомандващ протокол от разпита на генерал-майора от Червената армия Будихо, който избягал от немски лагер и преминал към партизаните. Будихо е бил в Ораниенбургския пленнически лагер, където имало предимно командири. Дал е подробни характеристики на много от тях, разказал за посещението в лагера на личния представител на Власов генерал Жиленков и на други функционери от РОА. А между другото, преди войната Жиленков е бил секретар на един от районните комитети на партията в Москва. Издига се бързо на този пост в резултат на вълната от репресии, помела много от партийните работници. Попада в обкръжение, а после е пленен като член на военния съвет при 32-ра армия на Западния фронт. Безпринципен и нагаждащ се, промъкнал се случайно сред партийните ръководители, той бързо преминава в стана на колаборационистите. Такъв се оказва и другият приближен на Власов, бившият генерал-майор Малишкин, началник-щаб на 19-а армия. През 1938 г. е репресиран, освободен е в началото на войната, но в крайна сметка се присъединява към Власов. Трудно е да се каже дали обидата е ръководела този човек, или предателските му намерения се дължат на неговите убеждения. Във всеки случай, когато Берия докладва на Сталин за редица осъдени и освободени по-късно генерали, Сталин подмята:

„Изяснете там кой е ходатайствал за Малишкин...“

Сталин не изчита докрай материалите от разпита на Будихо: не си струва да си губи времето в запознаване с деянията на един, както той смята, недоубит враг, неоткрит в периода 1937–1939 г.

В края на краищата, казва си Сталин, всичките тия власовци нищо не могат да променят. През най-страшните месеци на 1941 г. страната издържа. Трудно е да се намери в историята пример на покатастрофално начало на война от началото на Великата отечествена война. Всички най-големи военни и политически авторитети са смятали, че Русия ще издържи най-много три месеца. Съветският народ опроверга тия прогнози. По-късно невероятната упоритост и издръжливост на народа бяха изтъквани само като факт, дължащ се на „мъдрото ръководство“ на Сталин. А той е най-големият виновник за това катастрофално начало.

-
- [1] Encyclopaedia Britannica. L., 1973, vol.18, p.563. ↑
  - [2] ЦАМО, ф.8, оп.11627, д.954, л.62. ↑
  - [3] ЦАМО, ф.32, оп.11309, д.70, л.155. ↑
  - [4] Пак там, ф.3, оп.11556, д.9, л.16. ↑
  - [5] ЦАМО, ф.32, оп.11306, д.54, л.8. ↑
  - [6] Ditte Gems. Hitlers Wehrmacht in der Sowjetunion. Frankfurt am Main, 1985, S. 41. ↑
  - [7] ЦАМО, ф.3, оп.11556, д.9, л.317. ↑
  - [8] ЦПА ИМЛ, ф.77, оп.3, д.135, л.1-2. ↑
  - [9] ЦАМО, ф.33, оп.11454, д.179, л.1-2. ↑
  - [10] ЦАМО, ф.3, оп.11556, д.13, л. 445–446. ↑
  - [11] Пак там, ф.38, оп.11389, д.2, л. 164–166. ↑
  - [12] ЦАМО, ф.132-А, оп.2642, д.42, л.18-22. ↑
  - [13] ЦАМО, ф.48-А, оп.1640, д.26, л.296. ↑
  - [14] ЦАМО, ф.32-А, оп.113С9, д.163, л. 15–45. ↑
  - [15] ЦАМО, ф.3, оп.11556, д.7, л.201. ↑
  - [16] ЦАМО, ф.32, оп.11306, д.195, л.249-253. ↑
  - [17] ЦГАОР, ф.9401, оп.2, д.142, т. III, л.102-103. ↑
  - [18] ЦГАОР, ф.9401, оп.2, д.68, т. V, л.102. ↑
  - [19] Пак там, оп.1, д.2010, л.1-13. ↑
  - [20] ЦГАОР, ф.9401, оп.1, д.2010, л.67-69. ↑
  - [21] Вж. Политическое образование, 1989, №4, с.58-63. ↑
  - [22] ЦГАОР, ф.9401, оп.2, д.64, т. I, л.1. ↑

- [23] ЦГАОР, ф.9401, оп.2, д.64, т. I, л.158. ↑
- [24] Ленин, В. И. Събр.съч. Т. 45, с.360. ↑
- [25] ЦПА ИМЛ, ф.58, оп.2, д.966, л.5. ↑
- [26] Гофманн, И. История власовской армии. Ромбах, 1986, с.3. ↑
- [27] ЦГАОР, ф.9401, оп.2, д.64, т. I, л.9-12. ↑

ГЛАВА ТРЕТА

ВЪРХОВНИЯТ ГЛАВНОКОМАНДВАЩ

В очите на хората генерал, който е победил, изобщо не е допуснал грешки...

Волтер

На всички въпроси може да отговори само времето. Само до преди няколко години ние все още твърде малко знаехме за Сталин. Оприличавахме го на мраморна статуя, оставена на слънцето: огряната и милвана от лъчите му страна се приемаше за истинската стойност на феномена. А другата, потънала в мрачината на сянката, сякаш изобщо не съществуваше. Но разгръщайки все нови и нови страници от историята, днес ние още повече се убеждаваме, че и „слънчевата страна“ е била само мираж. Същинският Сталин, истинският Сталин се е криел винаги в сянката зад статуята, издигната за всенародно лицезрение.

Знам, че тия думи ще предизвикат у някои негодувание и дори гняв. Преди трийсет години сигурно биха предизвикали същата реакция и у мен. Но колкото повече се запознавах с оригиналните документи, материали и свидетелства на очевидци, толкова повече у мен се затвърждаваше убеждението, че дори в онази област, където до последно време трептеше във въздуха миражът за величието на „вожда“, никакъв гений не е имало. Веднага може да ме опровергаят някои с изказванията на авторитети, на нашите дълбоко уважавани военачалници, написали спомените си за войната. Общо взето, в мемоарната литература Сталин е изобразен откъм положителната му страна, макар че внимателният читател ще намери и тук предпазливи уговорки, подмятания, заобикалки, непреки свидетелства, показващи, че върховният главнокомандващ съвсем не е бил гениален. Към всички тези въпроси пак ще се върна, а сега ще ви запозная с две мои съждения.

Авторите на военни мемоари, вървели по фронтовите пътища през всичките дълги 1418 дни и нощи на войната, просто не са могли да знаят нещо повече за Сталин. В оная система на отношения, която съществуваше при Сталин и която набра отново сили в края на 60-те години, истината винаги е била **разкош**, отпускан на малки дози, орязван и деформиран.

Но най-главното е, че наследниците на Сталин, дори и тия, които не се смятат за такива, мислят и постъпват по сталински. **Те контролират** спомените си. Много неща просто не е имало как да се появят. Всяка книга е минавала през същинско чистилице: не бива да се пише за репресиите от 1937 до 1939 г., не бива да се подлага на съмнение „пълководческият гений“ на Сталин, не бива да се премълчава „особеният принос“ в изковаването на победата отначало на Хрущов, по-късно на Брежнев, а често и на други техни съратници. Всяка истина, която не се побира в прокрустовото ложе на утвърдената схема, така се орязва и деформира, че започва да не прилича на себе си. Както вече се знае, дори Жуков е бил принуден да съкрати част от своя ръкопис в резултат на окастриянето, направено „горе“. Вдовицата на главния маршал на авиацията Новиков ми разказа, че Жуков, който малко преди да умре е бил на почивка в санаториума „Архангелское“, споделил с нея дълбокото си огорчение. За най-голямо съжаление, дори нещастие, мнозина от прославените ветерани, оставили ни неоценими спомени, са били принудени понякога — не по своя вина! — да говорят с половин глас или пък да мълчат. Тогава още не беше дошло времето на истината.

Сталин не е „гениален пълководец“, за какъвто е представян пред целия свят в стотици дебели книги, филми, поеми, изследвания и публикации. С това не искам да кажа, че е бил бездарник. Бил е само **кабинетен** пълководец, нелишен от практичен, упорит, злостен ум, стигнал до тайните на военното изкуство с цената на кървави експерименти. И ще се помъча да обясня това въз основа на документи и свидетелства. При оценката на Сталин често пъти оставяме „зад кадър“ един от най-важните критерии за неговото „пълководческо майсторство“ — цената на победата. Днес за мен е съвсем очевидно, и аз се опитах да посоча това в книгата си, че положението, в което се оказват през юни 1941 г. страната и армията, е пряк резултат от недомислиците, самоувереността, късогледството и последствията от

кървавия терор, въведен от човека, който ще стане върховен главнокомандващ. Обикновено веднага ми се възразява: „Отде накъде стоварвате всичко върху един човек, та нали е имало тогава партия, Централен комитет, Политбюро, обкръжение.“ Да, имало е. Но когато има **диктатор**, когато има **цезарство**, всички държавни и обществени институции до голяма степен губят значението си. Самодържецът се разпорежда във всички тях по своя воля. Когато се обръщаме към миналото, не бива да забравяме това.

Само нашата страна, нашият народ бе способен въпреки чудовищно големите жертви да не загуби волята си за борба и победа. Не трябва никога да забравяме съкрушителните поражения на Западния и на Югозападния фронт в началото на войната, харковската и кримската катастрофа, другите злочести страници от историята на войната. Заради това, че по навик характеризирахме съкрушителните катастрофи само с няколко думи, като например „В резултат на неуспешните действия на съветските войски те бяха принудени да изоставят Киев“, не бива завинаги да потулим истината, че стотици хиляди синове на отечеството оставиха костите си по бойните полета не на последно място поради грешките на военнополитическото ръководство. Но всичко това се премълчаваше, за да се угоди само на един човек. Да, истината често пъти е горчива. Но народът ни няма от какво да се страхува, щом може да устои и да победи при невероятно сложните условия, в които го въвлякоха и „великият вожд“, и Хитлер.

В тази глава ще анализирам пълководческите качества на Сталин.

Портретът на този човек, заемал по време на войната най-високите постове в държавата, ще бъде непълен, ако не се опитаме да си отговорим на въпроса: имал ли е пълководческа дарба бъдещият генералисимус? Проявил ли се е Сталин като пълководец през различните периоди на войната? Каква е ролята на непосредственото военно обкръжение на Сталин в пълководческата му дейност? Защо въпреки „гениалността“ на върховния главнокомандващ нашите загуби се оказаха два-три пъти по-големи от загубите на противника?

Наполеон, който все още е смятан за един от най-големите военни гении в историята, отбелязва, че пълководецът „трябва да има толкова характер, колкото и ум“. Но заедно с това добавя, че е нужно не просто **да има** тези качества, но те да се намират в необходимото

„равновесие“. Интересни са разсъжденията му: той сравнява дарбата на пълководеца с квадрат, на който за основа служи волята, а за височина — умът. Истински пълководец е оня, разсъждава Наполеон, у когото волята не отстъпва на ума. Ако волята преобладава, пълководецът ще действа решително, смело, но не винаги разумно, и обратното: при силен ум може да има добри планове и намерения, които обаче поради недостиг на мъжество трудно би осъществил. Е добре, ами ако у пълководеца няма идеално съчетание на ум и воля, кое е за предпочитане? Кой пълководец ще изглежда по-силен — „с повече ум или с повече воля?“

Естествено, аз разбирам, че тези разсъждения на Наполеон, очевидно верни по принцип, не обхващат цялото многообразие от качества, необходими за един пълководец. Но е безспорно, че най-важните от тях са умът и волята. Още по-точно, гъвкавият, острият, мащабният ум и твърдата воля. Вече неведнъж съм отбелязвал, че Сталин не е страдал от недостиг на воля. И самият той е знаел това. Макар че, както читателят имаше възможност да се убеди, в първите седмици от войната у него се е размекнала и волята, защото депресията, шокът, психическата криза у човека са свързани най-често с деформацията на волята, макар и временна. Колкото до ума, той е бил силен, но догматичен, тъй да се каже, „с едно измерение“, надценяващ силата на директивите, заповедите и разпорежданията.

Сталин никога не е притежавал забележителни способности за прогнозиране. И това е било невъзможно при догматичната нагласа на ума му. Но най-главното, със своята силна воля и едноросочен ум не е разчитал на никакви професионални военни познания. Не е изучавал военната наука, теорията на военното изкуство. До всички премъдрости на стратегията и на оперативното изкуство е достигал през кървави експерименти, през много опити и грешки. Поуките от гражданската война, в която участва като член на военния съвет на редица фронтове, упълномощен от Центъра, са явно недостатъчни за човек, заемащ поста на върховен главнокомандващ. Макар в повечето случаи да се говори малко за това, реномето на Сталин като пълководец се е поддържало от колективния ум на Генералния щаб, от изключителните способности на неколцина големи военачалници, намиращи се до него през време на войната. Това са преди всичко Шапошников, Жуков, Василевски, Антонов. Сталин, който всъщност

никога не е бил във войскава част, в щаб, в команден пункт на бойното поле и никога не си е представял вярно механизма за функциониране на военната система, често пъти, особено през първата година и половина от войната, е нямал усета за оперативно време, за реалните пространствени координати на театъра на военните действия, за възможностите на войските. На това се дължат и разпорежданията му, обречени предварително на неизпълнение, или пък прибързаните му и недообмислени действия. Ето няколко примера:

На 6 август 1941 г. Сталин подписва телеграма до командващите Резервния и Западния фронт за подготовката и осъществяването на операцията край Елня. Подписана е през нощта, но в нея се съдържат изисквания още същия ден, на **шести**, да се извърши прегрупиране на войските и придвижване на редица части на нови линии. Телеграмата завършва с думите: „Потвърдете получаването и **незабавно** представете плана за операцията край Елня...“^[1] Тук явно липсва чувството за реалност.

Или още. На 28 август 1941 г. Сталин, подписвайки се този път не като върховен главнокомандващ, а като народен комисар на отбраната, възлага на авиацията от два фронта да разгроми танковите групировки. Предписва да бъдат привлечени не по-малко от 450 самолета. Операцията трябвало да започне в ранното утро на другия ден.^[2] Ами разузнаването, определянето на конкретните задачи на отделните части и на съединенията, редът на изпълнението им и така нататък? А такива разпореждания на върховния главнокомандващ има много. Изглежда, Сталин си е мислел, че като подпише директивата или заповедта, заедно с това „веднага пуска в ход“ „системата“, без да му идва и на ум, че е нужно време, за да стигне разпореждането до получателя (през няколко стъпала), да се дадат предварителни разпореждания, да се възложат задачите, да се организират взаимодействието и техническото осигуряване на действията, да се извършат и много други неща. Той просто не е разбирал цялата сложност на този процес. Започвайки като дилетант във военното дело, постепенно напредва и вече по време на Сталинградската битка, както пише Жуков, „добре се оправяше в големите стратегически въпроси“^[3]. „Оправяше се“ означава разбирал е, напипвал е, можел е да прецени, но не значи, че е бил стратег. Колективен стратег е бил Генералният щаб. Неговата роля е неоченима. „Истинският лик на

войната — пише Шапошников — постепенно разширяваше кръга на неговата дейност (на Генералния щаб — б.а.) и пред лицето на световната война ние вече се съобразяваме с обстоятелството, че «мозъкът на армията» прояви стремеж да излезе от черепната кутия на армията и да се премести в главата на целия държавен организъм.“^[4] По отношение на Ставката, оглавявана от Сталин, тази истина е безспорна. Ставката е можела да функционира благодарение на напрегнатата работа на „мозъка на армията“ — Генералния щаб.

---

[1] ЦАМО, ф.132-А, оп.2642, д.41, л. 23–24. ↑

[2] Пак там, д.30, л.24. ↑

[3] Жуков, Г. К. Воспоминания и размышления. Т. 2, с.97. ↑

[4] Шапошников, Б. М. Воспоминания. Военно-научные труды. М., 1974, с.391. ↑

СТАЛИН И СТАВКАТА

Веднъж по време на гражданската война, когато Сталин е за кратко време в Москва, Скъянски, заместник на Троцки като председател на Революционния военен съвет на републиката, дава на бъдещия върховен главнокомандващ книгата на Лемке „250 дни в царската ставка (25 септември 1915 г. — 2 юли 1916 г.)“. Връщайки се на Южния фронт, Сталин я разлиства във вагона без особен интерес. В малката книжка се разказва за военните „мандарини“ с бели екселбанти, които в тишина и потайност съставят планове за плиткоумни операции. Ето защо, когато сутринта на 23 юни 1941 г. Тимошенко и Молотов докладват на Сталин проекта за постановление на ЦК на ВКП(б) и Съвета на народните комисари за създаване на висш военен орган за управление на въоръжените сили, той, без да иска, си спомня за отдавна забравената книжка на Лемке, където е обрисувана ставката на върховния главнокомандващ на тогавашната Русия в Барановичи, а по-късно в Могилъов. Всички, които са оглавявали тогава ставката (с изключение на Керенски), отдавна са потънали в миналото: великият княз Николай Николаевич, император Николай II, генералите Алексеев, Брусилов, Корнилов, Духонин. Сталин си спомня как по заповед на Ленин това гнездо на контрарсволюцията е било завзето от революционния отряд на Криленко, който става върховен главнокомандващ на Съветската република.

Оказва се, значи, че и по съветско време е имало вече един ръководител на Ставката... А сега Тимошенко и Жуков му предлагат в своя проект той да застане начело на Ставката... Не, нека Тимошенко да стане...

Както знаем вече, отначало за председател на Ставката е бил назначен Тимошенко, но от 10 юли Ставката възглавява Сталин. А от 8 август той става и върховен главнокомандващ. Барановичи и Могилъов отдавна са завзети от немците и затова, мисли си с унищожителен хумор Сталин, сигурно ще бъде по-добре Ставката да не се настанява дори близо до Москва. Малко преди войната Тимошенко и Жуков поставят пред Сталин въпроса за създаване на един-два специално

подготвени пункта за управление на въоръжените сили на страната. Сталин не обръща внимание на това предложение. През май 1941 г. му докладват (за втори или за трети път) проект за организиране на Ставка на Главното командване. Предлага се да бъдат проведени под ръководството на Ставката специални учения за преминаване на страната към военно положение. Сталин по принцип се съгласява, че в случай на война е необходимо да има такъв орган на висшето военно ръководство, но конкретни решения не се взимат. Никой повече не се осмелява да му досажда с подобни предложения, още повече че всички знаят: той обитава само две места — Кремъл и вилата си в Кунцево. В по-далечната вила, в Семьоновское, преди войната той почти не е ходил, а през септември 1941 г. нарежда да бъде дадена за настаняване на ранени бойци. И затова Ставката на Върховното главно командване се мести ту в кабинета на Сталин в Кремъл, ту в Кунцево, ту в къщата на улица „Кировская“, ту в сградата на Генералния щаб. Именно от тези места ръководи военните действия Сталин.

Работата на Ставката е обрисувана според мен най-добре от Жуков в неговите „Спомени и размисли“. Доста интересни неща има и в книгата на Василевски „Дело на цял живот“, заслужават внимание някои сведения от мемоарите на Щеменко. Нямам намерение да описвам цялата работа на Ставката, а само отделни моменти, характеризиращи дейността на върховния главнокомандващ като неин председател. Заставайки начело на Държавния комитет по отбраната и на Ставката на Върховното главно командване, Сталин съсредоточава в ръцете си необхватна власт, защото е още и всемогъщ секретар на Централния комитет на партията, председател на Съвета на народните комисари, народен комисар на отбраната... Всички най-високи постове в партията и държавата, каквито е могло да бъдат измислени, се заемат от един човек. В онова сурово време такова концентриране на властта, както казах вече, до голяма степен е било оправдано, обективно необходимо. Но постепенно все по-ясно започват да се очертават и негативните страни на това безпримерно централизиране на властта. Нито едно решение на ЦК на партията, на Съвета на народните комисари или на Президиума на Върховния съвет на СССР не може да бъде прието без личното одобрение на Сталин. Не мисля, че активизирането на държавните и обществените организации би могло да попречи на общата задача. Напротив, ако си припомним опита от

работата на Работническо-селския съвет на отбраната в годините на гражданската война, ще видим, че той не е измествал партийните и държавните органи, а се е опирал на тях.

Пак ще повторя: не всеки участник в съвещанията или заседанията, които всеки ден, а понякога и по няколко пъти в денонощието, са били свиквани при Сталин, е можел точно да определи кой орган се събира. Можело е да бъде заседание на Политбюро с привличане на военни лица или заседание на Държавния комитет по отбраната с участие не само на членовете на комитета, или пък съвещание на Ставката, на което присъстват и някои членове на Политбюро. Яснота внася от време на време Сталин, когато подхвърля в хода на обсъждането: „Да се оформи като решение на Държавния комитет по отбраната“, „Да се подготви директива на Ставката“.

Понякога Маленков оформя изводите от обсъжданията и като постановления на Политбюро. Фактически всяка дума на Сталин е последна по въпроса и решаваща, независимо как ще бъде оформено решението. Изглежда, самият той не е придавал никакво значение на формалната принадлежност на едни или други лица към един или друг ръководен орган. За него това не играе съществена роля. Но създава трудности на изпълнителите, които трябва да определят „в движение“ към кое ведомство да се отнесе съответното указание на върховния главнокомандващ, председателя на Държавния комитет по отбраната, председателя на Съвета на народните комисари, секретаря на Централния комитет на партията, народния комисар на отбраната... Обикновено не са били водени никакви протоколи или стенограми. Например архивите на Ставката съдържат хиляди различни документи — донесения, справки, директиви, заповеди, разпореждания, — но материали, които да говорят за обсъждане на някакви стратегически въпроси от Ставката, практически няма. Сталин, особено когато си възвръща силите и се оправя от сътресенията през първите месеци на войната, извиквал двама-трима членове на Ставката и решавал с тях оперативните въпроси. От самото начало ръководните лица от Генералния щаб — главния работен орган на Ставката — са били приучени да отиват при него с готови предложения, изводи и оценки. Това е облекчавало върховния главнокомандващ в ролята му на върховен арбитър, съдия и жрец.

Членовете на Ставката знаят, че в Държавния комитет по отбраната всеки отговаря за нещо: боеприпаси, продоволствие, самолети, транспорт, външни работи и така нататък. Такова разпределение на длъжностите в Ставката не е имало. Тя осъществява всекидневното ръководство на фронтите с помощта на Генералния щаб, Главния щаб на Военноморския флот и управленията при Народния комисариат на отбраната. Вместо съветници в Ставката започва да функционира „по конспиративен път“ институцията на представителите на Ставката във войските. Нужно е да се отбележи, че Сталин почти не е държал в Москва представителите на Ставката. Тъй като самият той не обичал да пътува за където и да е (освен когато преди войната отивал да почива на юг), не ги е търпял за дълго в Москва. И затова Жуков, Тимошенко, Ворошилов, Василевски, Воронов, в началото и Мехлис, макар и да заемат едни или други основни длъжности, много често заминават за фронтите. Върховният главнокомандващ иска от тях всекидневен доклад, писмен или по телефона. Ако по някакви причини докладът на представителя на Ставката закъснее или е отложен, независимо дали е виновен, или не, го чака строго мъмрене. А Сталин мъмрел грубо, без мярка. Така нахокал веднъж за нередовни съобщения и Маленков, когато бил изпратил на Сталинградския фронт. Ето един пример за такова отношение на Сталин спрямо Василевски, към когото се е отнасял много добре, ако изобщо думите „отнасял се добре“ могат да бъдат казани за Сталин. Василевски цитира тази телеграма в книгата си, но в значително съкратен вид. Ето пълния ѝ текст, взет от архива на Ставката:

„До маршал Василевски

Сега вече е 3 часът и 30 минути на 17 август, а вие още не сте благоволили да изпратите в Ставката донесение за резултатите от операцията на 16 август и за вашата оценка на обстановката.

Вече много време мина, откакто ви задължих да изпращате задължително в Ставката като неин пълномощник специални донесения в края на всеки ден от

операцията. Вие почти всеки ден забравяхте това свое задължение и не изпращахте донесения.

16 август е първият ден от важната операция на Югозападния фронт, където сте изпратен за пълномощник на Ставката. И ето че вие пак благоволихте да забравите за дълга си и не изпращате донесения в Ставката.

Не можете да се оправдавате с недостиг на време, тъй като маршал Жуков работи на фронта не по-малко от вас и въпреки това изпраща всеки ден донесения в Ставката. Разликата между вас и Жуков е в това, че той е дисциплиниран и не е лишен от чувство за дълг пред Ставката. Докато вие не сте достатъчно дисциплиниран и често забравяте дълга си пред нея.

За последен път ви предупреждавам, че ако още един път дори си позволите да забравите дълга си пред Ставката, ще бъдете отстранен от длъжността началник на Генералния щаб и отзован от фронта.

17.8.43 г. 3:30

Й. Сталин“^[1]

Такъв е обичайният стил на върховния главнокомандващ. Не мога да посоча нито един маршал или голям военачалник, работил в Генералния щаб, който е бил изпратен във войските като представител на Ставката или е командвал фронт, без да е изпитал горчиви минути, след като е бил руган често пъти незаслужено от Сталин. В този случай просто не са успели да предадат поредния доклад на Василевски. И ето незабавната му реакция.

Ако след отиването на представител на Ставката в един или в друг участък на фронта положението там не се подобрявало, следвали изводи. Така например през февруари 1942 г. Сталин изпраща Ворошилов на Волховския фронт. По това време на маршала, доскорошен фаворит на „вожда“, вече здраво се е укрепила репутацията му на бездарен пълководец. Ворошилов и този път не може да направи нещо съществено, а когато Сталин му предлага по прекия телефон да поеме командването на фронта, уплашва се и започва да клинчи. Върховният главнокомандващ този път не му прощава — това е препълнило чашата на търпението му. След малко

повече от месец, когато Ворошилов се връща от фронта, Сталин диктува документ, оформен после като решение на Политбюро. Не е безинтересно да се запознаете с него, макар и в малко съкратен вид:

„До членовете и кандидат-членовете на ЦК на ВКП(б) и членовете на комисията за партиен контрол. Съобщава ви се следното постановление на Политбюро на ЦК на ВКП(б) за работата на другаря Ворошилов, прието на 1 април 1942 г.

Първо. Войната с Финландия през 1939 и 1940 г. разкри големи неблагоприятия и изостаналост в ръководството на Народния комисариат на отбраната. В Червената армия нямаше минохвъргачки и картечни пистолети, нямаше правилна концепция за танковете и самолетите, нямаше нужното зимно облекло за войските, войските нямаха продоволствени концентрати. Излезе наяве занемареността в работата на такива важни управления в Народния комисариат на отбраната като Главното артилерийско управление, Управлението на бойната подготовка, Управлението на Военновъздушните сили, пролича ниското равнище на организацията на работата във военните учебни заведения, разкриха се и други неблагоприятия. Всичко това доведе до протакане на войната и причини излишни жертви. Другарят Ворошилов като народен комисар на отбраната по онова време бе принуден да признае пред пленума на ЦК на ВКП(б) в края на март 1940 г. неспособността си да ръководи Народния комисариат на отбраната... ЦК на ВКП(б) сметна за необходимо да освободи другаря Ворошилов от поста народен комисар на отбраната.

Второ. В началото на войната с Германия другарят Ворошилов беше назначен за главнокомандващ Северозападното направление, имащо за своя главна задача защитата на Ленинград. Както се изясни по-късно, другарят Ворошилов не се е справил с възложената му задача и не е съумял да организира отбраната на

Ленинград. В работата си в Ленинград другарят Ворошилов е допуснал сериозни грешки: издал е заповед за изборност на батальонните командири в частите на народното опълчение — тази заповед беше отменена по указание на Ставката като водеща до дезорганизиране и отслабване на дисциплината в Червената армия; организиран е Военен съвет по отбраната на Ленинград, но самият той не се е включил в състава му — тази заповед също беше отменена от Ставката като неправилна и вредна, тъй като ленинградските работници можеха да си помислят, че другарят Ворошилов не е влязъл в съвета по отбраната, защото не вярва в отбраната на Ленинград; увлякъл се е в създаването на работнически батальони със слабо въоръжение (пушки, пики, ками и т.н.), но е изпуснал организирането на артилерийската отбрана на Ленинград... Като взе предвид всичко това, Държавният комитет по отбраната отзова другаря Ворошилов от Ленинград...

Трето. По молба на другаря Ворошилов той беше командирован през февруари на Волховския фронт като представител на Ставката, за да помогне на командването на фронта, и прекара там около един месец. Обаче присъствието на другаря Ворошилов на Волховския фронт не даде желаните резултати. Искайки да даде още веднъж възможност на другаря Ворошилов да използва опита си във фронтната работа, ЦК на ВКП(б) предложи на другаря Ворошилов да поеме командването на Волховския фронт. Но другарят Ворошилов се отнесе отрицателно към това предложение и не пожела да поеме върху себе си отговорността за Волховския фронт, въпреки че този фронт има сега решаващо значение за отбраната на Ленинград, обосновавайки се с това, че Волховският фронт е труден фронт и той не искал да се провали в тази работа.

Предвид на всичко изложено ЦК на ВКП(б) постановява:

Първо. Смята, че другарят Ворошилов не се е справил с възложената му работа на фронта.

Второ. Другарят Ворошилов да се изпрати на тилова военна работа.

Секретар на ЦК на ВКП(б)
Й. Сталин“^[2]

Ясно личи, че постановлението е творение на Сталин — присмехулно-саркастично. Повтаряйки непрекъснато „другарят Ворошилов“, върховният главнокомандващ фактически излага на показ пълната неспособност на доскорошния „пръв маршал“. Но на Ворошилов му се разминава — не е разжалван като маршал Кулик. И след смъртта на Сталин ще изплува отново: през 1953 г. ще застане начело на съветската държава...

Изобщо за Сталин като върховен главнокомандващ е бил присъщ ясно изразен силов, репресивен, суров стил на работа. Впрочем, по отношение на Ворошилов решението му е било, както се вижда, съвсем справедливо.

Други ги заплашвало по-сериозно наказание. След неуспех на фронта или неудовлетворителен доклад можело да последва не само незабавно отстраняване от длъжност, но и арест с най-печални последици. Ето два-три примера:

На 22 февруари 1943 г. по заповед на Ставката 16-а армия от Западния фронт започва настъпление и от района югозападно от Сухиничи нанася откъм север удар по Брянск. Но отбраната на противника се оказва здрава и настъплението спира. На 27 февруари при поредния доклад на Генералния щаб Сталин се убеждава, че армията фактически тъпче намясто. Без да се съветва с когото и да било и без да уточнява нещата, Сталин диктува заповед на Ставката №0045, в която се казва:

„Освобождава се от длъжност командващият войските на Западния фронт генерал-полковник Конев за несправяне със задачите му по ръководенето на фронта и се изпраща в разпореждане на Ставката...“^[3]

Имало е и по-тежки случаи. Все пак Конев, както знаем, ще има възможност да се прояви по-късно откъм най-добрата си страна. А на мнозина такъв шанс повече не е бил предоставян.

„До командващия Кавказкия фронт др. Козлов
... Незабавно да се арестува изпълняващият
длъжността командващ 44-а армия генерал-майор Дашичев
и да се докара в Москва. Още сега да се вземат мерки за
незабавното привеждане на войските на 44-а армия в пълен
ред, за спиране на по-нататъшното настъпление на
противника и за удържането на град Феодосия...“^[4]

По кадровите въпроси Сталин не се колебае. Вече споменах, че в стила му е било да извършва безкрайни размествания на командващите, често пъти неразбираеми за околните. Кой знае защо, смятал е, че тези „рокади“ дават възможност да се укрепят ръководството на войските. Конев, наскоро сменен и отново назначен, пак не се е харесал с нещо на върховния главнокомандващ:

„Да се освободи генерал-полковник И. С. Конев от
длъжността командващ войските на Северозападния фронт
във връзка с назначението му на друга работа...
23 юни 1943 г.

Й. Сталин“^[5]

А, общо взето, на Конев ще му се падне да командва последователно по време на войната шест фронта... По някой път човек остава с впечатлението, че за Сталин театърът на военните действия е бил нещо като шахматна дъска и просто му е харесвало неоправдано често да мести фигури и пешки. Например Ерьоменко, към когото по едно време е изпитвал явно благоразположение, макар и често да го е ругаел, командва през войната Западния, Брянския, Първи и Втори прибалтийски, 4-и украински, Калининския, Сталинградския (първа формация), Югоизточния, Сталинградския (втора формация) и

Южния (втора формация) фронт... Десет фронта сменя бъдещият маршал и никъде не се задържа за по-дълго време. Но на Сталин се харесва увереността на Ерьоменко. Върховният главнокомандващ помни случая, когато в тежките августовски дни на 41-ва година го извиква по „Бодо“:

„Сталин. На апарата е Сталин. Здравейте. Не се ли налага да се разформирова Централният фронт, 3-а армия да се съедини с 21-ва и съединената 21-ва армия да се предаде във ваше разпореждане? Питам, защото Москва не е доволна от работата на Ефремов... Ако обещаете да разбиете хитрия Гудериан, ще можем да ви пратим още няколко полка авиация и няколко батареи с реактивни снаряди. Вашият отговор?

Ерьоменко. Здраве желая. Мнението ми за разформироване на Централния фронт е следното: във връзка с това, че искам да разбия Гудериан и безусловно ще го разбия, направлението от юг трябва много добре да се осигурява... Затова моля 21-ва армия, съединена с 3-а, да мине в мое подчинение... А колкото до хитрия Гудериан, безусловно ще гледаме да го разбием...“^[6]

Макар че Ерьоменко не разбива „безусловно“ Гудериан, увереността на военачалника внушава респект у Сталин.

Свикнал да работи нощем, Сталин въвежда „своя ред“ и в Ставката. Започва да работи не по-рано от 12 часа на обяд. Но работи (с прекъсване за почивка — обикновено Сталин поспивал малко през деня) почти до сутринта — до четири-пет часа на другия ден. Към дневния режим на върховния главнокомандващ са принудени да се приспособяват Генералният щаб, Съветът на народните комисари, Централният комитет и всички други държавни и военни органи.

Два пъти в денонощието, ако не са се появили никакви извънредни събития, на върховния главнокомандващ докладват обстановката по фронтите. Началникът на Генералния щаб или някой от заместниците му, изправен до разгънатата на дългата маса карта (кой знае защо, Сталин не се съгласявал да окачат картата на

стената), където е нанесена обстановката и е показана динамиката ѝ през изтеклите часове, докладва какво е положението по фронтовете. Докладите са кратки. В това време Сталин се разхожда бавно из кабинета и от време на време задава въпроси от най-различен характер:

„Къде Генералният щаб е открил нови дивизии?“

„Дадохте ли допълнителни дъгласи на Хозин за подвоз на продоволствие, както наредих миналия път?“

„Бях дал указания да се разбие с артилерийски огън ледът в Завидово в района на прехвърлянето с понтонни мостове. Проверихте ли, или още не сте проверили?“

„Бях заповядал на Конев да нанесе удар на своя фланг още вчера (тогава Конев е командвал Калининския фронт — б.а.). Как е изпълнено? Не знаете ли?“

Докладващият се оказва в сложно положение. Задачата му е в края на краищата да докладва каква е оперативно-стратегическата обстановка по фронтовете. За щастие знае къде са открити нови германски съединения и че са успели да отделят засега само 18 дъгласа, а за Завидово, тази дребна тактическа задача — нищо не е чувал. Що се отнася до дадената на Конев заповед, да, на 27 ноември 1941 г. Сталин е дал лично на Конев нареждане да нанесе удар по германските войски след падането на Рогачов. Но заповедта да бъде изпълнена само след няколко часа, фактически без никаква подготовка?! Докладващият знае, че ударът още не е нанесен, подготвя се, но е принуден да каже: „Разрешете да уточня, другарю Сталин?“ — „Не знаете, значи... А какво знаете?“

В такива случаи Сталин бързо и забележимо променял цвета на лицето си, побледнявал и, както си спомня Жуков, „погледът му ставаше тежък, суров. Познавах малко смелчаци, които можеха да издържат на Сталиновия гняв и да парират удара“^[7]. Очите му придобивали жълтеникав цвят и никой не се наемал да отгатне с какво ще завърши докладът. Сталин е смятал, че онези, които му докладват, трябва да бъдат готови да отговарят на всякакви въпроси. За себе си намирал за напълно естествено да не знае едно или друго нещо, но за подчинените му това било недопустимо.

Офицерите от Генералния щаб бързо разбират, че на Сталин му липсват военни знания, и се опитват да „уточнят“ с разпорежданията

си много от полуграмотните заповеди на върховния главнокомандващ. Те смятат некомпетентността на политическия деец по военните въпроси за нормално явление, но поради причините, за които споменах по-горе, не смеят да говорят за това. Както свидетелства военният историк Павленко, срещал се няколко пъти с Жуков след отстраняването му от активна работа, славният маршал е казвал за Сталин „Цивилна гарга беше, такъв си и остана“.

Сталин се съгласява с предложения от Шапошников, Жуков и Василевски начин за планиране на стратегическите операции. Отначало той просто разглежда предложенията на Генералния щаб и изразява отношението си към тях. По-късно по препоръка на Шапошников (който вече е излязъл от Генералния щаб, за да стане началник на Висшата военна академия „К. Е. Ворошилов“, но когото Сталин често кани да присъства на съвещанията) след доклад на Генералния щаб за замисъла на една или друга операция тези предложения се разработват всеотстранно с началника на тила, командващите родовете войски, началниците на главните управления към Народния комисариат на отбраната, главните политически управления в Червената армия и Военноморския флот. След получаването на всички изчисления и съображения по осигуряването на операцията Шапошников препоръчва да се изслушва мнението на командващите фронтовете, участващи в операцията (устно или писмено — според обстановката), и само тогава да се пристъпва към окончателната разработка на операцията и да се определят начините за реализирането ѝ. Отначало върховният главнокомандващ е обезкуражен от необходимостта да се извършва такава голяма и тежка, както той се изразява, „продължителна и рутинна работа“. Шапошников, чиято роля като учител на Жуков, Василевски, Антонов и на самия Сталин, по мое мнение още не е оценена в нужната степен, търпеливо обяснявал, че това е минимално необходимият обем на работа. Разбира се, добавял той, може би ще се наложи някои операции да се подготвят за няколко дни, а други — за няколко месеца. Природно практичният ум на Сталин схваща, че Шапошников е прав, но заедно с това разбира своята, ако не безпомощност, то пълна неподготвеност. Обаче „вождът“ скоро си изработва удобна линия на поведение при планирането на операциите, която ще му позволи да запази високото си реноме на главен пълководец и фактически да не

рисува авторитета си. Внимателният анализ на архивите на Ставката показва, че Сталин излага идеите си обикновено на две равнища. Първо — в най-общ вид, както например на съвещанието в Ставката през януари 1942 г.: „Трябва да не се дава на врага дъх да си поеме и да се изтласква на запад...“^[8] Идеята му носи общ характер, отразява настроенията на широките народни маси, но не съдържа конкретен стратегически замисъл. Не е съобразена със собствените възможности „да не се дава на врага дъх да си поеме“ и с възможностите на противника да противодейства на това намерение, не посочва форми и начини за реализирането ѝ. Тя е намерение на политически, държавен деец, но не на пълководец.

Второто равнище е свързано с коригирането и уточняването на конкретния план, на замисъла и на сроковете. Но тъй като тези забележки на Сталин са резюмиращи, заключителни, обобщаващи резултатите, те правят особено впечатление. Макар целият план — съдържанието, последователността на осъществяването, въпросите на взаимодействието, материално-техническото осигуряване, дълбочината на задачите — да е разработен всеотрядно от Генералния щаб, заключителната „фина лакировка“ върху платното прави Сталин, който след това започва да минава за творец на цялата идея.

Колкото до конкретното указание на Сталин „да не се дава на врага дъх да си поеме и да се изтласква на запад“, дадено през януари 1942 г., то има за резултат изпращането на Директивно писмо на Ставката. Този документ не е разработен по съответния начин нито във военно, нито в икономическо, нито в техническо отношение. В него са изложени редица съображения за необходимостта от действия с **ударни** групи (което германците практикуват от самото начало на войната) и прилагане на__ артилерийско__ настъпление. На военните съвети се разяснява, че трябва да се премине от практиката на „така наречената артилерийска подготовка“ към практиката на артилерийското настъпление. Артилерията „трябва да настъпва заедно с пехотата“. Избърсвайки, ще кажа, че указанието за „артилерийско настъпление“ довежда до различно тълкуване и объркване във войските. Някои командири са смутени от израза „така наречената артилерийска подготовка“. Какво значи това, тя изобщо ли се отменя? Но как може да се настъпва без нея? Какво да се разбира под „артилерийско настъпление“? От фронтовете започват да ваят

въпроси... Но вече никой не се решава да докладва на Сталин повторно въпроса, а го разясняват по служебен път и в края на 1942 г. го отразяват и в новия Боев устав на пехотата (БУП-42): артилерийската подготовка си остава, артилерийската поддръжка, на атаката също остава, остава си и артилерийското осигуряване на боя на пехотата и танковете в дълбочина. С други думи, запазват се и трите периода в действията на артилерията, известни още преди войната. Но Сталин ги „открива“ едва в началото на 1942 г. и ги изразява в идеята си за „артилерийско настъпление“.

И ето че, когато това „Директивно писмо“ е дообработено, обмислено и обсъдено в присъствието на Василевски, Молотов, Маленков и още неколцина, Сталин взема документа в ръка и ненадейно заявява:

„Но главното в писмото пак го няма...“

Всички се споглеждат крадешком, с недоумение и очакват „прозрението“ на вожда. То не закъснява:

„Предлагам в писмото да се отрази още една, може би най-главната идея.“

Всички се приготвят да записват. Сталин мълчи, разхожда се из кабинета, подклажда засилващото се внимание на околните към „прозрението“ си и накрая произнася фразата, която е включена в „Директивното писмо“ без редактиране:

„Нашата задача се състои в това да не даваме на немците дъх да си поемат, да ги изтласкваме на запад, без да спираме, да ги накараме да изразходват резервите си още преди пролетта, когато ще имаме нови големи резерви, а немците няма да имат вече резерви, и да осигурим по този начин през 1942 г. пълния разгром на Хитлеровите войски.“^[9]

Естествено, допълнението на Сталин прави силно впечатление на присъстващите. Членовете на Държавния комитет по отбраната и членовете на Ставката имат чувството, че Сталин сякаш вижда онова, което другите не виждат, че способностите му на прорицател са на едно стъпало по-високо от посредствеността на останалите... В един глас започват да одобряват идеята, съгласявайки се от все сърце със смисъла ѝ, без да се замислят доколко е изпълнима. А Сталин, както много пъти преди и след това, само демонстрира неспособността си да прогнозира. Прогнозата и задачата, формулирани от него, са абсолютно нереални. Това става ясно много скоро, когато през април

1942 г. нашето зимно настъпление заглъхва, а след лятното настъпление на германските войски, стигнали до Волга, това „прозрение“ се превръща изобщо в грешка и утопия. Но вече никой не си спомня дори за недомислицата на върховния главнокомандващ. Такава е създалата се още преди войната практика: с името на Сталин да се свързват само успехите, постиженията. А неуспехите, пораженията и грешките — те са резултат от неизпълнение на волята на „вожда“. Именно от неизпълнението на волята му. Този стереотип в мисленето става господстващ в съзнанието на хората от онова време.

Някои изменения и корекции в плановете на Ставката, направени от Сталин, често пъти не играят съществена роля, но понякога оказват трагично влияние върху хода на операциите. Особено го привличат промените в сроковете и непременно съкращава времето за подготовка на операцията, на маньовъра, на съсредоточаването. Понякога макар и с един ден само, но ще промени началото на операцията.

На 4 септември Жуков му докладва, че по негово указание организира на 8 септември удар в подкрепа на Ерьоменко. Но Сталин е верен на себе си:

„На седми ще е по-добре, отколкото на осми... Край.“^[10]

Упорит е до вироглавщина. Обикновено не му възразяват. Страхуват се. Дори Жуков, който умее да отстоява възгледите си, често е принуден да се съгласява със Сталин, без да споделя възгледите му. Ето част от този разговор:

„Сталин. Мисля, че операцията, която възнамерявате да предприемете в района на Смоленск, следва да бъде осъществена само след ликвидирането на Рославъл. А би било още по-добре да се поизчака засега със Смоленск, да се ликвидира заедно с Ерьоменко Рославъл, а после да се хване Гудериан за опашката... Главното е да се разбие Гудериан, а Смоленск няма да ни избяга. Край.

Жуков. Ако заповядате да бия по рославълското направление, мога да организирам това. Но по-полезно би било, ако най-напред ликвидирам Елня...“^[11]

По заповед на Сталин Ставката има пряка връзка не само с всеки фронт, но и с всяка армия. От време на време върховният главнокомандващ вика за разговори по прекия телефон представителите на главното командване, командващите фронтове или армии. Трудно е да се долови някаква закономерност в избора на хората, с които разговаря. Но все пак най-често иска да го свържат с фронт или армия, когато му се струва, че не са изпълнени директивите на Ставката или смята, че разговорът ще „ободри“ хората; командващият трябва да остане с впечатлението, че върховният главнокомандващ следи, върховният главнокомандващ е разтревожен, върховният главнокомандващ изисква... Понякога оперативната стойност на Сталиновите указания е твърде съмнителна. Може би едва във втория или в заключителния трети период на войната той е вече в състояние да дава сериозни препоръки и съвети от оперативен характер. Чувствайки но всяка вероятност, че не е подготвен, кани на разговорите опитни офицери от Генералния щаб, на които възлага обикновено оперативната страна, оставяйки за себе си „общите указания“, критиката и хоканиците, а понякога — и моралната подкрепа. Но заедно с това върховният главнокомандващ обича да „блесне“ с познаването на ситуацията и понякога дава самостоятелни отделни указания от оперативен характер, които след това се потвърждават със специални директиви, макар да е съвсем очевидно, че указанията на Жуков и Василевски са несъмнено по-професионални и по-полезни. Така например на 13 юни 1942 г. в доклада си за обстановката на Южния и Югозападния фронт Тимошенко посочва, че се чувства липсата на бомбардировачи за дневни действия, което пречи активно да се разрушават противниковите понтонни съоръжения. Сталин, познавайки ситуацията по наличните справки, възразява: „Нашите щурмови самолети ИЛ-2 се смятат за най-добрите дневни бомбардировачи за близък бой. Те могат да дадат по-голям ефект от юнкерсите за въздействие върху танкове и жива сила на противника, а и върху мостови съоръжения също. Нашите щурмови самолети носят 400 килограма бомби. По мои данни вие разполагате с щурмови самолети. Може би лошо ги използвате?“ Тимошенко не възразява повече — щом Сталин знае по-добре има ли при него, или няма дневни бомбардировачи, какъв е смисълът да възразява? Работата е там, че преди да влезе в телефонната кабина, Сталин е прегледал справката за

наличните сили на Югозападния фронт, но не е обърнал внимание, че данните са от 1 юни, а за две седмици боеве много неща са се изменили. А Тимошенко, пак ще повторя, повече нищо не възразил и само рапортувал: „Всичко е ясно, ще се заемем с изучаването и решаването въз основа на вашите указания. Ще доложим.“

Едва ли Тимошенко би се решил да противоречи на Сталин. Той не е забравил каква е съдбата на друг един маршал — Кулик, — който се е опитал да изтълкува по свой начин указанията на Сталин и бързо-бързо станал генерал-майор, отнето е и званието му „Герой на Съветския съюз“.

През войната Ставката издава и изпраща във войските няколко хиляди директиви, заповеди и указания. Разбира се, Сталин не е в състояние да вникне във всичките директивни документи, но най-важните преглежда и коригира, а от време на време и връща за дообработка, дописва собственоръчно фрази и отделни текстове.

Понякога сам диктува от името на Ставката телеграми до командващите и щабовете. В тях винаги има в повече нещо менторско, поучаващо (придружено често със заплахи) и по-малко конкретни указания с оперативна стойност. Например в края на май 1942 г., ядосан от молбите на Тимошенко за усиление на фронта, диктува:

„До Тимошенко, Хрушчов и Баграмян

През последните 4 дни Ставката получава от вас все нови и нови заявки за въоръжение, за изпращане на нови дивизии и танкови съоръжения от резерва на Ставката.

Имайте предвид, че Ставката не разполага с готови за бой нови дивизии; че тези дивизии са незрели, необучени и да се хвърлят сега на фронта, значи да се предостави на врага лесна победа.

Имайте предвид, че нашите ресурси във въоръжението са ограничени и не забравяйте, че освен вашия фронт имаме още и други фронтове.

Не е ли време да се научите да воювате с малко кръв, както правят това немците? Не бива да се воюва с количество, а с умение... Имайте всичко това предвид, ако искате да се научите някога да побеждавате врага, а не да

му предоставяте лесна победа. В противен случай оръжието, което ще получавате от Ставката, ще преминава, както става сега, в ръцете на врага.

21:50. 27.5.42 г.

Сталин“^[12]

„Имайте предвид“ е типичният рефрен на Сталин, с който обича да поучава всички. А думите му „научете се да воювате с малко кръв“ звучат кощунствено. В неговите телеграми доста често се среща и друг красноречив израз: „без оглед на жертвите“.

За да имате представа за диапазона, характера на заниманията на Сталин и обема на работата на върховния главнокомандващ, ще си позволя да изредя само няколко директиви от 1942 г., както са назовани в архивните документи:

— Директива на Ставката на Върховното главно командване (ВГК) № 170136 от 8.3.42 г. за назначаване на генерал-лейтенант Власов за заместник-командващ Волховския фронт, а генерал-майор Воробьов — за заместник-командващ 52-ра армия.

— Директива на Ставката на ВГК № 170228 от 9.4.42 г. до главните командвания на Западното и Югозападното направление и до всички командващи фронтове и армии за последователността при извеждане на частите на дивизиите за почивка.

— Директива на Ставката на ВГК № 170300 от 22.4.42 г. до командващия Ленинградския фронт и главното командване на Западното направление за назначаване и преместване на командването на 4-а, 54-а и 8-а армия.

— Директива на Ставката на ВГК № 170366 от 8.5.42 г. до командващия Южния фронт за изграждане на войскова отбранителна линия по целия фронт.

— Директива на Ставката на ВГК № 170542 от 31.7.42 г. до командващия и члена на военния съвет на Сталинградския фронт за създаване на преградни отряди.

— Директива на Ставката на ВГК № 170562 от 9.8.42 г. до командващите Югоизточния и Сталинградския фронт за подчиняване на Сталинградския фронт на командващия Югоизточния фронт и за защита на гр. Сталинград.

— Директива на Ставката на ВГК № 170566 от 13.8.42 г. за назначаване на генерал-лейтенант Гордов за заместник на генерал-полковник Ерьоменко по въпросите на Сталинградския фронт и на Хрущов — за член на военния съвет при генерал-полковник Ерьоменко.

— Директива на Ставката на ВГК № 170569 от 15.8.42 г. до командващия Югоизточния фронт и Сталинградския фронт Ерьоменко за извеждане от обкръжение на 181-ва, 147-а и 229-а стрелкова дивизия от 62-ра армия.

— Директива на Ставката на БТК от 17.8.42 г. до командващия, члена на военния съвет и заместник-командващия Западния фронт и до командващите 61-ва и 16-а армия за извеждане от обкръжение на 387-а, 350-а и частите от 346-а стрелкова дивизия на 61-ва армия.

— Директива на Ставката на БТК № 170580 от 23.8.42 г. до Берия, Тюленев, Чарквиани и Бодин за утвърждаване на мероприятията на Задкавказкия фронт по усиляване отбраната на проходите.

— Директива на Ставката на БТК № 934169 от 23.8.42 г. до командващия Сибирския военен окръг за сформирането на Сталински доброволен стрелкови корпус на сибирците.

— Директива на Ставката на ВГК № 170583 от 24.8.42 г. до Берия със съгласие за организиране на три лагера на НКВД допълнително за проверка на отстъпващите части.

— Директива на Ставката на ВГК № 170589 от 26.8.42 г. за назначаването на армейски генерал Жуков за заместник-върховен главнокомандващ Работническо-селската Червена армия и Военноморския флот.

— Директива на Ставката на ВГК № 170599 от 3.9.42 г. до армейски генерал Жуков за незабавно взимане на мерки за оказване помощ на Сталинград.

— Директива на Ставката на ВГК от 4.9.42 г. до Жуков, Маленков, Василевски за форсиране на удара със задача да не се допусне падането на Сталинград.

— Директива на Ставката на ВГК № 170603 от 8.9.42 г. до командващия и члена на военния съвет на Сталинградския фронт за утвърждаване на решението Лопатин да бъде отстранен от длъжността командващ 62-ра армия.

— Директива на Ставката на ВГК № 994201 от 11.9.42 г. до Шчаденко, Хрулев и Яковлев за извеждане от фронтите за докомплектуване на девет мотострелкови бригади от танковите корпуси.

— Директива на Ставката на ВГК № 170609 от 12.9.42 г. до Жуков и Маленков за редовно изпращане в Ставката на бойни донесения два пъти на ден.

— Директива на Ставката на ВГК № 170610 от 12.9.42 г. до Говоров, Жданов и Кузнецов за временно прекратяване на операцията по форсирането на р. Нева от войските на Ленинградския фронт.

— Директива на Ставката на БТК № 994205 от 25.9.42 Г. за сформирането на 8-и естонски стрелкови корпус.

— Директива на Ставката на БТК № 934235 от 9.10.42 г. до командващите всички фронтове и 7-а особена армия за въвеждане в действащите армии на ординарци за командния състав.

— Директива на Ставката на ВГК № 170662 от 14.10.42 г. до народния комисар Берия за създаване на полоса зад фронтната линия с дълбочина 25 километра, от която да бъде изселено гражданското население.

Мисля, че изморих читателя. Но не можем да си представим дейността на Сталин, ако не знаем, че в продължение на 14–16 часа не излиза от кабинета си и му се налага да разглежда всекидневно многобройни оперативни, кадрови, технически, разузнавателни, военно-икономически, дипломатически и политически въпроси. Хилядите документи, върху които личи неговият подпис, привеждат в действие огромни маси хора. Свикнал е да си играе със съдбите на хората, често пъти без да се замисля за последиците от своите решения. Ако обаче приемем, че е взимал решенията си, съобразявайки се с последиците, това още повече ще подчертае бездушието му. Конкретни личности той вижда само около себе си и само от фронтната и трофейната кинохроника е могъл да си създаде представа за масите отстъпващи бойци и мирни жители, за потъващите при преминаването на реките, за плачовете на жени и деца над пепелищата, за планините от непогребани трупове, за безумните очи на майката, вторачени в мъртвото ѝ дете... Сталин е безчувствен към неизброимите трагедии във войната. В стремежа си да бъдат нанесени максимални загуби на противника никога не се запитва каква цена ще

заплатят за това съветските хора. Хилядите, милионите прекършени съдби отдавна са станали за него суха канцеларска статистика... Прочетете две страшни заповеди на Ставката, съчинени и продиктувани лично от Сталин. Едната от тях е с №0428 от 17 ноември 1941 г.:

„Ставката на върховния главнокомандващ заповядва:

1. Да се разрушават и изгарят до основи всички населени пунктове в тила на германските войски на разстояние 40–60 км навътре от предния край и на 20–30 км вдясно и вляво от пътищата. За унищожаването на населените пунктове в указания радиус на действие да се хвърли незабавно авиацията и да се използват широко артилерийският и минохвъргачният огън, команди от разузнавачи, скиорски отряди и диверсионни партизански групи, снабдени с бутилки запалителна смес...

2. Във всеки полк да се създадат доброволни отряди от по 20–30 души за взривяване и подпалване на населени пунктове. Проявилите се храбреци да се представят за правителствена награда за безстрашни действия по унищожаването на населени пунктове...“^[13]

Факлоносците действат. Отблясъците от пожарите още по-контрастно открояват чернилката на зимното небе. Димят обгорените селски къщи.

Майки притискат с ужас разплаканите си деца. Ридания се носят над многострадалните села. Германците палят поселища, за да накажат партизаните. А сега и нашите палят къщите... Списъци за награждаване... „Доброволни отряди“... Но нали горят села и къщи там, където няма германци!... Трагедия, озарена от пурпура на факлите...

Войната е безмилостна. Не е изключено тези действия, да са създавали големи неудобства на окупаторите. Но за колко ли мъже и жени, старци и деца в нашата страна тяхната стряха е била последното крехко убежище, където се надявали да преживеят връхлетелите ги теглила, да дочакат своите войски, да спасят невръстните си дечица?

Кой ще каже какво повече има в тази заповед: военна целесъобразност или безумна жестокост? Това е решение в духа на Сталиновия морал. Той никога не жали хората. Никога! Стотиците, хилядите, милионите прекършени съдби на съотечествениците му отдавна са станали за него нещо в реда на нещата. Сега е вече безполезно да оспорваме със задна дата решението му за изпепеляване на населените пунктове в близкия тил на германците, но тази заповед е направо зловеща. За един епизод, свързан с осъществяването на тази страшна заповед, ми разказа армейски генерал Ляшченко. В края на 1941 г., спомня си Николай Григориевич, командвах полк. Бяхме в отбрана. Пред нас се мержелееха две села, като сега ги помня: Банновское и Пришиб. Дойде заповед от дивизията селата в границите на досегаемостта да се унищожат. Когато уточнявах в землянката подробностите как да бъде изпълнена заповедта, неочаквано, нарушавайки всякакво чинопочитание, се намеси възрастен боец свързочник:

„Другарю майор! Това е моето село... Там са жена ми, децата, сестра ми с нейните деца... Че как така — да се изгори?! Та нали всичко ще изгине!“

„Ти какво се бъркаш, дете не ти е работа? Ще видим.“

Накарах сержанта да излезе, а ние с командирите на батальони започнахме да мислим какво да правим. Помня, че нарекох заповедта „шашава“, за което щях за малко жестоко да си платя. Защото заповедта била издадена от Сталин. Спасиха ме от енкаведистите командващият армията Малиновски и членът на военния съвет Ларин. А тия села на другата сутрин ние превзехме с разрешение на командира на дивизията Заморцев... Мина без пепелища, завърши Николай Григориевич, пренесъл се сякаш за няколко минути в онова далечно и жестоко време.

А ето и втория документ, продиктуван от Сталин:

„До командващия Калининския фронт

11 януари 42 г. 1 ч. 50 мин. №170007

... На 11-и и в никой случай не по-късно от 12 януари да се овладее гр. Ржев... Ставката препоръчва да се използват за тази цел наличните в района артилерийски, минохвъргачни и авиационни сили и да се обстрелва и

бомбардира с пълната им мощност град Ржев без оглед на разрушенията в града, колкото и сериозни да са те.

Потвърдете получаването, донесете за изпълнението.

Й. Сталин“^[14]

Жалко, че Сталин не проявява същата решителност, когато в навечерието на войната разузнаването, военните и приятелите на страната съобщават, че Хитлеровата машина се е приготвила за страшен скок. А чак сега става нужда „да се обстрелва и бомбардира с всички сили град Ржев“... Когато човек чете безбройните документи на Ставката, пропити от една мисъл — да се спре, да се разгроми врагът, да се изгони от отечеството, — усеща и с последната си фибра, че е било възможно да не се допуснат бедствия с такива размери. А сега, демонстрирайки волята си, своята безпомощност, решителност и пълководческа непреклонност, Сталин е готов без никакво колебание да пали, да разрушава, да унищожава всичко, създадено от ръцете на съотечествениците му. Да, това често пъти е продиктувано от жестоката необходимост: мостове, железопътни гари и заводи трябва да се унищожават при отстъпление. Но едва ли една бедняшка сламена къщурка в някое руско село е щяла да стане убежище за окупатора.

Мисля, че документите на Ставката и Държавния комитет по отбраната трябва да бъдат издадени в специални сборници. В тях са отразени чутовната жертвеност на съветския човек, горчивината от катастрофите, неизбледните надежди, хилядите, милионите човешки драми и несъкрушимата вяра на народа в крайната победа. Дори когато нашите войски се оказват на Волга и Берлин безнадеждно се е отдалечил, Сталин получава писма от най-обикновени съветски хора с думи на подкрепа, с родолюбивото желание да дадат за фронта всичко, което имат, с молби на съвсем малки хлапета да бъдат изпратени на фронта. Подписите на Сталин върху хилядите документи на Ставката в никакъв случай не са свидетелство за неговата месианска роля. Месия е народът. А надрасканото със син молив върху документите е само свидетелство, че неговият притежател е бил длъжен да посвещава през цялата война волята и ума си на страшната борба със силите на злото, с които необмислено се е опитал да установи отношения на „дружба“ в навечерието на войната. Трудно е да се твърди, че умът и волята му

образуват Наполеоновия „квадрат“. Винаги по-релефно е проявявал волята си — безпощадна, жестока, зла. Догматичният му ум е силно нащърбен. Често, много често, особено в първия период на войната, пълководческият жезъл на „вожда“ далеч не сочи към най-правилните решения. Със сигурност може да се твърди, че не Сталин, а преди всичко военните около него са издигнали Ставката до равнището на колективен орган за стратегическо ръководство.

- [1] ЦАМО, ф.3, оп.11556, д.13, л.247-248. ↑
- [2] ЦАМО, ф.132, оп.2642, д.233, л.285-286. ↑
- [3] Пак там, ф.3, оп.11556, д.14, л.18. ↑
- [4] ЦАМО, ф.3, оп.11556, д.6, л.47. ↑
- [5] Пак там, д.14, л.62. ↑
- [6] ЦАМО, ф.96-А, оп.2011, д.5, л.70. ↑
- [7] Жуков, Г. К. Воспоминания и размышления. Т. 2, с.95. ↑
- [8] ЦАМО, ф.132-А, оп.2642, д.41, л. 75–81. ↑
- [9] ЦАМО, ф.132-А, оп.2642, д.41, л. 75–81. ↑
- [10] ЦАМО, ф.97-А, оп.2011, д.5, л.70. ↑
- [11] ЦАМО, ф.96-А, оп.2011, д.5, л.68-70. ↑
- [12] ЦАМО, ф.32, оп.1, д.16, л.19. ↑
- [13] ЦАМО, ф.3, оп.11556, д.5, л.51. ↑
- [14] ЦАМО, ф.3, оп.11556, д.6, л.20. ↑

„ГЛАВИТЕ“ НА ВОЙНАТА

Воденичните камъни на войната стриват на прах човешките съдби. Четири години тя поглъща в коша си все нови и нови жертви. Изкачил се наскоро след началото на войната на най-високите командни постове, Сталин не започва благодарение на това да вижда по-надалече и да прониква в нещата по-надълбоко. Отначало той си представя арената на войната така: две армии, които са се сблъскали „чело в чело“ в гигантското пространство от Баренцово до Черно море. Не умее добре да различава главните брънки на веригата, не може да разбере например защо Западният фронт под ръководството на Павлов е рухнал толкова бързо. Едва много по-късно, след войната, когато му показват някои трофейни документи, вижда колко огромна е била концентрацията на германските войски в направлението на главния удар. И в същото време колко равномерно е било разтегнато оперативното построение на съветските войски.

Стратегическото „зрение“ на Сталин идва постепенно. Например първият урок на войната, който той научава добре, му е преподаден още през юли 1941 г. Когато германците, след като овладяват Минск, се втурват към Смоленск и Москва, в един момент Сталин усеща, че Ставката няма „под ръка“ достатъчно стратегически резерви. Зад „гърба“ на фронта се оказват празни пространства. Последователното привличане на дошли от вътрешността на страната отделни съединения с цел да се заслонят отворите в издуващата се често пъти разкъсваща се фронтова „диафрагма“ дава възможност на противника да ги бие по части. От ония страшни юлски дни Сталин си взима добра поука — за сигурна и здрава отбрана (а после и за ударна сила при настъплението) са винаги нужни резерви, резерви и резерви, без които дори двушелонният боен ред не гарантира гъвкавост и непробиваемост на фронта.

Дълго време, практически през 41-ва и 42-ра година, Сталин се опитва само да отговаря на предизвикателствата, заплахите и ударите на противника. Едва след Москва и Сталинград добива увереност във възможността да му налага своята воля, да му диктува своите условия. Вече към края на 1941 г. върховният главнокомандващ разбира, че

както книгата се състои от отделни глави, свързани с общ сюжет, така и войната е верига от множество конкретни операции. След войната Поскръобишев си спомня, че малко преди крайната победа, след като обсъжда с началника на Генералния щаб Антонов неотложните въпроси по заключителните операции — Берлинската и Пражката, — Сталин неочаквано пита армейския генерал:

— Очевидно това ще бъдат последните наши настъпателни операции на Запад... И си мисля сега: а колко бяха всичко през тази война?

— Затруднявам се веднага да кажа — отговаря Алексей Инокентиевич Антонов, — но предполагам, че големи стратегически операции, включително отбранителни, сме провели повече от четирийсет.

Антонов е близо до истината: за периода 1941–1945 г. фронтите под ръководството на Ставката са провели около петдесет стратегически (отбранителни и настъпателни) операции. Докато първите десет-петнадесет „глави“ на войната върховният главнокомандващ, щабове и сражаващите се войски „пишат“ под диктовката на врага, останалите тридесет и пет-четиридесет те създават там и тогава, където и когато смятат за нужно. Главните герои във великата книга за войната са съветските мъже и жени, войниците, командирите, политическите ръководители. Колкото до самия летопис на този гигантски труд, той се е създавал в щабове на фронтите и на армиите, в Генералния щаб, в Ставката. В началото на войната фронтите са 5, но после стратегическата обстановка принуждава Ставката да ги увеличи (през юли 1943 г. например са били вече 12). Тази безпримерна епопея завършва на 8 фронта. След Сталинград Сталин не скрива увереността си, че е разкрил „тайните“ на стратегията, на оперативното изкуство и тактиката. Докато по отношение на стратегията той действително забележимо напредва, в оперативното изкуство и в тактиката си остава дилетант до края на войната. В една от телеграмите си до Александров и Фьодоров Сталин упреква командването на Воронежкия фронт, че не умее да воюва.

„Смятам, че е позор за командването на фронта поради немарливост и неразпоредителност четири наши

стрелкови полкове да бъдат обкръжени от вражеските войски. Би трябвало да се научите за три години война правилно да водите войските.“^[1]

„Би трябвало да се научите“ — така може да говори само човек, който отдавна се е научил. Сталин не се и съмнява, че е овладял изкуството на въоръжената борба така, както владее и изкуството на политическата борба. А чете нотации не на някакви митични Александров и Фьодоров, а на напълно конкретни личности. Както знаем, „вождът“ много обича „секретността“. И внася своя дял в стратегическата маскировка и дезинформирането на противника. Под името Александров от 15 май 1943 г. действа Василевски, а Фьодоров е Толбухин. Ето и оперативните псевдоними на някои пълководци. Валидността им е била предварително определена и държана, естествено, в най-строга тайна.

Баграмян И. Х. — Христофоров

Будьони С. М. — Семьонов

Булганин Н. А. — Николин

Василевски А. М. — Александров, Михайлов

Ватутин Н. Ф. — Фьодоров, Николаев

Воронов Н. Н. — Николаев

Ворошилов К. Е. — Ефремов, Климов

Жуков Г. К. — Константинов, Юриев

Конев И. С. — Степанов, Степин

Рокосовски К. К. — Костин, Донцов

Сталин Й. В. — Василиев, Иванов.

Сталин настоява за такова кодиране. Въпреки че и без истинските подписи може да се разбере кой изпраща едно или друго съобщение. Текстът на документа разкрива „тайната“. Ето например едно от многото съобщения:

„До другаря Константинов (Жуков)

Предавам ви съображенията на Михайлов (Василевски). Съобщете мнението си. От телеграмата на Михайлов не личи ролята на 57-а армия в общото настъпление за ликвидиране на обкръжения, противник.

След разговор с Михайлов се изясни, че 57-а армия ще действа от района на Ракитино, Кравцов и Цибенко в общо направление към совхоза Горная Поляна и Балка Песчаная...

Василиев (Сталин)“^[2]

Ако противникът бе успял да прехване и да дешифрира телеграмата, надали биха го заблудили типично руските имена...

Стига се дотам, че Ставката „заграбва“ не само определянето на общите и частните задачи на един или друг фронт, но в значителна степен и планирането на операциите. Създадените главни командвания на войските от направленията Северозападно, Западно и Югозападно веднага са поставени в безправно положение. И след създаването на главните командвания Ставката продължава да ръководи през главата им фронтите, да дава разпореждания, да държи за изпълнението на едни или други указания на върховния главнокомандващ. Често пъти се създава впечатление, че главните командвания са нужни на Сталин не за да бъде облекчено управлението на войските, а за да играят ролята на дежурни „изкупителни жертви“, на постоянни обекти за остра критика. В действителност те не са имали право да се разпореждат с намиращите се резерви и авиационни съединения, дори и да взимат самостоятелно решение без съгласуване със Ставката. При разговорите си с командващите фронтове Сталин не само не се съобразява с плановете и разпорежданията на главните командвания, но често пъти ги избутва встрани. Разговаряйки например по прекия телефон с командващия Кримския фронт генерал Козлов, Сталин нарежда:

„Цялата 47-а армия трябва незабавно да започне изтеглянето си зад Турския вал, като се организира ариергард и се прикрива от авиацията... Всички заповеди на гладното командване, противоречащи на току-що предадените нареждания, можете да смятате, че не подлежат на изпълнение...“^[3]

Главните командвания и техният немногоброен апарат се използват най-често за реализиране не на собствените им замисли и планове, а на директивите на Ставката. И до края Сталин така и не стига до принципност в отношенията си е главните командвания. Няколко месеца след създаването им са разформирвани. Наистина след известно време двете главни командвания отново са възстановени, но ще просъществуват само до лятото на 1942 г. Сталин вижда в това оперативно звено за ръководство на фронтите само междинна брънка. При строгата централизация, която той винаги поддържа, тези регионални органи за стратегическо ръководство изобщо не могат да се проявят.

Както стана дума, по-малко от една четвърт от всички операции са отбранителни. А как Сталин и Ставката ги подготвят и водят, ще ви кажа веднага; повечето стратегически отбранителни операции през 1941 г. (в Прибалтика през юни-юли, в Белорусия — пак по това време, в Западна Украйна — през лятото, в Заполярието и в Карелия — през есента, Киевската операция — през юли и август, Смоленската — през периода юли-септември, както и някои други) изобщо не са планирани предварително. Провеждането им е наложено от противника, той диктува условията и действията на съветските войски често имат спонтанен характер.

В годините преди войната въпросите по организирането и воденето на продължителна стратегическа отбрана в мащабите на цялата страна не са разработвани както трябва нито на учения и маневри, нито на теория. По всяка вероятност оня, който преди войната би предложил да се разгледа възможността за организиране на отбрана по Днепър, край Москва или край Ленинград, незабавно е щял да бъде обвинен в поражение, в измяна и предателство. Не е предприемано дори и едно абстрактно по същината си изучаване на въпросите по организиране на стратегическа отбрана в големи мащаби по отношение на времето и пространството. Ето тук със своята политика и погрешни действия Сталин до голяма степен „осигурява“ на противника изненадата.

Ставката и командванията на фронтите, давайки директиви и заповеди за стратегическа отбрана, преследват една главна цел: да бъде спрян и обезкървен противникът и да се създадат благоприятни условия за контранастъпление. Макар че по-късно, с благословията на

Сталин, пропагандистите и някои историци започват да виждат в катастрофалното отстъпление дълбоко скрит замисъл „да бъде изтощен врагът“ с активна отбрана. Към преднамерена, планирана стратегическа отбрана съветските войски прибегват, ако не се лъжа, само веднъж — през лятото на 1943 г. Сталин не обича отбраната, нервничи, не разбира същината ѝ. Старае се да решава отбранителните задачи не само с оперативни средства, но и с чисто административно-наказателни методи като споменатите вече заповеди №270 от 16 август 1941 г. и № 227 от 28 юли 1942 г., както и с редица допълнителни разпореждания за активизиране на действията на преградните отряди и частите на НКВД в тила на фронтовете по най-опасните направления.

Върховният главнокомандващ няма опит в организирането на стратегическата отбрана. Но такъв опит нямат тогава и по-голямата част от военачалниците. Трябва да се има предвид, че пак по-голямата част от кадровия състав на Червената армия още през 1941 г. излиза от строя — толкова много са убитите, пленените и ранените военачалници. И макар че лятно-есенната кампания през 1942 г. се развива вече по-благоприятно (битката край Москва дава морален допинг на войските, противникът не настъпва вече по целия фронт, а само по Югозападното направление и в значителна степен загубва първоначалната внезапност на ударите си), Сталин като върховен главнокомандващ не може да вникне по-задълбочено в особеностите на отбранителните сражения. Ясно му е само, че размахът на отбранителните операции през лятото на 1942 г. не може да бъде вече такъв, както през 1941 г. Тогава дълбочината на отстъплението на нашите войски е от 850 до 1200 километра.

Сталин мисли, че вече е малко вероятно каквото и да е по-голямо или по-ограничено съществено отстъпление. В заповедта си по случай Деня на Червената армия — 23 февруари 1942 г. — народният комисар на отбраната заявява: „Ликвидирано е онова неравенство в условията на войната, което беше създадено от внезапността на немскофашисткото нападение... Достатъчно беше да изчезне в арсенала на немците моментът на внезапност, за да се изправи немскофашистката армия пред катастрофа.“^[4] Но Сталин пропуска обстоятелството, че концентрирането на противниковите войски в потесни участъци от фронта и съсредоточаването им там, където той като върховен главнокомандващ не е очаквал, ще поставят отново

Червената армия в критично положение, макар и по-малко опасно, отколкото предишната година. Но и сега, пробивайки фронта на няколко места, противникът успява да се придвижи на 500–650 километра (почти два пъти по-малко, отколкото през 1941 г.). През идната година пространствените успехи на германците ще се ограничат само до 20–30 километра... Нашето командване не успява своевременно да охлади и задържи настъпателния устрем на германските войски през лятото на 1942 г., защото Сталин надценява собствените ни сили и настоява през цялото време да се осъществяват едновременно, макар и частични настъпателни операции. И само благодарение на големите стратегически размествания на войските най-сетне врагът е спрял на Волга. През втората половина на 1942 г. Ставката е принудена да изпрати на Югозападното направление над 100 стрелкови и танкови съединения и около 15 танкови корпуса. Ето до какво довежда фактът, че отново не са определени точно и навреме възможните направления и противниковите основни усилия.

През 1941 г. Сталин сбърква, решавайки, че главния си удар германската армия ще нанесе по Югозападното направление. Необходими са големи прегрупирания на войските и до началото на нашето зимно настъпление на Западното направление са струпани над половината от всички съветски дивизии, Сталин, както и Ставката като цяло смятат, че Западното направление ще остане главно за немците и през 1942 г., макар да допускат възможността от мощен удар и в югозападно направление. Но по време на лятната кампания през 1942 г. противникът нанася главния си удар в Югозападното направление. Налага се изводът, че през първия период на войната през лятото на 1941 и през 1942 г. Ставката не успява да определи вярно направленията на противниковите главни удари. За да се стигне и двата пъти до крайните изводи, които по-късно се оказват погрешни, е помогнал Сталин.

След като в Ставката са обсъдени плановете за 1942 г., Сталин настоява, както стана вече дума, да се изпрати „Директивно писмо“ до военните съвети на фронтовете и армиите, което да ги ориентира към настъпателни действия. В писмото се посочва, че „противникът е преминал към отбрана и строи отбранителни укрепени линии с цел да задържи придвижването на Червената армия“^[5]. Но се налага да се водят отбранителни сражения, за каквито войските не са се готвили

достатъчно. А Сталин поставя задачата „през 1942 г. да се осигури пълен разгром на Хитлеровите войски“. Още веднъж ще кажа, това е разбираемо от гледна точка на общото желание на съветския народ, но е било нереално.

Бие на очи, че когато разговаря с главнокомандващите и командващите фронтове по време на отбранителните операции, Сталин се чувства по-малко уверен, отколкото, когато войските настъпват. Често оставя Шапошников или Василевски, а по-късно и Антонов да ръководят обсъжданията, намесвайки се накрая в повечето случаи по едни и същи „парливи“ въпроси: да даде ли, или да не даде Ставката войски от резерва; препоръчва, кажи-речи винаги, да се използват по-активно авиацията и освен това се заканва на един или друг командващ армия или командир на корпус, които „объркват хорото“. Е, и още нещо: обичал е да напомня и за бдителността... Има десетки негови указания по този въпрос. Какво да се прави, характерът си казва думата. Ще предложа на вниманието ви няколко фрагмента от негови указания до отбраняващите се войски.

На 22 юни 1942 г. в края на разговора Сталин учи Тимошенко: „Евакуирането на фронтовата зона е нужно също и затова, за да не остане в тази зона нито един агент, нито едно подозрително лице, за да бъде стопроцентово чист войсковият тил...“^[6]

На 22 юли същата година, разговаряйки с командващия Южния фронт Малиновски, Сталин дава израз на недоволството си от разузнавателните данни: „На вашите разузнавателни данни малко може да им се вярва. Съобщението на полковник Антонеску е прехванато и от нас. Телеграмите на Антонеску нямат за нас голяма стойност. Вашите авиоразузнавателни сведения също нямат голяма стойност. Нашите летци не знаят бойните редове на сухопътните войски, всяка по-голяма каруца с чергило им се струва танк, при което дори не са способни да определят чии именно войски се движат в една или друга посока. Летците разузнавачи много пъти са ни заблуждавали и са ни давали неверни сведения. И затова донесенията на летците разузнавачи приемаме критично и с големи уговорки. Единственото сигурно разузнаване е войсковото разузнаване, но именно войсково разузнаване нямате или е много слабо.“^[7] Но, когато в един от докладите си Жуков съобщава „на наша страна премина немски войник, който е съобщил на войсковото разузнаване, че през нощта 267-а пехотна дивизия е

сменила 23-а пехотна дивизия и че е видял части на SS“, Сталин предупреждава: „Не вярвайте много на военнопленниците“^[8]. Всъщност Сталин предпочита на никого да не вярва — нито на пленници, нито на докладите на разузнавачите, нито на радиозасечките, нито на оценките на командващите.

През 1941 и 1942 г., изпитвайки неувереност, която умее добре да скрива, върховният главнокомандващ все по-активно взема радикални решения. Едно от тях например е свързано с необходимостта от инженерно укрепяване на позициите; На Московското и Ленинградското направление са укрепени по 3–5 отбранителни линии, извършват се огромни инженерни работи. Сталин взема безпрецедентно решение — да бъдат създадени 10 инженерно-строителни армии, които са изпълнили предназначението си. През 1942 г. те постепенно са разформирани. Така че в първата година, година и половина от войната Сталин търси различни пътища, за да бъде заздрана отбраната на фронтите.

Понякога му хрумва една или друга маниакална идея и той успява да я осъществи. Споменах, че е повярвал в големите възможности на леките кавалерийски дивизии, които, както го уверявал Будьони, щели да парализират тиловете на немските войски. Шапошников и Василевски изразяват предпазливо скептицизма си, но Сталин държи упорито на своето:

— Вие подценявате възможностите на бързите подвижни кавалерийски съединения. Мисля, че могат с рейдовете си да дезорганизират управлението, връзките, снабдяването, тиловете на немците... Как не разбирате това!

— Но за прикриването им от противниковата авиация ще са нужни допълнителни сили. Без авиационно прикритие те са беззащитни. При това кавалерийските дивизии са много утежнени — като че ли на себе си казва Шапошников.

Но съпротивата е слаба. Бързо започват да никнат леки кавалерийски дивизии с трихиляден състав. Към 1 януари 1942 г. броят им достига 94. Направени са опити за широко използване на кавалерията в нападенията по тиловите органи на фашистките войски. Някои от тези наскоци се оказват повече или по-малко сполучливи. Но след като германското командване започва да използва против кавалерията авиацията си, тези дивизии понасят големи загуби, тъй

като нямат ефикасни средства за противовъздушна отбрана и не притежават достатъчна ударна мощ. Към края на 1942 г. броят на кавалерийските дивизии намалява, макар че до края на войната остават в строя 26 съединения. Сталин не настоява повече за масово използване на кавалерията и възлага на „червения конник“ с анахронично мислене — Будьони — да се занимава с нея. Със заповед на Ставката №057 от 25 януари 1943 г. маршалът на Съветския съюз Будьони е назначен за командващ кавалерията на Червената армия. Негов заместник става генерал-полковник Городовиков. През май 1944 г. Сталин си спомня още веднъж за кавалерията:

„До командващите войските на фронтите
Копие: до др. Александров (Василевски)
до др. Будьони

Опитът от настъпателните операции на Червената армия през 1943 и 1944 г. показва, че там, където кавалерийските съединения се използват масирано, където се усилват с механизирани и танкови съединения и се поддържат от авиацията, там, където се използват по откритите флангове на противника за удар по тиловите му органи или за преследване... там кавалерийските съединения дават винаги добър боен ефект.

Като примери за правилно използване на кавалерийските съединения могат да служат 1-ви, 2-ри, 3-и и 4-и украински фронт с действията на 1-ви и 6-и гвардейски кавалерийски корпус, 4-и и 5-и гвардейски казашки корпус...

Като примери за неправилно използване на конницата могат да служат 1-ви прибалтийски, бившият Западен и 1-ви белоруски фронт, където 3-и и 6-и, 2-ри и 7-и кавалерийски корпус бяха подчинени на армиите и се използваха за тясно тактически цели.

Заповядвам: кавалерийските корпуси да се извадят от подчинение на командващите армия и да се използват занапред като средство на фронтното командване за

развиване на успеха и за удари по тиловите органи на противника...

1 май 1944 г. 24:00

Й. Сталин
Антонов“^[9]

Заблуждавайки се относно настъпателната мощ на конницата, Сталин не разбира колко незначителна е ролята на кавалерията в съвременната война. Юначните времена, родили легендите за червените конници, са си отишли. В тази война кавалерията е способна да изпълнява само второстепенни, спомагателни задачи. Както винаги, Сталин дума не обелва за злополучните, предложени лично от него идеи. „Хвърковатите кавалерийски дивизии“, за съжаление, не парализират германските тилове, както му се иска на върховния главнокомандващ.

В настъпателните операции Сталин се чувства значително по-уверен. И винаги е нетърпелив. При планирането на бойните действия през лятото на 1942 г., въпреки предупрежденията на Шапошников и на други военачалници, той е склонен да води активни действия по всички направления, без да съществува възможности за това. Битката край Москва убеждава върховния главнокомандващ колко важно е да се концентрират усилията в определено направление. Но веднага щом постига първия стратегически успех, той решава, че сега вече е по силите на Червената армия да води същите бойни действия по всички направления. Както си спомня Жуков, върховният главнокомандващ много пъти твърди, че след битката край Москва „немците няма да издържат на ударите на Червената армия, стига само да бъде организиран умело пробивът в отбраната им. Оттук именно се появи у него идеята да се започне, колкото е възможно по-скоро, общо настъпление по всички фронтове, от Ладожкото езеро до Черно море“. За разсъжденията на върховния главнокомандващ Жуков пише следното:

„— След поражението си край Москва немците са обкръжени, лошо са се подготвили за зимата. Сега е най-

подходящият момент за преминаване в общо настъпление...

Никой от присъстващите не възрази против това и Сталин започна да развива своята идея по-нататък:

— Нашата задача е да не дадем на немците да си поемат дъх, да ги изтикаме на запад без спиране, да ги принудим да изразходват резервите си още преди да настъпи пролетта.

Произнася натъртено думите «преди да настъпи пролетта», спира за малко и после обяснява:

— Тогава ние ще имаме нови резерви, а немците няма да имат вече резерви...“^[10]

Членовете на Политбюро и Ставката се съгласяват със Сталин, макар че по време на внимателното обсъждане Жуков, Шапошников и Василевски изказват съмненията си за реалността на замисъла. Но с няколко остри реплики Сталин кара всички да приемат становището му. Когато е уверен в нещо, трудно е да бъде разубеден. Не му въздействат дори разумните доводи. Решено е с войските на Северозападния, Калининския и Западния фронт, а също и със силите на Ленинградския, Волховския, Югозападния, Южния и Кавказкия фронт и Черноморския флот да се нанесат удари по противника. Както знаем днес, настъпателните операции на съветските войски в лятно-есенната кампания през 1942 г. не са имали успех. Ставката е разочарована от това, че Северозападният фронт не разгромява демянската групировка на противника. При явното си превъзходство в силите повече от двайсет съветски дивизии се опитват през целия май да сломят съпротивата на германските войски, но не успяват. Запазени са няколко заплашителни телеграми на Сталин до командването на фронта. Но и това не помага... Просто немците воюват по-добре от нас. Тесният, така наречен „рамушевски коридор“, атакуван от 11-а и 1-ва армия, не е прерязан с насрещни удари. Войските действат шаблонно, без инициатива. Дежурните съвети на Сталин „да се използва по-активно авиацията“ и да се създават „ударни юмруци“ имат твърде общ характер и не са в състояние да помогнат на фронта. В същото време все повече изнемогва полуобградената 2-ра ударна

армия на генерал-лейтенант Власов. Сталин обвинява командващия Ленинградския фронт Хозин в „безинициативност и безотговорност“. Ясно е каква заплаха се крие в тия думи. Точно тогава Жданов съобщава за сигналите на заместниците на командващия фронта Запорожец и Мелников относно „недостойното поведение на Хозин“. Сталин избоботва в слушалката:

„Виж и доложи...“

Тогава Жданов поисква от Хозин обяснения по повод на обвиненията, отправени му от политическите му заместници. На 3 юни 1942 г. Хозин пише писмо до Жданов, в което посочва: „Запорожец ме е обвинил в битово разложение. Да, два-три пъти бяха при мен в квартирата телеграфистките, гледаха кино... Обвиняват ме, че много водка съм изразходвал. Не казвам, че съм въздържател. Изпивам преди обяд и на вечеря понякога две, понякога три чашки... Със Запорожец след тия сплетни не мога да работя...“^[11] Два дни по-късно Жданов звъни на Сталин. След задължителния доклад казва най-накрая:

„А Хозин най-добре е да бъде освободен... С него работите не вървят.“

Със заповед на Ставката от 9 юни генерал-лейтенант Хозин е отстранен от командването на Ленинградския фронт. Наскоро след това Сталин го назначава за командващ армия, а малко по-късно го прави генерал-полковник и му възлага Особената група. После Хозин командва 33-а и 20-а армия, а още по-късно става заместник-командващ Западния фронт. Често пъти е трудно да се разбере смисълът на безкрайните прехвърляния на генерали от място на място. Обаче Сталин следи най-бдително за разместванията. И не прощава провиненията. На 8 декември 1943 г. Хозин пак попада в заповед на Ставката:

„За бездействие и несериозно отношение към работата генерал-полковник Хозин се отстранява от длъжността заместник-командващ Западния фронт и се оставя в разпореждане на началника на Главно управление «Кадри» при Народния комисариат на отбраната.

Й. Сталин
Жуков“^[12]

Един ден Сталин, вече след Сталинград, когато вятърът на победата започва все по-силно да надува платната на неговата слава, след като изслушва Антонов, новия началник на Оперативното управление и първи заместник на началника на Генералния щаб, неочаквано се „разприказва“.

„Искреността“ на Сталин е била предизвикана може би от някакво недоумение, от друга страна, върховният главнокомандващ сигурно е искал да „поопипа“ по-обстойничко Антонов. Когато Антонов поисква разрешение да излезе, Сталин неочаквано откликва с дълъг въпрос, а всъщност разсъждение:

— Другарю Антонов! Вие никога ли не сте се замисляли защо много от нашите настъпателни операции през четирийсет и втора година се оказаха незавършени? Ето например Ржевско-Вяземската операция със силите на два фронта, операцията за деблокиране на Ленинград, зимното настъпление на войските на Южния и Югозападния фронт. Впрочем, нали вие бяхте началник-щаб при Малиновски?

— Да, другарю Сталин...

— В Крим имахте две армии и претърпяхте поражение, а после Харков... С какво си обяснявате тези провали? Само не ми казвайте, че съотношението на силите било еди-какво си, че сте разхвърляли на широк фронт средствата и авиацията и че лошо сте използвали танковете...

Антонов, който преди войната преподава обща тактика, не изгубва самообладание и доста ясно излага своето виждане за причините за несполуките:

— Миналата година, пък и сега още нашите действия са шаблонни. Ние не се бяхме научили да пробиваме отбраната едновременно на няколко участъка, използвахме незадоволително танковите съединения за развиване на успеха...

— Правилно започнахте, а после взехте да навлизате в подробности... Главното е в това — и върховният главнокомандващ поглежда многозначително Антонов, че след като се научихме да се отбраняваме, лошо, пък и сега не много по-добре, се справяме с настъплението. Накратко, все още не умеем добре да воюваме...

Сталин пак поглежда Антонов, усмихва се неочаквано — нещо, което крайно рядко се случва с него — и тихичко изрича:

— Свободен сте.

След победата при Сталинград у вожда укрепва увереността, че разгромът на фашистките войски не е кой знае колко далече. След като изслушва в последните дни на декември 1942 г. доклада на началника на Главното политическо управление Шчербаков за политическата работа в армията, Сталин, наблягайки върху всяка дума, казва: „Нужно е бойците да се настройват за изпълнението на конкретната задача: 1943 г. трябва да бъде гибелна за фашистките мръсници! Дайте указания на политическите органи да засилят работата си по укрепването на бойния дух. Ще настъпваме много и на широк фронт. Да, точно така, ще настъпваме! Само с отбрана и без настъпление фашистите няма да бъдат разгромени.“^[13] Сталин разбира, че освен уменията да се настъпва, каквото все още е недостатъчно у бойците и командирите и особено у висшия ръководен състав, са нужни висок боен дух, способност и готовност на хората да проявяват твърда воля за борба и победа. Такава воля, както и умение да се настъпва, често пъти не достигат. По указание на Шчербаков в политическите управления на фронтовете и в политическите отдели на армиите, корпусите и дивизиите се водят специални занятия с политическите работници и партийните активни за формите и начините за поддържане на висок настъпателен дух. В партийния архив е запазен доклад на Мехлис, изнесен на 9 януари 1943 г. пред политработниците от 2-ра ударна и 8-а армия на Волховския фронт. Темата е „За политическата работа в настъпателната операция“.

Мехлис, понижен в длъжност и звание от Сталин за кримската катастрофа, започва всеки нов ред от доклада си със славословие към върховния главнокомандващ: „Годината 1943 по указание на другаря Сталин (същите приказки са казвани и в началото на 1942 г. — б.а.) трябва да стане година на пълен разгром за немските завоеватели. С отбрана ние не можем да спечелим войната. Както се казва в наскоро излезлия сталински «Боен устав на пехотата», «За съветските войски настъплението е основен вид бой».“

По-нататък Мехлис се опитва да приспособи „теорията“ към политическата работа за увеличаване на моралния потенциал. „На война плътта намира изява в животинския инстинкт за самосъхранение, в страха от смъртта. А духът намира израз в патриотичното чувство на защитник на родината. Между духа и плътта

възниква подсъзнателна, а понякога и съзнателна борба. Ако плътта вземе връх над духа — пред нас ще се появи страхливец. И обратно.“ Мехлис отделя особено внимание на необходимостта да проповядва увереност в мъдрото Сталиново ръководство. „Начело на страната, начело на армията стои великият пълководец другарят Сталин, чиято гениалност, воля за победа и непоколебимост нямат равни на себе си сред съвременниците му.“^[14] Естествено, Мехлис не се залавя да напомня за своя „метод“ за разгаряне на „настъпателен жар“, използван от него в Крим през пролетта на 1942 г. Тогава той забранява да се копаят дълбоки окопи, а на плахо възразяващите командири безапелационно заявява: „Окопите — това е отбранителна психология. В най-близките дни тръгваме в настъпление. Другарят Сталин постави задачата в най-скоро време да освободим Крим.“

Струпалите се накуп като на парад дивизии с едва-едва оформена „плитка“ отбрана, с изнесени кажи-речи на предния край щабове на армиите и позиции на тежката артилерия стават обект на убийствения немски удар. Козлов и Мехлис, мислещи само за настъпление, довеждат фронта до тежко поражение.

Не си поставям за цел да разглеждам конкретните „глави“ на войната (по-подробно ще се спра на Сталинградската битка и на ролята в тях на върховния главнокомандващ. Но ще спомена, че след битката при Сталинград чувствително се повишава оперативното майсторство не само на командирите, щабовете и ръководените от тях войски, но забележимо по-ефективно започва да работи и Ставката. Сталин успява да вдъхне на най-висшия военен орган по-голям динамизъм, повече целенасоченост и обоснованост на решенията.

Войната е суров учител. Милионите жертви, несполуките, катастрофите, от една страна, и невижданото мъжество на съветските воители, от друга, не може да не са научили на военно изкуство военачалниците и пълководците, много от които се изкачват в горните етажи на военната структура буквално в навечерието на войната или едва в хода на бойните действия. Кървави са уроците на войната. Невъзможно е било да не оставят диря и у Сталин; той започва да действа по-предпазливо, по-обмислено, по-целенасочено. Но стилът му — насилнически, груб, често пъти безпощаден спрямо претърпелите поражение — си остава същият. С годините нещо се променя и у него, обаче диктаторската, цезарската му природа още по-

силно се проявява и добива още по-ясни очертания. „Тежката му ръка“, безапелационността, категоричността и подозрителността му са почувствали мнозина, които са били в досег с него по време на войната. Но тогава е било трудно да се види тази страна на характера му. Та нали Сталин е бил за всички месия, спасителят, победоносният пълководец! За да се преценят действията му във връзка с настъпателните операции, може да се прегледат някои извадки от неговите директиви, разпореждания и заповеди през втория и третия, последния период на войната:

„Южния фронт
до другарите Еръоменко и Хрушчов
Копие: до др. Малиновски

Превземането на Батайск от нашите войски има голямо историческо значение. С овладяването на Батайск ние преградихме пътя на противниковите армии към Северен Кавказ, няма да позволим да се изтеглят в районите на Ростов, Таганрог и Донбас 24 немски и румънски дивизии. Врагът в Северен Кавказ трябва да бъде обкръжен и унищожен, така както беше обкръжен и унищожен при Сталинград...

23.01.43 06:30 мин.

Й. Сталин
Потвърдено по телефона. Боков^[15]

Но за съжаление трудно е да се повтори битката при Сталинград. Желанието на Сталин не е подкрепено нито с майсторството, нито с възможностите на съветските войски. Част от силите на 1-ва танкова армия на вермахта си пробива път през Ростов към Донбас, а останалата част се отдръпва към Таманския полуостров и долното течение на Кубан...

„Югозападния фронт
до др. Фьодоров (Толбухин)

Вместо предложения от вас план на операцията по-добре би било да се приеме друг план с ограничени задачи, но по-осъществими в дадения момент. Общата задача на фронта в най-близко време ще бъде да не се допусне изтеглянето на противника към Днепропетровск и Запорожието и със силите на целия фронт да се вземат всички мерки, за да се задържи донецката групировка на противника в Крим, да се затворят проходите през Перекоп и Сиваш и по този начин донецката групировка на противника да се изолира от неговите войски в Украйна. Операцията да започне възможно най-скоро. Вашето решение пратете в Генералния щаб за сведение.

11.2.43 г. 04:05 мин.

Василиев (Сталин)

Предадено по телефона от другаря Сталин. Боков“^[16]

От текста на телефонограмата вече се усеща пълната увереност на Сталин в собствените действия. С лека ръка отклонява плана на Толбухин и диктува свой, без да бъде предварително разработен в Генералния щаб. А решението на Толбухин, както личи от шифрованата телеграма, трябва да се основава напълно на разпореждането на Сталин и да бъде изпратено после в Генералния щаб само „за сведение“. Докато по-рано Сталин не взема еднолично подобни решения, а се обляга повече на Генералния щаб, сега той вече се чувства способен да взема самостоятелно важни и отговорни решения. Друг е въпросът, доколко са мъдри и обосновани; може например различно да се оценява стремежът му да „се задържи“ и да „се затвори“ германската групировка в Крим.

Сталин се научава да ръководи бойни действия и сега иска всички да се научат. По негова инициатива във войските се изпращат многобройни директивни писма, с които се предписва по-активно да се овладява опитът от настъпателните действия. Ето един от тези документи, адресирани през май 1944 г. до командващите фронтове:

„Във всички фронтове да се организират разбори на проведените най-характерни операции и боеве. Разборите с

командващите и началник-щабове на армиите и корпусите и с началниците на родовете войски във фронта и армиите да преминават под ръководството на командващия фронта, а с командирите на дивизии и полкове и със съответните началници на родовете войски — под ръководството на командващия армията. На разборите наред с изтъкването на положителните страни в бойните действия на собствените войски да се разкриват проявилите се недостатъци в организирането и воденето на операцията и боя, по-специално недостатъците в използването на родовете войски, в организирането на взаимодействието им и в управляването на войските и да се дават указания относно начините за отстраняването им.“^[17] Може би наред с бойната им и кървава практика този „учебен курс“ също е помогнал на съветските войски да завършат победоносно последната година от войната?

Връщайки се на разсъмване във вилата си, Сталин, притваряйки очи, изрежда в паметта си веригата от операции, „минали“ през мозъка, нервите и намеренията му. Времето бързо тече, но почти с всяка от тях са свързани някакви спомени, потънали в миналото вълнения, приятни чувства след поредния успех. Наистина, колко много операции са минали през неговото съзнание през 1943, но особено през 1944 и победоносната 1945 г.: Орловска, Белгородско-Харковска, Смоленска, Донбаска, Черниговско-Полтавска, Новоросийско-Таманска, Нижне-Днепровска, Киевска, Ленинградско-Новгородска, Кримска освободителна, Виборгско-Петрозаводска, Белорусска, Лвовско-Сандомирска, Яшко-Кишиневска, Източнокарпатска, Белградска, Будапещенска, Висло-Одерска, Виенска, Източнопомеранска, Берлинска, Пражка... Не, колкото и да рови в паметта си, Сталин не може сега да си спомни всичко. Непрекъснато го измъчва и мисълта: върху петдесетте отбранителни и настъпателни операции (а дали са само толкова?!) е опънато огромното платно на войната с нейните сражения, боеве, поражения и победи. И всичко това е „минало“ през главата и сърцето му, силно и отведнъж е състарило вече не тъй младия върховен главнокомандващ. Сега той

мисли за себе си, а не за народа, не за милионите негови съотечественици, за които тази война също е „минала“ през умовете и сърцата им, но не само през ума и сърцето, а и през реки от собствената им кръв, които са заплатили за победата в нея с милиони човешки живота.

Сталин е свикнал отдавна да борави със съдбите на милиони хора. Те са безликото множество, а той — „вождът“. Убеден е, че така е било винаги, от паметивека. Така и ще бъде. Прелистих стотици и стотици оперативни документи, диктувани или подписани от Сталин през четирите години на войната, но не срещнах, струва ми се, нито един, с който да е поставена задачата да се пести живата сила, да не се хвърлят бойците в неподготвени атаки, да се проявява грижа за опазване живота на неговите съотечественици... Сигурно не съм прав. Има един документ, който никак не съответства на характера на Сталин. Ще ви го цитирам.

„До командващия Западния фронт др. Жуков
До члена на военния съвет на Западния фронт др.
Булганин
До заместник-командващия Западния фронт др.
Романенко
До командващия 61-ва армия др. Белов
До командващия 16-а армия др. Баграмян
17 август 42 г. 22 часът 00 мин.

По донесения от щаба на Западния фронт 387-а, 350-а и част от 346-а стрелкова дивизия от 61-ва армия продължават да водят бой в обстановка на обкръжение и въпреки и нееднократните указания на Ставката помощ и досега не им се оказва. Немците никога не изоставят своите части, обкръжени от съветски войски, и с всички възможни сили и средства се мъчат на всяка цена да си проправят път към тях и да ги спасят. У съветското командване трябва да има по-голямо другарско чувство към неговите обкръжени части, отколкото у немско-фашисткото командване. В действителност обаче се оказва,

че съветското командване проявява значително по-малко грижи за своите обкръжени части, отколкото немското. Това е позор за съветското командване...“^[18]

Но и тук Сталин призовава към грижи „за своите обкръжени части“, като че ли повече защото „немците никога не изоставят своите части, обкръжени от съветски войски“. Мотивът не е само странен, но и унизителен. Да се проявяват грижи за обкръжените, защото противникът ги проявявал... Много от командващите фронтове или командири на дивизии, както и много командири и политработници от различни рангове са изпитвали чувство на бойно другарство, чувство на болка за убитите, на горчивина за напразните загуби. Сталин смята, че войната, която е жестока по своята същност, оправдава и най-големите загуби. Докато командирите и бойците все още не са се били научили да воюват по правилата на военното изкуство, неумелите настъпателни операции и челните преки атаки на германските позиции са били продължителни и кървави. А същината на тези правила се свежда в края на краищата до една проста максима: поставените цели и победата да се постигнат с възможно най-малко жертви.

Често пъти в действията на Сталин виждаме само крайния резултат. А той е победоносен. И това дава основание благожелателно настроените чуждестранни автори да оценяват със суперлативи пълководческото изкуство на съветския върховен главнокомандващ. В своята интересна книга „Моята Русия“ Питър Устинов пише: „Вероятно никой друг освен Сталин не би могъл да направи същото във войната с такава степен на безпощадност, гъвкавост или целенасоченост, каквато изискваше успешното водене на войната в такива нечовешки мащаби.“^[19] Не мога да се съглася с главното: „никой друг“. Ако това се отнася до „степената на безпощадност“ — да, сигурно е така. Но колкото до „гъвкавостта и целенасочеността“ — Русия никога не е била бедна на таланти. Винаги ги е имало, макар да са били унищожавани.

... Прекарвайки през съзнанието си десетките извършени операции, Сталин все пак отделя две от тях, най-близките до сърцето му — Сталинградската и Берлинската. След първата той отново се почувства не само политически вожд, но и пълководец. Втората увенча

чудовищната по напрежение и ожесточеност четиригодишна битка. Това е триумф, който с един замах „изтри“, както му се струва, всички грешки и недомислици, „оправда“ безбройните жертви.

Имаше много победи след пораженията. Но Сталинград е град, който носи неговото име, а той именно стана причина за решителния поврат в хода не само на Отечествената, но и на цялата Втора световна война.

---

[1] ЦАМО, ф.3, оп.11550, д.13, л.209. ↑

[2] ЦАМО, ф.132-А, оп.2642, д.32, л.208. ↑

[3] Пак там, ф.96-А, оп.2011, д.26, л.78-80. ↑

[4] Сталин, И. В. О Великой Отечественной войне Советского Союза. М., 1946, с.78. ↑

[5] ЦАМО, ф.132-А, оп.2642, д.41, л.79-81. ↑

[6] ЦАМО, ф.96-А, оп.20) 1, д.26, л. 94–102. ↑

[7] Пак там, 114–122. ↑

[8] Пак там, 156–157. ↑

[9] ЦАМО, ф.132, оп.1, д.96, л.21. ↑

[10] Жуков, Г. К. Воспоминания и размышления. Т. 2, с. 232–233.

↑

[11] ЦПА ИМЛ, ф.77, оп.3, д.133, л.1-4. ↑

[12] ЦАМО, ф.3, оп.11556, д.14, л.86. ↑

[13] ЦАМО, ф.32, оп.193, д.109, л.6-29. ↑

[14] ЦПА ИМЛ, ф.386, оп.1, д.1, л.2-55. ↑

[15] ЦАМО, ф.132-А, оп.2642, д.13, л.163-164. ↑

[16] Пак там. ↑

[17] ЦАМО, ф.132-А, оп.2642, д.35, л.41. ↑

[18] ЦАМО, ф.3, оп.11556, д.9, л.287. ↑

[19] Ustinov, P. My Russia. Boston-Toronto, 1983, p.146. ↑

СТАЛИНГРАДСКОТО ПРОСВЕТЛЕНИЕ

За Сталинградската битка са написани десетки книги. И затова нямам никакво намерение да рисувам картината на тази забележителна операция от Втората световна война. Тя е добре известна. Моята задача е скромна: да покажа ролята на върховния главнокомандващ в това повратно сражение.

Вече споменах, че през цялото време Сталин е държал основните сили в центъра на съветско-германския фронт. Изпатил си веднъж от погрешната си оценка преди войната при определянето на направлението на главния удар на противника и преживял най-тревожните дни в живота си, когато германските войски са толкова близо до Москва, че би я достигнал снаряд от далекобойно оръдие, Сталин съсредоточава основните стратегически резерви по Западното направление. Но когато през втората половина на юни 1942 г. концентриралият големи сили противник започва настъпление по Югозападното и по Южното направление, става ясно, че резервите са нужни именно тук. До началото на юли отбраната на нашите войски се оказва пробита на голяма дълбочина в района на разграничителната линия между Брянския и Югозападния фронт. В резултат от мощния удар и на маньоврите на настъпващите групировки на немските войски 21-ва и 40-а съветска армия се озовават в обкръжение.

Сталин изпраща веднага Василевски на юг. Но от там започват да идват крайно неутешителни съобщения. През следващата седмица германските войски разширяват пробива до 300 километра. За няколко дни ударната групировка се придвижва на 150–170 километра, обхващайки от север Югозападния фронт. По същото време немците нанасят нов удар в посока на Кантемировка. Когато при поредния доклад Сталин разглежда картата с нанесената на нея опасна обстановка, пред очите му ясно се очертава призракът на второ (както през 1941 г.) катастрофално обкръжение на Югозападния фронт. Но сега той вече се е понаучил на нещичко, ориентирал се е в конкретните военностратегически въпроси и не се противопоставя на предложението за оттегляне на 28-а, 38-а и 9-а армия от състава на Югозападния фронт и на 37-а армия от състава на Южния фронт.

Ставката дава указание за бързото изграждане на сталинградската отбранителна линия.

Сталин разбира своята непредвидливост. Още през май, след харковската катастрофа, Василевски предлага да се подсилят стратегическите резерви на Югозападното и Южното направление. Сталин не се съгласява. Страхува се за Москва. А сега се налага незабавно да се прехвърлят огромни контингенти войски. Обстановката се влошава и от това, че много от съединенията се оттеглят без никакъв ред. Голям брой дивизии и части по няколко дни нямат връзка с по-горните щабове. Нажежен летен прахоляк обвива разбърканите групи от хиляди отстъпващи бойци. Във въздуха отново са господари юнкерсите и месершмитите. Понякога се създава впечатление за хаос, за пълна неразбория, за повторение на най-лошите ситуации от 1941 г. Във военните архиви се пазят цял куп заплашителни телеграми на Сталин до командващите фронтвете: да се въведе ред в отстъпващите съединения, да се води бой до смърт, да не се напускат без заповед указаните линии. Ето няколко от тях:

„Сталинград

До Василевски, Ерьоменко, Маленков

Противникът е пробил вашия фронт с не много големи сили. Имате достатъчно възможности да унищожите вклинилия се противник. Съберете авиацията на двата фронта и се нахвърлете върху него. Мобилизирайте бронираните влакове и ги пуснете по околоръстната сталинградска железница. Използвайте димни завеси за объркване на врага. Бийте промъкналия се противник не само денем, но и нощем. Използвайте всички сили на артилерията и ракетните системи.

Лопатин за втори път zlepоставя Сталинградския фронт със своето неумение и неразпоредителност. Установете над него строг контрол и организирайте втори ешелон зад гърба на армията на Лопатин.

Най-главното е да не се поддавате на паника, да не се страхувате от нахалния враг и да запазите вярата си в нашия успех.

23 август 1942 г. 16 ч. 35 мин.

Й. Сталин

Продиктувано по телефона от др. Сталин. Боков“^[1]

Сталин си припомня Царицин. Тогава също бе възлагал особени надежди на бронираните влакове, също призоваваше за „нахвърляне“, за бой „не само денем, но и нощем“, за използване „всички сили“ на артилерията. Но сега положението явно се изплъзва от контрола на върховния главнокомандващ. Десетките му телеграми не са стратегически или оперативни указания и решения, а повик към съзнанието, волята и чувствата на сражаващите се, зов да изпълнят дълга си, придружен от заплахи за репресии.

След войната Сталин ще си спомни, че август 41-ва и август 42-ра за него са били страшно тежки. А по-рано толкова много е обичал лятото: Сочи, Ливадия, Мухалатка... Магнолии, щурчета, ласкавия шепот на морето, вълшебството на южните нощи... Колко отдавна е било всичко това! Всичко се е изгубило нейде в призрачните далечини на невъзвратимото... Знае ли някой за какво още може да е мислел диктаторът, свикнал да олицетворява със себе си волята на милионите? В дълбините на душата си диктаторите са самотни, колкото и много хора да ги заобикалят. Те винаги се страхуват дори да откrehнат прозорчето на вътрешното си „Аз“, защото хората веднага ще видят абсолютната им морална уязвимост — бремето на властта е стъпкало всичко човешко у тях.

През тези юлски и августовски дни на 1942 г. началникът на Генералния щаб Василевски отива при Сталин като на заколение. Върховният главнокомандващ не скрива раздразнението си — често пъти взима импулсивни решения, понякога изпраща по един и същ въпрос телеграма след телеграма. Отново започва въртележката със смени и премествания на командващите. Често пъти иска да бъде свързан ту с един, ту с друг щаб. Заповедите и исканията му са едни и същи — сражаване до смърт! В повечето случаи не е в състояние да даде разумен оперативен съвет или да вземе решение. А войските продължават да отстъпват... И един ден, след редовния доклад на Василевски, Сталин започва да крачи нервно покрай масата с картата и заговорва неочаквано по съвсем друг въпрос:

— Заповедта на Ставката №270 от 16 август 1941 г. е забравена във войските. Забравили са я! Особено в щабовете! Подгответе нова заповед до войските с основна идея: „Отстъплението без заповед е престъпление, което ще се наказва с цялата строгост на военновременните закони...“

— Кога да ви докладвам заповедта?

— Още днес... Щом бъде готов документът, елате...

Вечерта на 28 юли 1942 г. Сталин редактира, основно предложения текст и подписва прочутата заповед №227 на народния комисар на отбраната на Съюза на ССР. След войната дълго време е грижливо укривана във военните архиви. Сега заповедта е публикувана в различни издания. Няма да я възпроизвеждам напълно, а само ще цитирам местата, където са отразени непосредственото творчество на върховния главнокомандващ, неговите формулировки и лично редактиране:

„Врагът хвърля на фронта все нови и нови сили и без да се съобразява с големите си загуби, пълзи напред, мъчи се да проникне във вътрешността на Съветския съюз, овладява нови райони, опустошава и съсипва нашите градове и села, насилва, граби и убива населението на съветската страна... Част от войските на Южния фронт, тръгвайки след паникьорите, изостави Ростов и Новочеркасск без сериозна съпротива и без заповед от Москва, опетнявайки с белега на позора своите знамена...

На фронта някои безразсъдници се утешават с приказки, че сме можели да отстъпваме и по-нататък на изток, тъй като територията ни била обширна, имали сме много земя, много население, че винаги сме щели да имаме хляб в излишък, и с това искат да оправдаят позорното си поведение по фронтовете. Но тия приказки са от край до край фалшиви и лъжливи, изгодни само за враговете ни.

След загубата на Украйна, Белорусия, Прибалтика, Донбас и други области територията ни стана много по-малка. Така че много по-малко са хората, зърното, металът, заводите, фабриките. Загубихме над 70 милиона население,

над 800 милиона пуда зърнени храни (около 13 милиона тона — б.пр.) и над 10 милиона тона метал годишно. Вече нямаме предимство над немците нито в човешки резерви, нито в запаси от зърно. Да отстъпваме по-нататък означава да загубим себе си и заедно с това да загубим родината си...

Нито крачка назад! Такъв трябва да бъде сега нашият главен призив.“

Тия думи Сталин подчертава няколко пъти.

„Не бива да се търпят повече командири, комисари, политработници, чиито части и съединения напускат самоволно бойните си позиции. Не бива да се търпят повече командири, комисари и политработници, които допускат няколко паникьори да определят положението на бойното поле, да увличат в отстъплението си други бойци и да оголват фронта пред врага. Паникьорите и страхливците трябва да бъдат избивани на самото място.“

По-нататък Сталин редактира особено грижливо:

„а) без никакви изключения да се ликвидират отстъпателните настроения...

б) без никакви изключения да се свалят от поста им и да се изпрацат в Ставката за привличане към военен съд командващите армии, допуснали самоволно оттегляне на войските от заеманите позиции...

в) да се сформират в състава на фронта от един до три (според обстановката) наказателни батальона (от по 800 души), където да се изпрацат старшите и средните командири заедно със съответните политработници.“

По-надолу Сталин отново се връща към идеята, изложена за пръв път от него на 12 септември 1941 г. в телеграмата му до всички фронтове. Тогава той диктува следното:

„Във всяка стрелкова дивизия да се създаде преграден отряд от благонадеждни бойци в състав не повече от батальон (за всеки стрелкови полк по една рота) със задача да спират бягството на обхванати от паника военнослужещи, без да се въздържат от употребата на оръжие.“^[2]

Сега Сталин излага тази стара идея в следната редакция:

„Да се сформират в състава на армията 3–5 добре въоръжени преградни отряда (до 200 души във всеки), да се разположат в непосредствения тил на неустойчивите дивизии и да се задължат в случай на паника и на безредно отстъпване на части от дивизията да разстрелват намясто паникьорите и страхливците... Да се сформират в състава на армията от пет до десет (според обстановката) наказателни роти (от 150 до 200 души във всяка)... Да се разположат в трудните участъци на армията, да им се даде възможност да изкупят с кръвта си своите престъпления спрямо родината...

Заповедта да се прочете във всички роти, ескадрони, батареи, ескадрили, екипажи и щабове.

Народен комисар на отбраната
Й. Сталин“

Буквално след два дни части от 192-ра и 184-а дивизия, сформирани наскоро, изоставят без заповед позициите си в района на Майоровски и се оттеглят към Верхне-Голубая. Сталин приема, че заповед №227 не е стигнала до войските на фронта. Към командващия

Сталинградския фронт Гордов и члена на военния съвет Хрущов полита страшна телеграма:

„Ставката на върховния главнокомандващ заповядва:

1. Незабавно да се донесе в Ставката какви мерки в съответствие със заповед №227 на Народния комисариат на отбраната са взети от военния съвет на фронта и военните съвети на армиите спрямо виновниците за отстъплението и спрямо паникьорите и страхливците както в посочените дивизии, така и в частите на 21-ва армия, изоставили без заповед Клетская.

2. В срок от два дни да се сформират за сметка на най-добрия състав от пристигналите на фронта далекоизточни дивизии преградни отряди от по 200 души във всеки, които да се разположат в непосредствения тил и преди всичко зад дивизиите от състава на 62-ра и 64-а армия. Преградните отряди да се подчинят на военните съвети на армиите чрез специалните отдели. Начело на преградните отряди да се поставят най-добрите по бойната си подготовка военнослужещи от специалните отдели.

За изпълнението да се донесе не по-късно от сутринта на 3 август 1942 година.

Й. Сталин

А. Василевски

Доложено на др. Сталин и утвърдено по телефона на 31.7.42 г.

Василевски“^[3]

Както и през 1941 г., в някои части цари паника. Преди войната не се е обръщало нужното внимание на психологическата подготовка на личния състав, още повече че във войсковите части почти не е останал началнически състав от командири с опит и солидна подготовка. Макар да е известно, че в обстановка на повишена напрегнатост, когато е загубена увереността в постигането на поставената цел, отрицателната емоционална реакция спрямо опасностите крие трудни за контролиране действия. У човека се събужда стадното чувство, изгубва се способността за трезва оценка

на обстановката. Сталин се опитва да реши този проблем с преградни отряди и наказателни роти и не отделя нужното внимание за повишаване ролята на командирите и политическите работници в тези екстремни условия.

Не знам дали е чел книгата на Наполеон „Мисли“, в която Ленин е подчертал следната фраза: „Във всяко сражение настъпва момент, когато след максимално напрежение и най-храбрите войници изпитват желание да побегнат. Тази паника се поражда от липсата на вяра в собственото мъжество; достатъчна е дребна случка, някакъв предлог, за да се върне у тях тази вяра; високото изкуство на пълководеца се състои в умението да ги създава.“^[4] Личното мъжество на командира, твърдата му ръка, увереността му в собствените сили, решителният тон на командите му в такива ситуации играят огромна роля. Защото, каквато и да е обстановката, човек не претърпява поражение, докато не се признае за победен. Докато не е сломена волята му за борба, боецът е в състояние да изпълнява дълга си. Да върнат доверието му към собственото му мъжество са можели и са били длъжни да го направят само командирите и политическите работници. Но Сталин, както и по-рано, се опира повече на силовите, на наказателните мерки. В същото време в многобройните краткосрочни курсове не се обръща никакво внимание на психологическата подготовка. Сталин смята, и не без основание, че само нови победи могат да върнат увереността у личния състав. А в момента такива няма. Нещо повече, призракът на нова катастрофа не само не изчезва, а напротив, приближава се.

Ще напомня още веднъж как преценява аналогичните ситуации Троцки: „Масите не бива да се водят на смърт, без да има в арсенала на командването смъртно наказание. Войникът трябва да бъде поставен между възможната смърт отпред и неизбежната смърт отзад.“^[5] Фактически Сталин казва същото (без, разбира се, да се позовава на Троцки) — напред смъртта е почтена, а назад — позорна.

Но Сталин не се ограничава само с подобни директиви. В обкръжение попадат, включително и през 1942 г., големи маси военнослужещи, някои от които се измъкват поединично или на групи. Командирите веднага се изпращат в специалните лагери на НКВД. И тъй като през юли-август 1942 г. се създава критична обстановка, Сталин отива и по-далече:

„До командващия войските на Московския военен окръг

До командващия войските на Приволжкия военен окръг

До командващия войските на Сталинградския военен окръг

До народния комисар на вътрешните работи др. Берия

За да се предостави възможността командно-началническият състав, намирал се продължително време на територия, окупирана от противника, и не участвал в партизанските отряди, да докаже с оръжие в ръка предаността си към родината, заповядвам:

До 25 август т.г. от контингентите командно-началнически състав, намиращи се в специалните лагери на НКВД, да се сформират щурмови стрелкови батальони...“

По-надолу следват названията на специалните лагери, където са затворени излезли от обкръжение командири и политически работници — Люберецки, Подолски, Рязански, Калачки, Котлубански, Сталинградски, Белокалитвински, Георгиевски, Уголни, Хонларски... Числеността на всяко щурмово подразделение се определя на 929 души. „Батальоните ще имат предназначението — се казва в директивата — да бъдат използвани в най-активните участъци на фронта.“

В тази директива, подписана от Сталин на 1 август 1942 г. с надпис „Особено важна“, са предвидени дори такива „дреболии“ като „каруцарите, ковачите, шивачите, обуцарите, готвачите и шофьорите също да се комплектуват за сметка на специалния контингент“. А определението „специален контингент“ се дешифрира: „Бивши командири от рота нагоре.“^[6] В много случаи вината на тези хора е само в това, че в резултат на неуспешно завършили боеве или бездарно командване от страна на по-горните щабове попадат в обкръжение, макар че после успяват да стигнат до своите, пробивайки си път със седмици, а понякога и с месеци. Но както можах да установя от

документите, бившите командири са били безкрайно щастливи, когато ги изпращали на „най-активните участъци на фронта“. Повечето от тях оставят костите си там, но смъртта им давала надежда, че ще освободят себе си и семействата си от безчестие и наказание. При това в директивата ясно се казва: след участие в боеве в активните участъци на фронта „при наличие на добри атестации може да бъде назначен в редовните войски на съответните длъжности от командно-началстващия състав“.

В паметта на върховния главнокомандващ Сталинград си остава оня далечен Царицин, който изиграва толкова важна роля в живота му. Както изглежда, след Царицин Ленин е повярвал в способността на Сталин оперативно да решава проблеми, възникнали във връзка с разгарянето на въоръжената борба по фронтовете. След Царицин и Сталин започва още повече да вярва в себе си. Днес Сталинград става за него, както и за целия народ, символ на съпротивата спрямо новия отчаян натиск на врага.

А в това време събитията се развиват все по-бурно. Юли, август, септември и октомври бележат нарастване на напрежението, което достига връхната си точка през ноември 1942 г. Но дори тогава, когато съдбата на Сталинград още виси на косъм, Василевски запазва самообладание и възлага на група офицери от Генералния щаб в състав Гризлов, Тетьошкин, Бойков и други да изработят в строга тайна вариант за далечен обхват от север и от юг вклинилата се ударна групировка на противника. Запазила се е картата, на която Бойков е нанесъл първите очертания на бъдещата забележителна операция. Тогава Сталин обаче още не знае за това. Годината, която е обявил за „година на разгром на немските окупатори“, заплашва да стане година на нова голяма катастрофа. Върховният главнокомандващ по няколко дни не напуска кабинета си, унася се в тревожни сънища в стаята за почивка, като заръчва предварително на Поскръбишев:

„След два часа да ме събудиш.“

Когато веднъж Поскръбишев съжалева потъналия в дълбок сън смъртно уморен човек и го събужда половин час по-късно, Сталин поглежда часовника си и кресва грубо:

„Кога пък се извъди такъв филантроп! Я да ми се обади Василевски. Ама бързо! Филантроп с филантроп плешив...“

Валчестото лице на Поскръобишев, преминаващо нагоре в обширна плешивина, си остава както винаги без никаква външна промяна. Помощникът издава само някакъв тих неясен звук, напомнящ на нещо като „Слушам“, и веднага изчезва зад вратата.

Позвънява Василевски, който само преди два дни се е върнал от Сталинград. Сталин го поздравява сухо и веднага го пита вкарани ли са в бой 1-ва гвардейска, 24-а и 66-а армия, превозени ли са бойни припаси, защото през септември кажи-речи са липсвали в Сталинград... Василевски докладва за обстановката, създадена се вечерта на 3 септември: едно от хитлеристките танкови съединения си е пробило път до предградията на Сталинград... Сталин не издържа и прекъсва злобно Василевски:

„Ония там какво, не разбират ли, че ако предадем Сталинград, югът на страната ще бъде откъснат от центъра и едва ли ще можем да го защитим? Разбират ли там или не разбират, че това е катастрофа не само за Сталинград?! Да загубим ли искат главния воден път, а после и нефта?!“

Василевски изчаква да свърши потокът от гневни излияния на върховния главнокомандващ и спокойно, но с вътрешно напрежение в гласа продължава:

„Всичко, което в района на Сталинград е боеспособно, привличаме към застрашените участъци. Мисля, че шансовете да задържим града още не са загубени.“

След няколко минути Сталин отново позвънява на Василевски. Оказва се, че Василевски не е в Генералния щаб. На телефона е генерал-майор Боков. Сталин нарежда веднага да бъде намерен в Сталинград Жуков, който наскоро, на 26 август, е назначен с решение на Ставката за заместник на върховния главнокомандващ, и да му се предаде следното разпореждане... Млъква за малко и започва да диктува:

„Особено важно!

До армейски генерал др. Жуков

Положението на Сталинград е влошено. Противникът се намира на три версти от града. Сталинград може да бъде превзет днес или утре, ако северната група не окаже

незабавна помощ. Поискайте от командващите войски, разположени на север и северозапад от Сталинград, незабавно да нанесат удар на противника и да се притекат на помощ на сталинградци. Всяко закъснение е недопустимо. Закъснението сега е равносилно на престъпление. Хвърлете цялата авиация в помощ на Сталинград. В самия Сталинград е останала много малко авиация.

Получаването и взимането на мерки съобщете без бавене.

Й. Сталин

3.9.42 г. 22:30. Предадено по телефона от другаря Сталин.

Боков“

Жуков скоро отговаря, че на сутринта 24-а, 1-ва гвардейска и 66-а армия ще започнат настъпление. Извършва се подготовка. Сталин реагира лаконично:

„До Жуков, Маленков, Василевски

Отговора получих. Чакам от вас по-нататъшно форсиране на удара, за да не се допусне падането на Сталинград.

Й. Сталин

4.9.42 г. 2 часът 25 мин. Предадено по телефона от др. Сталин.

Боков“^[7]

Сталин иска през всеки два-три часа обобщено сведение от Сталинград, разговаря няколко пъти с Жуков и Василевски, когото е изпратил отново там. Разговорите му с Маленков не го удовлетворяват. Абсолютно безпомощен по военните въпроси, Маленков, изглежда, е бил изпратен от Сталин там само като негово око, способно единствено да напомня за исканията на върховния главнокомандващ и да събира информация за работата на щабовете. В частите Маленков е ходил един или два пъти, цялото останало време прекарва в щабовете, в специален кабинет, привиквайки сегиз-тогиз при себе си

политическите ръководители и ръководителите на специалните отдели. Военачалниците се държали любезно с Маленков, но като знаели за ролята му на фронта, не влизали в разговор с него по своя инициатива.

На 5, 6 и 7 септември Жуков предприема няколко атаки от север. Но те са слабо подкрепени от артилерията и авиацията и не дават забележим положителен резултат. Сталин настоява атаките да продължат, като иска по-пълно да се използва авиацията (ще напомня, че това е „дежурното“ изискване на Сталин), както и другите средства:

„До армейски генерал Жуков

На 6 септември ще получите 2 полка изстребители. Единия от Камишин, другия от Воронежкия фронт... Трябва да имате предвид, че не са ограничени правата ви да прехвърляте сили на авиацията и всякакви други от Сталинградския и Югоизточния фронт на север и обратно. Разполагате с всички права да маневрирате по отношение на съсредоточаването на силите. Изпратени ви са вече три хиляди снаряда Н-20.

Й. Сталин

2 часът 35 мин. 6.9.43 г. Предадено по телефона от др. Сталин

Боков“^[8]

Жуков е принуден да доложи скоро по телефона, че със силите, с които разполага, Сталинградският фронт няма да успее да проправи коридор и да се съедини с войските на Югоизточния фронт в града. Отбранителните позиции на германските войски са значително заздравени за сметка на привлечени части от войските край Сталинград. По-нататъшни атаки са безцелни и войските неизбежно ще понесат големи загуби. Сталин изслушва Жуков и го вика в Москва заедно с Василевски.

Именно тук, наведени и двамата над картата и съветвайки се с офицерите от Генералния щаб, Жуков и Василевски стигат до заключението, че е нужно да изтощават противника с упорита отбрана и същевременно да започнат постепенно подготовка за голямо контранастъпление със силите на фронтите. Двамата военачалници решават, че основните удари трябва да бъдат нанесени по фланговете

на германската групировка, прикривани от по-малко боеспособните румънски войски. Така се ражда замисълът, с който отиват при върховния главнокомандващ вечерта на 13 септември. Замисъл, който след осъществяването си става класика във Втората световна война, един от най-бляскавите примери в световната история на военното изкуство. Това е просветление. Но то не озарява Сталин, а бързо израстващите военачалници. Отначало Сталин не проявява особен интерес към идеята, като възразява, че сега най-главното е да се опази Сталинград, да не се пуснат немците в дълбочина, към Камишин. Изглежда, че не дооценява дръзкия замисъл, или го смята при създалата се обстановка за недостатъчно реален. Цялото внимание на върховния главнокомандващ е приковано към отбранителните боеве в Сталинград. Неведнъж съм отбелязвал, че в мисленето на Сталин способностите за прогнозиране явно изостават от способностите за незабавен анализ. Просветлението, като проява на оригинална идея, основана върху проникването в скритите видимо закономерности и тенденции в реалния живот, е нещо непознато за него. Той стига до някакво решение най-често по пътя на постепенното избистряне на въпроса, където интуицията няма особено значение. Но в случая Сталин, вниквайки малко по малко в идеята, чрез съгласието, заповедите и директивите си я прави своя собствена. И по съдържание, и по форма — „мъдро решение на Сталин“.

По времето, когато върховният вожд се запознава за пръв път със смелия и дръзък замисъл на своите военни помощници, без които той просто не е в състояние да прояви решителност, в Сталинград се водят ожесточени улични боеве. Германците се вмъкват в града и след това повече от два месеца там се водят денем и нощем невиджани по своята разгорещеност схватки. На тази героична епопея на съветските воини е посветена книгата на Виктор Некрасов „В окопите на Сталинград“ — една от най-хубавите книги за миналата война. Докато в началото на настъплението по Югозападното направление завоевателите измерват темповете на придвижването си с десетки километри на ден, после с няколко километра, а през септември със стотици метри, то през октомври като най-голям успех се смята напредването с 40–50 метра, а към средата на октомври и това пълзене се прекратява. Ето кога заповед № 227 с нейната прочута фраза „Нито крачка назад!“ е изпълнена буквално. Макар че в района на Сталинград завоевателите

вкарват в боевете 22 свои дивизии и почти още толкова съединения на съюзниците си, военната машина на вермахта започва да заяжда.

Сталин може да си поеме дъх. Но той не позволява това нито на себе си, нито на другите. Членовете на Държавния комитет по отбраната и на Ставката, ръководителите в народните комисариати и НКВД буквално денем и нощем се занимават с реализирането на все по-нови и нови нареждания на върховния главнокомандващ. Той е повярвал в осъществяването на смелата операция по обкръжаване на противниковата групировка. Впрочем друг начин да се отвори пътят към юг, препречен вече наполовина от промъкналите се към Волга германски дивизии, не е можело да бъде намерен. Както в края на 1941 г., когато немците се готвят да маршируват по улиците на Москва, така и сега започва да им се привижда вече Кавказ с неговите запаси от нефт. И отново нашата армия, нашият народ с неவிждано, направо нечовешко напрежение правят почти невъзможното. От 1 юли до 1 ноември 1942 г. по решение на Ставката на Сталинградското направление са прехвърлени 72 стрелкови дивизии, 6 танкови и 2 механизирани корпуса, 20 стрелкови и 46 танкови бригади. Сталин натиска, натиска, бърза... Много части тръгват към Сталинград недокомплектувани. Численият състав на повечето съединения не надминава 65%, а наличието на артилерия и танкове — 50-60%. С решения на върховния главнокомандващ значително са усилены 8-а и 16-а въздушна армия и вече през ноември противникът загубва господството си във въздуха.

Занимавайки се и с други военни въпроси, през ноември Сталин следи внимателно почти всеки ден предстоящата операция на трите фронта — Сталинградския, Югозападния и Донския. В Генералния щаб ѝ дават условното име „Уран“. Върховният главнокомандващ строго държи за замисъла, времето, характера и последователността на операцията да знаят само крайно ограничен кръг от хора. Броели се буквално на пръсти. Координирането на действията на фронтовете възлага на Василевски.

Когато на 19 ноември започва контранастъплението, Сталин може би за пръв път добива достатъчна увереност в успеха. Не защото е успял да осигури значително превъзходство в жива сила и средства, но преди всичко защото нито една операция дотогава не е била подготвяна толкова грижливо. Наистина, само седмица преди началото

й Сталин проявява съмнения — по същество в авиацията е постигнато не повече от равенство. А както отбелязах, той винаги е обръщал специално внимание на авиацията. И без да проявява каквато и да е скромност, изтъква себе си като особено компетентен по авиационните въпроси. Съмненията му са толкова силни, че е готов да отложи началото на операцията:

„Особено важно!

До др. Константинов (Жуков)

Ако авиационната подготовка на операцията при Иванов (Ермоменко) и Фьодоров (Ватутин) не е удовлетворителна, операцията ще завърши с провал. Опитът от войната с немците показва, че операция против тях може да се спечели само в случай, че имаме превъзходство във въздуха... Ако Новиков мисли, че нашата авиация не е в състояние сега да изпълни тези задачи, по-добре е операцията да се отложи за известно време и да се натрупа повече авиация. Поговорете с Новиков и Ворожейкин, разяснете им този въпрос и ми съобщете общото ви мнение.

12. 11. 42. 4 часът

Василиев (Сталин)

Предадено по телефона от другаря Сталин.

Боков“^[9]

В провеждането на операцията Сталин напълно се опира на Жуков, като му дава пълномощия да уточнява състава на групировките, редица важни подробности, срокове. Дълбоко в душата си върховният главнокомандващ чувства, че Жуков значително по-добре разбира същината на разгръщащите се операции, скритите, вътрешните пружини на войната. Той все повече се надява на него. Четири дни преди да започне операцията, Сталин му изпраща още една шифрована телеграма, в която му предоставя правото окончателно да уточни деня за започване на контранастъплението:

„Особено важно!

Само лично!

До другаря Константинов (Жуков)

Деня за преселването на Фьодоров (Ватутин) и Иванов (Ерьоменко) може да определите по ваша преценка, а после да ми доложите за това при идването си в Москва. Ако възникне у вас мисълта някой от тях да започне преселването си един или два дни по-рано или по-късно, упълномощавам ви да решите и този въпрос по ваша преценка.

Василиев (Сталин)

15.11.42 г. 13 часът 10 мин.

Предадено по телефона от другаря Сталин.

Боков“^[10]

Жуков използва това право — войските на Югозападния и Донския фронт преминават в настъпление (започват „преселването“) на 19 ноември, а Сталинградският фронт започва да се „преселва“ на 20 ноември. Обкръжаването на сталинградската групировка на противника завършва на 23 ноември.

Обикновено Сталин ляга да спи в 4–5 часа заранта. В дните на сталинградската епопея обаче нарушава това разписание — иска да му се докладва по-често от установения ред, включително и в 6 часа сутринта. Със зачервени от безсъние очи той отива до прозореца, вдишва от прохладата на мразовитата утрин, нахлуваща през откренатото горно крило, и се вглежда във все още потъналия в тъмнина кремълски двор. Чел е някъде, че звездата на надеждата се вижда само сутрин. Чувства, вярва, че тя свети, но не може да я види във влажното и леденостудено разсъмване...

Малко по малко се е научил вече да „чете“ картата. И по-рано е обичал географията и сигурно дълго се е взирал в политическата карта на страната, на Европа и Азия. Но сега си има работа със специални военни карти, на които офицерите от Генералния щаб нанасят бързо новата обстановка. Червените и сините стрелки, назъбените ленти на отбранителните позиции, елипсовидните райони за съсредоточаване на резервите, нахсаните линии за придвижване на танковите колони,

многого разяснителни надписи... Когато на 23-и вечерта Сталин вижда голямото червено колело на вътрешния обръч на обкръжението, образувано от 62-ра, 64-а и 57-а армия от състава на Сталинградския фронт, 21-ва армия от Югозападния фронт и 65-а, 24-а и 66-а армия от състава на Донския фронт, той изпитва смесено чувство на радост и тревога. Радост, защото най-накрая стана. И то къде — при **Сталинград!** Нима това не е знаменателно! Той не знае още какъв е точно броят на обкръжените германски войски (ще се окаже, че са повече от 330 хиляди души), но разбира, че ако всичко стане както е предвидено, това ще бъде началото на велик обрат. И тревога, защото, вирайки се във външния фронт на обкръжението, усеща, че немското командване ще направи всичко, за да деблокира 22-те обкръжени дивизии от 6-а и 4-а армия на вермахта. Не е забравил, че след обкръжаването на хитлеристката групировка край Демянск нашите войски така и не можаха да унищожат попадналия в обръча противник.

Да, и тук, както по-късно става ясно, унищожаването на обкръжената групировка се оказва по-сложно, отколкото се е предполагало. Създаването на непробиваем външен фронт протича полесно. Към края на декември противникът, опитвайки се да деблокира обкръжените германски войски в Сталинград, е отхвърлен 200–250 километра на запад. От края на 1942 г. стратегическата инициатива е в ръцете на Червената армия. А с армията на Паулус нещата се усложняват. Между документите, които всеки ден се докладват на Сталин, попада и преведена на руски заповед на Паулус до обкръжените войски:

„Заповед по армията

Да се разгласи за сведение до рота включително В последно време русите на няколко пъти се опитаха да влязат в преговори с армията или с подчинени на нея части. Целта им е напълно ясна: с обещания за капитулация в хода на преговорите да пречупят волята ни за съпротива. Всички ние знаем какво ни чака, ако армията престане да се съпротивлява — повечето от нас са обречени на сигурна смърт или от вражески куршум, или от глад и страдания в позорен сибирски плен. Едно е

вярно: който се остави да бъде пленен, никога вече няма да види близките си! Имаме само един изход — да се бием до последния патрон въпреки усилващия се студ и глад. Ето защо всички опити за водене на преговори трябва да се отхвърлят, да се оставят без отговор, а парламентърите да се пропъждат с огън.

Остава ни да се надяваме твърдо в спасението, което вече е тръгнало към нас.

Генерал-полковник Паулус

24 декември 1942 г.^[11]

След като прочита заповедта на Паулус и я отмества встрани, Сталин сигурно си е помислил: ето на такива генерали, офицери и войници се облягат плановете на Хитлер. В безнадеждно положение са, но се сражават. И още как...

Веднъж Жуков, вече след победата край Москва, разказва на върховния главнокомандващ за няколко разпита на пленници, които той лично е водел през есента на 1941 г. Тогава те го смаяли със своята самоувереност и убеденост в правотата на Хитлер. Особено силен бил нацистският дух у младите войници и офицери, у летците и танкистите. Но заедно с това трябва да се признае, казва Жуков, че немският войник е добре обучен, дисциплиниран и привикнал на ред и организираност. Огромно значение за него има обстоятелството, че зад гърба му са натрупани многобройни победи над цяла Европа, че вярва сляпо в своето расово и национално превъзходство — вяра, внушавана му от Гьобелсовата пропаганда. Обилно полятата с романтизъм история на дедите му, шовинистичната упойка, цялата система на духовно видиотвяване с надвисналата отгоре му йерархия от фюрери, сляпата вяра в особеното му арийско предназначение правят от човека със сива униформа фанатичен изпълнител на чужда воля. Хитлер обичал да повтаря думите на Ницше: нека послушанието стане вашата доблест! За добрия войник „Ти трябва“ звучи по-приятно отколкото „Аз искам“. И всичко, което ви е скъпо, трябва първом да ви бъде заповядано!^[12] Отначало така говорят само Хитлер и неговите оракули, но скоро тия думи почва да повтаря цялата маршируваща към войната нация. Фанатично опиянение под въздействието на една

измамна идея. Милионите позиви, които съветските органи на специалната пропаганда се опитват да разпространят из окупираната от хитлеристите територия, стават обект на внимание за немския войник едва когато изпива чашата на поражението при Сталинград. На фронта просветлението идва обикновено не след победите, а след пораженията.

Когато върховният главнокомандващ прочита заповедта на Паулус, нито той, нито германският пълководец знаят, че след по-малко от две години, през октомври 1944 г., Паулус станал в дните на катастрофата генерал-фелдмаршал, ще подпише съвсем друг документ, запазил се в личния фонд на Сталин. Ще ви запозная само с една малка част от него:

„Германци!

26 октомври 1944 г. Генерал-фелдмаршал фон Паулус

Аз чувствах, че моят дълг към родината и възложената ми като фелдмаршал особена отговорност ме задължават да кажа на моите другари и на целия наш народ, че сега е останал само един изход от нашето наглед безизходно положение — скъсване с Хитлер и слагане край на войната.

Долна лъжа е твърдението на г-н Химлер, че с германските войници в руски плен се отнасят безчовечно, че с помощта на камшика и под дулото на револвера са принуждавани да правят пропаганда във вреда на отечеството си. В Съветския съюз се отнасят с военнопленниците хуманно и коректно...“^[13]

Паулус още не знае, че ще прекара в Съветския съюз десет дълги години. Но това го чака. А днес армията на Паулус се сражава.

Едва сега, когато завършва сталинградската епопея, когато остават някакви си седмици до пленяването на Паулус, на неговите генерали и на остатъците от армията му, Сталин за пръв път осъзнава цялостно извършеното. Той разбира, че не става дума само за унищожаването и пленяването на стотици хиляди германски войници и освобождаването на огромни територии, така безславно предадени

на окупатора през лятото и есента на 1942 г., не и за огромния международен резонанс от сталинградската победа. След Сталинград у народа ще се всели най-сетне оная непоколебима увереност, която в значителна степен ще раздруса, ще разклати способността на Германия да се бие за победа. За него, за Сталин, това е превалът. След Сталинград той ще се промени, ще повярва в себе си като върховен главнокомандващ. Но бързо ще забрави, че бляскавата идея за контранастъпление, родила се в момент, когато новото катастрофално поражение изглежда неминуемо, не е негова. Не той е нейният автор! Не са и само Жуков и Василевски. Скромните и незабележими наглед оперативни офицери от Генералния щаб със своите точни разработки и пресмятания ще избистрят идеята — една проста, може би дори елементарна идея за обкръжаване на вклинилия се дълбоко в нашата отбрана противник те ще я превърнат в брилянтен, до най-малката подробност обмислен план. Макар че в стратегията надали има малки, елементарни неща. Според мен изключителността не се състои в замисъла за обкръжаване на германската групировка със силите на три фронта, не е там разковничето! Опити за обкръжаване и реални обкръжавания е имало доста в Отечествената война и преди, и след Сталинградската битка. Интелектуален връх в стратегическата идея за Сталинградската настъпателна операция според мен е способността да се стигне до това решение в *кулминационния момент* на свръхтежката отбрана, заплашваща да се превърне в ново поражение. Да се съзре бялата лястовичка на възможната победа именно когато пожарищата, обхванали от край до край Сталинград, свидетелстват за отчаяното положение на сражаващите се съветски части и съединения. Не зная дали авторите са разбирали и това, че проектираната операция с нейния бляскав финал ще помогне на целия народ да съзре контурите на задаващата се така желана и тъй далечна засега победа. Сталинградската битка се превръща в **колективно просветление**.

Вече споменах, че отначало Сталин не оценява смелостта на идеята. Не той е осенен от спасителното вдъхновение. Но върховният главнокомандващ все пак успява да оцени голямата стойност на плана, който от всяка гледна точка може да бъде наречен шедьовър на военното изкуство. Когато след подробната обработка на въпросите върху оперативните карти, след дългите колонки от изчисления за материално-техническото снабдяване, рекогносцировките в районите

на Серафимович, на Клетская и на други места Жуков и Василевски донасят картата план на контранастъплението, Сталин за пръв път се отказва да я проучва. Той живее вече с тази идея и се мъчи по всякакъв начин да вярва в нея. В ъгъла на картата върховният главнокомандващ надрасква с размах: „Утвърждавам. Й. Сталин“. Отдолу върху обрязаната лента на картата са подписите на Жуков и Василевски.

Когато след 1945 г. ще се появят първите хвалебствени публикации за отделни операции във Великата отечествена война, Сталин ще бъде изненадан неприятно от факта, че освен него, „твореца на гениалния стратегически замисъл на Сталинградската настъпателна операция“, са споменати и заместникът му Жуков, началникът на Генералния щаб Василевски, командващите фронтовете Ватутин, Рокосовски, Ерьоменко, членовете на военните съвети Желтов, Кириченко, Хрущов, началник-щабове Стелмах, Малинин, Варенников и други военачалници. Той е свикнал вече с мисълта, че Сталинград, операцията по разкъсване на блокадата около Ленинград, контранастъплението при Курск, освобождаването на Деснобрежна Украйна, както и завършващите операции от Великата отечествена война са преди всичко негова заслуга като пълководец. Никога вече няма да е в състояние да дели лаврите с когото и да било. Една от причините Жуков и някои други пълководци да изпаднат в немилост след войната е нежеланието му да раздели славата с тях. Макар, разбира се, никой да не се е и опитвал да я дели. Просто в статиите, докладите, изказванията и филмите, където действащо лице е единствено само „непогрешимият пълководец“, понякога в изброяванията, в списъка, се споменават имена на командващи фронтовете, членове на военни съвети и началник-щабове. За командващите армии обикновено и дума не се казва. Главният герой на изминалата война — народът — е само фон за бляскавите деяния на „непобедимия пълководец“. Макар че днес, след като сме се запознали със стотици, с хиляди оперативни, политически и партийни документи от Втората световна война, можем с пълна убеденост да твърдим, че ролята си на върховен главнокомандващ Сталин е можел да изпълнява само благодарение на това, че в Ставката, в Генералния щаб, по фронтовете и във флотите е имало изключително способни пълководци и военачалници. Нашата страна успява да възроди пълководческия си потенциал сред мъки, страдания и, ако мога така да

се изразя, море от кръв. А това говори за неизчерпаемата ѝ жизнена сила. Така се е раждало военното изкуство по време на Великата отечествена война. Сталин ще се научи да го използва.

- [1] ЦАМО, ф.3, оп.11556, д.9, л.316. ↑
- [2] ЦАМО, ф.3, оп.11556, д.2, л.175. ↑
- [3] ЦАМО, ф.3, оп.11556, д.9, л.128-129. ↑
- [4] Ленинский сборник, XII, с.383. ↑
- [5] Троцкий, Л. Д. Моя жизнь. Т. 2. Берлин, 1930, с.141. ↑
- [6] ЦАМО, ф.3, оп.11556, д.13, л. 210–212. ↑
- [7] ЦАМО, ф.3, оп.11555, д.10, л.7-8. ↑
- [8] ЦАМО, ф.3, оп.11556, д.10, л.9. ↑
- [9] ЦАМО, ф.3, оп.11556, д.10, л.336. ↑
- [10] Пак там, л.339. ↑
- [11] ЦАМО, ф.32, оп.11309, д.159, л.87. ↑
- [12] Вж. Ницше, Ф. Тъй рече Заратустра. С, 1990, с.65. ↑
- [13] ЦГАОР, ф.9401, оп.2, д.97, л.178–180. ↑

ВЪРХОВНИЯТ ГЛАВНОКОМАНДВАЩ И ПЪЛКОВОДЦИТЕ

По време на войната Сталин не успява нищо да прочете освен донесенията, шифрованите телеграми, оперативните сборни сведения, плановете на операциите, отчетите на народните комисариати и дипломатическата кореспонденция. Библиотеките му във вилата и в кремълското му жилище сигурно се покриват с прах. Но няколко книги той все пак преглежда. Намерих една записка на Поскръобишев до Сталин, в която се изброяват „книги за пълководческото изкуство“. Ето списъка, съставен, както може да се предположи, по указание на „вожда“:

1. С. Борисов. Кутузов. Москва, 1938.
2. М. Драгомиров. 14 години, 1881–1894. Санкт Петербург, 1895.
3. К. Клаузевиц. 1812 година. Москва, 1937.
4. Н. А. Левицки. Пълководческото изкуство на Наполеон. Москва, 1938.
5. Г. Леер. Основни въпроси (Военни етюди). Санкт Петербург, 1897.
6. Ф. Меринг. Очерци по история на войните и военното изкуство. Москва, 1940.
7. Н. П. Михневич. Суворов стратегът (съобщения на професорите от Академията на Генералния щаб). Санкт Петербург, 1900.
8. Ф. Молтке. Военни уроци. Москва, 1938.
9. Наполеон. Избрани произведения. Том 1. Москва, 1941.
10. К. Осипов. Суворов. Москва, 1938.
11. А. Петрушевски. Генералисимус княз Суворов. Санкт Петербург, 1900.
12. А. В. Суворов. Науката да се побеждава. Москва, 1941.
13. Е. Тарле. Нахлуването на Наполеон в Русия. 1812 г. Москва, 1938.
14. Ф. Фош. За воденето на войната. Москва, 1937.
15. Б. Шапошников. Мозъкът на армията. Москва, 1927–1929.

Срещу първи, десети, дванайсети и петнайсети номер има четири отметки, нанесени вероятно от Сталин. Много е възможно да е прегледал тези, а може би и другите книги за изтъкнати пълководци. Не току-тъй със започването на войната заповядва да окачат в кремълския му кабинет портретите на Суворов и Кутузов. Не е случайност и това, че в кратката си реч на Червения площад по време на парада на 7 ноември 1941 г., обръщайки се към войските, казва:

„Нека в тази война ви вдъхновяват мъжествените образи на нашите велики предци — Александър Невски, Дмитрий Донски, Кузма Минин, Дмитрий Пожарски, Александър Суворов, Михаил Кутузов! Нека ви осени победоносното знаме на великия Ленин!“^[1]

Сталин неведнъж се връща към големите пълководци от миналото, черпейки от тях вяра в победата. Именно по негова инициатива са учредени пълководческите ордени „Суворов“, „Кутузов“, „Богдан Хмелницки“, „Александър Невски“, „Нахимов“ и „Ушаков“. Той съзнава, че на война бойните традиции се извяват като спойка от юначното минало и народния епос — животворен източник на национално самосъзнание, чест и достойнство. Интересно е да се отбележи, че Мехлис, а после и Шчербаков са му съобщавали специално за изпълнението на неговите указания — отпечатване и разпределяне по фронтовете на брошури за прочути руски пълководци и военачалници.

Върху израстването на Сталин като върховен главнокомандващ, нека още веднъж да повтора, силно влияние са оказали мнозина, но преди всичко четирима съветски пълководци и военачалници — Б. М. Шапошников, А. М. Василевски, А. И. Антонов, и, разбира се, Г. К. Жуков. Анализирането на стотици и стотици документи на Ставката, военната кореспонденция, директивите и заповедите на върховния главнокомандващ, личните телеграми и докладите показва, че посочените по-горе трима маршали на Съветския съюз и един армейски генерал най-близко от всички други са сътрудничели на Сталин в годините на войната, най-често са имали контакти с него и са оставили най-дълбоки следи в съзнанието му. Разбира се, той е

познавал добре почти всички командващи фронтове и армии, имал е на практика многобройни лични контакти с всички големи военачалници. Въз основа на анализа на архивните документи и мемоарната литература може да се каже, че Сталин се е отнасял със симпатии към К. К. Рокосовски, Н. Ф. Ватутин, А. Е. Голованов, Н. Н. Воронов, Л. А. Говоров, А. В. Хрульов. Ако се съди по телеграмите, служебните писма и резолюциите, върховният главнокомандващ е ценил И. С. Конев. П. С. Рибалко, П. А. Ротмистров, Д. Д. Лелюшенко, И. И. Федюнински, М. В. Захаров, И. С. Исаков, С. К. Тимошенко, Р. Я. Малиновски. Разбира се, поради вродената му необщителност и недостъпност Сталин рядко изразява симпатиите си публично. „Тежката му ръка“ неведнъж са изпитвали на гърба си мнозина пълководци и военачалници — И. Х. Баграмян, С. М. Будьони, К. Е. Ворошилов, В. Н. Гордов, И. В. Дашичев, Г. К. Жуков, Д. Т. Козлов, И. С. Конев, А. И. Лопатин, А. В. Мишулин, Д. И. Рябишев, И. В. Тюленев, Н. В. Фекленко, М. С. Хозин, Я. Т. Черевиченко и много други.

Мнозина от онези, издигнати преди войната във връзка с многото освободени длъжности, не доказват на дело способността си да бъдат военни ръководители от висок ранг. Войната прави суров подбор и отсейва безжалостно слабоволните, непохватните, случайните. Но главният „селекционер“ в този подбор е Сталин. Десетки генерали, които е сметнал за виновни в едни или други несполучливи операции, за едни или други поражения и грешки, или изчезват завинаги, или затъват в низините на военната йерархия. В края на май 1940 г., когато в Политбюро се разглеждат списъци на командирите, на които на 4 юни 1940 г. с постановление на Съвета на народните комисари ще бъдат дадени за пръв път генералски и адмиралски звания, Сталин още не знае, че повечето от хилядата командири, удостоени с тази чест, след малко повече от година вече ще са загинали, в плен ще попаднат над двеста от тях, а няколко десетки ще бъдат арестувани с негово съгласие. Мнозина ще бъдат разстреляни. Няколко стотици военачалници от такъв ранг ще отнесе войната. Такъв е жребият на новия пласт командири, дошли да заместят унищожените в навечерието на войната. И едните, и другите са били предани на отечеството си, но Сталин ги е оценявал само през призмата на предаността им лично към него. В основата на трагедията, сполетяла

хиляди военачалници, е била подозрителността само на един човек! Помислете върху това! Защото, ако беше **спрял** тази страшна месомелачка, нямаше да има терор!

Още веднъж ще подчертая, най-голямо влияние върху Сталин като военачалник са оказали Шапошников, Жуков, Василевски и Антонов. По време на кървавите делници на войната Сталин усвоява азбучните истини на оперативното изкуство под тяхно въздействие. И докато по отношение на първата дисциплина така си и остава на равнището на посредствеността, в стратегията отива по-нагоре. Благодарение на тази „четворка“, всеки от тях е бил по различно време началник на Генералния щаб, представител или член на Ставката, или пък заместник на върховния главнокомандващ, Сталин успява да се прояви и като военен ръководител. При наличието на такова великолепно обкръжение е било трудно да не се прояви. Всеки от четиримата е във военно отношение неповторима творческа индивидуалност. Не може да не признаем, че Сталин е бил достатъчно умен да види това и да го оцени. Умът на тези талантливи военачалници буквално подхранва намеренията и решенията на върховния главнокомандващ.

Смея да твърдя, че най-голямо влияние върху Сталин (както впрочем и върху Жуков, Василевски, Антонов и много други) е оказал Борис Михайлович Шапошников. По волята на съдбата Борис Михайлович не е имал възможността лично, непосредствено да участва в големите победи (с изключение на битката край Москва), не му е било отредено пряко да участва в настъпателните операции в периода от 1943 до 1945 г., не успява да доживее до дългоочаквания и изстрадан ден на великата победа. Но неговото интелектуално влияние върху военностратегическия ешелон на съветското ръководство е несъмнено. Не е случайност, че измежду четирите книги от военноисторически характер по въпросите на стратегията и военното изкуство Сталин е отбелязал знаменития труд на теоретика и пълководеца Шапошников.

У маршала и професора щастливо се съчетават високата му военна култура, отличното образование, големият му команден опит, теоретичната му задълбоченост и огромното му лично обаяние. Като натура с особено силна воля Сталин потиска с безпощадността си всички, с които има работа. Но след като опознава по-отблизо

Шапошников, той бързо осъзнава военната си „немощ“ пред ерудицията и логиката на маршала, умението му търпеливо да убеждава. Шапошников не е бил човек със силно изразени волеви качества. Но в замяна на това е имал остър, гъвкав и широкообхватен ум. Жестокият, безкомпромисен характер на Сталин някак си се стъписва пред интелекта, самообладанието и културата на представителя на старата руска военна школа. За особеното отношение на Сталин към Шапошников знаят всички. Жуков, който неведнъж си е патил от грубите и често пъти незаслужени натяквания на върховния главнокомандващ, пише: „Той изпитваше голямо уважение към маршала на Съветския съюз Борис Михайлович Шапошников. Обръщаше се към него само с малкото и бащиното му име и в разговорите си с него никога не повишаваше глас, дори ако не беше съгласен с доклада му. Б. М. Шапошников беше единственият човек, на когото Сталин разрешаваше да пуши в работния си кабинет.“^[2] Това е извънредно рядък случай на доверие към военен специалист отпреди революцията. Почти всички други Сталин унищожава още преди войната.

Теоретик и практик в областта на подготовката на стратегически и оперативни резерви, Шапошников помага на Сталин да навлезе в изкуството на съсредоточаването, придвижването и използването им. Ще напомня, че когато по здравословни причини Шапошников напуска Генералния щаб и става началник на Висшата военна академия „К. Е. Ворошилов“, Сталин много често го е търсил по телефона и го е канел на заседанията на Държавния комитет по отбраната и на Ставката. Както изглежда, Шапошников е бил един от съвсем малкото хора, към които Сталин се е обръщал, без да се стеснява, за разяснение, съвет и помощ. Диктаторът имал „слабостта“ да се съобразява с мнението на тия, на които признавал високия им интелект. Макар духовната власт на Шапошников над Сталин да е частична, непълна, все пак тя е факт. Извисявайки се над политическото си обкръжение, състоящо се почти изцяло от безгласни „потвърдители“ и „нагаждачи“, Сталин неочаквано среща човек, чиято ерудиция го изпълва с уважение.

Като вижда дилетантската подготовка на Сталин по военните въпроси, проличаваща особено силно през първите месеци на войната, Шапошников, без да засяга достойнството на върховния

главнокомандващ, тактично и същевременно настойчиво предлага да бъдат взети едни или други мерки. Така например през 1941 г. германските войски пробиват отбраната обикновено на разграничителните линии между частите и съединенията. Това се превръща в често наблюдаван и печален факт. Шапошников долага на Сталин този факт, изяснява му същината на въпроса и слага пред него директива на Ставката № 98, адресирана до главнокомандващите направления и до командващите фронтовете. В нея се отбелязва:

„Командващите и командирите на съединения (части) са забравили, че разграничителните линии винаги са били и са най-слабите места в бойните редове на войските. Противникът без особени усилия и често пъти с незначителни сили пробива там, създава флангове в бойните редове на отбраната, въвежда в пробива танкове и моторизирана пехота и подлага на заплахата от обкръжаване бойния ред на нашите войски, поставяйки ги в тежко положение...“

По-нататък се дават конкретни задачи по осигуряване отбраната на разграничителните линии и създаване на полоси на „пълна огнева преграда чрез организиране на кръстосан огън от частите, действащи на предна линия и разположени в дълбочина“^[3].

Сталин се съгласява, но възлага на Шапошников да подпише директивата.

Шапошников се придържа към строги етични принципи и Сталин забелязва това. Знае, че Шапошников нарича обикновено събеседника си „гълъбче“. Имал е възможността да се убеди в изключителната му деликатност. Както си спомня главният маршал на артилерията Воронов, когато веднъж присъствал при доклада на Шапошников пред Сталин, маршалът казал, че въпреки взетите мерки от два фронта и до момента не са постъпили сведения. Сталин попитал началника на Генералния щаб:

„Вие наказате ли ония, които не искат да ни информират за това, което се върши при тях по фронтовете?“

Борис Михайлович отговорил, че ще бъде принуден да обяви на двамата началник-щабове мъмрене. Ако се съдело по израза на лицето и по тона му, това дисциплинарно наказание приравнявал едва ли не с най-голямата дисциплинарна санкция. Сталин се усмихнал мрачно:

„При нас мъмрене се обявява във всяка партийна ядка. За военния това не е наказание.“

Шапошников обаче му припомнил старата руска военна традиция: ако началникът на Генералния щаб обяви мъмрене на началник-щаба на фронта, виновникът е длъжен веднага да подаде рапорт за освобождаване от длъжност.

Сталин погледнал Шапошников, както се поглежда един непоправим идеалист, но не казал нищо. Бившият царски полковник го обезоръжил с интелигентността си. Тази черта е помагала Шапошников ненатрапливо, тактично да учи върховния главнокомандващ на стратегия, на военно изкуство и дори по технико-тактически въпроси.

Когато постъпва на въоръжение реактивната артилерия, Сталин започва да настоява за най-активното ѝ използване. Но, първо, все още не достигат както самите системи за изстрелване, така и бойни припаси за тях, и, второ, някои командири ги използват срещу лошо разузнати цели. В резултат новата техника още не показва силата си. Шапошников долага на Сталин причините за недостатъчната ѝ ефективност и предлага да се изпрати до командващите фронтове и армии специална, от особена важност директива. Сталин се съгласява.

„Частите от действащата Червена армия получиха в последно време ново мощно оръжие, бойните системи М-8 и М-13, представляващи особено силно средство за унищожаване на живата сила на противника, на неговите танкове, моторизирани части и огневи средства. Дивизионите и батареите да използват М-8 и М-13 само по големи и предварително разузнати цели. Огънят по отделни малки цели е категорично забранен. Всички бойни системи М-8 и М-13 да се смятат за абсолютно секретна техника на Червената армия.

1 октомври 41 г. 4 ч. 00 мин.

Й. Сталин

Докато Шапошников е помогнал на Сталин да вникне в суровата логика на въоръжената борба, в значението на ешелонирането при отбрана и настъпление и мястото на стратегическите резерви в операциите, Георгий Константинович Жуков, най-прочутият пълководец във Великата отечествена война, оказва влияние върху него в друго отношение. Сталин е видял в Жуков не само талантливия пълководец и проявяващ силна воля изпълнител на решенията на Ставката, но и човека, който му се сторил близък по характер в смисъл на решителност, безкомпромисност и напориста настъпателност.

Сталин се е убедил още от гражданската война в необходимостта от представители на висшата власт във военните съвети на фронтовете. Именно затова толкова често праща там представители на Ставката и в годините на Великата отечествена война. Сталин смята за свой главен представител Жуков (а после го прави и свой заместник). Защо? Защото Жуков според върховния главнокомандващ е способен, без да се спира пред нищо, да изпълнява на дело неговите решения, способен е на твърди, а понякога и жестоки постъпки, на изпълнена с непреклонна воля безкомпромисност. Жуков отговаря най-пълно на представата на Сталин за съвременен пълководец. Няма съмнение, че Жуков притежава всичко това. Но Сталин оценява както трябва само волевите качества на пълководеца, а умствената му сила — недостатъчно.

Днес всички знаем колко голяма е ролята на Жуков за разгрома на германските войски край Москва, за спасяването на Ленинград, в Сталинградската операция, в десетки други „глави“ от книгата на войната. За отбелязване е, че с нарастване на популярността и известността на Жуков, особено в края на войната, Сталин започва да се отнася с него все по-сдържано. И вече в края на войната, когато е нужно да се координират действията на три фронта в битката за Берлин, Сталин не възлага това на Жуков, а, макар и формално, го запазва за себе си. И изпраща маршала да командва 1-ви белоруски фронт. Върховният главнокомандващ мисли за бъдещето, за историята и не му се ще да дели с когото и да било заключителния, триумфалния акорд на войната, последната крачка към върха на победата.

Сталин разбира, че по твърдост характерът на Жуков не отстъпва на неговия. Усетил е непреклонността му, и то доста силно, още в началото на войната по време на бойните действия. В първите дни на септември 1941 г. например командващият Ленинградския фронт Ворошилов и членът на военния съвет на фронта Жданов се обръщат към Сталин за разрешение да минират корабите на Червенознаменния Балтийски флот и да ги потопят, ако възникне опасност Ленинград да капитулира. Сталин разрешава. И още на 8 септември Ворошилов и Жданов подписват съответното постановление.

В момента, в който военният съвет взема това решение, от Москва долетява Жуков с пълномощия от Сталин. „Ето мандата ми — казва Жуков, новият командващ фронта, подавайки пълномощното си, подписано от върховния главнокомандващ. — Забранявам взривяването на корабите. В тях има четирийсет бойни комплекта!“

През 1950 г., спомняйки си този епизод, Жуков ще каже: „Как изобщо може да се минират кораби? Да, възможно е да загинат. Но щом е така, трябва да загинат само в бой. И когато по-късно немците тръгнаха в настъпление в приморския участък от фронта, моряците така ги посрещнаха от своите кораби, че нападателите побягнаха. И още как! Шестнайсетдюймови оръдия! Представяте ли си каква хала е това?“^[5]

За отменянето на решението на военния съвет от Жуков, а фактически на неговото, на върховния главнокомандващ разпореждане, Сталин научава от Жданов. Но оставя съобщението без никакви коментари — не може да не е оценил смелостта и прозорливостта на новия командващ фронт и затова дава да се разбере, че всичко трябва да си остане така, както е решил Жуков. Сталин знае, че в критични минути Жуков може да бъде безмилостен и безкомпромисен. Това му допада, в неговия стил е. Жуков преследва безпощадно страхливците и паникьорите, готов е да вземе и най-сурови мерки, ако обстановката налага това. Например в критичния момент на отбраната на Ленинград през същия септември 1941 г. армейски генерал Жуков диктува заповед №0064:

„Военният съвет на Ленинградския фронт нарежда да се обяви пред целия команден, политически и редови

състав, отбраняващ посочената линия, че за напускането ѝ без писмена заповед на военния съвет на фронта или на армията всички командири, политически работници и бойци подлежат незабавно на разстрел.

Настоящата заповед да се обяви на командния и политическия състав срещу подпис. Да се разясни широко на войнишкия състав.“^[6]

След като се подписва, Жуков дава заповедта да се подпише и от останалите членове на военния съвет: Жданов, Кузнецов, и Хозин. За да постигне привидно невъзможното, налагало му се е да прибегва и до такива мерки.

Естествено, това не се харесва на всички, особено на пострадалите — на отстранените от длъжност, дадените под съд и понижените в звание. В своите спомени „С очите на човек от моето поколение“ К. Симонов разказва как при обсъждането на романа на Казакевич „Пролет на Одер“, предложен за Сталинска премия, Сталин подхвърля: „Не всичко там е вярно изобразено: показан е Рокосовски, показан е Конев, но главния фронт там, на Одер, командваше Жуков. Жуков има недостатъци, на някои негови качества не се е гледало с добро око на фронта, но трябва да се каже, че той воюваше по-добре от Конев и не по-лошо от Рокосовски...“^[7]

Сталин неведнъж е бил груб и несправедлив към Жуков не само след войната, но и по време на войната, особено в началото. През юли, когато възниква критична ситуация в района на Вязма, Жуков предлага да се нанесе контраудар в района на Елня, за да се предотврати излизането на германските войски в тила на Западния фронт. Без да доизслуша доклада, Сталин го прекъсва грубо:

— Какви ти контраудари, какви глупости бръщолевите, нашите войски не знаят дори как трябва да се организира отбраната, а вие предлагате контраудар...

— Ако смятате, че аз като началник на Генералния щаб съм годен да бръщолея глупости, моля да ме освободите от длъжността началник на Генералния щаб и да ме пратите на фронта, където ще бъда по-полезен, отколкото тук... — отговаря Жуков.

Намесва се присъстващият на разговора Мехлис:

— Кой ви е дал право да разговаряте така с другаря Сталин?

След разговора Жуков е назначен за командващ Резервния фронт. Но Сталин не може да мине без такъв изтъкнат пълководец, макар Берия и Мехлис да се мъчели по всякакъв начин да компрометират Жуков. В първия период на войната Жуков става за Сталин „спасителен пояс“. Когато след неумелите действия на съветското командване немската група армии „Център“ успява да пробие отбраната и да обкръжи значителна част от войските на Западния и Резервния фронт, Сталин изпраща Жуков да оправя катастрофалното положение. Жуков си спомня, че Сталин посочил картата и подхвърлил с горчицина:

„Гледайте какво ни сервира Конев. След три-четири дни немците могат да дойдат до Москва. И най-лошото е, че нито Конев, нито Будьони знаят къде им са войските и какво прави противникът. Конев трябва да бъде даден под съд. Утре ще изпратя специална комисия начело с Молотов...“

Жуков взема извънредни мерки и успява да стабилизира обстановката. Благодарение на Жуков Конев избягва военния трибунал. Георгий Константинович го спасява, като го взема при себе си за заместник-командващ Западния фронт. Сталин скоро разбира, че не само увереността, решителността, „твърдата ръка“ на Жуков са способни да внасят поврат в организацията на бойните действия, но и самото присъствие на пълководеца на който и да е фронт по необясним наглед начин бързо става известно на войските и повдига бойния дух на личния състав. Ето какво си спомня бившият адютант на Жуков генерал Минюк за действията на неговия началник край Белгород, когато командването на Воронежкия фронт (Голиков и Хрущов) изпуска управлението на войските: „В тревожния критичен час управлението на тези войски фактически взе в свои ръце Георгий Константинович. И никой не забеляза у Жуков и сянка от объркване. Напротив, в минутите, когато на хората им се струваше, че всичко се руши, всичко пропада и не им остава нищо друго освен отчаянието, той се стягаше, започваше да действа енергично и решително. Опасността не го обезкуражаваше, а го изпълваше с още по-голяма воля, все едно че се превръщаше в изпъната докрай пружина или в могъщ орел, готов да посрещне напора на бурята. В такива минути

често забелязвах у Жуков навика му да изопва брадичката си като юмрук...“

Върховният главнокомандващ не може да не е почувствал, че Жуков олицетворява съвременния тип пълководец: гъвкаво, дръзко мислене, непоколебима решителност, обаятелен за командири, политработници и войници.

Сталин не е имал любимци. Просто той разчита на едни повече, а на други по-малко. Когато взема решение за съдбата на един или друг военачалник, не се ръководи от никакви сантиментални съображения — близко познанство, стари симпатии, минали заслуги. За него невинаги е имало значение какво му „нашепва“ обкръжението, с изключение може би на Берия. Известно е например, че вече след войната Берия и Абакумов скалъпват дело против Жуков. Използват дори негови фотоалбуми със снимки, където Георгий Константинович е заснет заедно с американски, английски и френски военачалници. Подслушвали са телефонните му разговори, ровили се в личните му архиви, проверявали са кореспонденцията му. В заповедта, подписана от генералисимуса на 9 юни 1946 г., се споменава за голям военачалник, изпратил писмо до ръководството на страната, в което се съобщава „за факти на недостойно и зловредно поведение от страна на маршал Жуков по отношение на правителството и върховния главнокомандващ“. Жуков бил загубил скромността си, „приписваше си заслуги, че е допринесъл най-много за големите победи“, събирал е край себе си недоволни.^[8] Но самодържецът не се решава да се разправи с прославения пълководец. При цялата си подозрителност Сталин все пак проявява здрав разум и не предприема нищо. А по всяка вероятност Жуков е щял да бъде арестуван. На специалното заседание, което ръководи Сталин и на което освен групата висши военачалници, присъстват Берия, Каганович и други държавни дейци, въз основа на редица показания, направени от арестувани военачалници, Жуков е обвинен, че си „приписва лаврите на главен победител“. Някои военачалници, например Рибалко, се застъпват за Жуков и Сталин започва да се колебае. Решава да замени ареста с изпращане в периферийни окръзи — отначало в Одеския, а после в Уралския. Окончателното решение тогава взема Сталин. И никой друг.

Случва се понякога да чуваме, че Сталин бил суров, но справедлив. В разговор един защитник на това мнение се позова на

съдбата на по-малкия син на върховния главнокомандващ — снел го бил от длъжност, без да го жали. Да, снел го е, но направил това, защото Василий Сталин е дискредитирал не толкова себе си, колкото баща си. Сталин е снемал от длъжност сина си не само след, но и по време на войната. През май 1943 г. Берия му съобщава за нови пиянски подвизи на Василий, който по това време е командир на въздушен полк. Побеснелият Сталин веднага диктува заповед:

„До командващия ВВС при Червената армия
маршала от авиацията др. Новиков

Заповядвам:

1. Незабавно да се снесе от длъжност командирът на авиационен полк полковник Сталин В. Й. и да не му се дават занапред каквито и да било командни постове без мое нареждане.

2. На полка и на бившия командир на полка полковник Сталин да се обяви, че полковник Сталин се сема от длъжността командир на полк за пиянство и разюзданост и за това, че покварява и развъртава полка.

3. За изпълнението да се донесе.

Народен комисар на отбраната Й. Сталин

26 май 1943 г.“^[9]

Сталин е толкова разгневен, че при диктуването не си забелязва грешките: само в едно изречение четири пъти споменава думата „полк“ и два пъти „полковник“... Обаче скоро след символичното „снемане“ доброжелателите долагат, че В. Й. Сталин се е „осъзнал“ и е готов „да изпълнява командна длъжност“. След известно време синът на Сталин поема пак командването на полк, а в края на 1943 г. вече е издигнат на длъжност командир на въздушна дивизия... Така че за справедливост на върховния главнокомандващ в случая не си струва да говорим, него повече го тревожи собственото му реноме.

Обикновено Сталин е и безмилостен, и непреклонен в кадровите си решения. Случвало се е наистина и да ги променя, но не веднага, а по-късно и без никакво, поне наглед, странично влияние. Обикновено не обяснява причините за едни или други свои решения. Мисля, че с

това той се е опитвал да внуши на обкръжението си, на членовете на Държавния комитет по отбраната и на Ставката, че в своите решения за назначенията се ръководи изключително от интересите на работата, като взема при това под внимание способностите и проявите на човека. Например когато възниква въпросът на кого да се възложи окончателното ликвидиране на обкръжената противникова групировка край Сталинград, мненията се разделят. Но в края на краищата всичко решава отношението на самия Сталин към кандидата. Берия предлага да бъде оставен командващият Сталинградския фронт Ерьоменко. Жуков отдава предпочитание на Рокосовски. Като изслушва страните, както си спомня Жуков, Сталин слага край на спора:

„Аз поставям Ерьоменко по-ниско от Рокосовски. Войските не обичат Ерьоменко. Рокосовски се ползва с по-голям авторитет. Ерьоменко много лошо се прояви в ролята на командващ Брянския фронт. Не е скромен и обича да се хвали.“

„Но Ерьоменко ще бъде кръвно обиден от такова решение“ — възразява Жуков.

„Ние не сме гимназистки. Ние сме болшевики и трябва да поставяме начело достойни ръководители...“^[10]

Сталин размества Жуков, Конев, Ерьоменко, Тимошенко, Хозин, Козлов, Ворошилов, Будьони, Баграмян, Голиков и много други военачалници. Това се диктува често пъти от суровата необходимост. Но върховният главнокомандващ дава понякога шанс да се докаже на дело, че грешката, пропускът, несполуката са били случайни. Представяйки този шанс обаче, Сталин не забравя старите грехове — когато говори за сталинградските проблеми, си спомня за несполуките на Ерьоменко на Брянския фронт.

Сталин знае, че в стремежа си да изпълни заповедта Жуков е способен да прибегва до крайни мерки. По инициатива и по предложение на Сталин през лятото на 1942 г. е решено да се извършат редица настъпателни операции на Западното и Северозападното направление с цел да се заздравя положението на съветските войски край Ленинград и Ржев. Операциите започват. Жуков командва тогава Западния фронт.

По време на пробива на германската отбранителна линия от 31-ва и 20-а армия той отдава заповед, с която по-късно не може да се гордее и дори не иска да си я спомня. Ето фрагмент от писмения му

доклад до Сталин, в който обстойно съобщава за хода на операцията и за резултата от нея:

„За да се предотврати изоставането на отделни подразделения и за борба със страхливците и паникьорите, зад всеки атакуващ батальон от първия ешелон се движеха на танк специално назначени от военните съвети на армиите командири.

В резултат на всички взети мерки войските на 31-ва и 20-а армия пробиха успешно отбраната на противника.

Жуков
Булганин

7 август 1942 година.“^[11]

Жуков е главното действащо лице в отбраната на Москва и в разгрома на фашистките войски на подстъпите към столицата. Историческата справедливост е поискала човекът, защитил столицата на отечеството, непосредствено да участва и в овладяването на вражеската столица. Сталин и тук прави рокада, разменяйки местата на Жуков и Рокосовски — Жуков става командващ 1-ви белоруски фронт, а Рокосовски — 2-ри белоруски фронт.

Жуков почти наизуст си спомня заповедта, която получава от Ставката и в която на 1-ви белоруски фронт се предписва да овладее Берлин:

„Ставката на Върховното командване заповядва:

1. Да се подготви и осъществи настъпателна операция с цел да се овладее столицата на Германия град Берлин и след не повече от дванадесет-петнадесет дни от започването на операцията да се излезе на река Елба.

2. Главният удар да се нанесе на плацдарма на река Одер западно от Кюстрин със силите на четири общовойсковии армии и две танкови армии. В участъка на пробива да се привлекат пет-шест артилерийски дивизии за

пробив, като се създаде плътност не по-малко от 250 цеви на един километър от пробива с калибър 76 мм и нагоре.

3. За осигуряване на главната групировка на фронта да се нанесат от север и от юг два спомагателни удара със силите на две армии всеки...

8. Начало на операцията — съгласно получените лично от вас указания.

Ставка на Върховното главно командване

Й. Сталин

Антонов

2 април 1945 г.

№11059“^[12]

Сталин следи най-внимателно хода на операцията, след която ще бъде увенчан с венеца на триумфатор. Почти не се намесва в оперативните въпроси, като предоставя това на Жуков и Антонов. Но сутрешните и вечерните доклади започват със съобщения за хода на подготовката, а после и за хода на Берлинската операция. Жуков съобщава, че на практика хитлеристите са прекратили съпротивата си на запад, но на изток се бият ожесточено за всяка къща. Сталин реагира с телеграма в свойствения му дух — твърдо, безкомпромисно и решително:

„До командващия войските на 1-ви белоруски фронт

Получих шифрованата ви телеграма с изложение на показанията, дадени от немски пленник, относно това да не се отстъпва пред русите и частите да се бият до последния човек, дори ако американските войски стигнат в тила им до тях. Не обръщайте внимание на пленения немец. Хитлер плете паяжина в района на Берлин, за да предизвика разногласия между русите и съюзниците. Тази паяжина трябва да се разкъса с превземането на Берлин от съветските войски. Сечете немците без пощада и скоро ще бъдете в Берлин.

Й. Сталин

17 април 1945 г. 17 часът 50 мин.“^[13]

Сталин следи с напрежение сражението в Берлин. Особено силно го интересува въпросът за пленяването на Хитлер. За пълнотата на триумфа му сега не му достига само едно — да залови жив фашисткия фюрер и да го предаде на съд пред международен трибунал. И макар Жуков да съобщава, че се водят боеве в Райхстага и по улиците към райхсканцлерството, желаното съобщение не идва. Най-сетне на 2 май вечерта се получава шифрована телеграма:

„До другаря Сталин

Докладвам копие от заповедта на командващия отбраната на Берлин генерал Вайдлинг за прекратяване съпротивата на германските войски в Берлин.

2 май 1945 г.

Жуков

Заповед

На 30 април 1945 г. фюрерът завърши живота си със самоубийство. Ние, заклелите му се във вярност, сме оставени сами... След съгласуване с Върховното командване на съветските войски изисквам незабавно да се прекрати борбата.

Вайдлинг, генерал от артилерията и командващ отбраната на град Берлин“^[14]

„Успя, мръсникът“ — изръмжава Сталин и блъска встрани телеграмата. Кой знае защо, си спомня думите на Молотов за срещата му с Хитлер преди войната, за фанатичната увереност на фюрера, че ще надвие англичаните... Та той още тогава е мислел, значи, да нанесе смъртен удар на Съветския съюз. Избяга от възмездието...

През последните дни на войната убеденият вече отдавна в изхода и мислещ повече за следвоенните работи Сталин все по-често възлага на Антонов да подписва оперативните документи от негово име и от името на Ставката. Но когато идват паметните дни на триумфа и на мястото на военните операции все по-решително се настанява

дипломацията, Сталин, без да се двоуми, решава да упълномощи Жуков да подпише най-главния документ във войната. Докато голяма част от документите през последния период от войната са утвърдени от него задочно, по телефона, сега нарежда на Антонов да дойде при него с текста на телеграмата. Текстът е лаконичен, но когато четях в архива оригинала, подсъзнателно чувствах колко много неща се крият зад тези няколко реда. Те са като особен вид обърната наопаки философия на трагедията и философия на триумфа, който е предстояло да бъде преживян.

„До заместника на върховния главнокомандващ маршала на Съветския съюз Г. К. Жуков Ставката на върховния главнокомандващ ви упълномощава да ратифицирате протокола за безусловна капитулация на германските въоръжени сили.

Върховен главнокомандващ
Маршал на Съветския съюз Й. Сталин
Началник на Генералния щаб на Червената армия
Армейски генерал Антонов

7 май 1945 г.
№11083“^[15]

Когато Сталин слага подписа си, прави го така, като че ли той, а не Жуков, ще подпише след броени часове този дългоочакван протокол. След като подписва телеграмата, Сталин се надига от стола и неочаквано силно стиска ръката на Антонов.

Запознавайки се с многобройните документи в архива на Сталин, в които става дума за Жуков, със записи на разговорите им по прекия телефон, с телеграми и служебни писма, запазили се във военните архиви, човек стига до извода, че върховният главнокомандващ го е ценил повече от когото и да било друг съветски маршал. Три пъти герой на Съветския съюз (за четвърти път е удостоен с това почетно звание през 1956 г.), два най-високи ордена „Победа“, орден „Суворов“ първа степен под № 1 — всичко това е превъзходна атестация за пълководеца. Разбира се, при всичките огромни заслуги на Жуков пред народа тези награди по онова време е можел да санкционира само

„властелинът“. Но Сталин още през 1944 г. усеща, че е по-добре да смести славата на Жуков в прокрустовото ложе на „един от талантивите пълководци“. Когато пълководческата слава на маршала прекрива границите на отечеството, Сталин решава, че тя вече е започнала да хвърля сянка върху самия него. Например той остава с крайно неприятно впечатление от пресконференцията, която Жуков дава в Берлин на 9 юни 1945 г. за съветски и чужди кореспонденти. Маршалът на Съветския съюз дълго отговаря на въпросите на английски, американски, френски и канадски журналисти, разказва подробно за подготовката и хода на Берлинската операция, за сътрудничеството със съюзниците, за сроковете за демобилизиране на Червената армия, за това, как ще се постъпи с военните престъпници, споделя съображения за предимствата на германския войник пред японския и за много други неща. А нито дума за Сталин! Нито дума! Само накрая на пресконференцията кореспондентът на „Таймс“ Р. Паркер пита Жуков, сякаш за да го „спаси“:

— Вземал ли е маршал Сталин всекидневно дейно участие в операциите, които вие сте възглавявали?

— Маршал Сталин — отговаря кратко Жуков — дейно и всекидневно ръководеше всички участъци на съветско-германския фронт, включително и участъка, на който аз се намирах.

Сталин препрочита няколко пъти последната фраза на Жуков, дълбоко засегнат от „неблагодарността“ на своя заместник. Възможно е още тогава у него да е узряло решението за по-нататъшната съдба на маршала. Наскоро след войната Жуков ще бъде изпратен почти седем години да командва второстепенни военни окръзи. Никак не е било сложно да се скалпи дело за „възгордяване, за бонапартизъм“ при натрупалите се навици и опит в охулването на честни хора, но Жуков, този свръхталантлив пълководец от Втората световна война, сигурно не е знаел, че това изпадане в немилост няма да е последно. Отдавна се знае, че съдбата на такива открити, честни и праволинейни люде никога не е обикновена.

Един от военачалниците, който става нещо като свързващо звено между Сталин и фронтовете, е Александър Михайлович Василевски, пълководец от най-висша степен. Войната го заварва заместник-началник на оперативното управление към Генералния щаб; на 1 август 1941 г. става началник на управлението и заместник-началник

на Генералния щаб, а от юни 1942 до февруари 1945 г. — началник на Генералния щаб и едновременно с това заместник народен комисар на отбраната. На Василевски е възложено да командва за известно време 3-и белоруски фронт, а след това става и главнокомандващ съветските войски в Далечния изток.

Със службата си в Генералния щаб Василевски отразява своеобразието в стила на работа на Сталин във висшия военен орган за управление — Ставката. Повечето време Александър Михайлович прекарва на фронта като представител на Ставката, изпълнявайки преките указания на Сталин, и по-малко стои в Москва, занимавайки се непосредствено с Генералния щаб. Всъщност Сталин спазва едно изработено от него правило — при подготовката на особено важни операции, както и при кризисни ситуации на фронта за там непременно заминават Жуков и Василевски. А понякога, както става при Сталинград — и двамата заедно. До декември 1942 г., когато по личната молба на Василевски Сталин се съгласява Антонов да стане началник на оперативното управление, заместник, а после и първи заместник на началника на Генералния щаб, главно Василевски ръководи работата на главния оперативен орган на Ставката. С други думи, Василевски е универсален пълководец и военачалник. Проявява се и като командващ, и като щабен работник. Сталин вижда, че Александър Михайлович действа еднакво уверено и в критични ситуации по време на отбранителните боеве, и при организирането на големи настъпателни операции, и при стратегическото планиране, и като представител на Ставката или командващ фронт.

Веднъж Сталин пита Василевски:

— На вас даде ли ви нещо духовното образование? Мислели ли сте някога за това?

Василевски, озадачен донейде от въпроса, бързо се окопитва и отговаря мъдро:

— Безполезни знания няма... Все нещичко се оказва нужно и във военния живот...

Сталин поглежда с любопитство Василевски (в добро настроение е, наскоро е освободен Минск) и в тон с думите на Василевски добавя:

— Главното, на което поповете могат да ни научат, е да разбираме хората...

И после изведнъж казва на маршала, че трябва да вземе под свой личен контрол действията на 2-ри и 1-ви прибалтийски и на 3-и белоруски фронт. Такива задачи преди е изпълнявал Жуков — да ръководи операциите на 2-ри и 1-ви белоруски и на 1-ви украински фронт. Това не са никакви нови главни командвания, но същевременно Сталин създава по този начин нова форма за управление на дейността на фронтовете. Инициативата по този въпрос принадлежи лично на него. Жуков и Василевски виждат в това по-голяма стратегическа зрелост на върховния главнокомандващ.

Сталин отива до бюрото си, взима оттам някаква папка с книга и се връща на постоянното си работно място откъм късата страна на дългата правоъгълна заседателна маса. В годините на войната той фактически не сядва зад бюрото си. За един ден Сталин ръководи по шест-седем заседания и съвещания — на Държавния комитет по отбраната, на Ставката, с народните комисари, с членовете на Централния комитет на партията, с работещи в Щаба на партизанското движение, с ръководители на разузнаването, с конструктори и тъй нататък. Сядат около дългата маса. Често пъти току-що е завършило едно заседание и Поскръобишев въвежда друга група. „Конвейерът“ започва да работи по-бавно чак през 1944 и 1945 г., когато за всички става ясно, че разгромът на нашествениците е само въпрос на време. Ако преди войната Сталин успява всеки ден да разлисти и прегледа освен шифрованите съобщения и 5–6 книги с обем към 400–500 страници, сега прочетеното не е по-малко — военни, дипломатически, политически, стопански документи. Работоспособността на този студенокръвен човек с пронизващ поглед е поразителна. За нея често си спомня и Александър Михайлович.

Сталин винаги се осланя на Василевски. Всъщност повечето време Василевски обикаля фронтовете и успява да постигне желаниа или приемлив резултат без разпавии и извънредни мерки. Маршалът рядко възразява, не е опърничав като Жуков, макар че умее кротко, но упорито да прокара своята линия при обсъждането на оперативни въпроси с върховния главнокомандващ. Трудно е да се пресметне колко хиляди километри е пролетял през годините на войната, обикаляйки по заръка на Сталин фронт след фронт и връщайки се за няколко дни в Москва за доклад и за нови указания. През по-голямата част от войната, фактически всеки ден, с редки изключения, Сталин говори с

Василевски по телефона. В спомените си Александър Михайлович пише: „От пролетта на 1942 г. до края на войната не съм имал с него телефонни разговори само в дните, когато в началото на август 1943 г. замина на среща с командващите войските на Западния и Калининския фронт, и в дните, когато взе участие в Техеранската конференция на ръководителите на правителствата на трите държави (от края на ноември до 2 декември 1943 г.).“^[16] Освен от оперативни съображения Сталин изпитва постоянна потребност да се посъветва с Василевски, да изслуша неговия спокоен, лаконичен доклад, приличащ повече на размисъл.

Макар че Василевски остава до февруари 1945 г. началник на Генералния щаб, втората половина на войната е свързана главно с името на Алексей Инокентиевич Антонов. Когато преглеждах архивните материали на Ставката, направи ми впечатление, че от края на 1943 г. повечето директивни документи са подписани от Сталин заедно с Антонов или само от Антонов от името на Ставката.

По стар навик Сталин дълго се взира в този генерал. Роден за щабен офицер, човек с висока култура, Антонов бързо спечелва благоразположението и доверието на върховния главнокомандващ.

Сталин не обича да сменя често хората около себе си. Дори когато през 1938 г. жената на Поскръобишев е арестувана като „помагачка в шпионските действия на своите роднини“, не се вслушва в настойчивите препоръки на Берия да смени първия си помощник. На неговата възраст не е толкова лесно да свиква с нов човек. А сега — всекидневни доклади за положението по фронтите. Когато Василевски заминава при войските, той свиква дори с докладите на заместник-началника на Генералния щаб по политическата част Боков, който не е много силен в оперативните въпроси. Но някъде към края на март 1943 г. нарежда най-сетне да му докладва за първи път Антонов. Докладът е кратък, но съдържателен. Сталин не дава вид, че „пробата“ е минала успешно. Сбогува се сухо. След два-три месеца честите срещи на върховния главнокомандващ с акуратния, умен и немногословен младолик генерал спомагат Антонов да стане един от най-близките военни помощници на Сталин.

Когато Антонов е допуснат до Сталин и започва да отива при него по два-три пъти на ден, сигурно е забелязал, че върховният главнокомандващ крайно рядко сам предлага някакви идеи или

решения, ако не се смята, че във всяка операция винаги съкращава сроковете за подготовката ѝ, винаги бърза, винаги казва, че темповете, размахът и дълбочината на придвижване на нашите войски могат да бъдат по-големи. Наблюдателният Алексей Инокентиевич сигурно е обърнал внимание, че някои навици на върховния главнокомандващ имат като че ли ритуален характер. Например често пъти, когато изслушва Антонов, понякога в присъствието на Молотов, Берия и Маленков, Сталин го прекъсва, позвънява на Поскръобишев да му поднесе чаша чай. Всички гледат мълчаливо как свещенодействия — изстиска бавно лимон в чашата, после се отправя към стаята за почивка, намираща се зад бюрото му, отваря вратата, която по нищо не се различава от стените на кабинета, влиза вътре и се връща оттам с бутилка арменски коняк. Сред общото мълчание налива една-две лъжички коняк в чая, отнася бутилката в шкафчето си за запаси, сядна на стола и като разбърква бавно чая си с лъжичката, проговаря:

„Продължавайте...“

Дори тази обичайна чаша чай, която, нека кажа между другото, рядко предлага на присъстващите, се превръща в някакъв ритуален предмет с особено „възвишен“ смисъл, известен, както изглежда, само на Сталин.

Алексей Инокентиевич разбира, че замествайки дълги месеци началника на Генералния щаб, а после вече и на тази длъжност, се намира в по-изгодно положение от своите предшественици. Най-страшните, най-тежките сцени от войната са изиграни в първото ѝ действие. Когато идва в Генералния щаб, вече е създаден определен ред в денонощната му дейност, натрупан е значителен опит в работата на Ставката. Но като педантичен ръководител в добрия смисъл на тази дума Антонов, както може би никой преди него, внася доста нови неща в начина на работа на Генералния щаб. Определя точни срокове за обработка на информацията и времето за доклад на представителите на разузнаването, тила, фронтите, резервните формирования. Разпределя точно длъжностите между своите заместници Гризлов, Ломов и Щеменко. За да се подобри окончателно в организационно отношение работата в Генералния щаб и Ставката, Антонов решава да докладва съображенията си на Сталин, изложени в три страници. Там се определя времето (три пъти на ден) за доклад пред върховния главнокомандващ — най-често по телефона; предвижда се

результативен доклад лично пред него, определя се редът за подготовка и утвърждаване на директивните документи, урежда се взаимната връзка с различните органи за управление, правят се и други предложения. Когато в края на един от нощните резултативни доклади за денонощието Антонов помолва Сталин да разгледа и утвърди регламента за работа на Ставката и Генералния щаб, Сталин поглежда учудено и мълчаливо генерала, а след това прочита внимателно документа и пак така, без дума да каже, написва: „Съгласен съм. Й. Сталин.“ Но заедно с това си помисля: този Антонов е умен. Фактически той сега накара самия върховен главнокомандващ да регламентира не само работата на другите, но и своята работа.

Ако дотогава Сталин може да вика за доклад когото и да било по всяко удобно за него време, то отсега нататък и той самият започва да се повъздържа и гледа да спазва установения ред. Антонов успява да получи одобрението му за основните функции на Генералния щаб — първо, работа за върховния главнокомандващ, предаване на необходимата му информация за взимане на решения и, второ, подготовка на указания и оперативно ръководство на бойната дейност на фронтовете — да бъдат тясно обвързани с дейностите на главните управления при Народния комисариат на отбраната.^[17]

Не е чудно Антонов, този даровит щабен офицер от голям мащаб, да е оказал върху Сталин също такава влияние като Шапошников, Жуков и Василевски. Високата щабна култура, организираността и всестранната обмислена разработка както на главната идея, така и на най-дребните подробности допадат на Сталин. Сега с него работи човек, който е длъжен да разпределя всичко по „преградки“ и прави това ефективно, но главно ефикасно.

Антонов доста бързо израства по чин. През 1942 г. идва в Генералния щаб като генерал-лейтенант, през април 1943 г. става генерал-полковник и още същата година е повишен в чин армейски генерал. Но маршал на Съветския съюз не става въпреки доброжелателното отношение на върховния главнокомандващ. Тук вече се намесва Берия. Позициите на това изчадие на злото във висшето военно ръководство не са много силни. Берия силно желае да има свои очи и уши сред военните и в стратегическия ешелон на управлението. Днес е известно, че висшият съветски генералитет винаги се е отнасял към Берия със студена предпазливост, като е

изпитвал дълбоко недоверие към човека с малките кръгли очила. Макар този човек постоянно да търси начини за привличане на големи военачалници на своя страна, за тяхна чест трябва да отбележим, че опитите му се оказват безплодни. Арестуването, съденето и ликвидирането на Берия по-късно именно от военните говорят красноречиво за отношението им към този демон.

Берия е крайно опасна и отблъскваща фигура. Страхуват се от него. Симпатии към него никой не изпитва. Но на Берия е нужна опора в армията. Вижда бързото остаряване на „вожда“ и по всяка вероятност още в края на войната у него са се появили крайно амбициозни и честолюбиви планове, които без поддръжката на армията в една система, където демокрацията е само фикция, е невъзможно да се реализират. Опитите му да установи особени отношения с Антонов не довеждат до някакъв резултат. Генералът е сух и официален с него. Тогава, както обикновено постъпвал, Берия започва постепенно и подмолно да компрометира Антонов. Въпреки че Сталин дълбоко в душата си, изглежда, не е вярвал много-много в нашепванията на дяволското изчадие, все пак се въздържа да даде на началника на Генералния щаб на Въоръжените сили на Съветския съюз маршалско звание, макар че смята да го направи по случай победата. Нещо повече, през 1946 г. „вождът“ отново връща Антонов на длъжността първи заместник-началник на Генералния щаб, а през 1948 г. го „сваля“ още по-ниско и го назначава за пръв заместник-командващ Задкавказкия военен окръг.

Изобщо на Антонов не провървява по отношение на нашата историческа (а и художествена) литература. Името му почти не се споменава в дългите списъци на военачалниците с особени заслуги пред родината. Не става нито маршал, нито герой на Съветския съюз. Но за историята това не е толкова важно. Важно е другото: този даровит човек не е оценен справедливо. А е бил образец войник и истински интелектуалец сред военните, със силна мисъл и остър усет. Вече след войната Антонов признава, че е мечтаел за деня, когато ще може да постави на грамофона плоча с любимото си музикално произведение — първия концерт за пиано на Чайковски или третия на Рахманинов.

Войната свършва. Подобно на Цезар, седнал в триумфалната колесница, Сталин се изкачва на Капитолия на славата. Но докато

божественният Гай Юлий Цезер дълго си блъска главата как да се отблагодари на верните си легионери, Сталин постепенно отблъсва от себе си ония, които повече от другите му напомнят за истинската роля на всеки в големия триумф. Антонов, чийто подпис през последните две години от войната по-често от подписите на другите стои до наперения подпис на върховния главнокомандващ, единственият армейски генерал, удостоен с най-високия военен орден — ордена „Победа“, — в края на краищата не е достатъчно оценен от Сталин. Върховният главнокомандващ вече забравя, че през 1944 и 1945 г. Жуков, Василевски и Антонов са му давали такива идеи, такива стратегически замисли за воденето на войната, че повече не му е било нужно, освен да се съгласява с тях, внасяйки само някакви частични дребни поправки.

Сталин вече забравя, че когато става върховен главнокомандващ, е имал твърде смътна представа за теорията и практиката на военното изкуство. До разбирането за тясна взаимна връзка между военната стратегия, оперативното изкуство и тактиката като съставни части на военното изкуство Сталин стига постепенно, с помощта на докладите, съобщенията и разясненията за едни или други конкретни ситуации най-вече на Шапошников, Жуков, Василевски и Антонов.

Войната е свършила. За Сталин е важен преди всичко резултатът. За цената на победата предпочита да говори само в областта на злодействата на фашизма. За собствените си недоумици не обелва нито дума. Към безкрайната върволица от епитети — „велик вожд“, „мъдър учител“, „ненадминат ръководител“, „гениален стратег“ — се прибавя още един — „най-големият пълководец“. Именно затова, като добавям все нови и нови щрихи към неговия портрет, ще разгледам и стратегическото мислене на Сталин.

---

[1] Сталин, И. В. О Великой Отечественной войне Советского Союза, с. 73–72. ↑

[2] Жуков, Г. К. Воспоминания и размышления. Т. 1, с.99. ↑

[3] ЦАМО, ф.96-А, оп.1711, д.2, л. 6–7. ↑

[4] ЦАМО, ф.3, оп.11556, д.2, л.396-397. ↑

[5] Маршал Жуков. Каким мы его помним. М., 1988, с.81. ↑

[6] ЦАМО, ф.249, оп.1544, д.112, л.144. ↑

- [7] Симонов, К. Глазами человека моего поколения. Размышления о И. В. Сталине. М., 1988, с.198. ↑
- [8] ЦАМО, Ф. 48, оп.7, д.2. ↑
- [9] Пак там, ф.132, оп.264, д.230, л.15. ↑
- [10] Маршал Жуков. Каким мы его помним, с.245. ↑
- [11] ЦАМО, ф.8, оп.11627, д.988, л.81. ↑
- [12] ЦАМО, ф.132-А, оп.2642, д.13, л.223–230. ↑
- [13] Пак там, ф.3, оп.11556, д.18, л.103. ↑
- [14] ЦАМО, ф.48-А, оп.3412, д.63, л.46-47. ↑
- [15] ЦАМО, ф.132-А, оп.2642, д.39, л.115. ↑
- [16] Василевский, А. М. Дело всей жизни. М., 1983, с.470. ↑
- [17] Гаглов, И. И. Генерал Антонов. М., 1978, с.87. ↑

МИСЛЕНЕТО НА СТРАТЕГА?

Предполагам, че някои, когато видят след думите „мисленето на стратега“ въпросителния знак, веднага ще възразят или дори ще се възмутят. Защото се поставя под съмнение онова, което десетилетия наред не е подлагано на съмнения. А сега като доказателство за „еретизма“ на автора може да се посочат десетки цитати и изказвания на наши изтъкнати пълководци, свидетелстващи за обратното. Ще подчертая още веднъж, по времето, когато са писали мемоарите си тези забележителни съветски пълководци, можели са да кажат само онова, което е било **разрешено** да се каже. Всички негативни, критични изказвания по адрес на върховния главнокомандващ са смятани за „оклеветяване“. Така се случи, че работих около двайсет години в Главното политическо управление на Съветската армия и Военноморския флот. Беше време, когато в отдел „Печат“ при Главното политическо управление в съответствие с височайшите указания на Суслов и неговия апарат се проверяваха всички мемоари. Налагало ми се е да говоря с хора, които през 50-те и 60-те години и по-късно са преглеждали спомените на военачалниците. Ръкописите дълго са се въртели „в кръг“ по високите инстанции и на авторите им стана напълно ясно, какво може и какво не може да се пише. Поради този филтър в книгите не попадаха факти, изводи и събития, статистики, наблюдения, размисли и оценки, които биха могли да „очернят“ нашата история. И ето че в нашата история нещата започнаха да изглеждат напълно благополучни. Мисля, че въпросът не е в това да се търсят конкретните виновници, а да се разбере, че се беше създавала система на определени предпоставки и ограничения, принуждаващи всяко произведение да се смести в прокрустовото ложе на цензурата. Нито „Главлит“ (Главно управление по въпросите на литературата и издателствата — б.пр.), нито многобройните рецензенти можеха да игнорират предписанията на **системата**, основана върху едностранчивото виждане на миналото.

Известно ми е, че не всичко, написано от много военачалници, е влязло в мемоарите им. Те често под натиска на външни обстоятелства са търсели място и повод, за да споменат в книгите си имената на

влиятелни личности, които по време на войната не е било възможно да бъдат видени дори през много силна лупа. Известно ми е как някои усърдни нагаждачи са търсели частта, в която е служел Брежнев преди войната, или пък гарата, до която веднъж Черненко е съпровождал влака от Красноярск с подаръци за фронта... Голям брой иначе хубави произведения бяха „изцапани“ с цитати от Брежнев, от търсене на поводи за изтъкване на заслугите му. Разбира се, в никакъв случай не можеше да попадне в нито една книга такъв „епизод“ например: лекторът от Главното политическо управление при Работническо-селската Червена армия полковият комисар Синянки, изпратен през август 1942 г. в 18-а армия да провери как се изпълнява заповед №227, пише до заместник-началника на управлението Шикин: сътрудниците от политическото управление Емелянов, Брежнев, Рибанин и Башилов „не са способни да осигурят съответния прелом към по-добро в настроенията и поведението (на работа и в бита) на работещите в политическото управление на фронта... По думите на полковия комисар др. Крутиков и на старшия батальонен комисар др. Москвин и доста други политработници са се отдали на безгрижие, самоуспокоение, фамилиарничене, взаимно прикриване, пианство и т.н.“^[1]. Не мога да твърдя, че всичко написано от полковия комисар Синянки (в писмото си говори и за други „грехове“) отговаря на истината. Искан само да подчертая, че всяка критика по адрес на Брежнев беше изключена.

Бяхме пленници на измамни представи. Често пъти авторите се изправяли неволно пред избора: или в книгата всичко да бъде „както трябва“, или да не се появи на бял свят. И още нещо. Никого не искам да обидя, но ще го кажа. Повечето от мемоарите на пълководците са написани от „литературни оформители“ — хора, често пъти твърде далече от онова, което е преживял авторът. Да, използвали са материалите и разказите на мемоаристите, но в края на краищата книгата са писали **те**, а не авторите на спомените. Но твърде често личното възприемане на автора се губи, бледнее. Добре го е казал Баграмян: „Те в доста голяма степен зависят от това, на кого какъв полковник се е паднал.“ Да се пише чрез „посредник“, което понякога е неизбежно, означава да се изгуби нещо неповторимо, напълно авторско...

Когато пишех „Мисленето на стратега?“, исках само да анализирам безпристрастно особеностите на стратегическото мислене на човека, стоял начело на нашия народ и на армията през Великата отечествена война. Колкото до мисленето, то в отделни области Сталин е имал някои предимства в сравнение с мнозина от съветските пълководци, но са съществували и области, в които той и до края на войната не е успял да се отърси от дилетанщината, едностранчивостта, некомпетентността и шаблона. Но да вървим по ред.

Мисля, че Сталин не е пълководец в пълния смисъл на думата. Пълководецът е деец от военното поприще. Той се оценява може би не толкова по заеманата длъжност, колкото по дарбата му, по творческото мислене, дълбокото стратегическо виждане, военния опит и компетентност, богатата интуиция и воля. Сталин далеч не притежава тези качества. Той е политически ръководител — суров, с твърда воля, целенасочен, властолюбив, който по силата на стеклите се обстоятелства е принуден да се занимава с военни въпроси. Силната страна на Сталин като върховен главнокомандващ е предопределена от абсолютната му власт. Но не само това го издига над другите военни дейци. Предимството му пред другите пълководци е, че позадълбочено от тях вижда (по силата на положението си на лидер на страната) зависимостта на въоръжената борба от цял спектър други, „невоенни“ фактори — икономически, социални, технически, политически, дипломатически, идеологически, национални. По силата на положението си той по-добре от другите членове на Ставката, от работещите в Генералния щаб и от командващите фронтове познава реалните възможности на страната, на нейната промишленост и селско стопанство. Сталин има, ако може така да се каже, **по-универсално** мислене, свързано органически с широк кръг невоенни знания. Това предимство, нека да повторя, се определя от положението му на държавен, политически и партиен деец. Пълководческата, военната страна е само една от многото, но задължителна за държавник от такъв ранг.

По служебното си положение Сталин е пълководец — върховен главнокомандващ. Но какъв? Да се върнем още веднъж към миналото.

Военните историци често викат на помощ Наполеон. Неговите изказвания се приемат за класически. Когато разглежда съотношението

между ума и характера на пълководеца, Бонапарт стига до заключението: „Хората с много ум и малко характер са най-неподходящи за тази професия. По-добре е човек да има повече характер и по-малко ум. Хора с посредствен ум, но достатъчно надарени с характер, често пъти могат да разчитат на успех в това изкуство.“^[2] Естествено, под „ум“ трябва да се разбира не само процесът на отразяване на обективната реалност, даващ познание за съществуващите в реалния свят връзки, свойства и отношения, но и компетентност в конкретната сфера на военното дело. Както пише съветският учен Теплов, за интелектуалната дейност на пълководеца „са типични необикновената сложност на изходния материал и голямата простота и яснота на крайния резултат. В началото — **анализ на сложния материал**, в крайна сметка — **синтез, даващ прости и определени формулировки. Превръщането на сложното в просто** — с тази кратка формула може да се изрази една от най-важните страни в работния процес на ума на пълководеца“^[3]. С други думи, всичко това му позволява да се видят едновременно цялото и частите му, движението и статиката. Мисленето на истинския пълководец е синтетична (обобщаваща) сила на ума, изразяваща се в конкретност на резултата от разсъжденията. У пълководеца трябва да бъдат еднакво силни умът и волята, интелектът и характерът. Знае се, че на моменти на преден план излиза ту единият, ту другият компонент. Но умът и волята винаги трябва да действат в единство. Само тогава пълководецът ще може да прояви гъвкавост по отношение на взетото вече решение и едновременно с това упоритост и твърдост в постигането на целта.

Още по-рано стана дума, че Сталин е умен човек, но с ясно изразени черти на догматик. Върховният главнокомандващ, ако мога така да се изразя, е мислел „по схема“, като характерното е господството на общите съображения над конкретните. Макар че при обобщаващия анализ тъкмо това би могло да се превърне в силна страна. У Сталин политикът винаги взема връх над военния деец. Ще се изразя по-точно, обиграният и неумолим политик надделява винаги над непрофесионалния военен. Няма съмнение, че за стратега общите съображения са винаги важни, но при Сталин те често пъти засенчват конкретните проблеми. И обратно, когато се опитва да се съсредоточи върху някакъв конкретен въпрос, той губи контрол над въпросите от

по-общ характер. Например в дните, когато назрява харковската катастрофа, Сталин, както става ясно през този период, в третата десетдневка на май 1942 г. се е занимавал активно с превеждането на керваните от плавателни съдове до Баренцово море, с въпросите на Волховския фронт, с организацията на ударите по летищата на противника на Западния фронт, с отделянето на катери за Ладожката военна флотилия, с по-нататъшната предислокация на войски за унищожаване на демянската групировка и т.н. На него не му е достигал стратегически ум, за да концентрира усилията си, както и усилията на Генералния щаб и на представителите на Ставката върху главния в оня момент участък от съветско-германския фронт. Той, Тимошенко и Хрущов не са усетили веднага каква е опасността. Игнорирайки, както обикновено, решенията и действията на главните командвания, Сталин твърде нехайно се отнася към изводите и уверенията на командването на фронта и на щаба на Югозападното направление. Слабата оперативна подготовка не му позволява да отдели стратегически важната брънка; интуицията на върховния главнокомандващ не му подсказва навреме, че го дебне страшна опасност.

Слаба страна на Сталин като пълководец е доста голямата му откъснатост от даденостите на времето като продължителност. Това отбелязват и Жуков, и Василевски. Много често, въодушевен от някаква идея, той настоява за незабавната ѝ реализация. В немалко случаи, когато подписва директива до някой фронт, отделя за изпълнението ѝ само няколко часа, което обрича щабовете и обединенията на неподготвени, прибързани действия, водещи до неуспех. Така например през 1942 г. Западният фронт няколко пъти получава разпореждания и заповеди на Сталин, свързани с прехвърляне на съединения на 50–60 километра (от един участък на фронта на друг). Тези маньоври трябвало да бъдат завършени само за 5–6 часа! За това време заповедта едва стига до непосредствените изпълнители. И до края на войната той не може да проумее простата истина, че махването с ръка на върховния главнокомандващ не означава моменталното изпълнение на волята му в полковете и дивизиите. Този недостатък на Сталин е свързан с изключително слабата му представа за живота във войсковите поделения, за бита им,

за работата на командирите, за последователността и реда при изпълнението на заповедите и разпорежданията.

С цивилна нагласа, при решаването на едни или други оперативни въпроси Сталин повече се опира не на конкретното познаване на ситуацията, на обстановката, а на „насилието“, на натиска върху военачалниците и щабовете. При това разпорежданията и изводите му често пъти произлизат само от съображения за здрав смисъл, а не от стратегическа или оперативна оценка. Запознах ви вече с доста такива документи.

На 30 юни 1942 г., мъмрейки Голиков, че е загубил връзка със съединенията си, Сталин се нахвърля яростно върху командващия Брянския фронт: „Докато пренебрегвате радиовръзката, няма да имате никаква свръзка и целият ви фронт ще представлява една неорганизирана сбирщина... Туткате се много и закъснявате изобщо. Така не бива да се воюва...“^[4]

Тук Сталин се набърква в обстановката по-скоро като политически ръководител в желанието си да подобри ръководенето на войските със зле прикрити заплахи. В интелекта на върховния главнокомандващ обикновено взима връх волевото начало... Понякога в телеграмите му просто се констатира убийствената ситуация без каквито и да било изводи и разпореждания. Но констатацията е зловеща:

„До командващия Севернокавказкия фронт

Държавният комитет по отбраната е крайно недоволен, че не получава от вас редовна информация за положението на фронта. За загубите на територията на Севернокавказкия фронт научаваме не от вас, а от немците. У нас се създава впечатление, че сте обхванати от паника, отстъпвате без път (така е в текста — б.а.) и не е известно кога ще турите край на вашето отстъпление.

10 август 42 г. 20:45.

Й. Сталин“^[5]

Такъв вид напомняния са действали мобилизиращо. „Стимулаторът“ е изпитан — уплаха, страх от прибързани решения,

които в най-добрия случай могат да смъкнат военачалника няколко стъпала по-ниско по служебната стълба, а не е изключено и да го напъхат в ръцете на Берия и неговите хора.

С помощта на военните си сътрудници Сталин като стратег и пълководец в периода 1943–1945 г. стига до редица важни истини в оперативното изкуство. Върховният главнокомандващ разбира например, че към отбрана е нужно и може да се премине не само когато противникът ни принуждава за това, но и, както в някои операции през 1942 г., предварително, а по-късно и преднамерено — за подготовка към настъпателни действия. Ще напомня, че Сталин никак не обича отбраната. С нея са свързани най-мрачните му спомени и преживявания. Той помни как на 16 септември 1942 г. наскоро след обяда при него влиза Поскръбишев и мълчаливо слага на бюрото извънредно донесение на Главното разузнавателно управление при Генералния щаб, подписано от генерал Панфилов, за прехванато радиопредаване от Берлин:

„Сталинград е превзет от доблестните немски войски. Русия е разсечена на северна и южна част, които скоро ще изпаднат в състояние на агония.“

Върховният главнокомандващ препрочита няколко пъти лаконичното съобщение, вперва невиждащи очи в прозореца на кабинета, зад който някъде далече на юг се е случила, както изглежда, катастрофа. Почти преди четвърт век той е бил там, и то в критична ситуация. Но тогава издържаха... Защо не могат сега? Какви командири са? Само преди няколко дни отстриани от длъжност командващия 62-ра армия генерал Лопатин и командирите на корпуси Павелкин и Мишулин... На Сталин и през ум не му минава, че на цял пласт млади офицери, изминали за три-четири години пътя от командири на роти до командири на корпуси, не им достигат знания, опит, умение. А и не става дума само за командирите. Сталин нито веднъж не споменава пред своите съратници и помощници, че подценяването на опасността от ново германско настъпление в южния район на фронта струва много скъпо на страната. Вторачен в процепа между завесите на прозореца, изтръпнал от страх, че съобщението на германците може да бъде потвърдено, той вече мисли как да бъде продължена по-нататък борбата. По този въпрос колебания у него няма. И казва тихичко на Поскръбишев:

— Свържете ме с Генералния щаб. Бързо...

След минута диктува на генерал Боков телеграма до Ерьоменко и Хрушчов:

„Съобщете смислено какво става там при вас в Сталинград. Вярно ли е, че Сталинград е превзет от немците? Отговаряйте направо и честно. Чакам незабавен отговор.

Й. Сталин

16.9.42 г. 16 часът 45 мин.

Предадено по телефона от др. Сталин. Боков“^[6]

Да се отбраняват не знаят! Защищават се често с изплезен от задъхване език, като изкупуват грешките на ръководството не само с големи загуби и с изоставяне на все нови и нови територии, но и с безпримерната упоритост на бойците. В края на войната Сталин ще си спомня за първата ѝ година и половина като за дълъг и кошмарен сън. Нито един от командващите граничния военен окръг, станали после командващи фронтове, както и маршалите Ворошилов, Будьони и Кулик, не се оказват на висотата на положението си. На Сталин е трудно да признае и пред себе си, че в края на краищата врагът е спрял с цената на огромни загуби — териториални, материални и преди всичко в жива сила. Не благодарение на „мъдрата Сталинова“ стратегия, а в резултат на самопожертвователността на целия народ. Така се заплащат предвоенните недомислици, грешки и самоувереност. Но кой би посмял да каже това на „вожда“?

За Сталин винаги е важна само целта. Не го измъчват никога угризения на съвестта, горчивина и болка за огромните загуби. Плаши го само, че са разбити еди-колко си дивизии, корпуси и армии. Нито в един документ на Ставката не е отразена тревогата на Сталин поради големите загуби в жива сила. Малко го интересува истинската стойност на военното изкуство, чиято същина е поставените цели да се постигат с минимални загуби. Върховният главнокомандващ смята, че във войната както победите, така и пораженията непременно завършват с купища трупове. Жертвите, масовите жертви са според него неизбежен атрибут в съвременната война. Може би така е смятал,

защото е бил върховен главнокомандващ на огромна по численост армия? В края на войната въоръжените сили са разполагали с около 500 стрелкови дивизии, без да се броят артилерийските, танковите и въздушните. Наистина, по числен състав съветските дивизии са отстъпвали значително на германските, но Сталин въпреки нееднократните предложения на военачалниците не предприема уедряване на съединенията. При такава огромна мощ и добре уредена система за попълване на войските той не смята да поставя постигането на стратегическите цели в зависимост от степента на загубите. Обичайни са в директивите му такива страшни по своята същност формулировки:

„Върховното главно командване задължава както генерал-полковник Ерьоменко, така и генерал-лейтенант Гордов да не щадят сили и **да не се спират пред никакви жертви...**“^[7] Върховният главнокомандващ „борави“ с десетки дивизии. Винаги обича големите мащаби. Затова неговата максима „да не се спира пред никакви жертви“ не е само морална характеристика на интелекта му, но и характеристика на стратегията му. Крайно отрицателна характеристика. Според Сталин постигането на целта не бива да се поставя в зависимост от броя на жертвите. Той просто не ги брои.

Заедно с това трябва да се каже, че възприема появата на принципино новите форми на стратегически действия — операции с групи от фронтове. Това са свръхсложни и свръхголеми комплекси от боеве и сражения, подчинени на един и същ замисъл, съгласувани по цел, време и място. В някои от тези операции участват от 100 до 150 дивизии, понякога и повече, десетки хиляди оръдия, 3–5 хиляди танка, 5–7 хиляди самолета. Колосална мощ, задействана в съответствие с полета на стратегическото въображение и с изчисленията на Генералния щаб и щабовете на фронтовете въз основа на анализа на многобройните фактори и възможности (свои и противникови). Именно в такива операции, където участват няколко фронта, Сталин най-после се чувства истински пълководец. Големите мащаби не означават за него само количествен израз на използваната мощ. В тях той вижда големи възможности за лична стратегическа изява и самоутвърждаване. След Московската и Сталинградската битка Сталин постоянно се стреми да „сглоби“ усилията на разните фронтове в нови и нови стратегически комбинации. Курската, Белоруската,

Източнопруската, Висло-Одерската, Берлинската и Манджурската операция отговарят не само на обективния ход на нещата, но и на неговото пристрастие към всичко голямо, мащабно, грандиозно. А именно такива са тези операции. Участъкът за настъпление в тях често достига 500–700 километра по фронта, 300–500 километра в дълбочина и цял месец във време. Както винаги, върховният главнокомандващ бърза още в началото, не е доволен от темповете, ядосва се при задръжка. Сталин бързо проумява общия замисъл на настъпателните операции, предлаган от Генералния щаб, но вмъква понякога съществени детайли за повишаване на ударната мощ.

Принципни идеи обаче, като алтернатива на предложенията на Генералния щаб, върховният главнокомандващ внася твърде рядко. Замисълът се ражда в „мозъка на армията“ — Генералния щаб. Обикновено Сталин иска да се засили ролята на авиацията, а след като през лятото на 1942 г. започват да се създават танкови армии, непременно уточнява задачите им и внимателно следи как се използват тези мощни ударни съединения. Анализът на много архивни документи показва, че планирането, ходът, развитието и завършването на повечето операции не носят явно изразен „печат“ на върховния главнокомандващ. Например, след като изслушва доклада на Жуков за хода на сражението на 9 и 10 юли 1943 г. в района на Понири, Сталин всъщност предоставя окончателното решение на своя заместник: „Не е ли време да се въведат в боевете Брянският фронт и лявото крило на Западния фронт?“ Въпросът е зададен с тон, подчертаващ правото на Жуков да решава сам.

В последната година и половина Сталин вече се е научил да се ориентира сравнително добре в оперативните въпроси. Често предлага в една или друга настъпателна операция да се прибегне до обкръжаване на противниковата групировка. След Сталинград, изслушвайки Антонов, много пъти като че ли между другото подхвърля:

„А не може ли на немците да им подготвим тук още един Сталинград?“

„Асортиментът“ от форми на бойните действия, усвоени от него, не е богат. Но той вниква в тайните на военното изкуство чрез предложенията на командващите фронтове и на военните членове на Ставката. Както бе посочено, върховният главнокомандващ проявява

„слабост“ към такава форма на настъпателните действия като обкръжаването и унищожаването на противника с удари, нанасяни от няколко фронта (Белоруската и Яшко-Кишиневската операция). Особено много му допада идеята за организиране и осъществяване на редица последователни операции с различни интервали от време и на различна дълбочина. Ще дойде време и всички в един глас ще заговорят, че тази концепция е плод на „стратегическия гений на Сталин“. Обаче в тая насока решението му се оформя от предложенията на Генералния щаб и на фронтите за нанасяне на няколко „раздробяващи“ удара с развитието им в дълбочина и по фланговете (в Орловската операция); за разчленяване на голяма противникова групировка и унищожаването ѝ по части (във Висло-Одерската операция).

След като допуска големи грешки при определянето на направлението на главния удар на фашистките войски в първия период на войната, Сталин става по-внимателен при определянето на основните усилия на съветските войски, когато преминават в контранастъпление и настъпление. През зимата на 1942–1943 г. и лятото на 1943 г. той поддържа мнението на военното ръководство, че е необходимо да се постигне стратегически успех на Югозападното направление. Но едва през лятото на 1941 г. става очевидно, че предложението на Генералния щаб центърът на тежестта на настъпателните операции да се прехвърли отново на Западното направление може да ускори разгрома на фашистката армия.

Още веднъж ще подчертая, лично Сталин не е давал стратегически идеи за операциите, но в периода 1943–1945 г. вече е в състояние да ги оценява според стойността им. Той изслушва военните членове на Ставката и обикновено одобрява решения, които се поддържат от мнозинството. „Гениалността“ му през втория и третия период на войната се изразява май само в проумяването и одобряването на рационалните предложения, правени от Жуков, Василевски, Антонов и командващите фронтите.

Натискът, изискванията „на всяка цена“ са в основата на действията на Сталин, но мисълта му търси понякога твърде настойчиво пътища за повишаване ефективността на бойните действия, за по-скорошния разгром на хитлеристките войски. Това се проявява по-специално през периода 1943–1945 г., когато по

инициатива на Генералния щаб много пъти обръща внимание на командването на резервните армии върху необходимостта да се подобрява оперативната маскировка, да се издига на по-високо равнище работата на щабове на армиите, корпусите и дивизиите по управлението на войските, да се ускорява предаването на командите, заповедите и директивите до изпълнителите, да се създават специални контрабатарейни съединения, да се използват авиацията и танковите съединения и т.н. Спектърът на тези въпроси от стратегически, оперативен и дори технически характер, одобрявани от върховния главнокомандващ, показва, че той вече е научил много от войната, от своите професионални военни помощници в Ставката, че е започнал интуитивно да усеща слабите и силните страни на някои свои решения.

Заедно с това Сталин продължава да отделя голямо внимание за по-активна дейност на изпълнителите, особено в оперативното звено на командването. Решенията му, взимани обикновено самолично, са радикални.

Понякога му идват наум идеи, които външно изглеждат алогични, но въпреки това изиграват значителна роля. Такова е, както вече споменах, решението на 7 ноември 1941 г. да се състои парад на Червения площад. Също толкова неочаквано е и неговото предложение през лятото на 1941 г. да преминат големи маси германски военнопленници по улиците на Москва.

„Това още повече ще повдигне бойния дух на народа и армията, ще ускори разгрома на фашистите. Как мислите?“

След кратко смущение мълчалите до момента Молотов, Берия, Ворошилов и Калинин започват един през друг да се съгласяват.

„Мъдра стъпка, Йосиф Висарионович!“

„Ами то такава неща само вие можете да предложите!“

„Гениално решение!“

Само след една седмица, на 13 юли, Берия му докладва плана за тази необикновена „морална“ операция:

„В съответствие с вашите указания, Йосиф Висарионович, на 17 юли т.г. през Москва ще бъдат прекарани 55 хиляди военнопленници, включително: 18 генерали, 1200 офицери. От 1-ви, 2-ри и 3-и белоруски фронт ще прекараме в Москва 26 ешелона. Генералите Дмитриев, Миловски и Горностаев, както и комисарят от държавна

сигурност Аркадиев се занимават вече най-отблизо с тези въпроси. Отговорници за охраната и конвоирането в Москва са сътрудниците в НКВД Василиев и Романенко. До вечерта на 16 юли ще съсредоточим всички на хиподрума и на плаца на мотострелковата дивизия на НКВД. Пресметнахме: двадесет и шест ешелона — двадесет и шест колони. Маршрут на движение: Московски хиподром, Ленинградско шосе, улица «Горки», площад «Маяковски» и по-нататък по «Садовое колцо»: «Садово-Триумфалная», «Садово-Каретная», «Садово-Самотечная», «Садово-Сухарьовская», «Садово-Спаская», «Садово-Черногрязкая», «Чкаловская», «Кримский вал», «Смоленский бульвар», по «Барикадная» и «Краснопресненская» улица връщане на Московския хиподром... Начало на движението — 9 сутринта; завършване — към 16 часа.^[8] (Между другото, по-късно ще бъдат променяни и маршрутът, и времето.) Сталин го прекъсва:

— Ще издържат ли вашия поход колоните?

— Ще издържат, другарю Сталин.

— А после какво?

— Рано сутринта на другия ден от 11 пункта (отправни и междини гари) — извозване към лагерите на изток.

Берия се кани да продължи, но Сталин не иска да го слуша повече. „Ако им дадеш идея — ще я изпълнят. А сами нищо не могат да измислят!“ — поглежда злобно съратниците си върховният главнокомандващ.

Той отдава голямо значение на мерките за морално стимулиране на бойците и командирите. Например по негово предложение в началото на септември 1943 г. се разработват своеобразни критерии за награждаване на командирите при успешно форсиране на реките. След поправките му директивата на Ставката до военните съвети фронтвете и армиите придобива следния вид:

„За форсиране на такава река като река Десна в района на Богданово (Смоленска област) и по-надолу и на равни на нея реки по трудност на форсирането да се представят за награди:

1. Командващите армии — с орден «Суворов» 1-ва степен.

2. Командирите на корпуси, дивизии и бригади — с орден «Суворов» 2-ра степен.

3. Командирите на полкове и командирите на инженерни, пионерни и понтонни батальони — с орден «Суворов» 3-а степен.

За форсиране на такава река като река Днепър в района на Смоленск и по-надолу и на равни на Днепър реки по трудност на форсирането изброените по-горе командири на съединения и части да се представят за получаване на звание «Герой на Съветския съюз».

9 септ. 1943 г. 2 часът

Й. Сталин
Антонов“^[9]

Такива директиви не са единични случаи. При трудни за преодоляване отбранителни линии Сталин използва периодично морални стимули, като смята не без основание, че щедрото насърчаване на отличилите се е съществен фактор за създаване и поддържане на боен дух у настъпващите войски. Наистина в наградите е много принципен. През 1949 г. например не се съгласява с предложението на Маленков да бъде награден по случай 70 години от рождението му с втора Златна звезда на Герой на Съветския съюз (бил е удостоен с две звезди: на герой на социалистическия труд през 1939 г. и на герой на Съветския съюз в 1945 г.). След награждаването му с орден „Победа“ проникателно стига до извода, че е нужно вече да спре. Разказват, че когато поискали да наградят президента Дьо Гол с най-високия френски орден, той попитал: „А нима Франция може да награди Франция?“ Сталин пресича потока от награди. Но това не е проява на мъдрост, а елементарно разбиране, че прекомерното награждаване може да подкопае авторитета му.

А Брежнев и Черненко не можаха да спрат — изглежда, защото не са разбирали понякога дори елементарното... Човек, заемащ поста на „първо лице“ в една недемократична държава, може да награждава себе си по повод и без повод. Но това няма да увеличи авторитета му, напротив. В крайна сметка Сталин има почти толкова ордени, колкото например Мехлис, и четири-пет пъти по-малко от Брежнев. Но „принципността“ му към даването на награди и на високи военни

чинове се проявява в друго: не е награждавал политработници, щабни и тилови офицери. Сталин е можел да даде званието „маршал от род войски“ на командващия танкова армия, а например генерал-лейтенант Телегин, заемащ последователно високи длъжности — член на военния съвет на Московския военен окръг, на Московската отбранителна зона, на Донския, Централния, Белоруския, 1-ви белоруски фронт, на Групата съветски окупационни войски в Германия — не е получил дори и чин „генерал-полковник“. Един ден Сталин научава, че командващият 1-ви прибалтийски фронт армейски генерал Ерьоменко е наградил с ордени и медали, без да вземе предвид мнението на члена на военния съвет, група сътрудници на вестник „Напред срещу врага“. Хората от специалните служби долагат за „особения вариант“ в подхода на командващия фронта и на члена на военния съвет. Сталин веднага диктува заповед на народния комисар на отбраната №00142 от 16 ноември 1943 г., в която се казва:

„1. Заповедта на командващия 1-ви прибалтийски фронт от 29 октомври 1943 г... за награждаване с правителствени награди сътрудниците от редакцията на фронтовия вестник с е **отменя**. Дадените ордени и медали **СЕ ОТНЕМАТ**.

2. Точката от заповедта на военния съвет на 1-ви прибалтийски фронт от 24 септември за награждаване на редактора на вестник «Напред срещу врага» полковник Касин се **отменя** като незаконна. Даденият на Касин орден «Отечествена война» **СЕ ОТНЕМА**.

3. Разяснявам на армейски генерал др. Ерьоменко, че ордените и медалите са предназначени от правителството за награждаване на отличилите се в борбата с германските грабителни бойци и офицери от Червената армия, а не за безразборно раздаване наляво и надясно...

4. Редакторът на вестника полковник Касин да бъде понижен в чин подполковник и назначен на по-ниска длъжност.

Й. Сталин“^[10]

Така остро реагира Сталин на грешките, по негово мнение, в „политиката на награждаването“. За него наградите са само стимул за постигане на успех. А не награда за извършеното...

Когато подписва директивата за форсирането на Висла, Сталин връща Антонов от вратата и му диктува още една — до командващите 1-ви белоруски и 1-ви украински фронт:

„Отдавайки голямо значение на форсирането на Висла, Ставката ви задължава да съобщите за сведение на всички командващи армия от вашия фронт, че бойците и командирите, отличили се при форсирането на Висла, ще получат специални награди с ордени, включително до получаване на званието «Герой на Съветския съюз».

29 юли 1944 г. 24 часът

Й. Сталин
Антонов“^[11]

Докато трае войната, пълководците, с много редки изключения, не възразяват на Сталин. Но след смъртта му и особено след XX конгрес на партията се извършват частични или цялостни ревизии във възгледите им за пълководческата „дарба“ на Сталин. Бих искал да ви запозная с един пример на стратегическо другомислие, за което, уверен съм, днес малцина знаят.

В мемоарите си „Крайт на третия райх“, а също и в редица други публикации и изказвания маршалът на Съветския съюз Чуйков изразява мнение, че Берлин е можело да бъде завзет още през февруари 1945 г., а не през май. Възразяват му Жуков, Бабаджанян и други военачалници, включително и в печата. Чуйков се опитва да отговори на критиката във „Военно-исторический журнал“. Отказват му. Тогава пише до Централния комитет на партията. Там дават съвет да се поговори „съответно“ с опърничавия маршал. По поръчение на ЦК на КПСС на 17 януари 1966 г. при началника на Главното политическо управление армейски генерал Епишев се събират изтъкнати съветски маршали, генерали и специалисти, за да „вразумят“ Чуйков. В изказването си той отново набляга върху обстоятелството, че „изминавайки 500 километра, съветските войски

спряха през февруари на 60 километра от Берлин... Кой ги задържа? Противникът или командването? За настъпление към Берлин имахме напълно достатъчно войски. С двата и половина месеца отдих, който дадохме на противника, ние му помогнахме да се подготви за отбраната на Берлин“.

Опонентите на Чуйков — армейски генерал Епишев, маршалите Конев, Захаров, Рокосовски, Соколовски, Москаленко и други участници в срещата — се опитват да обяснят на колегата си, че в ония дни настъпателната енергия на войските е била вече привършила, че тиловите служби били изостанали, войските уморени, нужни са били попълнения и бойни припаси... Не е изключено истината да е била на страната на мнозинството, но в съвещанието проличава нещо друго — вече започва периодът на „мораториум“ върху критикуването на Сталин. Когато обсъждат възможността Берлинската операция да бъде осъществена по-рано, участниците в срещата сякаш са се наговорили да не свързват в никаква степен това с решението на Ставката и на Сталин. Дори поставянето на този въпрос решително се осъжда. Обобщавайки резултатите от обсъждането, Епишев заявява, че възгледите на Чуйков по този въпрос са „ненаучни“, че не бива „да се очерня нашата история, иначе няма с какво да бъде възпитавана младежта“.

Старите окови на догматичното мислене, за чието формиране Сталин полага толкова труд, са задържали тези почтени хора не само тогава — дори сега задържат до голяма степен и нас. Не става дума дали е било възможно да се ускори една от последните операции през войната, а за това, че дори самото поставяне на въпроса се смята за ерес. Сталин отдавна не е жив, но е жив стилът на мисленето му. Дори хора от такъв висок ранг, със стратегически ум не са готови да обсъдят действията му като върховен главнокомандващ. А нали маршалите са знаели твърде много за него? Но на малцина е отредено да се отскубнат от времето си.

Ала нека се върнем в годините на войната. Мисленето на Сталин е стеснено от слабата му представа за фронтовия живот, за всекидневния бит на войските, за огнения дъх на пламтящата линия, където се сблъскват, сражавайки се яростно, двете гигантски военни машини. Когато окончателно се убеждава, че времето работи за нашата победа (след Сталинград), той започва да отделя 30–40 минути (най-

често нощем), за да види фронтовата кинохроника. Понякога това го подтиква да взема широкомащабни решения. Мисълта на кабинетния пълководец, след като получава допълнителна информация, се трансформира по пътя на свойствените му стереотипи на тоталитаризма, цезарството, подозрителността, недоверието и напрегнатата му бдителност.

В един от кинопрегледите има например кадри, показващи как във фронтовата зона, някъде в един полуизгорял колхозен плевник, залавят двама полицаи, които не са успели да се скрият или предадат. Сталин веднага заповядва да се изпратят директиви до командващите фронтове (с копие до Берия), предупреждаващи да се спазва най-строга директивата на Ставката от 14 октомври 1942 г. С този документ се създава крайфронтowa полоса, в която без каквото и да било изключение се „пресява“ цялото население за „недопускане в разположението на частите вражески агенти и шпиони“. Сталин написва собственоръчно: „Особено важно! Крайфронтowата зона трябва да стане непристъпна за шпиони и агенти на врага. Време е да се разбере, че населените пунктове, разположени в най-близкия тил, са удобно убежище за шпионите и за шпионска работа.“^[12] Нито дума не се казва за преселване с цел да се осигури безопасността на мирните жители (та нали те са съветски граждани!), за грижи към тях. „Шпиономанията“ на Сталин и тук е видяла преди всичко опасността от страна на освободените граждани. В това отношение той остава до края на живота си все същият.

Няколко пъти вече споменах, че Сталин не притежава способността да прогнозира. Това може да се обясни: склонният към догматично мислене ум по-трудно съзира тенденциите, които сякаш се крият зад хоризонта на утрешния ден. Ще напомня, че върховният главнокомандващ поставя например задачата 1942 г. да се превърне в година на разгромяване на хитлеристките завоеватели и грубо греша. После това се повтаря за 1943 г. и накрая — за 1944 г. Предвижданията му пак не се сбъдват. При това не само поставя задачата, но изразява и увереност в реалността на тази програмна цел. Тези задачи са основани на мимолетна прогноза. Практичният и заядлив ум на Сталин не може да види ясно нещата в дрезгавината на неизвестността. Това се обяснява с обстоятелството, че той не успява докрай да овладее както трябва диалектиката и законите ѝ, а освен това

често пъти не разполага с достоверни данни както за собствените войски, така и за противника. За съжаление, когато му се докладва, много често се преувеличават понесените от противника загуби, а също така нерядко се преувеличават силите на немците с надежда да се получат допълнителни подкрепления. Тази изопачена фронтова статистика, която прави невъзможна всякаква реална и трезва оценка на обстановката или анализиране на съотношението на силите, сериозно намалява възможностите на Ставката и на върховния главнокомандващ за прогнозиране на събитията. Но за това е виновен само той. Лъжата отдавна се чувства стопанка в неговия цезарски живот. Сталин жестоко наказва, дори отстранява военачалници от постовете им за неверни данни, но не успява да изкорени деформацията на истината в представяните му донесения. Той обвинява дори Жуков, че се доверява на непроверени донесения:

„До Юриев (Жуков)

Получих телеграмата ви, с която молите да ви бъде даден нов щурмови авиокорпус, тъй като на 1-ви украински фронт имало в строя, както твърдите, само 98 щурмови самолета... Сигурно са ви заблудили.

В действителност при вас има в строя 98 щурмови самолета плюс 95 щурмови самолета в състава на 224-а щурмова дивизия, разположена в Прилуки. Общо, значи, имате в строя 193 изправни щурмови самолета. Към тях трябва да се прибавят още 143 щурмови самолета, които ви се изпращат поотделно за попълване на щурмовите дивизии. Следователно, при вас на фронта ще има 336 щурмови самолета.

36 март 1944 г.

1 часът и 45 мин.

Иванов (Сталин)“^[13]

Данните при върховния главнокомандващ и при заместника му се различават (336 и 98 самолета). Разликата е прекалено голяма. Най-вероятно и двете цифри са неточни, но това показва, че някои

командири и щабовете са имали интерес от съставянето на изопачени статистики.

Докато в началото на войната Сталин вярва на всяко съобщение, по-късно възприема вече и най-драматичните донесения много по-спокойно. Хитлер не може повече да внесе никаква кардинална промяна. Времето работи само за съюзниците. Затова, когато получава непроверени сигнали, Сталин мърми най-строго командващите, а заедно с тях и представителите на Ставката, намиращи се на този фронт:

„До командващия 1-ви прибалтийски фронт
армейски генерал Ерьоменко

Копие — до др. Воронов

Шума, който вдигнахте, че настъпвали големи сили на противника, уж към две танкови дивизии, от Езерище към Студенец, се оказа необосновано паникьорско донесение... Занапред да не се допуска представяне в Ставката и Генералния щаб на донесения, съдържащи непроверени и необмислени паникьорски изводи за противника.

12 ноември 1943 г. 24:00

Й. Сталин“^[14]

Още веднъж ще повторя, Сталин като стратег се опира на знанията и опита си в политическото ръководство, на разбирането си за ролята и мястото на икономическите, техническите, организационните и моралните фактори във въоръжената борба. Това му позволява да възприема по-мащабно процесите на войната, да вижда тясната взаимна връзка между тях и международната обстановка, действията на съюзниците и останалите външнополитически фактори. Надали ще сбъркам, ако кажа дори, че Сталин притежава подкрепен от силна воля ум на политик, принуден да се занимава с военни въпроси. Откъслечните му познания в теоретичната област на военното изкуство, мъглявата му представа за особеностите във функционирането на целия военен механизъм не

дават възможност на върховния главнокомандващ да се издигне до висотите на истинското стратегическо мислене.

Но той съумява да компенсира тези свои органични слабости с напрегнатата работа на „мозъка на армията“ — Генералния щаб. Всички най-важни идеи, реализирани в отбранителните и настъпателните операции, са родени в „мозъчния бункер“ на Ставката, в кръга на неговите военни помощници. Въпреки непрофесионализма си във военното дело Сталин понякога дори внася съществени допълнения в тези идеи и замисли. Ето защо по-справедливо ще е да се приеме, че „интелектуалното начало“ на същинското военно ръководство е дело на Ставката и Генералния щаб. Значителна е ролята и на щабовете на фронтите и армиите. До голяма степен ролята на Сталин се изразява във „волевото начало“ на военното ръководство. Разполагащ с неограничената власт на военен диктатор, той придава на решенията на Ставката строго императивен характер, понякога субективен и често пъти с отрицателни последици. Това най-добре и най-пълно се потвърждава от прибързаните, закъснелите или недообмислените решения на Сталин в първата година и половина от войната.

Сигурно върховният главнокомандващ е чувствал до известна степен, че е недоизграден и дори в един или друг смисъл непълноценен като пълководец, непознаващ живота на фронта. Този комплекс за малоценност се е усилвал още повече от обстоятелството, че част от неговите сътрудници са били на фронта. Жданов е тясно свързан с Ленинград, видял е с очите си блокадата и като член на военния съвет на фронта се е намирал в центъра на събитията. Не се откъсва от фронта и Хрущов. Доста време прекарва в блиндажа на Сталинградския фронт Маленков, макар да не отива в нито една част от предната линия. През април 1944 г. Сталин изпраща още веднъж Маленков на фронта. От члена на военния съвет на Западния фронт Мехлис, който се е оправил постепенно от съкрушителното кримско фиаско, се получава писмо лично до Сталин. Съдържанието му е останало неизвестно. Обаче на 3 април върховният главнокомандващ издава заповед, в която се казва: „Възлага се на извънредна комисия в състав члена на Държавния комитет по отбраната др. Маленков (председател), генерал-полковник Шчербаков, генерал-лейтенант Кузнецов, генерал-полковник Щеменко и генерал-лейтенант

Шимонаев да провери в продължение на 4–5 дни работата на щаба на Западния фронт.“^[15] Трудно е да се каже днес какво е писал Мехлис, какво е проверявала комисията и какви изводи е направила, но веднага след заминаването ѝ командващият фронта армейски генерал Соколовски е понижен — изпратен е за началник-щаб на 1-ви украински фронт.

През цялата война Сталин държи Маленков край себе си — да изпълнява различни поръчения на „вожда“ в апарата на Държавния комитет по отбраната и на Централния комитет. Освен това Маленков наблюдава и отговаря за авиационната промишленост. Когато производството на самолети се подобрява, през септември 1943 г. върховният главнокомандващ дава на Маленков званието „Герой на социалистическия труд“. И веднага го прави председател на Комитета при Съвета на народните комисари по възстановяване на стопанството в освободените райони. Сталин решава да изпробва и Каганович във военните дела. През юли 1942 г. го изпраща в Кавказ, назначавайки го за член на военния съвет на Севернокавказкия фронт. Между другото, със същата заповед за началник-щаб на този фронт е назначен генерал-лейтенант Антонов, бъдещият началник на Генералния щаб. На фронта Каганович не се проявява с нищо положително. Както и Маленков, чувства се статист във военната игра и прост „агент“ на Сталин в щаба и в политическото управление на фронта, но страшните филипики на „вожда“ не стигат до него. Когато в средата на август 1942 г. Севернокавказкият фронт се оттегля от заеманите позиции без разрешение на Ставката, Сталин телеграфира на военния съвет (Будьони, Каганович, Корниец и други):

„Трябва да имате предвид, че линиите, на които се оттегляте, не са препятствия и нищо няма да ви дадат, ако не ги защитавате... По всичко личи, че още не сте успели да създадете сигурен поврат в действията на войските и че там, където командният състав не е обхванат от паника, войските не се бият лошо... Суворов е казал: «Ако съм изплашил врага, без още да съм му видял очите, то с това вече съм спечелил половин победа; ще доведе войските на фронта, за да доубият изплашения враг.»“^[16]

Изглежда, Сталин е измислил Суворовите думи по много му се иска да вдъхне вяра във военния съвет на фронта, в който Каганович, един от бившите му фаворити, прилича на изплашен селски писар. Макар че една „фронтowa“ задача Каганович все пак успешно изпълнява. В тежките дни на германския пробив на юг Сталин му възлага да организира заедно с Берия работата на трибуналите, прокуратурата и други елементи на наказателната система, способна, по мнението на върховния главнокомандващ, да накара хората да се бият до смърт.

Сталин често привлича Берия за решаване на въпросите по снабдяването на фронтowия тил, „пресяването“ в лагерите за излезли от обкръжение и „мобилизирането“ на стотици хиляди затворници за работа по строежите — въпроси, свързани със задоволяване нуждите на фронта. Берия участва и в сформирането на някои съединения и части. Например на 29 юни 1941 г. със заповед Ставката възлага на Берия да формира 15 дивизии, за основа на които да послужат частите на НКВД.^[17] А през август 1942 г. и март 1943 г. е в Кавказ: изпратен е от Сталин да окаже помощ при отбраната. От Кавказ народният комисар на вътрешните работи праща бързи съобщения до Сталин, че ще отстрани чеченците и ингушите от войсковите части, защото не заслужават доверие, дава оценки за действията на Будьони, Тюленев и Сергацков, докладва за решенията си по военните назначения (например за заместник-командващ 47-а армия назначава сътрудника на НКВД подполковник Рудовски, некомпетентен по оперативните въпроси) и тъй нататък. По молба на Берия Сталин дава съответните разпореждания на 20 август 1942 г.:

„До командващия Задкавказкия фронт,
заместника на народния комисар на отбраната
др. Шчаденко

1. Да се извадят от състава на 61-ва стр. дивизия 3767 арменци, 2721 азербайджанци и 740 души от дагестански народности...

2. Извадените от 61-ва са арменци, азербайджанци и от дагестански народности да се изпратят в резервните части на Зак. фронт, а недостигът в личния състав, получен

в дивизията в резултат на изваждането, да се покрие от ресурсите на фронта за сметка на русите, украинците и белорусите...

За изпълнението да се донесе...“^[18]

Берия е абсолютен провокатор. По време на войната заедно със Сталин вземат не едно и две антиленински решения по националния въпрос, ехото от които чуваме и до днес.

По време на отиванията си в Севернокавказкия фронт той се опитва да „обработва“ генералите Тюленев, Масленников, Сергацков, Петров, Щеменко и други военачалници. Но в отговор към Сталин политат телеграми и съобщения с молба да защити органите за управление от „четата“ на Берия. По всяка вероятност Берия успява да повлияе до известна степен само на Масленников, който дълго време работи под непосредственото му ръководство. За това подсказва заключението на генералите от Генералния щаб Покровски и Платонов, проучвали специално този въпрос през 1953 г. В доклада си „Към въпроса за престъпната дейност на Берия по време на отбраната на Кавказ през 1942 и 1943 г.“ те пишат следното:

„За изпълнение на отбранителните задачи в източната част на Кавказкия хребет на 8 август беше създадена Северната група войски на Задкавказкия фронт, за командващ на която, види се по настояване на Берия, беше назначен генерал Масленников, командващ незадоволително дотогава армия на Калининския фронт... Генерал Масленников, ползвайки се несъмнено от покровителството на Берия, често игнорираше указанията на командващия фронта и задържаше с действията си прегрупирането на войските.“^[19] Не искам да твърдя, че Масленников е бил близък на Берия. Но след като прелистих редица негови писма до Берия през 1942 г., мога да направя извода, че между двамата е имало особени отношения. Като командващ 39-а армия Масленников през главата на преките си началници се е обръщал с молби

направо към Берия: „поради сложната и тежка обстановка, а също така, помнейки обещанието Ви да ми оказвате възможното съдействие... С особено уважение към Вас. Масленников. 7 юни 1942 г.“^[20]. Когато прочита статията „Битката за Кавказ“ в августовската книжка на списание „Военная мысль“ от 1952 г., Масленников изпраща до началника на военнаучното управление при Генералния щаб писмо (24. 11. 52 г.), в което изразява несъгласието си за ролята на Берия през август 1942 — януари 1943 г.

Сталин не може без Берия. Неиде в душата си той презира този човек с капризно изражение на лицето. Но му е нужен. Като инквизитор, изпълнител и информатор. Например Берия няколко пъти му докладва, че Берлин отдавна готви терористична акция против върховния главнокомандващ. По данните, с които разполагаме, казва народният комисар на вътрешните работи, със специален самолет „Арадо 332“ на фирмата „Месершмит“ трябва да бъде спусната опитна група терористи от Руската освободителна армия на Власов, а по други данни — германците, отстъпвайки, са оставили диверсанти. Народният комисар на вътрешните работи почти всеки месец докладва на Сталин за допълнителните мерки по осигуряване на безопасността му. Още през 1941 г. Сталин се разпорежда отдалечената му вила да бъде дадена за болница, а близката, както и подстъпите към нея, се пазят от допълнително усилена охрана.

Берия му е нужен и за много други неща. Ето, командващият Военновъздушните сили Новиков доложи вчера, че от 400 изстребителя, отделени за участие в операциите на Калининския и Западния фронт, след четири-пет дни от началото на операцията 140 самолета са излезли от строя.^[21] Как е могло да се случи това? Поръчва на Берия да разбере тази работа: тук едва ли е минало без вредителство. Народният комисар добре организира проверката на излезлите от обкръжение — според донесенията му около половината от тях отново може да бъдат използвани в бойните части, разбира се, под наблюдение. Сталин се мръщи, когато Берия си пъха без нужда носа в работата на щабове и на Генералния щаб. Изобщо, Берия прекалено много неща знае... А Сталин желае да бъде единственият пазител на своите тайни.

Върховният главнокомандващ не обича да разказва за миналото си, но Берия знае за него повече от когото и да било. Сталин не иска Берия да го надживее (това е въпрос на далечното бъдеще), но засега му е нужен.

... Когато Берия се връща в Москва от фронта и разказва на Сталин за пътуването си, не пропуска да сподели „личните си впечатления“ за предния край на отбраната, бомбардировките, тъпотията на някои „подозрителни“ генерали.

Слушайки разприказвалия се с лътящи от охранване бузи Берия, който никак не изглежда уморен след такава „напрегната“ работа, Сталин сигурно нейде дълбоко в душата си отново се е почувствал обиден и уязвен. След октомврийското му (1941 г.) неуспешно отиване на фронта, когато стига само до Волоколамското шосе и наблюдава огнените отблясъци на приближаващия се към Москва фронт, отдалечен само на 10–15 километра от мястото, до което успява да се примъкне кавалкадата му, Сталин повече не припарва на предната линия. След приказките на Берия, а после и на Маленков за техните „бойни кръщения“ той твърдо решава да отиде на фронта поне за историята. И след извънредно грижлива подготовка това става. В началото на август 1943 г. Сталин посещава Западния и Калининския фронт. След това, както той е смятал, уязвими места в пълководческата му биография не са останали.

На 1 август Сталин тръгва със специален влак от гара Кунцево. Подбрани са старичък локомотив и разнебитени вагони. Към късата влакова композиция за маскировка е прикачен и открит товарен вагон с дърва. Съпровождат го Берия, помощникът му Румянцев и преоблечена усилена охрана. Когато стига в Гжатск, Сталин се среща с командващия фронта Соколовски и с члена на военния съвет Булганин. След като изслушва началниците и се ограничава с общи пожелания, пренощува и се отправя за Ржев, към Калининския фронт, при Ерьоменко. Тук той отсяда в село Хорошево, в къщичката на обикновена селянка, настрани от другите къщи (стопанката е предварително изселена оттам с цялата ѝ покъщнина). Тази къщурка с резба по външния корниз и паметна плоча и досега стои да напомня за фронтите „подвизи“ на върховния главнокомандващ. Разказват, че именно от тук Сталин се е распоредил да се подготви заповед за първия топовен салют по случай превземането на Орел и Белгород. Но

не пожелава да отиде в частите и да се срещне с командирите и бойците. Без никакви драматични произшествия, след пренощуване в Хорошево, върховният главнокомандващ, придружен от Берия и под усилена охрана, се прибира с автомобил в Москва. Сега вече сигурно е бил напълно доволен: никой повече няма и да посмее да помисли (а да говори, естествено, **никой** не смее!), че пълководецът вижда фронта само с помощта на кинопрегледите, докладите на генералите от Генералния щаб или представителите на Ставката.

Може би с право е смятал, че няма за какво да ходи на фронта? Та нали не е ходил и в заводите, а ето какъв скок осъществи в индустриализирането на страната! Ни веднъж не е минал по селата, а каква „революция отгоре“ направи там! Нима бойното поле може да бъде изключение? Сталин умее всичко да вижда и да научава от кабинета си в Кремъл. Ще повторя, бил е ненадминат майстор в кабинетното ръководене. Поради това посещението му за „допир“ с фронтната линия (а в действителност фронтът е бил далече) му е трябвало не за да се запознае с положението на двата фронта, не и за да обогати впечатленията си чрез срещи с личния състав на частите, готвещи се за настъпление. Не. Нужно му е за историята. Сталин мисли за историческото си реноме. Бъдещите летописци трябва по съответен начин да отразят този факт от пълководческата му дейност. В биографията му трябва да има и страница за вдъхновително отиване на върховния главнокомандващ в частите на действащата армия.

И затова Сталин смята, че е необходимо съюзниците да научат за отиването му на фронта от самия върховен главнокомандващ. Ето няколко извадки от писмата му до Рузвелт и Чърчил:

„Сталин до Рузвелт. 8 август 1943 г.

Едва сега, след връщането ми от фронта, мога да отговоря на Вашето последно послание от 16 юли. Не се съмнявам, че държите сметка за нашето военно положение и ще се отнесете с разбиране към произлязлото закъснение на отговора ми... Налага ми се по-често да отивам (подчертано от авт.) на различни участъци от фронта и да подчинявам всичко останало на интересите на фронта.“

„Сталин до Чърчил. 9 август 1943 г.

Току-що се върнах от фронта и успях вече да се запозная с посланието на британското правителство от 7 август... Макар да имаме в последно време известни успехи на фронта, от съветските войски и съветското командване се изисква именно сега изключително напрежение на силите и особена бдителност по отношение на вероятни нови действия на противника. Във връзка с това ми се налага по-често от обичайното (подчертано от авт.) да отивам при войските в един или друг участък от нашия фронт.“^[22]

Не, Сталин пише така не само за да намери повод да не отиде на срещата с лидерите на двете страни в Скапа Флоу. За това е достатъчно да се извини със сложната обстановка на фронта. Той иска да не бъде сметнат за кабинетен пълководец.

За негово удоволствие Рузвелт и Чърчил в съвместното си послание от 19 август 1943 г. оценяват високо ролята на личното, непосредственото ръководство на върховния главнокомандващ на театъра на бойните действия:

„Ние разбираме напълно сериозните причини, които Ви принуждават да се намирате близо до бойните действия на фронтите — фронтите, където личното Ви присъствие толкова много съдейства за победите.“^[23]

Във войната Сталин е начело на народа и на армията. Волята и целенасочеността му като политик и държавник изиграват ролята си в разгромяването на фашизма. Ако вземем предвид, че като лидер на такава огромна и мощна страна е имал прояви в различни области, проявите му като пълководец не са били от най-силните. Едва през 1944 и 1945 г. се приближава до пълководческото равнище на своите военни помощници. Неговото в значителна степен дилетантско и некомпетентно ръководство намира израз преди всичко в катастрофално големите материални и човешки загуби. В състояние беше да ги понесе само съветският народ, който издържа не **благодарение**, а **въпреки** „гения“ на Сталин. Позоваването на изненадата, неподготвеността за нея и вероломството на Хитлер, на

грешките на военачалниците и тъй нататък не оправдава Сталин, а само подчертава стратегическото му късогледство и непълноценност. Начело на въоръжените сили върховният главнокомандващ ги довежда до победата с цената на невъобразими загуби. Опирайки се на своя религиозно-философски светоглед, Бердяев пише, че „войната е вина, но тя е също и изкупление за вината“^[24]. Може да се прибави: изкупление от невинните за вината на други. Войната отнася във вечността милиони и милиони хора, не успели да изминат докрай отредения им от съдбата жизнен път.

Знаем, че истинският талант и стратегическото мислене на пълководеца се ценят тъкмо заради способността му да постига и най-големите цели с най-малко жертви. Наложил се съветският народ да принесе в жертва пред олтара на победата повече от двайсет милиона човешки живота. По данни на професор Кваши, основаващи се на математически изчисления и на анализа на многобройни точни данни и съпътстващи тенденции, преките загуби на нашия народ в годините на войната възлизат приблизително на 26–27 милиона души. По моите пресмятания, близки до тези, погледнато исторически, нито един народ не е плащал такава страшна цена за своята свобода и независимост. Но освен преките загуби огромни са и непреките (спадане на раждаемостта и др.). Ще повторя, историята не познава досега такива размери на загубите. И ако ги съпоставим с „пълководческия гений“ на Сталин, веднага ще ни стане ясно колко неуместно е да се приписват на върховния главнокомандващ особени заслуги за победата. Тези заслуги принадлежат изцяло на съветския народ.

Думите на Волтер, послужили за мото на тази глава, ни напомнят: в очите на хората пълководец, който в края на краищата е удържал победа, все едно че изобщо не е правил грешки. Тези думи като че ли са изречени само за Сталин. На него никой и никога не му е говорил за грешките, които е допускал. Затова пък милиони говореха колко велик е „пълководецът на всички времена и народи“. Бъдещият генералисимус на Съветския съюз не се съмнява ни най-малко в своята „гениалност“, без да подозира, че съдът на историята ще произнесе друга присъда.

В края на войната Сталин започва да отделя все повече време и за много други неща. Самодържецът, диктаторът, концентрираният в ръцете си цялата власт се е обрекъл да стои неотлъчно над безкрайния

конвейер от проблеми. Но на него това му харесва — всичко е в ръцете му, всичко става по неговата воля. Пълководецът, когото всички задружно и отдавна вече наричат „велик“, постепенно се насочва към други сфери. Впрочем много от тези неща, както и по-рано, пряко са свързани с войната. Големи и малки, важни и по-малко важни. Ето например днес, 16 март 1945 г., Берия му доложи, че в участъка на 2-ри белоруски фронт Цанава е открил роднини на Рокосовски. Господ здраве да им дава... И още едно съобщение: в Москва отдавна чака да бъде приет заместникът на католикоса (патриарха) на всички арменци Георг Чеорекчян. Интересно какво ли ще иска тоя човек? И какво пише? „В дните на Отечествената война арменската църква със своето духовенство и вярващи в Съветския съюз и в чужбина не отстъпваше на другите църкви в Съветския съюз. Тя на дело доказва историческата си вярност към руския народ и съветската държава.“ Това е ясно. Но какво иска? Аха, и това е ясно... Ще иска разрешение да бъде възстановен свещеният им град Ечмиадзин, да се открият духовната академия, печатницата и списанието „Ечмиадзин“, да се построи наново разрушеният храм „Звартноц“, да бъдат допуснати в Армения духовници от чужбина, да бъде открита сметка в чужда валута в Ереванската банка и много, много други неща... [25]

Е, няма как, налага се да разреши нещо. Православната църква, пък и не само тя, направи доста в негова подкрепа, и то в най-трагичните месеци на войната.

Какво още е сложил в папката Поскръобишев? „Лагерите на НКВД от горската промишленост в годините на Отечествената война изпълниха държавните планове по дърводобива и осигуриха изпълнението на задачите по отбранителната продукция... авиационен брезов фурнир, дървен материал за подпори, специален амбалаж.“ Молят за „награждаване с ордени и медали на работниците от лагерите за горска промишленост“. Да ги награждават... Какво още? Доклад на Серов [26] за срещите във Варшава с представителя на полското емигрантско правителство Янковски и ръководителите на полските партии „Стронництво людове“, „Стронництво праци“, „Стронництво демократичне“, „Стронництво народних демократов“, ППС (полската социалистическа партия)... Преди да се решава какво да се прави с тия партии, трябва да се види какъв съвет ще дадат Берут и Осубко-Моравски. А ето и проект за постановление на Държавния комитет по

отбраната: да се отделят за охрана на чехословашкия президент Бенеш и правителството му един батальон от войските на НКВД и един противовъздушен полк.^[27] Трябва да се съгласи. Бенеш му е правел по-рано важни услуги, а и сега се държи доста лоялно...

И Сталин прелиства един след друг десетки листове: за броя на военнопленниците в съветските лагери, за работата на пречиствателните пунктове за приемане на връщащите се в родината съветски граждани (десетки и десетки хиляди от тях са попадали оттам направо в лагерите на НКВД), за засилване на бандитското движение в Прибалтика, за чекистката войскова операция под ръководството на Кобулов, Цанава и Белченко в западните райони на Беларусия „по отстраняване на антисъветските елементи и ликвидиране на въоръжените бандитски групи“, за създаване на нови специални лагери за проверка на освобождаваните от плен съветски военнослужещи... Берия съобщава, че много източни райони на страната са обхванати от жесток глад, особено Казахстан и Задбайкалието... Краят не им се вижда на тия доклади, справки, съобщения... А ето че скоро ще дойдат военните с поредния доклад. След военните ще дойде Молотов — ще настъпи времето да каже тежката си дума не на оръдията, а на дипломацията. С пълен глас.

---

[1] ЦАМО, ф.32, оп.11302, д.62, л.646. ↑

[2] Наполеон. Избранные произведения. Т. 1. М., 1941, с.320. ↑

[3] Теплов, Б. М. Проблемы индивидуальных различий. ЛА., 1961, с.275. ↑

[4] ЦАМО, ф.96-А, оп.2011, д.26, л. 103–113. ↑

[5] Пак там, ф.3, оп.11556, д. 9, л.231. ↑

[6] ЦАМО, ф.3, оп.11556, д.10, л.27. ↑

[7] ЦАМО, ф.132-А, оп.2642, д.13, л.7. ↑

[8] ЦГАОР, ф.9401, оп.2, д.265, т. II, л.340-347. ↑

[9] ЦАМО, ф.132-А, оп.2642, д.41, л.271-272. ↑

[10] ЦАМО, ф.3, оп.11556, д.14, л.82-84. ↑

[11] Пак там, ф.132-А, оп.2642, д.36, л.428. ↑

[12] ЦАМО, ф.3, оп.11556, д.10, л.324. ↑

[13] ЦАМО, ф.132-А, оп.2642, д.36, л.66. ↑

[14] ЦАМО, ф.3, оп.11556, д.13, л.455. ↑

[15] ЦАМО, ф.3, оп.11556, д.17, л.11. ↑

- [16] ЦАМО, ф.132-А, оп.2642, д.32, л.145-147. ↑
- [17] ЦАМО, ф.3, оп.11556, д.5, л.6. ↑
- [18] Пак там, д.9, л.313. ↑
- [19] ЦАМО, ф.15, оп.178612, д.86, л.132, 140. ↑
- [20] Пак там, л.345-347. ↑
- [21] ЦАМО, ф.3, оп.11556, д.9, л.165-166. ↑
- [22] Тегеранская конференция руководителей трех союзных держав. Сб. документов. Т. II. М., 1978, с.52, 53. ↑
- [23] Пак там, с.54. ↑
- [24] Бердяев, Н. А. Судьба России. М., 1918, с.181. ↑
- [25] ЦГАОР, ф.9401, оп.2, д.94, л. 329–333. ↑
- [26] И. А. Серов — по онова време един от отговорните сътрудници на НКВД. ↑
- [27] ЦГАОР, ф.9401, оп.2, д.94, л.317, 122–126, 275. ↑

СТАЛИН И СЪЮЗНИЦИТЕ

Факелът на войната, запален от Хитлер преди няколко години в Берлин, всеки момент трябва да угасне. Пак в Берлин. В последните дни на април и в началото на май Антонов всекидневно докладва на Сталин за срещите на нашите части със съюзниците. Съюзническите войски... За върховния главнокомандващ те са откъсната страна на войната, с която за него (пък и не само за него) са свързани дълготрайни очаквания, надежди, разочарования, пазарлъци, подозрения, недоверие, нови надежди и най-сетне доста добре регулирано военно сътрудничество. Освен обобщената справка на Генералния щаб за контактите с войските на съюзниците Антонов донася и цяла папка с донесения — от щаба на 58-а гвардейска стрелкова дивизия, от щаба на 1-ви белоруски фронт, от началниците на политическите отдели при 5-а гвардейска и 13-а армия, от щаба на 3-и украински фронт, от политическото управление при 2-ри белоруски фронт, от други щабове и политически органи. Тези донесения Сталин специално ги е поискал. Желаете да разбере непосредствените настроения на генералитета, на офицерите, на сержантския и войнишкия състав, да научи какво е поведението на съюзниците, да свери курса на отношението си към тях занапред. Защото войната завършва само на Запад.

Лидерите на съюзниците, подали си ръка в Техеран и Ялта (а скоро ще си подадат ръка и в Потсдам), са направили няколко широки крачки към момента, когато хората от планетата, живеещи в един и същ космически дом, понесъл се в безкрайните пространства на вселената, ще разберат истината. Но тя ще се изправи пред тях с цялата си голота малко по-малко от половин век след общата победа. По всяка вероятност нито Сталин, нито Чърчил, нито преждевременно починалият Рузвелт са мислели тогава, че нашата цивилизация е уникална и сигурно самотна в безграничното мироздание. И досега никой не е доказал обратното. Около нас няма обитаеми острови и подобни на нашата Земя „кораби“. Ето защо всеки опит на една част от земните жители да унищожи друга, живееща и мислеща иначе, може да разруши цялото ни домашно огнище. Човечеството още не е знаело тогава, че навлиза в ядрено-космическата ера. Но в ония дни, през

пролетта на 1945 г., съюзът на неприятелски настроените в миналото държави изглежда здрав и дълготраен. В името на антифашистката коалиция Сталин, при цялата си правоверност, принася в жертва Коминтерна, отмества далече встрани идеологическите постулати, прави се, че не вижда дългогодишния и дълбок антисъветизъм на Чърчил и на западните демокрации като цяло. В най-критичните и повратни моменти той винаги извежда на преден план прагматичните съображения.

Обикновено върховният главнокомандващ чете само обобщените сведения на Генералния щаб, донесенията на фронтовете и докладите на представителите на Ставката. Но сега, в дните на приближаващия триумф, преглежда и доста много обобщени сведения с друго съдържание. Ето едно от тях:

„В 15:30 на 25 април 1945 г. в района на моста източно от Торгау се състоя среща между офицерския състав на 173-и гвардейски стрелкови полк и патрулите на съюзническите войски от Първа американска армия, 5-и армейски корпус, 69-а пехотна дивизия. На източния бряг на река Елба преминаха пет души, водени от офицера от американската армия Робъртсън...

Рудник“^[1]

Кой ли е този Рудник?^[2] Как ли ще се държат тези рудниковци в контактите си със съюзническите войници, идващи от оня, капиталистическия свят? Побратимявания ли ще има или търкания?

Сталин си спомня, че преди три седмици получи „особено важна“ телеграма от Абакумов, който въз основа на доклада на отдел „Смерш“ (нарицателно име на военното контраразузнаване — *б.пр.*) при 68-и район за авиационно базиране в Полтава съобщаваше за действията на генерал-майор Ковалъов, който заявил: „С американците не се погаждаме. Тук, в Полтава, не е изключена възможността за въоръжен сблъсък с тях.“^[3] Във връзка с това Ковалъов бил заповядал да се вземат редица мерки „за всеки случай“.

Когато прочита шифрованата телеграма, Сталин тихичко изругава:

„Отде са се навъдили такива глупаци? Я го виж тоя Ковальов, дори план за бойни действия е съставил...“

И върху документа слага с размах следната резолюция:

„До др. Фалалеев (ВВС)

Моля усмирете др. Ковальов и му забранете всякакви самоволни действия.

Й. Сталин“

А сега, я гледай, какво съобщение: „Срещите с американските и английските войски преминават в обстановка на възторг. Ето как мина срещата на двамата генерали: командира на 58-а стрелкова дивизия Русаков и командира на 69-а американска пехотна дивизия Райнхарт... Тостове, речи, подаръци, «ура». Началникът на политическия отдел при 5-а гвардейска армия Катков съобщава, че на тази среща американците гледали да получат за спомен като сувенири звездички, пагони, копчета... Генералът пише, че съветските войници са много учудени, задето при американците генералът много трудно се различава от редника. На всички униформата е еднаква. Друго нещо е при нас: генерала отдалече го виждаш...“^[4]

В душата си Сталин е съгласен със съветските войници. Защото и самият той обича маршалската униформа, не я сваля от гърба си и честичко се спира за някоя и друга минута пред огледалото. Със своята гнила демокрация американците не могат да разберат, че в обществото трябва да има йерархия. Когато човек е с униформа, тя веднага се вижда от всички... На срещата, съобщава между другото Катков, е бил и писателят Константин Симонов. Не пише лошо за войната този Симонов, отбелязва си наум върховният главнокомандващ. Ето че се побратимяват сега, а колко сили се изразходваха, докато се стигне до това сътрудничество!

Дългият период на недоверие и подозрителност между Съветския съюз и западните демокрации трябваше да привърши. Кое не можа да бъде направено преди войната, бе сторено с „помощта“ на Хитлер. Водейки война на два фронта, той неволно съюзи СССР и западните страни. Сталин си спомни как на 12 юли 1941 г. дойде в Кремъл посланикът на Великобритания С. Крипс със сътрудниците си и с

членовете на британската мисия. Тогава заедно с Молотов, Шапошников, Кузнецов и Вишински той се срещна с англичаните. А все още не можеше малко поне да се съвземе от жестокото сътресение, сполетяло го в началото на войната. Колко труд му струваше да сложи на лицето си маската на прочутото си величествено спокойствие. Само половин час преди официалната среща, Шапошников му беше доложил, че преди два дни 2-ра и 3-а танкова група на немците и част от силите на 9-а армия, влизаща в състава на групата „Център“, са достигнали на широк фронт линията на реките Западна Двина и Днепър... Как е възможно това? Немците на Днепър! След започналото Смоленско сражение ударният юмрук на немските армии в състав около 70 съединения се готвеше да нанесе смъртоносен удар още по на изток, по Москва... Загубил душевното си равновесие, той някак си механично подаваше ръка на англичаните, а после погледът му шареше отнесено по гърбовете на Молотов и Крипс, когато те подписваха споразумението за съвместни действия на двете страни.

Спомни си как седмица след това посланикът на Съветския съюз в Лондон Майски и министърът на външните работи на Чехословакия Масарик подписаха аналогично споразумение, а после, пак през юли и пак в Лондон, бе подписано споразумение между СССР и полското правителство за взаимна помощ във войната против Германия. По настояване на полската страна в първа точка на споразумението беше посочено: „Правителството на СССР признава, че са загубили сила съветско-германските договори от 1939 г. относно териториалните промени в Полша.“^[5] Същия ден се срещна в Москва с Хари Хопкинс, личен представител на американския президент Рузвелт. По поръчение на президента американецът заяви, че „който се сражава против Хитлер, е на страната на справедливостта в този конфликт и ние възнамеряваме да му окажем помощ“^[6]. Сталин бе изложил накратко молбата си за техническа помощ и бе изразил надежда, че президентът разбира в какво положение е Съветският съюз. Споразумението за помощ беше сключено по-късно, но осведомителното посещение на Хопкинс сложи началото на сътрудничеството.

Една година след това посланикът на СССР Литвинов подписа заедно с държавния секретар Кордел Хъл споразумение относно принципите за „воденето на войната против агресията“. Още по време на разговора си с Хопкинс Сталин, като изтъква колко критично е

положението на фронтовете, моли (а това той никак не умее да прави — та нали никога, никого и за нищо не е молил!) Съединените щати да изпратят възможно най-бързо противовъздушни оръдия от среден калибър, големокалибрени противовъздушни картечници, пушки, алуминий за самолетната индустрия и високооктанов бензин. Занапред, с тих глас, но настойчиво продължава Сталин, моля предайте молбата ми на президента — на нас ще са ни нужни самолети. Много самолети...

Още през юли той изпраща нарочна мисия в Англия начело с генерал Голиков. Инструктира лично генерала, както и Шапошников, Тимошенко и Микоян. На Голиков са възложени две основни задачи: да стимулира стратегическия интерес от дебаркиране на англичаните в Европа или в Арктика и да предизвиква по-бързото оказване на военнотехническа помощ. След завръщането си в Москва и срещата със Сталин Голиков получи нареждане веднага да замине и за Съединените щати. Сега Сталин насочва вниманието върху главния въпрос: уреждане на военни доставки в широк обем и във възможно най-близко време. Пред опасността от поражение проявява голяма активност във военнополитическата област. Идеологическите антагонизми някак внезапно отиват на заден план, като второстепенни и преодолими.

Като типичен прагматик Сталин бързо преодолява идеологическите си предубеждения и решително подава ръка на западните държави. Впрочем, друг избор не е имал. Изобщо нужно е да се каже, че е изиграл значителна роля в създаването на антихитлеристка коалиция. Още от самото начало на войната успоредно с възвръщането на душевното си равновесие съветският лидер се стреми да си осигури поддръжката на колкото е възможно повече страни, прави всичко Япония и Турция да останат на позициите си на неутралитет спрямо Съветския съюз. Разбира се, особени надежди възлага на Великобритания и Съединените американски щати.

Сталин веднага гледа да пренесе зародилото се сътрудничество на делово равнище. Така например още едва ли не в първото си послание до Чърчил от 18 юли 1941 г. поставя направо въпроса: „Струва ми се... че военното положение на Съветския съюз, а също така и на Великобритания значително би се подобрило, ако бъде създаден фронт против Хитлер на Запад (Северна Франция) и на Север (Арктика).“ Във всичките си следващи разговори, писма и телеграми той не се уморява

да напомня за втория фронт. В посланието, някак си разграничавайки реалностите в момента от машинациите и действията си преди войната и оправдавайки тогавашните териториални изменения, с които западните страни не са били съгласни, той пише: „Може да си представите, че положението на германските войски щеше да бъде много по-изгодно, ако съветските войски трябваше да поемат удара на германските войски не в районите на Кишинев, Лвов, Брест, Белосток, Каунас и Выборг, а в районите на Одеса, Каменец-Подолск, Минск и околностите на Ленинград.“^[7] Както е известно, Чърчил още на 26 юли заявява, че е фактически невъзможно да бъде открит втори фронт във Франция. През август, намиращ се в критично положение, Сталин отново изпраща лично послание до Чърчил в крайно откровен, дори безпощаден спрямо себе си и съюзниците тон. След като споменава за новите големи стратегически успехи на немците на съветско-германския фронт, задава въпроса: „По какъв начин да се излезе от това повече от неблагоприятно положение?“ И отговаря: „Мисля, че има само един път за излизане от това положение: да се открие още тази година втори фронт някъде на Балканите или във Франция, който ще може да изтегли от Източния фронт 30–40 германски дивизии, и едновременно с това да се осигурят на Съветския съюз 30 хиляди тона алуминий до началото на октомври т.г. и **ежемесечна** минимална помощ от 400 самолета и 500 танка (малки или средни).

Без тези два вида помощ Съветският съюз или ще претърпи поражение, или ще отслабне дотолкова, че ще загуби за дълго време способността си да оказва помощ на своите съюзници.

Разбирам, че това послание ще изпълни Ваше превъзходителство с огорчение. Но какво да се прави? Опитът ме научи да гледам действителността в очите, колкото и да е неприятна, и да не се боя да казвам истината, колкото и да е нежелателна.“^[8]

Дали е помислил, когато диктува тези редове, че прибърза през август 1939 г.? Кой знае? Може би ако беше проявил търпение, а Лондон и Париж — прозорливост, антифашистката коалиция би могла да бъде създадена още преди две години... Сталин обаче никога не дава израз на съмненията си. Той отдавна се придържа към правилото, че всички трябва да вярват в непогрешимостта на решенията му.

В писмото си Сталин свързва необходимостта от действена, ефикасна помощ със заплахата, че в противен случай Съветският съюз

ще претърпи поражение. И докато благодарение на добрата воля на съюзниците успява да получи голяма военнотехническа помощ, която за съжаление дълго време се подценяваше или явно омаловажаваше в нашите военноисторически трудове, то усилията му за откриване на втори фронт се оказват години наред безрезултатни. Известно е, че се обръща с това предложение към Чърчил още през юли 1941 г. Но минават най-тежката 41-ва, тежката 42-ра, след тях и не толкова леката 43-а... Едва през юни 1944 г. ще започне операцията „Овърлорд“. Между другото, когато пита Молотов какво означава тази английска дума и чува отговора „върховен господар“, „властелин“, става му крайно неприятно. Той е уверен, че истинският върховен господар на изхода от войната е тръгнал към Берлин от изток. Този Чърчил е непоправим, той го е измислил... По това време съветските войски се готвят със серия от удари да освободят Белорусия и Западна Украйна, както и източните райони на Полша и Чехословакия и да стигнат до границите на Германия. Вторият фронт е открит чак тогава, когато вече никой не се съмнява, че Съветският съюз е способен сам да завърши разгромяването на хитлеристка Германия.

Като председател на Държавния комитет по отбраната и на Ставката Сталин е принуден да обръща най-сериозно внимание на дипломатическите въпроси. Колкото по-ясно се очертават контурите на дългоочакваната победа, толкова по-често и по-до късно при него се заседава Молотов. Сега му се налага по-често от всеки друг път да се среща с представители на съюзниците. Върховният главнокомандващ разбира, че в създадения антифашистки съюз Англия и Съединените щати действат почти във всички случаи съгласувано, все едно че са една единна западна сила. Но заедно с това усеща още от началото на войната определени разлики в позициите на партньорите. Самият той е много хитър, затова се опитва да открие какъв скрит смисъл имат конкретните дипломатически стъпки на Рузвелт и Чърчил, каква изгода искат да извлекат от създаващата се ситуация. Председателят на Държавния комитет по отбраната най-вече е загрижен и често изразява негодуванието си, че съюзниците до безкрайност отсрочват и отлагат откриването на втори фронт в Европа. Получавайки по дипломатическите и разузнавателните канали данни за първата (декември 1941 г. — януари 1942 г.), втората (юни 1942 г.) и третата (май 1943 г.) Вашингтонска конференция, за англо-американските

срещи в Казабланка и Квебек, както и за други контакти между Съединените щати и Англия, като обсъжда тези съобщения с Молотов, Сталин вижда стремежа на съюзниците да започнат военни действия в Европа само при пълна сигурност, без никакъв риск, когато Германия и въоръжените ѝ сили изпаднат в критично състояние.

По настояване на Сталин през май и юни 1942 г. Молотов предприема пътуване до Лондон и Вашингтон. Председателят на Съвета на народните комисари поставя пред народния комисар на външните работи главната задача да води преговори с цел съюзниците да поемат конкретни задължения за откриване на втори фронт в Европа през 1942 г. Но Рузвелт и Чърчил поставят многобройни предварителни условия. Наистина в съвместното англо-съветско комюнике, прието в Лондон, се казва, че по време на преговорите „е постигната пълна договореност по отношение на неотложните задачи за създаване на втори фронт в Европа през 1942 г.“^[9]. И много скоро става ясно, че съюзниците нямат намерение да изпълняват обещанията си. Сталин не скрива разочарованието, раздразнението и недоволството си. Това може да се почувства в посланието му до Чърчил, изпратено на 23 юни 1942 г. В него се казва:

„Що се отнася... до въпроса... за организиране на втори фронт в Европа, страхувам се, че този въпрос започва да приема несериозен характер. Като имам предвид създалото се положение на съветско-германския фронт, длъжен съм да заявя най-категорично, че съветското правителство не може да се примири с отлагането за 1943 г. на въпроса за организиране на втори фронт в Европа.“^[10]

След тази телеграма Чърчил, както по-късно си спомня, не е можел да се ограничи само с отговор на посланието. Изразява готовност за лична среща със Сталин в Съветския съюз. Сталин се съгласява и на 12 август Чърчил пристига в Москва, придружен от началника на Генералния щаб Брук, заместник-министъра на външните работи Кадогън и други официални лица. Ето какво си спомня Чърчил за настроението си по време на полета му от Кайро до Москва: „Аз размислих за мисията ми в тази мрачна болшевишка държава, която някога упорито се опитвах да задуша още при раждането ѝ и която чак до появата на Хитлер смятах за смъртен враг на цивилизованата свобода. Какво трябваше сега да говоря? Генерал Уейвъл, който имаше литературни способности, събра всичко това в едно стихотворение,

което ми показва вечерта преди заминаването. В него имаше няколко четиристишия и последният стих на всяко от тях гласеше «Няма да има втори фронт през 1942 година». Това е все едно да откараш голям леден блок на Северния полюс.»^[11]

Въпреки изключително тежката и критична обстановка на Сталинградския и на Югоизточния фронт Сталин прекарва много часове в разговори с Чърчил. В тях участват от съветска страна Молотов и Ворошилов, от английска — посланикът Кър и личният представител на американския президент Хариман. Чърчил е принуден да каже направо, че през 1942 г. втори фронт в Европа няма да има. Ако съюзниците се опитат да го открият, то, по думите на премиер-министъра, най-вероятният резултат от тази акция на съюзниците би бил поражението им. Сталин дълго и многословно възразява, като изтъква съображения предимно от нравствен характер:

„Който не иска да рискува, никога няма да спечели войната. Не трябва чак толкова да се страхува от германците“ — обосновава се Сталин.

„Но вторият фронт в Европа не е единственият втори фронт“ — не се предава английският премиер. И се опитва да отвлече вниманието на Сталин с плановете на съюзниците за предприемане на операция в Северна Африка.

На разговорите между Сталин и Чърчил, каквито и други въпроси да са били разисквани, Сталин упорито се връща на темата за втори фронт. Причината е безрадостната фронтова обстановка. Но с помощта на Хариман Чърчил намира все нови и нови аргументи, за да докаже, че е невъзможно откриването му през 1942 г. Тогава, след като се съветва с Молотов, Сталин предприема необичаен ход. По време на поредната среща на 13 август връчва на събеседника си меморандум по въпроса за втория фронт. Макар че малко преди това уж „отстъпва, признавайки, че решението на този въпрос не се поддава на контрола му“^[12]. В меморандума се констатира, че съюзниците са се отказали официално от съгласуваното решение, фиксирано в англо-съветското комюнике от 12 юни 1942 г., Чърчил е обезсърчен. И точно когато виси на косъм съдбата на Сталинград, а може би и на целия юг на страната, Сталин решава да прехвърли значителна част от отговорността върху съюзниците си. В текста на меморандума фигурират същите думи,

които ден преди това е писал на Чърчил и Хариман. Английският премиер веднага го прочита:

„Отказът на правителството на Великобритания за създаване на втори фронт в Европа през 1942 г. нанася морален удар върху цялата съветска общественост, разчитаща на създаването на втори фронт, усложнява положението на Червената армия на фронта и нанася вреда на плановете на съветското командване... Ето защо смятаме, че именно през 1942 г. е възможно и трябва да бъде създаден втори фронт в Европа. Но за съжаление не успях да убедя в това господин премиер-министъра на Великобритания, а г. Хариман, представител на президента на САЩ при преговорите в Москва, изцяло поддържаше господин премиер-министъра.

13 август 1942 г.

Й. Сталин“^[13]

Естествено, още на другия ден Чърчил отговаря с „напомняща бележка“, в която се отбелязва, че „преговорите с господин Молотов за втория фронт, тъй като са били ограничени както с устни, така и с писмени уговорки“ не могат да бъдат основание „за изменение на стратегическите планове на руското върховно командване“^[14].

Въпросът за втория фронт е в центъра на дипломатическите усилия на Сталин до средата на 1944 г. Наистина, когато вятърът на победата започва все по-силно да надува платната му, върховният главнокомандващ вече не поставя така остро този проблем както в началото на войната. Например, когато през октомври 1942 г. кореспондентът на Асошиейтед прес Касиди се обръща чрез посолството на Съединените щати в Москва към Сталин да го приеме за интервю, председателят на Държавния комитет по отбраната отказва, но изпраща крайно лаконични писмени отговори:

„1. Какво място в съветската оценка на сегашното положение заема възможността за втори фронт?

Отговор. Много важно, може да се каже, първостепенно място.

2. Доколко ефикасна е помощта на съюзниците на Съветския съюз?

Отговор. В сравнение с помощта, която Съветският съюз оказва на съюзниците си, като привлича към себе си главните сили на немско-фашистките войски, помощта на съюзниците на Съветския съюз е засега все още малко ефикасна.“^[15]

Размисляйки за линията на поведението си по отношение на съюзниците, Сталин сигурно прекрасно разбира, че и него, и партньорите му ги води само суровата необходимост. По волята на историческите обстоятелства (в които имат пръст както сегашните му съюзници, така и самият той) те се оказват в един и същ военен лагер. Но Сталин нищо не забравя. Той помни изказванията на Уилсън, на Чърчил, на Чембърлейн, на Даладие и на други известни държавници за Съветския съюз. Сега, когато пред съюзниците е възникнала обща и страшна опасност, тя ги е тласнала един към друг. В историята това се е случвало неведнъж. Още през 1942 г. той определя принципната си позиция спрямо съюзниците. По негово мнение положението на страната, носеща на плещите си главната тежест на борбата с фашизма, напълно оправдава линията му на заемане на особено място в антифашистката коалиция. Особеното от негова гледна точка са правата му да прави предложения (звучащи като ултиматуми) за оказване на помощ. В защитата на интересите на страната Сталин се проявява като твърд и неотстъпчив политик, с което впрочем си спечелва уважението на своите партньори. В очите на Рузвелт, Чърчил и Дьо Гол той е умен и жесток диктатор. Сталин знае това, но не се опитва да промени впечатленията им.

Освен това в стремежа си да получи максимално голяма помощ от съюзниците, особено във военотехническата област (и трябва да се каже, че тя наистина е внушителна), Сталин търси пътища за преодоляване на идеологическите разногласия. Когато през август 1942 г. Сталин разговаря през нощта с Чърчил, и двамата знаят, че през няколко квартала от тях е сградата на Изпълнителния комитет на Коминтерна — изразител на дълбоката класова непримиримост към

силите, олицетворение на които е не само Хитлер, но и британският премиер-министър. Ето защо за прозорливите аналитици на политиката решението на Сталин (оформено като решение на Коминтерна) за саморазпускане на Комунистическия интернационал не е неочаквано. Той отново (както и през септември 1939 г.) не се спира пред никакви, дори и големи идеологически „разноски“ в името на конкретната цел. Не се безпокои много от това, дали е добре камуфлирана истинската причина. В речта си на 6 ноември 1942 г. на тържественото заседание, посветено на 25-ата годишнина от Октомври, подчертава, че различията в идеологиите на съюзниците не са пречка за военнополитическото им сътрудничество. „Възникналата заплаха повелително диктува на членовете на коалицията необходимостта от съвместни действия, за да бъде избавено човечеството от връщане към дивацината и средновековните зверства.“^[16] Несъмнено тези думи се отнасят за фашизма. Всъщност в доклада на Сталин е прокарана мисълта, че в периода на борбата за оцеляване класовата логика няма решаващо значение. До този извод идва човечеството и в наши дни, а, надявам се, че така ще бъде и занапред.

Съдбата на Коминтерна е предварително решена. През пролетта на 1943 г. международната организация на трудещите се саморазпуска. На 28 май 1943 г. в отговорите си на кореспондента на агенция Ройтер Кинг Сталин подчертава: „Разпускането на Комунистическия интернационал е правилно и навременно, тъй като улеснява организирането на общия отпор на всички свободолюбиви нации против общия враг — хитлеризма... разобличава лъжата на хитлеристите, че Москва имала намерение да се намесва в живота на другите държави и да ги «болшевизира».“^[17]

Политическият прагматизъм на Сталин, който не се спира дори пред ликвидирането на Коминтерна, го подтиква и към уреждане на отношенията с православната църква. Дотогава бившият семинарист ни най-малко не удостоява църквата с вниманието си. Нещо повече. По негова инициатива след 1925 г. не се разрешава да бъде избран глава на Руската православна църква. Временен глава на църквата става патриаршеският заместник митрополит Сергей. Сталин не дава съгласието си и за свикване на църковен събор, а това не позволява да бъде попълнен съставът на Светия синод, който дълги години не функционира. И ето че изведнъж на 4 септември 1943 г. той извиква

при себе си председателя на Съвета по въпросите на Руската православна църква Карпов. По време на разговора, в който участват Маленков и Берия, се обсъждат въпроси около ролята на църквата по време на войната. Трябва да се отбележи, че Руската православна църква няколко пъти внася големи парични суми за военните нужди на страната и предава много скъпоценни предмети в държавния фонд. Свещенослужителите използват влиянието си за укрепване на вярата у народа в крайната победа над фашизма.

Сталин изслушва Карпов и предлага още същия ден да бъдат приети висшите духовници. Само след няколко часа при него са митрополитите Сергей, Алексей и Николай, учудени донемайкъде от височайшето внимание. След дългия разговор е одобрено свикването на църковен събор, избирането на патриарх и откриването на религиозни учебни заведения. Наслаждавайки се на „великодушието“ си, върховният главнокомандващ обещава материална помощ и различни отстъпки, поглеждайки многозначително към Берия. Мисля си, че Сталин се е наслаждал на неправдоподобната за един бивш семинарист възможност да влияе не само върху съдбата на най-високопоставените църковници, но и на религията като цяло. За да бъде справедлив, ще добавя, че значителна част от обещанията са изпълнени.

На другия ден, 5 септември 1943 г., „Правда“ съобщава за знаменателната (единствена до 1988 г.) среща на ръководството на страната с главата на църквата: „Митрополит Сергей е осведомил председателя на Съвета на народните комисари, че ръководните кръгове на православната църква възнамеряват в най-близко време да бъде свикан Събор на епископите за избиране на патриарх Московски и на цялата Рус и за образуване при патриарха на Свети синод.

Ръководителят на правителството др. Й. В. Сталин се е отнесъл съчувствено към тези предложения и е заявил, че от страна на правителството няма пречки за това.“

Защо Сталин изведнъж си спомня за църквата? Мисля, че по две причини. Първо, върховният главнокомандващ оценява политическата роля на църквата във войната и иска да насърчи тази нейна дейност. Второто обстоятелство е свързано с международната му дейност. Готви се за първата среща на най-високо равнище в края на годината в Техеран. Поставя си целта да постигне не само ускорено откриване на втори фронт, но и увеличаване обема на военната помощ. В това

отношение не е малка ролята, която може да изиграе Комитетът за подпомагане на Съветския съюз в Англия, възглавяван от един от ръководителите на англиканската църква Х. Джонсън. Получава няколко послания от настоятеля на Кентърбърийската катедрала и решава да направи жест, предназначен за публиката, който ще свидетелства за по-лоялното му отношение изобщо към църквата. Сталин знае, че на Запад този сигнал непременно ще бъде забелязан и ще предизвика доброжелателна реакция. Не славолубието на бившия недоучил се семинарист подтиква съветския лидер, а строго прагматичните му сметки в отношенията му със съюзниците.

Отношенията му със съюзниците достигат апогея си в срещите на „голямата тройка“. Както се знае, Техеранската (28 ноември — 1 декември 1943 г.), Кримската (или Ялтенската, 4–11 февруари 1945 г.) и Берлинската (или Потсдамската, 17 юли — 2 август 1945 г.) са върхове на военнополитическото сътрудничество между държави, толкова различни във всяко отношение. Би могло да се приеме, че тези конференции, както и самото сътрудничество, общо взето, още тогава извеждат общочовешките ценности пред класовите и идеологическите. Решенията на конференциите и ролята им са добре известни. Възнамерявам да засегна само някои въпроси, показващи отношението на Сталин към обсъжданите на тях проблеми.

Сталин е „домосед“. Готов е да се срещне с лидерите на съюзените държави, но не иска да се отдалечава много и за дълго. Чърчил и Рузвелт предлагат за място на срещата Кайро, Асмара, Багдад, Басра и други градове южно от СССР. Чърчил дори смята, че Сталин ще се съгласи да се срещнат в някоя пустиня, където би могло, по думите на английския премиер, да се построят три палаткови лагера и съвещанието да протече в безопасност и уединение. Сталин настоява за Техеран, защото оттам можел да продължи „всекидневното ръководство на Ставката“. След дълга размяна на писма Чърчил и Рузвелт са принудени да се съгласят. Разбира се, Сталин не казва, че го е страх да пътува със самолет. Не обича рисковете, не иска да внася в живота си каквото и да е елемент на случайност. „Вождът“ върви към върха на славата си и дори вероятността (па макар и съвсем незначителна) за каквото и да било нежелателно събитие силно го тревожи. Два дни преди излитането си изпраща до Рузвелт и Чърчил телеграми с аналогично съдържание:

„Посланието Ви от Кайро получих. Ще бъда на Ваше разположение в Техеран на 23 ноември вечерта.“

В устата на Сталин фразата „ще бъда на Ваше разположение...“ звучи повече от необичайно. Обаче съветският лидер иска да бъде джентълмен.

Прави всичко въпросът за втория фронт да бъде в центъра на вниманието на Техеранската конференция. Все пак, когато се среща на 28 ноември вечерта с Рузвелт, двамата говорят за времето в Съветския съюз, за събитията в Ливан, за Чан Кайшъ, за Дьо Гол, за Индия, но не и за втория фронт. Разговарят дори за бъдещата политическа система в Индия и най-неочаквано Рузвелт казва, че „би било по-добре да се създаде в Индия нещо подобно на съветската система, като се започне отдолу, а не отгоре. Може би това трябва да бъде система от съвети“. Сталин тълкува това по свой начин и отговаря, че „да се започне отдолу — това значи да се тръгне по пътя на революцията“^[18].

За пръв път е на международна конференция извън своята държава и се вглежда най-внимателно в партньорите си. За него всичко е ново. Сега Чърчил го интересува по-малко — срещал се е вече с него и се е убедил в необикновения ум и в хитростта на този политик. Кой знае защо, Рузвелт с проникателния си поглед и с печата на умора и болезненост върху лицето веднага му допада. Може би със своята откровеност? Така например в заключителния си разговор със Сталин на 1 декември привидно простодушно заявява, че не му се ще да обсъжда сега публично проблемите с полските граници, тъй като е възможно догодина отново да издигне кандидатурата си за президент. А в Америка „има шест-седем милиона граждани от полски произход“ и той като „практичен човек не би искал да загуби гласовете им“. Сталин харесва неговата искреност, макар самият той далеч не винаги спазва правилото „Говори, каквото мислиш“.

Рузвелт е най-млад от „голямата тройка“ и, изказвайки се пръв при откриването на конференцията, нарича участниците в нея „членове на едно семейство“. Чърчил добавя, че събралите се лидери са „най-голямата концентрация на световните сили в историята на човечеството“. Рузвелт и Чърчил отправят поглед към Сталин: какво ще каже той в първите минути на конференцията?

— Мисля, че историята ни глези — казва неочаквано Сталин. — Дала ни е в ръцете много големи сили и много големи възможности.

Надявам се, че на това съвещание ще вземем всички мерки да използваме в рамките на сътрудничеството и в необходимата степен силата и властта, които са ни дали нашите народи. А сега ви приканвам да пристъпим към работа...

Най-сетне главният въпрос за втория фронт е съгласуван. На 30 ноември, на закуската, Рузвелт, помнейки добре настойчивите въпроси искания на Сталин по време на разговорите в предишните дни, разгъва салфетката си и се обръща с усмивка към него:

— Днес аз и господин Чърчил въз основа на предложенията на обединения комитет на началник-щабовете взехме решение: операцията „Овърлорд“ да започне през май с едновременно стоварване на десант в Южна Франция...

— Удовлетворен съм от това решение — отговаря колкото е възможно по-спокойно Сталин. — Но аз също искам да кажа на господин Чърчил и на господин Рузвелт, че към момента на началото на десантните операции нашите войски ще подготвят силен удар по немците...

Задружната „готовност“ оставя твърде благоприятно впечатление у събеседниците.

В Декларацията на трите държави, подписана от Рузвелт, Сталин и Чърчил на 1 декември 1943 г., се посочва: „Дойдохме тук с надежда и решимост. Отиваме си оттук като истински приятели по дух и цел.“ При обсъждането на въпросите за Югославия, Турция, Финландия, Япония, следвоенна Германия и следвоенното сътрудничество за осигуряване на траен мир Сталин е на особено мнение. В Техеран, както по-късно в Крим и Берлин, важно място в преговорите на „голямата тройка“ заема полският въпрос. На последното пленарно заседание, преди да обяви почивка, Чърчил съобщава предложението си, види се, съгласувано предварително с Рузвелт.

— Домашното огнище на полската държава и народ трябва да бъде разположено между така наречената линия „Кързън“ и линията на река Одер с включване на Източна Прусия и Опелнската провинция (сегашното воеводство Ополе в Югозападна Полша — *б.пр.*) в състава на Полша.

Сталин отговаря:

— Ако англичаните са съгласни да ни бъдат предадени посочените територии (незамръзващите пристанища Кьонигсберг и

Мемел — б.а.), ще се съгласим с формулата, предложена от господин Чърчил...^[19]

Разбира се, много от онова, което се е говорело на конференциите на лидерите от „голямата тройка“, от гледна точка на нравствеността ще ни се стори цинично, но не бива да забравяме, че в миналото в международните отношения хармонията между силата и разума винаги е била дефицитна. Преди да стигне до времето, от което започва овладяването на новото мислене, човечеството трябва да премине през заплахата от самоунищожение. Националните, териториалните ревизии са винаги опасни. Днес не по-малко от вчера.

Вече на Кримската конференция, състояла се три месеца преди разгрома на Хитлеровия фашизъм, при размяната на съображенията относно бъдещето на Полша Сталин излага отдавна премисленото от него: „Полският въпрос е не само въпрос на чест, но също така и въпрос, засягащ нашата сигурност. Въпрос на чест, защото русите са натрупали много грехове спрямо Полша. Съветското правителство се стреми да заглади тези прегрешения. Въпрос на сигурност, защото с Полша са свързани особено важни стратегически проблеми на съветската държава... В цялата ни история Полша винаги е била коридорът, през който е минавал нападащият Русия враг... Защо и досега враговете минаваха така лесно през Полша? Преди всичко защото Полша е била слаба. Полският коридор не може да бъде запушен механично отвън само с руски сили. Той може да бъде затворен надеждно само отвътре със собствените сили на Полша. Затова е нужно Полша да бъде силна. Ето защо Съветският съюз е заинтересован от създаването на мощна, свободна и независима Полша. Въпросът за Полша е въпрос на живот и смърт за съветската държава.“^[20]

При обсъждането на полския въпрос Сталин дава да се разбере, че за него по-важната част е проблемът за правителството, а не за границите. Той веднага казва, че е съгласен с линията „Кързън“ с отклонения от нея в някои райони, ненадминаващи няколко километра, в полза на Полша. Но колкото до правителството... Не. Тук Сталин няма да направи отстъпки, макар че в началото на войната именно той проявява желание за сътрудничество. Той помни как на 18 август 1941 г. по негово указание генерал-майор Василевски подписва военното споразумение между Върховното командване на СССР и Върховното

командване на Полша. От полска страна споразумението подписва генерал-майор С. Богуш-Шишко. Уговорено е съветската страна да поеме не само разходите по издръжката на създаващата се в Съветския съюз полска армия, но и да открие съветска военна мисия при полското Върховно командване в Лондон.^[21] А сега Чърчил и Рузвелт наричат законното правителство на Полша „люблинско“, макар че то вече е във Варшава и контролира положението в страната! Полският въпрос се повдига и на трите срещи на „голямата тройка“. Обаче заелият веднъж определена позиция Сталин се „огъва“, но не се предава. Та нали именно по негово настояване Рузвелт и Чърчил се съгласяват с териториалното разширяване на Полша на север и на запад.

В края на войната и веднага след завършека ѝ върху Сталин се стоварват толкова много въпроси от военнодипломатически характер, че той се вижда в чудо. Наистина, помага му, и то доста, Молотов. Привлечени са и заместниците на Молотов — Вишински, Кавтарадзе, Майски, както и други дипломати. Но често пъти, помнейки добре договореностите със съюзниците, но и без да забравя своите интереси, върховният главнокомандващ решава сам въпросите. Дразни го, когато Чърчил прекалено често си пъха носа в работите на Източна Европа. Тук са се настанили съветски войски и според Сталин приоритет в решаването на бъдещите въпроси има Москва. Разбира се, в съгласие с приятелите, с ония антифашистки и демократични сили, които му помагала да ликвидира хитлеризма.

Сталин още веднъж се убеждава колко непреклонен изпълнител на волята му е Молотов. За народния комисар на външните работи неговите директиви и инструкции са по-важни от партийния устав. Вече след войната, някъде през ноември 1945 г., Молотов ще разкаже на генералисимуса как на 15 октомври Хариман за малко щял да го „изнуди“, но той изпълнил директивата на Сталин. „Вождът“ поглежда въпросително народния комисар, който възпроизвежда диалога си с Хариман. Сталин се канел да излиза в първия си след войната отпуск, а в това време американският посланик настойчиво моли за аудиенция. Тогава Сталин казал на Молотов:

„Ти го приеми. Аз няма да дойда. Ще ми кажеш какво искат.“

И така, продължава Молотов, дойдоха при мене Хариман и първият секретар на посолството Пейдж. Състоя се разговор, който е записан в дневника ми. (Ще го цитирам почти целия.)

„**Хариман.** Получих от президента телеграма за генералисимуса. Поръчано ми е лично да връча посланието и лично да обсъдя със Сталин някои въпроси.

Молотов. Сталин замина на почивка за около месец и половина. Аз ще го информирам за молбата на президента.

Хариман. Президентът знае, че Сталин е на почивка, но се надява, че все пак ще приеме посланика му. Става дума за Лондонската конференция. Готов съм да замина където и да е.

Молотов. Генералисимус Сталин не се занимава сега с каквито и да било въпроси, тъй като се намира на почивка далече от Москва.

Хариман. Президентът се надява, че Сталин ще може да ме приеме.

Молотов. Аз ще съобщя на Сталин.

Хариман. Президентът смята, че генералисимусът е заслужил почивката си.

Молотов. Всички ние смятаме, че Сталин трябва да получи истински отпуск.

Хариман. На физкултурния парад ми направи впечатление колко държелив изглежда Сталин.

Молотов. Сталин наистина е държелив.

Хариман. В кинопрегледа за физкултурния парад генералисимус Сталин изглежда твърде бодър и жизнерадостен.

Молотов. Всички съветски граждани се радват, когато виждат Сталин в добро настроение.

Хариман. Бих искал да получа този филм.

Молотов. Разбира се, ще го получите.

Хариман. Нямам какво повече да добавя към казаното за целта на моята визита.

Молотов. Ще информирам Сталин, който сега се намира на почивка.

Хариман. Не е необходимо да му говорите за важността на въпроса...

Молотов. Да, естествено.

Хариман. Бих желал да отида при Сталин като приятел...

Молотов. Ще предам на Сталин. Но генералисимусът е на почивка.“^[22]

Може би Хариман си е спомнил този епизод, когато е писал в своята книга „Специалният посланик на Рузвелт при Сталин“: „Трябва да призная, че за мене Сталин си остава най-неразбираемата, загадъчна и противоречива личност, която съм познавал. Тази моя мисъл трябва да потвърди историята и аз ѝ оставям това право.“^[23]

Павлов, който е записал този поразителен диалог, отбелязва не само упоритостта на Молотов, но и упоритостта на Хариман. Никакви молби на президента не могат да разколебаят Молотов, почитащ повече от всичко на тоя свят волята на „вожда“. Ето така изпълнява той инструкциите на Сталин. За гъвкавост и дума не може да става. Молотов е типичен представител на Сталиновата школа. След като изслушва този дълъг монолог на народния комисар, Сталин неочаквано казва:

„А може би Хариман наистина да е искал тогава да предаде нещо важно от Труман?“

Молотов и Берия се споглеждат: те не разбират шегува ли се Сталин, или сериозно съжалява за пропуснатата възможност?

Поскръобишев е събрал няколко папки, в които се пазят материали с разпореждания на Сталин, засягащи освободените страни. А те са толкова много! Веднъж, търсейки нужния му документ, Сталин остава поразен от изобилието им. Спомня си добре за машинациите на Рюти в Хелзинки. От Колонтай, посланичката в Стокхолм, идват сигнали, че финландците са „узрели“ за излизане от войната. Но на 26 юни 1944 г., след отиването на Рибентроп в Хелзинки, Рюти прави изведнъж следното публично изявление: „Аз, като президент на Финландската република, заявявам, че няма да сключа мир със Съветския съюз без споразумение с Германската империя и няма да разреши на никое финландско правителство, назначено от мене, и на никого изобщо да води преговори за примирие или мир, или преговори, преследващи такава цел, без съгласуване с правителството на Германската империя.“^[24]

Реакцията на Сталин е бърза: да се ускори предприемането на настъпателна операция на Карелския фронт. Той отдавна е наясно: силните удари винаги правят противника по-сговорчив. Така и става, макар че операцията протича по-малко успешно, отколкото е очаквал. В края на войната става по-взискателен и не по-малко суров към ония, които не са оправдали доверието му. Да, финландците още на 4 септември 1944 г. ще приемат съветските условия за прекратяване на военните действия против СССР. Но верен на себе си, Сталин ще даде съответната оценка за ония, които е трябвало да ускорят сговорливостта на Манерхайм:

„До командващия Карелския фронт и
члена на военния съвет на Карелския фронт

Ставката на Върховното главно командване смята, че последната операция на лявото крило на Карелския фронт завърши неуспешно до голяма степен поради лошата организация на ръководството и управлението на войските; едновременно Ставката отбелязва замърсяването на фронтния апарат с бездейни и неспособни хора. Освен това редица командни длъжности се заемаха от офицери с финландска националност, които, естествено, не се сражаваха както трябва против действащите пред нашите войски единородни с тях по националност финландци и поради това не можеха да се ползват с доверие от страна на подчинените им войски.

Военният съвет на Карелския фронт да осигури твърдо управление на войските и да изгони безделниците и неспособните да ръководят войските...

Заместник-командващият Карелския фронт генерал-полковник Кузнецов се откомандирова в разпореждане на началника на Главното управление «Кадри» при Народния комисариат на отбраната. Началник-щабът на фронта генерал-лейтенант Пигаревич, който не е осигурил нужното ръководство на щаба на фронта, се освобождава от заеманата длъжност и се откомандирова в разпореждане на началника на Главното управление «Кадри» при НКО. Началникът на оперативното управление при щаба на

фронта генерал-майор Семьонов се откомандирова в разпореждане...“^[25]

С действията си фронтът спомага за излизането на вражеската страна от войната, а върховният главнокомандващ е недоволен. Сталин вижда, че победата над Хитлер и неговите сателити е съвсем близо. Но и сега остава верен на съюзническите си задължения — по негово настояване преговорите с Финландия се водят от представители на СССР и Англия, действащи от името на Обединените нации. На 19 септември 1944 г. споразумението за примирие е сключено.

Прехвърляйки през паметта си събитията от последните месеци, Сталин е удивен: има ли нещо вече, на което върховният главнокомандващ може и да не реагира? Ето например директивата му до командващите фронтове, до председателя на Съюзната контролна комисия (СКК) в Унгария Ворошилов, до заместник-председателя на СКК в Румъния Сусайков, а във Варшава — Шатилов:

„Особено важно!

В последно време зачестиха случаите на кацания на чужди, включително английски и американски, самолети на територия, заета от наши войски. Вредното благодушие, ненужната доверчивост и отслабването на бдителността... спомагат тези кацания да се използват от враждебни елементи за прехвърляне в Полша на терористи, диверсанти и агенти на полското емигрантско правителство в Лондон.“^[26]

Ето още един документ, подписан от върховния главнокомандващ:

„Особено важно!

До: командващия 2-ри украински фронт

командващия 3-и украински фронт

Копие: до др. маршал Тимошенко

Ставката на Върховното главно командване заповядва:

1. Командващият 2-ри украински фронт в 10:00 на 31.8. да въведе войски в Букурещ. Войските да не се задържат в града, а след минаването им през града да преминат към изпълнение на задачите, поставени с Директива на Ставката № 220191, стремежки се възможно по-бързо да заемат района на Крайова. При преминаването на войските през Букурещ във въздуха над града да има по възможност по-голям брой самолети.

2. Командващият 3-и украински фронт да насочи влезлия в Букурещ моторизиран отряд на 46-а армия към Гюргево със задача да заеме местата за прехвърляне през река Дунав...

3. Да се обърне внимание върху реда и дисциплината във войските, преминаващи през Букурещ...

30 август 1944 г.

20 часът и 15 мин.

Й. Сталин
Антонов“^[27]

А се знаело, че Антонеску още в началото на месеца е бил в главната квартира на Хитлер, опитвал се е да организира отбрана по линията Галац-Фокшани и след това прави пълен завой, обръщайки се към англо-американските войски. Но не било съдено да се сбъднат надеждите на румънския диктатор да задържи настъплението на съветските войски и да дочака съюзническото нахлуване. На 23 август, възползвайки се от победоносното напредване на Червената армия, патриотичните сили в Румъния слагат край на фашистката диктатура на Антонеску. Вече след подписването на примирието долагат на Сталин, че тук-там „органите“ са започнали да залавят фашистки агенти. Той реагира веднага:

„До: командващия 3-и украински фронт
командващия 2-ри украински фронт
и др. Тевченков

Ставката на Върховното главно командване забранява да се извършват арести в България и Румъния. Занапред

никой да не бъде арестуван без разрешение на Ставката...“^[28]

Помислил си е, че кой ли ще се обърне към него за разрешение? Нека сами се оправят...

„Особено важно!

До маршал Тито

Копие: до маршал Толбухин Обърнали сте се към маршал Толбухин с искане българските войски да бъдат изведени от Сърбия и оставени само в Македония. Освен това сте известили Толбухин за неправилни действия на българските войски при разпределянето на заловените от германците трофеи. Смятам за необходимо по този въпрос да ви съобщя следното:

1. Българските войски действат на сръбска територия по общия план, съгласуван с вас, и по ваша молба, изложена в телеграмата ви от 12. 10. 44 под № 337, оказвайки на съветските войски съществена помощ... Тъй като в Югославия все още остава голяма немска групировка, ние не трябва да извеждаме сега българските войски от Сърбия...

2. По въпроса за трофеите. Законът на войната е такъв, че трофеи получава този, който ги взима от противника...

18 октомври 1944 г. 19:10 мин.

Алексеев, приятел (Сталин)“^[29]

Прелиствайки подписаните от него документи, Сталин си мисли: колко много различни въпроси и никъде не бива да се допуснат грешки! Бива си го Антонов, отракал се е, много телеграми с международен характер ги съставя така, че и Молотов дума не може да каже. Ето например:

„Особено важно!

До: командващия войските на 3-и украински фронт
члена на военния съвет на фронта

На вашето донесение от 4.4 под № 024/ж Ставката
отговаря:

1. На Карл Ренер да се окаже доверие.

2. Да му се съобщи, че в работата му по възстановяване на демократичния режим в Австрия командването на съветските войски ще му окаже поддръжка.

3. Да му се съобщи, че съветските войски влязоха в Австрия не да завладяват нейна територия, а да изгонят фашистите окупатори.

4.4.45

19 часът и 30 мин.

Й. Сталин
Антонов“^[30]

Сталин продължава да прелиства бавно документите, подписани от него само през последните дни. Ще трябва да попита Антонов колко директиви и заповеди е издала Ставката по време на войната. Но нима това е всичко? Ами постановленията на Държавния комитет по отбраната, на Политбюро, на народния комисар на отбраната? Създадоха работа на историците... В главата му се мярва мисълта: нужно ще е да възложи на сигурен човек да прегледа кореспонденцията му, разпорежданията, директивните документи... Не бива да остане нищо, което би могло да хвърли сянка върху дейността му в годините на войната. Макар да помни, че повечето от „съмнителните“ разпореждания е давал устно...

Ето цяла папка „унгарски книжа“... Доклад пред Сталин за разговора на генерал-полковник Кузнецов с генерал-полковника от унгарската армия Вьорош Янош относно създаването на няколко унгарски съединения. Тук са и копията от заповедите на командващия войските на 9-а гвардейска армия генерал-полковник Глаголев за включване в състава на обединението 2-ра и 6-а унгарска дивизия, разпореждане на Сталин до началника на продоволственото снабдяване на Червената армия генерал-лейтенант Павлов да бъдат предадени на

правителствения комисар по снабдяването на Будапеща голямо количество продукти. Веднага след този документ следва телеграма от Бела Миклош, председател на временното унгарско правителство:

„До маршал Сталин

От времето, когато доблестната Червена армия освободи град Будапеща от проклетото германско владичество, трудещите се в града вече за втори път чувстват внушителната помощ на Съветския съюз, която предизвиква значително подобряване на досегашното плачевно обществено снабдяване... Съгласно постановлението на унгарското временно правителство изразявам искрената си благодарност и приветствам великия маршал на Съветския съюз...“^[31]

Сталин слага настрани телеграмата на Миклош и си мисли: какви ли не машинации предприе Хорти, за да влязат в Унгария по-напред съюзниците, а нищо не излезе от тях. Обръщанията му ту към Хитлер, ту към съюзниците и накрая към него, към Сталин, завършиха с това, че германците арестуваха Хорти. Съдбата на марионетките е винаги такава: не са нужни никому. Рухна последният съюзник на Германия. Нещо повече, Сталин настоя Румъния, България и Унгария не само да излязат от фашисткия блок, но и да обявят война на Германия. Съюзниците не можеха да набедят Сталин — за всичките си действия и стъпки в страните, където влизаха съветски войски, върховният главнокомандващ информира държавите от антихитлеристката коалиция.

Ето документа, който само преди дни подписа:

„До командващия войските на 2-ри украински фронт и маршал Тимошенко

Във връзка с оттеглянето на противника пред 4-и украински фронт Ставката на Върховното главно командване заповядва:

1. Главните сили на войските от фронта да се развърнат на запад и да нанесат удар с общо направление към Йиглава, Улабинг, Харн, а след това да излязат на река Вълтава и да освободят Прага.

2. С част от силите на дясното крило на фронта да продължи настъплението в направление на Оламоуц.

2 май 1945 г.

19 часът

Й. Сталин
Антонов“^[32]

А ето и документа, който Берия донесе в деня на победата. Да, имал си е той свои грижи... Все пак Сталин два дни по-късно подписва директива, в която се решава съдбата на граждани от съюзническите страни и на бившите съветски военнопленници:

„Особено важно!

До: командващите войските на 1-ви и 2-ри белоруски и на 1-ви, 2-ри, 3-и и 4-и украински фронт

др. Берия, др. Меркулов, др. Абакумов

др. Голиков, др. Хрульов, др. Голубьов

За организирано приемане и подслоняване на освободените от съюзническите войски в Западна Германия бивши съветски военнопленници и съветски граждани, а също и за предаване на освободените от Червената армия бивши военнопленници и граждани на съюзните ни страни Ставката на Върховното главно командване заповядва:

Военните съвети да сформират в тиловите райони лагери за 10 000 души във всеки от тях, където да се настанят и подслонят бившите военнопленници и репатрираните съветски граждани. Всичко да се сформират: във 2-ри белоруски фронт — 15, в 1-ви белоруски фронт — 30, в 1-ви украински фронт — 30, в 4-и украински фронт — 5, във 2-ри украински фронт — 10, в 3-и украински фронт — 10 лагера. Частично може да се допусне разполагане на лагери и на полска територия.

Проверката в лагерите за бивши съветски военнопленници и освободени граждани да се възложи: за бившите военнослужещи — на органите на контраразузнаването «Смерш»; за гражданските лица — на проверочни комисии от представители на НКВД, НКГБ и «Смерш» под председателството на представителя на НКВД. Срок за проверка — не повече от 1–2 месеца.

Освободените от Червената армия бивши военнопленници и граждани на съюзните страни да се предават на представителите на съюзното командване по разпореждане на военните съвети и на пълномощника на Съвета на народните комисари на СССР...

11 май 1945 г.
24 часът 00 мин.

Й. Сталин
Антонов“^[33]

Сталин смята наум: около стотина лагера... А колко от хората в плен, лишени от свобода, са останали живи? И колко общо са били всичките там? Но сега той, триумфаторът, когото цял свят гледа, не иска да мисли за това. Все някога ще заръча на Берия да съобщи официалната цифра. За историците и писателите. В момента очите му се спират върху още един документ, който е диктувал сам, както някога през 1942 и 1943 г. В края на войната той много рядко диктува шифровани телеграми — не е имало вече нужда от бърза намеса, пък и Антонов добре го е разбирал. Началникът на Генералния щаб докладва проектите тъкмо на документите, които върховният главнокомандващ иска да види. Сякаш му чете мислите. Та ето, сега се той, точно тази директива сам я издиктува на Щеменко:

„До командващите войските на 1-ви и 2-ри белоруски и на 1-ви украински фронт

Ставката на Върховното главно командване заповядва при среща на нашите войски с американски или английски войски за ръководство да служи следното:

1. Старшият войскови началник, в чийто участък е станала срещата, най-напред да се свърже със старшия началник на американските или английските войски и да установи заедно с него разграничителната линия. Да не се съобщават никому никакви сведения за нашите планове и бойните задачи на нашите войски.

2. Да не се поема от наша страна инициатива за организиране на другарски срещи. При срещите със съюзническите войски отношението да бъде приветливо. При желание от страна на американските или английските войски може да се организира тържествена или другарска среща с нашите войски...^[34]

Изобилието от побратимявания, срещи и вечеринки започва да го дразни. Ето и Жуков ще отлети заедно с Вишински за Франкфурт на Майн по покана на Айзенхауер. В телеграмата си Жуков моли Сталин за разрешение да награди 10 офицери от щаба на Айзенхауер с орден „Червено знаме“ и 10 — с медал „За бойни заслуги.“^[35] Отначало те ще наградят американците, а после сами ще получат награди... Ликуват, тържествуват, а следвоенните въпроси още не са уредени. Сталин има предвид подготовката на Берлинската конференция на ръководителите на трите съюзни държави, която трябва да реши сложни въпроси, свързани с устройството на следвоенния свят. Пък и войната нали още не е завършила... Сталин няма да протака както партньорите му с втория фронт. Обещанието, дадено в Ялта, да се намеси във войната против Япония два-три месеца след капитулацията на Германия,^[36] той на всяка цена ще изпълни.

Само днес, 28 юни, Сталин подписа няколко директиви с надпис „Абсолютно секретно. От особена важност“ за подготовката до 1 август на всички необходими мерки за „провеждане на настъпателна операция по специална заповед на Ставката на Върховното главно командване“. В директивите до командващите войските от Далекотоизточния фронт, Приморската група и Задбайкалския фронт (от началото на бойните действия Приморската група ще бъде преименувана в 1-ви далекотоизточен фронт, а Далекотоизточният фронт — във 2-ри далекотоизточен) се поставят задачи по разгромяването на Квантунската

японска армия. „Всички подготвителни операции да се провеждат при спазване на най-строга секретност. На командващите армии да се поставят задачите лично, устно, без връчване на писмени директиви на фронта.“^[37] Сталин вече е решил кого освен Василевски ще изпрати на изток — Мерецков, Пуркаев, Иванов, Масленников, Шикин. Останалите военни ръководители нека да предложи Главното управление „Кадри“. Сега мнозина знаят да воюват...

Хора с различна съдба — Й. В. Сталин, С. М. Киров, А. М. Микоян. 1932

2.

Престъпление против културата. Взривяването на храма „Христос Спасителят“ в Москва. 5 декември 1931 г.

pastvu.com/8676 uploaded by silver44

Така е изглеждал храмът преди това.

Ворошилов с бъдещите жертви на терора. Я. В. Гамарник, И. Е. Славин, И. Н. Дубин, П. Е. Дибенко, А. И. Корк, И. А. Холепски и И. Е. Якир в почивката между две заседания на XVII партиен конгрес.

В бурятско-монголки костюм. 1936 г.

Ворошилов, Молотов, Сталин и Ежов на канала „Москва-Волга“.

ПОСТАНОВЛЕНИЕ

13

совещания при Председателе ЦИК Союза ССР.

О созыве Всесоюзного совещания по вопросам развития языка и письменности национальностей СССР.

(Вн. Секретарем Совета Национальностей ЦИК СССР г. Хацкевичем).

1. Принять предложение Президиума Совета Национальностей ЦИК СССР о созыве Всесоюзного Совещания по вопросам развития языка и письменности национальностей СССР из представителей центральных и республиканских учреждений, работающих в области лингвистики, соответствующих научно-исследовательских институтов, советских и общественных учреждений.

II. Для подготовки созыва и проведения совещания создать комиссию в составе т.т.: Милетина (председатель), Хацкевича, Баумана, Буфнова, Таль, академика Мещанинова, академика Самойловича, Диманштейна, Кормасова, Затонского, Горина, Гамбарова, Амагаева, Дуппола (Институт литературы им. Горького при ЦИК СССР).

III. Совещание созвать в Москве 20 апреля 1936 г. с количеством участников совещания - 75 чел.

Поручить комиссии составить персональный список участников совещания и по согласованию с республиками внести на утверждение Президиума Совета Национальностей ЦИК СССР.

IV. Порядок дня совещания наметить следующий:

1. Доклад научно-исследовательского института национальностей о состоянии языка и письменности национальностей СССР и о руководстве этим делом в центре и на местах.

2. Об установлении принципов и правил создания научно-учебной языковедческой литературы.

3. О выработке новых общих правил орфографии языков национальностей и создании грамматик, словарей и справочников.

4. О состоянии и задачах редакционно-переводческой работы особенно по линии переводов классиков науки и литературы.

5. О состоянии и подготовке языковедческих кадров в центре и на местах.

У. Поручить комиссии провести все работы по подготовке созыва совещания к 1 марта 1936 г., наметить порядок работ совещания (секции, комиссии), согласовать докладчиков, рассмотреть тезисы их докладов и проекты резолюций.

Милетин
Хацкевич
9/9/ч. 361

19.ХЛ.35г.

Красноречива резолюция. 1935 г.

Равнение по „единствения“. На сесия на Московския съвет. 1935 г.

Както винаги — „единодушно“. Й. В. Сталин, Н. С. Хрушчов.

Лион Фойхтвангер и Сталин. 1937 г.

Сталин и лейтенант Валерий Чкалов. 1937 г.

В лоното на природата. Сталин и Ворошилов със съпругите си. 1927 г.

Сталин с майка си Екатерина Джугашвили. 1935 г.

Сталин, Берия и Светлана (дъщерята на Сталин) на вилата.

При семейството: Сталин с Василий и Светлана.

Потсдам. 1945 г.

Союз СОВЕТСКИХ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ
РЕСПУБЛИК
НАРОДНЫЙ КОМИССАРИАТ
ВНУТРЕННИХ ДЕЛ

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

№ _____ от _____ 1934 г.
При отсылке сослаться на № _____

71

СЕКРЕТАРЮ ЦК ВКП/б/ -

тов. С. ТАЛКИНУ.

И. Яков 1934 г.
№ 55137
МОСКВА, площадь Дзержинского, 2
Телефон: коммутатор НКВД
Краткое содержание:

Постановление ЦИК СССР от 27/У-34 г. о восстано-
влении трудпоселенцев в гражданских правах бе-
зусловно предполагало оседание восстановленных в
местах поселения.

Однако, поскольку специального пункта в закон
внесено не было, по мере восстановления в правах
отмечены массовые выезды трудпоселенцев из мест
поселения, что срывает мероприятия по освоению
необжитых мест.

Вместе с тем, возвращение восстановленных труд
поселенцев в те края, откуда они были выселены,
политически нежелательно.

Считаю целесообразным издание ЦИК"ом Союза
ССР дополнения к постановлению от 27 мая 1934 г.,
где должно быть указано, что восстановление в пра-
вах трудпоселенцев не дает им права выезда из
мест поселения.

НАРОДНЫЙ КОМИССАР
ВНУТРЕННИХ ДЕЛ СОЮЗА ССР: *Ягода* /Г. ЯГОДА/

Безсрочно заточение... Така „воздът“ се разпорежда със съдбата на хората.

[1] ЦАМО, ф.1178, оп.1, д.38, л.93. ↑

[2] С. Р. Рудник — начальник-щаб на 58-а гвардейска стрелкова дивизия. ↑

[3] През лятото на 1944 г. полтавското летище се е използвало от американската авиация за „совалкови“ операции. ↑

[4] ЦАМО, ф.236, оп.2675, д.170, л. 108–311. ↑

[5] Внешняя политика СССР. Сб. документов. Т. V. М., 1947, с.40.

↑

[6] Пак там, с.41. ↑

[7] Переписка Председателя Совета Министров СССР с Президентами США и Премьер Министрами Великобритании (1941–1945 г.г.). Т. I. М., 1976, с.19. ↑

[8] Переписка Председателя Совета Министров СССР..., с.41. ↑

[9] Внешняя политика СССР. Сб. документов. Т. V, с.206. ↑

[10] Переписка Председателя Совета Министров СССР..., с.69. ↑

[11] Churchill, W. The Second World War. 1950, vol 4, p.428. ↑

[12] The Diaries of Sir Alexander Cadogan. 1938–1945. N. Y., 1971, p.471. ↑

[13] Переписка Председателя Совета Министров СССР..., с.74. ↑

[14] Пак там, с. 75–76. ↑

[15] Внешняя политика СССР. Сб. документов. Т. V, с.236. ↑

[16] Сталин, И. В. О Великой Отечественной войне. М., 1950, с.132. ↑

[17] Правда, 30 мая 1943. ↑

[18] Тегеранская конференция руководителей трех союзных держав. Сб. документов. Т. II, с.89-92. ↑

[19] Тегеранская конференция руководителей трех союзных держав. Сб. документов. Т. II, с.167. ↑

[20] Тегеран. Ялта. Потсдам. Сб. документов. М., 1970, с.22. ↑

[21] ЦАМО, ф.32, оп.11309, д.172, т. II, л.247-248. ↑

[22] ЦГАОР, ф.9401, оп.2, д.172, т. II, л.247-248. ↑

[23] W. Averell Harriman and Elie Abel. Special Envoy to Churchill and Stalin, 1941–1946. XII. Raudom House, N.Y., p.536. ↑

[24] Lundin, C. L. Finland in the Second World War. Bloomington, 1957. ↑

[25] ЦАМО, ф.3, оп.11556, д.16, л.87-88. ↑

[26] ЦАМО, ф.3, оп.11556, д.18, л.74. ↑

[27] Пак там, д.16, л.239-240. ↑

- [28] ЦАМО, ф.3, оп.11556, д.16, л.119. ↑
- [29] Пак там, л.83. ↑
- [30] ЦАМО, ф.3, оп.11556, д.18, л.93. ↑
- [31] Архив ИВИ, ф.190, оп.232, д.7, л.105. ↑
- [32] ЦАМО, ф.3, оп.11556, д.18, л.133. ↑
- [33] ЦАМО, ф.3, оп.11556, д.18, л. 142–144. ↑
- [34] ЦАМО, ф.3, оп.11556, д.18, л.110. ↑
- [35] Пак там, ф.48-А, оп.3412, д.63, л. 187–188. ↑
- [36] Крымская конференция руководителей трех союзных держав.
Сб. документов. М., 1979, с.273. ↑
- [37] ЦАМО, ф.3, оп.11556, д.18, л. 177–190. ↑

Издание:

Автор: Дмитрий Волкогонов

Заглавие: Триумф и трагедия

Преводач: Антоний Димитров

Година на превод: 1991

Език, от който е преведено: Руски

Издание: Първо издание

Издател: Военно издателство

Град на издателя: София

Година на издаване: 1991

Тип: биография

Националност: Руска

Печатница: Печатница на Военното издателство

Редактор: Вера Петрова

Технически редактор: Цветанка Николова

Рецензент: Иван Стефанов

Художник: Гичо Гичев

Коректор: Стефка Рачова; Бойка Върбанова

Адрес в Библиоман: <https://biblioman.chitanka.info/books/2932>

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.